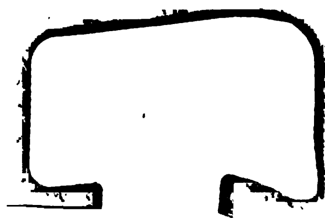

Szügyeny
Sz[illegible]

Szögyény László

IDŐSB
SZŐGYÉNŸ-MARICH LÁSZLÓ
ORSZÁGBIRÓ
EMLÉKIRATAI

*

ELSŐ KÖTET:

1836—1848. DECZEMBER 2.

KIADJÁK FIAI.

SZÍNES ARCZKÉPPEL, NÉGY FÉNYKÉPMELLÉKLETTEL
ÉS
I—XXV. OKLEVELES FÜGGELÉKKEL.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1903

ELŐSZÓ.

Néhai idősb Szőgyény-Marich László emlékiratait — legalább részben — a nyilvánosságnak szánta.

Midőn tehát fiai, poraiban is áldott édes atyjok kivánatához képest közkézre bocsátják e följegyzéseket, egyrészt kötelességet teljesítenek, másrészt örömmel ragadják meg az alkalmat, hogy az utókornak is átadják, hazája és királya elválaszthatatlan érdekei előmozdításában — egy hosszú életen át — mindig önzéstelenül, fáradhatatlanúl munkás édes atyjuknak, hálás fiúi kegyelettel őrzött emlékét.

Magyar-szőgyéni Szőgyény László,[1] ősrégi

[1] Szőgyény László 1838-ban szolgaegyházi Marich István Dávid, cs. és k. kamarás és v. b. t. tanácsos Torna, Győr és utóbb Veszprém megye főispánjának egyetlen leányát Máriát vévén nőül, nevét és előnevét, a fiágban megszakadt Marich családéval — királyi engedelemmel — egyesítvén: ő és egyenes leszármazói a «Magyar-szőgyéni és szolgaegyházi Szőgyény-Marich» nevet és előnevet vették föl.

*

tősgyökeres magyar nemes család sarja, született Pesten, 1806 január 2-án.

Atyja: Szőgyény Zsigmond, királyi személynök (Personalis), a Karok és Rendek táblájának elnöke, Pestmegye főispáni helytartója, utóbb magyar királyi udvari alkanczellár[1] († 1825); anyja: Pászthory Julianna, felső-pászthori Pászthory Sándor, fiumei kormányzó leánya volt.

Szőgyény László, miután tanulmányait a pesti piaristák gymnasiumában, utóbb a bécsi Theresianumban s végre a pesti egyetemen (hol 17 éves korában a bölcsészet tudorává avatták) bevégezte, közszolgálatát mint Pestmegye t. aljegyzője s csakhamar t. főjegyzője kezdte meg. Azután a m. kir. udvari kanczelláriához titkárrá s 1836-ban személynöki ítélőmesterré neveztetett ki.

Ezen utóbbi állásában írt följegyzéseivel kezdjük meg emlékiratai közlését s folytatjuk ez alkalommal 1848. deczember 2-ig.

Időszerű sorrendben csatoljuk az emlékiratokhoz függelékként a Szőgyény László megőrizte több okirat, néhány felterjesztés, nemkülömben hozzá intézett levél s egyéb kapcsolatos irat közül mindazokat (szám szerint I—XXV. jelzet alatt), melyek az 1836-tól 1848-ig terjedő

[1] Életrajzát megírta Fábián Gábor a Tud. Gyűjt. 1828. V. 62.

időszak történetének jellemzésére és megismertetésére becscsel birnak.

Az ekként közrebocsátott emlékiratoknak első kötete Szőgyény László közszolgálatának csak tizenkét évét öleli fel s 1848. deczember 2-ig terjed, tehát addig az időpontig, mely immár teljesen a történeleme, Az 1848. deczember 2. utáni szerepléséről szóló rész később fog megjelenni.

Emlékiratokban nem túlságosan gazdag irodalmunk bizonyára tartalmas bővülést nyer e följegyzések közzétételével. Id. Szőgyény-Marich László — a mint az illető helyeken olvasható megjegyzésekből látható — ez emlékiratok egyes részleteinek felhasználását, megolvasását nehány kiváló történetírónak, első sorban Horváth Mihálynak megengedte s ez utóbbi „Huszonöt év Magyarország történelméből“ czímü munkája 2-ik és 3-ik kiadásában merített is belőle. Mindazonáltal a följegyzések teljes szövege eddig még sehol közölve nem volt.

Az emlékiratok egyes, köztörténeti szempontból nevezetesebb vonatkozásait a már eddig közzétett történeti anyaggal közelebbi viszonylatba kellett hozni. Adni kellett a lehetőleg teljes bibliographiát s utalni kellett azokra a közlevéltárakra, hová e korszak monographusainak majdan fordulniok kell, hogy ez emlékek irójának egyes utalásait megvilágítsák.

Id. Szőgyény-Marich László fiai felkérték e czélból családjuk régi barátját Thallóczy Lajos osztályfőnököt és levéltár-igazgatót, hogy az emlékiratokat ily szempontból rendezze sajtó alá. E munkájában első sorban a m. k. országos levéltár igazgatósága, jelesül Pauler Gyula orsz. főlevéltárnok, Dőry Ferencz fogalmazó, Fejérpataky László a nemzeti múzeum könyv- és kézirattári osztályának igazgatója, továbbá Károlyi Árpád osztálytanácsos, a cs. és kir. titkos és államlevéltár aligazgatója, Schrauf K. osztálytanácsos, aradvári Kőnig Egon közös pénzügyministeri fogalmazó és a kinek egyes felvilágosításai neve alatt jelennek meg, Wertheimer Ede szolgáltak becses útbaigazításokkal, a miért is kedves kötelességük e helyen mondani köszönetet fáradozásukért.

Nehány egykorú illusztráczió s melléklet díszíti e kötetet.

S most, midőn id. Szőgyény-Marich László fiai ily módon közrebocsátják e munkát, hadd szólaljon meg id. Szőgyény-Marich László maga, vezesse be ő feljegyzéseit fiaihoz intézett arany szavaival.

Csoór, 1902 őszén.

ID. SZŐGYÉNŸ-MARICH LÁSZLÓ
AJÁNLÁSA FIAIHOZ.

Kedves fiaimnak!

Az idő múlik, éveim száma szaporodik és hogy hányat enged még a mennyei gondviselés kedves körötökben élnem, csak a Mindenható tudja.

Azért tehát, míg Isten kegyelméből testi és lelki erőim teljes birtokában vagyok, akarom éltem azon tapasztalatait, melyek a nemzeti közélet fejlődésére lényegesb befolyást gyakoroltak és a hazai történelmünkből kimagasló eseményekre vonatkoznak, híven és lehető részletesen feljegyezni, illetőleg azon jegyzeteimet, melyeket részint az illető események közben, részint közvetlenül utánuk írtam, rendbe hozni, hogy azok majdan korunk hazai történelmébe illetékesb kezek által beszövethessenek s velük a létező hézagok kitöltessenek.

Nem hiúság vezérel engem ezen munkánál, mert hisz, midőn ezen jegyzetek közkézre kerülnek, nem leszek többé és a síron túl sem vágyom több becsülésre, mint a mennyit magamnak az életben kivívni bírtam, hogy t. i. hazája s királya iránt egyaránt hű, őszinte, igazmondó embernek tartassam. Csupán a hazám és nemzetem iránti kötelesség érzete vezérel ebben; mert oly nevezetes korszakot éltem át s benne a körülmények hatalma folytán az állam szolgálatában oly fontos állásokat foglaltam el, hogy a legnevezetesb kormánytényekre szükségkép több-kevesebb befolyással kellett lennem, s így azokról csak igen kevesekkel együtt vagy egyedül magam birok tudomással.

Jegyzeteimben a rideg valóhoz tartottam magamat, s minden pártszenvedély nélkül írtam azokat: politikai elleneimben mindig szívesen elismertem a jóakaratot és a hazafias érdemet, de viszont személyes és elvbarátim iránt sem voltam a tények hű felsorolásában több kímélettel, mint a hogy a valónak elferdítése nélkül lehettem.

Ha az utóbbiakkal néha nem értettem egyet, szívesen megengedem, hogy az ő részükön volt az élesebb előrelátás, mit kivált felejthetlen barátomra, Jósika Samura kivánok értetni. De a szándék tisztaságában, az akarat jóságában, s a haza és királyi trón elválaszthatlan érdekei iránti

hű odaadásban senkinek elsőbbséget nem engedek.

A királyi felségekről, kiket szolgálni szerencsés voltam, valamint a felséges uralkodóház minden tagjáról, kikkel érintkezni köteles alkalmam volt, mindig a legnagyobb kegyelettel és tisztelettel kivánok szólani, nemcsak irántok érzett tántoríthatlan hűségemnél fogva, hanem, mert kivált most uralkodó felséges Urunk részéről bő alkalmam volt a magyar nemzet iránti őszinte kegyes hajlamot, népei boldogítására czélzó atyai gondoskodást, fáradhatlan munkásságot, az ügyek felderítésére szolgáló vitatkozásokban páratlan türelmet, minden egyéni nyomor és szerencsétlenség enyhítésére kész nemes lelket, szóval a legfényesb uralkodói tulajdonokat tapasztalni és csodálni.

Sokáig tünődtem magamban, hol kezdjem kiszemelését azon feljegyzéseimnek, melyek tartalma, kitűzött czélomhoz képest, a honi történelem lapjain megemlítésre méltó volna? Mert a sors úgy hozta magával, hogy már egész fiatal koromban is oly közérdekű eseményeknek voltam részese, illetőleg eszköze, melyek a nemzet közéletében nagy fontossággal bírtak és korszakot alkottak.

Így, mint pestmegyei tiszteletbeli főjegyző 1831-ben az epemirígy alkalmából szükségessé

vált rendkívüli megyei intézkedések s az ezek következtében kitört pesti lázadás tárgyában én vittem a jegyzői tollat s az úgynevezett „országos rendszeres munkálatoknak“ a nádor-főispán elnöklete alatt folytatott tárgyalása alkalmával szintén én szerkesztettem nagy részben a pestmegyei határozatokat és utasításokat, melyek azután a többi megyéknek mintegy vezérfonalul szolgáltak; mint kanczelláriai udvari titkár pedig a nagynevű Reviczky Ádám gróf kanczellár alatt, a híres Bartal György referendárius mellett, az 1832—1836. országyűlésen alkotott úrbéri törvények létrehozásában s több országgyűlési kanczelláriai munkálatban tetemes részem volt.

Ezeket azonban a többiekhez képest kevésbé fontosaknak tartván, közzéteendő jegyzeteimet csak a következő szakokra véltem feloszthatni:

I. Az 1836—1838-iki években személynöki ítélőmesteri minőségemben az akkor folyamatban volt politikai perek elbirálásában való részvétemre; az 1839—1840-iki országgyűlésen, nádori ítélőmesteri állásomban való működésemre, midőn a kormány és országgyűlés közt támadt feszültség a Ferdinánd király által adott amnestia következtében megszünt; továbbá az 1840—1844-iki időszakra, midőn mint udvari tanácsos s a magyar királyi udvari kanczellária referendáriusa s országgyűlési előadó az 1843—1844-iki ország-

gyűlés előkészítésében s a kormány részéről való vezetésében és az addig fönállott magyar kormányrendszernek az országgyűlés vége felé történt megváltoztatásában lényeges részem volt.

II. Az új rendszer életbe léptetése következtében regenerált magyar király helytartó-tanácsnál folytatott munkálkodásomra, hol mint a helytartó-tanács alelnöke és a tanulmányi bizottság elnöke 1844—1846-ig az ország politikai kormányzatára, az új közoktatási rendszer behozatalára és a sajtó működésére cselekvő befolyással lenni voltam hivatva.

III. Magyar királyi udvari alkanczellári működésemre, az 1847—1848-iki pozsonyi országgyűlés előkészítésében, megnyitásában folytatásában és berekesztésében, az 1848-iki forradalom kitörése alkalmával és a magyar királyi udvari kanczellária feloszlatása körül.

IV. A magyar forradalom némely lényeges körülményeire vonatkozó tapasztalataimra, valamint azután 1851-ig terjedt visszavonultságomban gyűjtött érdekesb észleleteimre.

V. Az 1851-ben felállított birodalmi tanácsba lett meghivatásomra s ottani magamtartására, követett irányomra, működésem eredményére és ez időben gyűjtött sok érdekes tapasztalatomra.

VI. A megerősített birodalmi tanács tárgya-

lásaiban való részvételemre, s az 1860. október 20-iki diploma keletkezésére.

VII. Végre az ennek következtében visszaállított magyar kormány szervezésének, működésének és küzdelmeinek történetére, melyekben mint második magyar udvari kanczellár vettem részt, ezen állásomról 1861 július havában történt lelépésemig.[1]

Csoór, 1864. október 2.

Id. Szőgyénÿ-Marich László.

[1] Id. Szőgyénÿ-Marich László 1861—1865. év nyaráig teljesen visszavonult a hivatalos élettől. 1865. szept. régi barátainak b. Sennyey Pálnak s Mailáth Györgynek kérésére s Ő Felsége határozott kivánságára főispánságot vállalt Fejérmegyében. Tizenhat évig viselte e tisztet. Élénk részt vett a főrendiház tanácskozásaiban, melynek előbb mint főispán, 1873 óta mint m. k. főkamarásmester, 1884 óta mint tárnokmester s 1888 óta mint országbiró volt a tagja. 1875—1883. a főrendiház másodelnöke, utóbb elnöke volt. 1884 végén vonult vissza közel hatvan évi közszereplés után teljes testi és szellemi épségben.

Királya a legmagasabb kitüntetésekben részeltette, feldíszíté az aranygyapjas renddel, a Lipót r. nagy-, a Szt.-István r. középkeresztjével; honfitársai megbecsülték, szerették, a M. Tud. Akadémia igazgatóságának tagja volt s részt vett minden komoly hazafias mozgalomban. A Mindenható övéinek szerető környezetében szép, derűs alkonynyal áldotta meg: 88 éves korában 1893. nov. 19-én történt haláláig mintaképe volt a testi és lelki harmoniának.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	I—VI
Id. Szögyény-Marich László ajánlása fiaihoz	VII—XII
Tartalom	XIII—XVII
Képmagyarázat	XIX
I. Fejezet. *Pest és Pozsony.* 1836—1839. (Országgyűlési ifjúság pőre. — Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos pőre. — 1839/40. országgyűlés. — Kibékülés 1840-ben. — Titkos bizottmány az ujonczok tárgyában. — Az országgyűlés berekesztése.) . .	1—15
II. Fejezet. *Négy év az udvari kanczelláriánál.* 1840—1844. (A «Pesti Hirlap» alapítása. — Gr. Dessewffy Aurél. — 1843—44. országgyűlés törvényhozási eredményei: magyar nyelv, vallásügy. — Magyar Földhitelbank. — Politikai helyzet. — Adminisztrátori rendszer.)	16—30
III. Fejezet. *A budai helytartótanácsnál.* 1844—1846. (Alelnökség. — Metternich hg. — József nádor. — A helytartótanács személyzete. — Budai élet. — Gr. Széchenyi István v. b. t. tanácsos. — Tanulmányi bizottság. — Deák Ferencz a czenzuráról. — Változások az udvari kanczelláriánál. — Búcsú a helytartótanácstól.)	31—40
IV. Fejezet. *Alkanczellárság a magy. kir. udvari kanczelláriánál.* Bécs, 1846—1848. (Hivatalfoglalás az udvari kanczelláriánál. — A beteg nádornál. — István főherczeg kir. helytartó. — Beiktatása. —	

Lap

István főherczeg körútja. — 1847—1848. országgyűlés megnyitása. — Királyi előadások. — 1848. A pártok állása. — Királyi leirat. — Hangulat az országgyűlésen. — Februári forradalom. — 1848 február vége. Gr. Apponyi Györgynél tanácskozás. — 1848 márczius 8. magyar udvari konferenczia.) . . . . 41—51

V. Fejezet. *A forrongás napjai.* 1848 márczius 13-tól májusig. (Forradalom Bécsben. — Metternich herczeg és Apponyi Gy. gróf lemondása. — Pozsonyi események 1848 márcziusában. — 1848 márcz. 15—17. — 1848 márcz. második fele; márcz. 25. és ápr. 2. értekezletek. — Jellasich bánná neveztetése 1848 márcz. 25. — A horvát nemzeti küldöttség Bécsben. — Kossuth Lajos pénzügyminisztersége. — A népképviseleti törvényjavaslat (1848. V.) ügyében tartott tanácskozás. — Határőrvidék. — A pesti nép három kivánata. — 1848 ápr. 5. — Az 1847—48. országgyűlés befejezése és az udvari kanczellária feloszlatása. — Ideiglenes rövid működés herczeg Eszterházy Pál mellett. — Búcsútisztelgés István főherczegnél. — Ferencz Károly főherczeggel való érintkezés.) Két fénykép-melléklet: 1. a 60-ik, 2. a 75-ik laphoz . . . . 52—87

VI. Fejezet. *Csoór, 1848 máj.—decz. 2.* (Bécsi állapotok 1848 május havában. — Utazás hazafelé 1848. — Csoóri élet. — Jellasich betörése. — Találkozás gróf Batthyány Lajossal Csoórott 1848 szept. 29-én. — Idéztetés Kállay Ödön kormánybiztos elé. — Gróf Zichy Ödön kivégeztetése. — Táncsics Mihály támadása. — 1848 nov.—decz.) . . . . 88—97

Függelék.

I. Eredeti jegyzet, melyről József főherczeg-nádor a politikai vétségek miatt elítélteknek s perbefogottaknak (Wesselényi Miklós Kossuth Lajos, Lovassy, Tormássy, Lapsánszky, Ráday Gedeon, Balogh János stb.) a királyi Felség által adott amnestiát az 1840. év május 1. napján tartott vegyes országos ülésen leolvasta. . . . . . . 103—104

Lap

II. A Pesti Hirlap történetéhez.
a) 1. 2. . . . . 104—109
b) A Pesti Hirlap alapítása s a rendőri jelentések *Wertheimer* Edétől . . . . 109—112
III. Gróf Szécsen Antal emlékezése gróf Dessewffy Aurél halála alkalmával . . . . 112—114
IV. Adatok a «Magyar Földhitelintézet» tervezetének történetéhez . . . . 114—155
V. Az adminisztrátori rendszer előkészítésére vonatkozó vezérokmányok . . . . 155—164
VI. 1845 január. Szőgyény László magyar kir. helytartótanácsi alelnöknek a tanulmányi bizottsággal egyesült könyvbiráló főhivatalnál viselt elnöki széke elfoglalása alkalmával tartott beszédei . . 164—176
VII. Gróf Széchenyi Istvánnak Szőgyény Lászlóhoz intézett két levele az 1834. évből . . . . . . 176—177
a) Orsova, 1834 szept. 6 . . . .
b) Supanek, 1834 okt. 25 . . . . } 177—179
VIII. József főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett sajátkezű levele a főispáni utasítások tárgyában . . . . 179—188
IX. István főherczeg-nádor kőrutazása 1847 szept.—okt. 14. Szuborits Antaltól . . . . 189—216
X. 1848 márcz. 19. István főherczeg-nádor távirata Szőgyény László alkanczellárhoz 216
XIa. István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett két levele (1., 2.) és távirata (3.) az úrbéri kárpótlás és ministerialis törvényjavaslatok tárgyában . . . . 217—218
XIb. István főherczeg-nádornak V. Ferdinánd királyhoz intézett eredeti fölterjesztése, az országban növekedő rendetlenségek és keletkezhető veszélyek alkalmából teendő intézkedések tárgyában 218—221
XII. 1848 márcz. 23. István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett távirata a horvát bán kinevezése tárgyában . . . . 221—222
XIII. Gaj Lajosnak János főherczeghez intézett levele a horvát mozgalmak tárgyában 222
XIV. Bécs, 1848 márcz. 30. B. Bedekovich Lajos sajátkezű levele Szőgyény László m. k. udv. alkan-

		Lap
	czellárhoz a horvát küldöttség fogadtatása tárgyában	223
XV.	István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett távirata Kossuth pénzügyminiszterré kineveztetése tárgyában	223
XVI.	István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett négy levele, nagyobb számú katonaságnak az országban elhelyezése, a ministerialis, népképviseleti és egyéb törvényjavaslatok tárgyában.	
	a) Pozsony, 1848 márcz. 28.	225–217
	b) Pozsony, 1848 ápr. 3.	227—229
	c) Pozsony, 1848 ápr. 5.	229—231
	d) Kelet nélkül	231—232
XVII.	Kossuth Lajosnak eredeti módosítványa, melyet, midőn legfelsőbb helyen a képviseleti törvényben a Határőrvidéknek a képviseltetésben való részesítése akadályra talált, Ferencz Károly főherczegnek átadott (a 60. laphoz kép-melléklet)	232–233
XVIII.	Gróf Zichy Ferencz, a budai helytartótanács ideiglenes elnökének Szőgyény Lászlóhoz intézett három jelentése és egy levele a budapesti mozgalmak tárgyában.	
	a) Buda, 1848 márcz. 29	234—235
	b) Buda, 1848 márcz. 30.	235—236
	c) Buda, 1848 ápr. 1.	236
	d) 1848 ápr. napi kelet nélkül	237
XIX.	A magyar ministeriumnak az országgyűlés befejezése után Szőgyény Lászlóhoz intézett hivatalos irata a magyar királyi udvari kanczellária feloszlatása tárgyában	237–539
XX*a*.	Szőgyény László alkanczellár 1848 ápril 15-én tartott bucsú-beszéde a magyar kir. udvari kanczellária feloszlatásakor	239—241
XX*b*.	Teleki Ferencz gróf, val. belső titkos tanácsos és a magyar udvari kanczellária legidősb referendáriusának Szőgyény László bucsúbeszédére adott válasz — illetőleg végbucsúbeszéde	241
XXI*a*.	István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett két levele, utóbbinak a magánéletbe visszavonulásakor. Buda, 1848 ápr. 23.	242

		Lap
XXI*b*.	Buda, 1848 máj. 6.	243—244
XXII.	Bécs, 1848 nov. 5. Szőgyény Jánosnak, Bécsnek Windischgrätz herczeg általi bevételéről szóló, Szőgyény Lászlóhoz intézett levele, mely a Honvédelmi bizottmány által felnyittatott, elolvastatott, újra lepecséltetett és ezen szóval: «mehet» jelöltetvén meg, érkezett végre a czímzett kezéhez	244—250
XXIII.	Székesfehérvár, 1848. nov. 10. Salamon Lajos, fejérmegyei kormánybiztos altal kiadott utasítás a népfölkelés tárgyában	250—256
XXIV.	Levél- és könyvtári források	257—263
XXV.	A független magyar felelős ministerium iránti törvényjavaslat (1848: III.). 7033/434. 1848. m. udv. kancz. sz. a. kelt legf. helybenhagyás	263—264
Név- és tárgymutató		265—276
Pótlások, sajtóhibák		277

—·——·

KÉPMAGYARÁZAT.

A kötet elején adjuk id. Szőgyénÿ-Marich László arczképét színes nyomatban. Eredetije a 40-es évek közepén készült, s az emlékírót éppen az e kötetben tárgyalt események idejében tünteti elő; a kép Szőgyénÿ-Marich Julia, a brünni nemesi alapítvány t. hölgye, a kiadók nővérének birtokában van. A festő nevét nem lehetett megállapitanunk, meglehet, hogy Daffingertől vagy Theertől van.

A kötet V. fejezetében V. Ferdinánd király s István főherczeg korát tárgyalván, érdekesnek találtuk azt egy magyar vonatkozású kéziratban található két arczképpel diszíteni. Az egyik V. Ferdinánd királyt 1836-ban, a másik István nádort ábrázolja 1847-ben. Ferdinánd király képét Theer Róbert, akkor nagyrabecsült bécsi miniature-arczképfestő (1808—1863), István nádorét Raab György (1846-ig Pesten, később Bécsben működött jeles miniature-festő) festette. A két kép a bécsi egyetemen fennállott «Magyar Nemzet»-nek a király részére felajánlott diszművéből való (Acta inclytae nationis Hungaricae in alma ac celeberrima universitate Vindobonensi. Cs. és kir. hitbizomány-könyvtár leltári száma: 33.882.)

Eredeti nagyságban mellékletkép adjuk a magyar felelős kormány iránti előterjesztés eredeti fogalmazványát és Kossuth Lajos sajátkezű módosítványát a határőrvidéki kérdésben, nemkülönben Szőgyénÿ Lászlónak rajzónnal írt egy l. f. kézirat módosítványát.

I. FEJEZET.

PEST ÉS POZSONY.

1836—1839.

(Országgyűlési ifjúság pőre. — Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos pőre. — 1839/40. országgyűlés. — Kibékülés 1840-ben. — Titkos bizottmány az ujonczok tárgyában. — Az országgyűlés berekesztése.)

1836 nyarán — az 1832—1836. országgyűlés befejezése után — addig viselt kanczelláriai udvari titkári hivatalomból Somssich Pongrácz királyi személynök mellé személynöki ítélőmesterré neveztettem.[1] Bármily kitüntetés is volt ez rám nézve — alig 30 éves koromban — nagy aggodalommal foglaltam el birói székemet a királyi táblán, mert ép most igen súlyos és fontos feladat várt eme testületre.

Országgyűlési ifjúság pőre.

Ugyanis az országgyűlési ifjúság között a két Lovassy, Tormásy, Lapsánszky és többen az országgyűlés folyamán titkos társaságot alakítottak,[2] s ebben, bármily ártatlan volt is eredeti czéljuk, a felség személye és kormánya ellen sértő és bűnös nyilatkozatok történtek, s jegyzőkönyvbe foglal-

[1] Szőgyény László személynöki ítélőmesteri kinevezése 1836 aug. 8-án 11,158/1836. m. k. u. kancz. sz. a. kelt.

[2] V. ö. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 3-ik kiadás 37 s kk. ll. — Wirkner Lajos: Élményeim 91 s kk. ll. — Pulszky Ferencz: Életem és korom. 2-ik kiadás. I. 63 s kk. ll. — A M. Nemzet tört. (Millenniumi kiadás) IX. Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora 419. s kk. ll.

tattak. Titkos kém feladására,[1] a nevezett ifjak elfogattak s ellenük a királyi fiskus fölperessége mellett az 1715:

[1] A jurátusok egylete, mely 1834 nyarán Pozsonyban alakult, fennállása első perczétől kezdve felköltötte a bécsi rendőrség figyelmét. Az «országgyűlési ifjúság» néhány tagja alkotta emez egyletet eszköznek tekintették, melyről föltételezték, hogy a juratusokat a forradalom szellemével igyekszik eltölteni. Mindenekelőtt «a jurátus-egylet legszélsőbb vakmerőséggé fokozódott elbizakodottságára és fellázító elfajulására» kerestek bizonyítékot, a melynek alapján aztán erélyes rendszabályokhoz lehetett nyúlni. E bizonyítékokat azonban csak az szolgáltathatta, a ki az országgyűlési ifjúságot forradalmi irányzata tekintetében vádolhatta. Ferstl Lipót csász. k. rendőrségi tanácsosnak s a bécsi csász. k. rendőri főigazgatóság segédjének — a ki akkor az 1832—36. pozsonyi országgyűlés tagjainak a megfigyelésével volt megbízva — jutott a föladat, hogy azt az alkalmas egyént kiszemelje, a kinek aláválό missiója abban állott, hogy a jurátus-egylet tagjait a rendőrségnek elárulja. Ferstl megtalálta ezt az alkalmas embert Lapsánszky János szegény jurátus személyében, a ki már eleve azzal a szándékkal lépett be a jurátus-egyletbe, hogy annak belső életét megbizójának pénzért elárulja. Lapsánszkynak az egyletben tartott forradalmi beszédekről való adatai szolgáltatták a kivánatos anyagot arra nézve, hogy legelőbb a jurátus-egylet feloszlatását, s azután néhány jurátus elfogatását elrendelhessék. «A jurátus-egyletnek, valamint választmányának megfigyeltetése — írja Sedlnitzky, a rendőrfő 1836 ápr. 27-én kelt fölterjesztésében — csakis oly módon sikerült, hogy egy bizalmas egyént nyertünk meg, a ki valamennyi gyűlésen jelen volt, az összes tagok föltétlen bizalmát bírja s így az összes tárgyalásokról, mint szem- és fültanúnak tudomása van, sőt a régebbi jurátus-egylet jegyzőkönyvét is ő őrzi.» Hogy a Lapsánszky személye ellen támadható gyanút elhárítsák, a tőle megdenuncziált jurátusokkal egyetemben őt is elfogták. Lapsánszky az első pillanattól fogva kikötötte, hogy nevét szigorú titokban kell tartani, különben fölfedeztetése esetén élete sem lett volna biztonságban. (Bécsi cs. k. belügym. levéltár gr. Sedlnitzky 1836. ápr. 27. jelentése és 1837. 174. sz.)

Wertheimer Ede, e jegyzet szerzője, ezt a tárgyat később részletesen szándékozik földolgozni. — A folyóiratokban elszórt irodalomból fölemlítjük: Haz. s külf. Tud. 1837. I. 27. — Egy rendőrkém az ifjak társulatában. Közli Papp M. Magyar Polgár N. Naptára

VII. törvényczikk[1] alapján a királyi tábla előtt felségsértési bűnvád indult meg. Az ilynemű pörökben követendő eljárást törvény nem szabályozta; de ily pörök a királyi kuriának 1723-ban történt szabályozása óta nagyobb számban nem is kerültek elő. Minthogy az egész kurián nem volt egy biró sem, a ki ily pörökben valaha részt vett volna: úgy a királyi táblának, mint a kanczelláriának irattárában őrzött régibb pöriratok nyomán kellett követendő eljárásunkra nézve vezérfonalat keresnünk.[2]

A Martinovics-féle összeesküvés idejében a vádlottak ellen folytatott pörökből, rendeletekből és jegyzőkönyvekből kiderült, hogy a felségsértési pörök mindig titkos ülésekben, azaz a jurátusok távollétében[3] tárgyaltattak, a most meg-

I. 1869. — Újabb adatok Lovassy L. fölségs. pöréhöz. I—IV. K. Papp Miklós. U. o. III. 1872. — Móricz Pál: Néhány irat a Lovassy László ellen folytatott pörből. — Az ifjak pere, Walther Imre. Haz. és a külf. 1869. 27., 28., 36—39. sz., 1871. 47—50. — U. e. Szilágyi István Vas. Ujs. 1872—73. — U. e. Tört. Lapok II. 1875. 14—22., 44. sz.

[1] Az 1715. VII. t.-cz. 4. §-a alapján «az ügynek elbirálása s megvizsgálása közvetlenül a királyi felségre tartozván, az ő jóságos tetszésére marad fönn, hogy e szörnyű bűntettet, ő cs. kir. felsége maga személyében, magyar tanácsosaival a hazai törvények szerint az országon belül avagy kívül kivánja megvizsgálni és ellátni.» V. ö. 1723. IX. t.-cz. 2. §.

[2] A Martinovics-féle összeesküvésre vonatkozó kancz. iratok egy része Bécsben a cs. és kir. kabineti iroda irattárában őriztetik, a táblai iratok pedig a budapesti orsz. levéltárban őriztetnek pecsét alatt.

[3] A Martinovics-pörre nézve a m. k. udvari kanczellária 1794. okt. 24. fölterjesztése alapján — melyet az államtanácsban (Staatsrath, 1760 szervezett organum) módosítottak — készült a pörviteli utasítás. Bőven szól róla Fraknói Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. 306. s kk. ll. — Egyébként az 1794 nov. 24. kelt 12,832. kancz. sz. kir. rendelet meghatározta, hogy ítélethozatalkor nemcsak a törvény értelmében erre úgyis köteles kir. ügyigazgató, hanem a táblai protokollista s a védő ügyvédek pedig a titokban tartásra külön hit alatt elkötelezendők. (Országos levéltár felvilágosítása.)

indítandó pörökre nézve is ez a gyakorlat követtetett, s az egész eljárás szorosan a régihez alkalmazkodott. Ezt a királyi tábla, noha a megyei gyűléseken ez ellen történt keserű kifakadások estek, annál jogosabban tehette, mert a Martinovics-féle pörök elbirálása óta tartott hét országgyűlésen soha az akkori eljárás ellen felszólalás nem történt, sem pedig törvény nem szabályozta a módot. A felségsértéssel vádlottaknak a pör kezdete előtt történt elfogatása s védelmüknek a fogságból való folytatása meg amúgy is az 1715. VII. t.-czikk világos rendelkezésén alapult.

Noha a szelid jellemű királyi ügyigazgató: Beöthy Sándor épen nem akarta a vádlottakat különösen sujtani, s a pör előadója: Platthy Mihály, nádori ítélőmester is humanus, szabadelvű ember volt, mégis a felhozott adatok alapján — majdnem egyhangulag — bűnösöknek mondtuk ki a vádlottakat. Az 1715. VII. t.-czikk hozatala óta keletkezett s az országgyűlések által soha nem kontrovertált gyakorlat alapján[1] halál és vagyonelkobzás helyett — több évi börtönbüntetésre ítéltettek. A királyi tábla ítéletét a hétszemélyes tábla is jóváhagyta.[2]

Ezek az ítéletek az országban nagy elkeseredést szültek, s a megyegyűléseken ürügyül szolgáltak az ellenzéknek a kormány és a kir. főtörvényszékek ellen való keserű kifakadásokra. Egyes szónokok személyes sértésekre is ragadtatták magukat; ezért többek — gróf Ráday Gedeon,

[1] A gyakorlatra azért fektettek súlyt, mert az 1715. VII. törv.-czikkben (megerősíti az 1791. LVI.) kimondott amaz elv ellen, hogy a cognitio causae a felségnek tartatott fenn, azt hozták fel, hogy ez a döntés a felségsértés, de nem a nota vagyis hűtlenség esetére alkalmazandó. A gyakorlatot hangsúlyozza gr. Cziráky Antal Mózes is, midőn a nádor nyilatkozatát kérte a diétán elkövetett nota infidelitatis ügyében. (Lovas-Berényi levéltár.)

[2] A kir. tábla ítélete 1837 febr. 27-én kelt. A Lovassy-per iratait az országos levéltár lepecsételve őrzi. Az iratok tud. felhasználása csak belügyminiszteri engedély alapján eszközölhető.

Lipovniczky Vilmos, Ambró — ellen becstelenítési pöröket indíttatott a királyi fiskus a kir. táblán.[1]

Még nagyobb fontosságú volt és országszerte még élénkebb figyelemmel kisérték azon két pört, mely a királyi táblán a kir. fiskus fölperessége mellett báró Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos ellen volt folyamatban.[2] Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos pöre.

[1] Horváth M. i. m. I. 61. l. — Wirkner i. m. 103—4. ll. — Deák Ferencz és a Ráday-ügy, Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei I. 264 s kk. ll. — A M. Nemzet tört. (Millenniumi kiadás) IX. Ballagi G. i. m. 473 s kk. ll. — E becstelenítési perek — be nem fejezett perekről lévén szó — valószinűleg a kir. jogügyek igazgatósága levéltárában őriztetnek. (Orsz. lev. felvilágosítása.)

[2] Horváth Mihály i. m. I. 9. 55. l. Kossuth Lajost illetőleg 50 s kk. ll. — Wirkner i. m. 99. l. — Pulszky i. m. 101—103. ll. — A M. Nemzet tört. (Millenniumi kiadás IX. Ballagi G. i. m. 431. s kk. ll. Wesselényit illetőleg: u. o. 263. s kk. ll. — Wesselényi nótapöre fővédiratának kivonatát Deák Ferencz «közlései» és «észrevételei» után közli Nedeczky István: Deák cz. munkájában (Budapest, 1877. Tettey N.) — A Wesselényi ellen való pör 1835 május 5-én indult meg, a kir. tábla ítélete 1839 febr. 1., a hétszemélyes tábláé 1839 febr. 8. kelt. A pör jelzete: Orsz. ltár tábl. osztály: Extractus processuum criminalium d. — 12,172. Kossuth Lajos hütlenségi pörét ugyanott: d. — 12,149 jelz. alatt őrzik. Kossuth pöre 1837 jún. 23-án indult meg.

A M. N. Múzeum könyvtár-igazgatóságának szíves felvilágosítása alapján az ott őrzött Vörös Antal- és Benyovszky-féle kéziratok között:

1. Vörös Antal kéziratgyűjteményéből Kossuth perére vonatkoznak:

a) 230. szám. K. L. nóta-pörében talált védbeszédeknek s az ifjak ügyére vonatkozó okmányoknak elősorolása.

b) 384. sz. Kiss László. K. L. hűtlenségi pörének rövid rajzolata.

2. A Benyovszky Péter-féle iratok tartalma a következő:

a) K. Lajos 1832 szept. 4-én Zemplén vm. közgyűlésén tartott beszéde.

b) 1837 máj. 10. K. szüleinek német nyelvű felségfolyamodványa. Fogalmazvány.

c) 1837. máj. 20. U. azok magyar folyamodványa a nádorhoz. Fogalmazvány.

Ezek egyike már 1835-ben indúlt meg Wesselényi ellen, ki a szatmármegyei közgyűlésen tartott egyik beszédében a többi közt azt mondta: «a kormány kilencz millió ember (köznép) zsírját szíjja ki».[1]

Ez a nyilatkozat lázításként jelentetett föl a kormánynál és hosszas, érett megfontolás tárgya lőn: vajjon hűtlenségi vétket (crimen notae infidelitatis) képezhet-e a megyei gyűléseken, a szólásszabadság pajzsa alatt, elmondott beszéd?

Végre a szabadelvűségéről ismeretes Bartal György,

d) 1837 júl. Kossuth Lászlóné magyar levele Benyovszky Péterhez.

e) 1837 júl. 27. Kiss Lajos udv. ágens magyar levele Benyovszky Péterhez.

f) K. Lajos német felségfolyamodványának fogalmazványa.

g) Ugyanannak tisztázata.

h) Kelet és aláírás nélküli felségfolyamodás. Fogalmazvány.

i) Benyovszky Péter védőiratához készített jegyzetek és fogalmazványok.

E Benyovszky-iratok a M. N. Múzeum kézirattárában 1085. Fol. Hung. jelzet alatt őriztetnek.

Magának Kossuth Lajosnak a N. Múzeumban őrzött iratai között pőrére a következő iratok vannak: 1. 1837 május 6. Kossuth László tudósítja a Törvényhatósági Tudósítások megrendelőit Kossuth Lajos elfogatásáról. 2. 1837. Kossuth Lajos hűtlenségi pőre. 3. 1839. II/19—23. Kossuth Lajos elítéltetése a királyi táblán.

Kossuth s Wesselényi pőréről l.: Székely J.: Kossuth L. fogsága és Pest vm. rendei. Bpest, 1894. — Magy. Polg. N. Napt. II. — B. Wesselényi Miklós közkereset alá vettetése. Szilágyi Ferencz. Akad. Ért. I., V. sz. — Vas. Ujság 1870. 1., 2., 7. — Kossuth L. naplója febr. 1.—márcz. 2. Közli: Jakab E. Tört. Lapok. I. 1—5., II. 29—52., III. 1876. 37—40. — Főv. Lapok 1—27.; 1887. 65—67. — Kossuth L. fogsága P. Lloyd 1902. jan. 29., 30. Wertheimer Edétől.

[1] Ballagi Géza (i. m. 263. l.) idézvén a vádlevelet, közli a szószerinti szöveget: «Kilencz millió ember zsírját szívja (t. i. a kormány) s nem akarja, hogy a nemesség azokat segítse, hanem arra várakozik, hogy mostani állapotukban hagyatva, a nemesség ellen támadjanak s majd aztán ő szabadítsa őket meg».

referendárius[1] előterjesztésére, a halhatatlan, nagynevű József főherczeg-nádor, a magyar érzésű kanczellár, gr. Reviczky Ádámnak s aköztiszteletben álló államtanácsos Mailáth Györgynek egybehangzó véleménye alapján Wesselényi Miklósnak hűtlenségi pörbe fogatása a Hármaskönyv I. és II. részének 3. czíme és az 1723. IX. t-czikk alapján elrendeltetett. Erre a nevezett magyar államférfiak soha magukat el nem határozták volna, ha azt legbensőbb meggyőződésük szerint a «salus publica» nem kivánja s a hazai törvények szelleme nem engedi vala.

A pör a királyi táblán törvényes szokás szerint nyilvánosan tárgyaltatott. Wesselényi szabad lábon védekezett. Wesselényi fiatal korom óta mindig különös szivességet tanusított irántam, s én büszke voltam barátságára. Ezen bizalmas viszonyunk folytán sokszor fölkeresett és értekezett velem pöréről. Biztosra vette fölmentését, minthogy kérdéses nyilatkozatáról mindig azt állította, hogy az minden izgató szándok nélkül mondott «phrasis» volt, később pedig el is tagadta ezzel az akkor szokásos szójárással: «Dixit Iudaeus Apella». Elvégre a pör ítélet alá bocsáttatván, 1839. év február 1-én került előadásra. A királyi tábla akkor, minthogy a kuria épületét a megelőző évi nagy vízáradás megrongálta, gróf Cziráky házában[2] tartotta üléseit, s mert a terem jurátusokkal tömve volt, a hőséget alig lehetett elviselni. A kir. tábla tagjai teljes számmal gyűltek egybe. Mindnyájan — hosszas indokolás után — szavaztunk. Minden egyes szavazat után egy-egy jurátus elhagyta a termet, úgy hogy a városban szinte perczről-perczre tudták a szavazatok állását, s kombinálták a pör eldőltének valószinű sorsát. A szavazás nagy tárgyilagossággal ment végbe és érezni lehetett, hogy a birák nagy része csak sajnálkozva s mintegy törvényes kényszerű-

[1] Emlékezetét l. Akad. Évk. XI. 1876.
[2] A mai Kossuth Lajos-utcza 2. sz.

ségből mondta ki az alperesre a «vétkest». Az elnökségről és az előadóról ugyancsak nem mondhatnám ezt, mert maguktartása ingerültséget és személyes ellenszenvet árult el.

Két szavazaton kívül az egész királyi tábla, melynek tagjai közt Wesselényinek sok személyes barátja volt, kárhoztató ítéletet mondott. Fájó szívvel voltam kénytelen én is, a felhozott törvényes indokok alapján, báró Vay Miklóssal és gróf Nádasdy Lipóttal együtt e nézetben osztozni.

A másik híres ügy a kir. fiskus által Kossuth Lajos ellen megkezdett hűtlenségi pör volt, mely a «Törvényhatósági Tudósítások»-nak szerkesztése, terjesztése, a kormány elleni lázító szellemök, főként pedig ezen «tudósításoknak» a nyilvános legfelsőbb tilalom daczára történt további folytatása miatt indíttatott meg a Hármas Könyv II. k. 3. czíme s a 723. IX. t.-cz. alapján. Miután Kossuth Lajos a pör megkezdése előtt elfogatott, mindenek előtt szabad lábra helyezését követelte; de ezen kérelme elvettetvén, a per a kir. táblán 1839. február 23-án került ítélet alá. A jurátusok képviselte hallgatóság ugyanoly érdeklődést tanusított ezen pörnek a sorsa, mint a mint Wesselényié iránt. Kossuth törvénytelen cselekedeteit illetőleg azonban sokkal több volt a bizonyság, hogysem elítélése a kir. táblán élénkebb vitatkozást idézett volna elő. Teljesen a törvény szellemében jártunk el, midőn Kossuth Lajost több évi börtönbüntetésre ítéltük. A hétszemélyes tábla úgy a Wesselényi, mint a Kossuth-pörben hozott ítéletünket helybenhagyta.

Ezen ítéletek a megyei gyűléseken a legkeserűbb vitatkozásokat, s az országgyűlésre küldendő követeknek a szólásszabadság fentartása iránt adott kemény utasításokat idéztek elő.

A kormány szorosan a törvényes téren kivánt maradni. Noha híveitől és organumaitól megkivánta, hogy a megye-

gyűléseken ez ellenzék vádjai és gyanusításai ellen erélyesen szólaljanak fel, mindazonáltal eljárása jogosultságának védelmét inkább csak az országgyűlésnek tartotta fönn, melyet a törvényes határidőre — három év mulva az utolsó országgyűlés berekesztése után — 1839 június 2-ik napjára Pozsonyba össze is hivott.

Az 1839/40-ki országgyűlés a magyar hongyűlések sorában a legfontosabbak, a legnevezetesebbek és eredményre nézve a legdúsabbak egyike.[1] Sejthető volt, hogy azon a kormánynak nagy nehézségekkel kell majd megküzdeni. A magasabb kormányhivatalokban ezért több lényeges változtatásnak a szüksége állott elő. 1839–40. országgyűlés.

Így a népszerűtlen PÁLFFY FIDÉL gróf helyébe, ki egyéb gyarlóságai mellett a magyar nyelvben is járatlan volt, a nagyeszű MAILÁTH ANTAL gróf, eddigi alkanczellár, lőn magyar udvari kanczellárrá. Az országbiró CZIRÁKY ANTAL gróf s a királyi személynök, SOMSSICH PONGRÁCZ, kik az imént említett politikai pöröknek a királyi, illetőleg hétszemélyes tábláknál történt elbirálásában mint elnökök működtek, nem akarván személyesen megjelenni az országgyűlésen, hol a kir. kuriának eljárására előreláthatólag keserű támadások vártak, Cziráky államministerré,[2] Somssich államtanácsossá,[3] s helyettük országbiróvá a köztiszteletben álló, nagyeszű és tudományú MAILÁTH GYÖRGY; kir. személynökké a lángeszű, de kissé nyers modorú magyar kanczelláriai referendárius SZERENCSY ISTVÁN neveztettek ki. A már nyolcz év óta üres prímási széket KOPÁCSY JÓZSEF, veszprémi püspök foglalta el. A

[1] V. ö. Gr. Szécsen A. visszaemlékezéseit Budapesti Szemle 1883. és Ballagi G.: Az 1839—40. országgyűlés visszhangja az irodalomban. (Akad. Ért.) «Deák in Wien im Jahre 1839.» Pester Lloyd 1900. márcz. 31. sz. Wertheimer Edétől.

[2] Gr. Cziráky Antal Mózes 1841 júl. 13-án neveztetett ki.

[3] Saárdi Somssich Pongrácz 1839. ápr. 9-én lett államtanácsossá.

tárnokságot a nagytudományú és nagyeszű báró EÖTVÖS IGNÁCZ, a kir. alkincstárnokságot a tudós b. MEDNYÁNSZKY ALAJOS, a koronaőrséget a derék gróf KEGLEVICH GÁBOR és a jeles gróf TELEKI JÓZSEF bírták. A püspöki karban LONOVICS JÓZSEF csanádi püspök bámulatos eszével, tudományával és szónoki tehetségével meteorként fénylett, az alsó táblán pedig a sok jeles sorában ZSEDÉNYI EDUÁRD, ANDRÁSSY JÓZSEF, ZARKA JÁNOS, ifj. MAILÁTH GYÖRGY és ÜRMÉNYI JÓZSEF, — kik úgy szilárd jellemüknél, mint elmebéli tehetségüknél és higgadt gondolkozásoknál fogva méltán soroztattak az ország kiváló férfiai közé, — állottak a kormánypárt élén. Végre a felső táblán a már megnevezett dignitáriusokon kívül a kormánypárt vezetőiként DESSEWFFY AURÉL-t kell megemlítenünk, kit ész, tudomány és elragadó szónoklat Pitthöz tett hasonlóvá, úgyszintén méltó barátait: br. JÓSIKA SAMU-t és gr. APPONYI GYÖRGY-öt, kik a világ bármely parlamentjének díszére váltak volna. Ily rendkívüli szellemi erőkre támaszkodván, aggodalom nélkül nézhetett a kormány az országgyűlés elé, s nyugodtan várhatta becsületes és törvényes szándékai elismerését és diadalát.

Ezen az országgyűlésen én, mint nádori ítélőmester vettem részt, mely hivatalra József főherczeg nádor nevezett ki PLATTHY MIHÁLY-nak kanczelláriai referendáriussá történt előléptetése után. Midőn a nádornak, ki kora fiatalságom óta mindig kegyével halmozott el, jóindulata emez újabb nyilvánulását megköszöntem, azt válaszolta, hogy a jövő országgyűlésen az én korombéli férfiaknak, kik közül többekkel szorosb baráti összeköttetésben állok, jutván lényegesb szerep, reményli, hogy ez a körülmény különben nehéz állásomon némileg könnyíteni fog. És valóban, noha a főrendi viszonizenetek szerkesztése az akkor már szabadabb és élénkebb vitatkozás mellett magában véve is nem könnyű feladat volt, oly elődök után pedig, mint: ACZÉL, SZENTKIRÁLYI és PLATTHY, kiknek

jeles dolgozatai annak idejében nagy dicséretben részesültek, még sokkal nehezebb lőn: mindazonáltal oly szerencsés voltam, hogy munkálataimmal nemcsak a kormánypárt helyeslését, de kiméletes írmodorommal a főrendi ellenzék elismerését is megnyertem.

Az országgyűlés az ellenzék és kormánypárt feszültsége miatt, nehéz küzdelmek közt nyilt meg. A többség a királyi előadások kihirdetése után, ezeknek tárgyalását s a szokásos felirat fölterjesztését mindaddig nem akarta elhatározni, míg az ú. n. pesti sérelem orvoslásra nem talál. Ezen sérelemnek az volt a tárgya, hogy gr. RÁDAY GEDEONT,[1] Pestmegye egyik követét, az ellene folyamatban volt becstelenségi per miatt a kormány az országgyűlésen való megjelenésétől eltiltotta. A tárgyalások ez iránt a két tábla közt hónapokig folytak, de sem a Zarka János indítványozta «Vasi záradék», sem a két tábla elágazó véleményének régi gyakorlat alapján javasolt egyetemes fölterjesztése nem vezetett eredményre.

Végre a július 28-án leérkezett megnyugtató kir. leirat és Rádaynak a követségről történt önkéntes lemondása következtében, ezen sérelem további tárgyalása mellőztetett. Az első felirat nyolcz hó után: október 30-án, a királyi előadások tárgyában s azzal egyidejűleg (junctim) az országgyűlés kiegészítésére vonatkozó két más felirattal együtt felterjesztetett.

Míg a tárgyalások ez irányban folytak, az alsó tábla több más sérelemről és kivánatról is tanácskozott. Legnevezetesebb volt ezek közt a szólásszabadsági sérelem tárgyalása, mely a WESSELÉNYI és BALOGH JÁNOS ellen indított hűtlenségi perek folytán már a mult országgyűlést is foglalkoztatta, de a két tábla közt megegyezésre nem vezetett. A követi tábla tehát most, az ezen perekben időközben már meghozott ítéletek következtében a kér-

[1] Lásd az 1. jegyzetet az 5. lapon.

déses sérelem orvoslását még nagyobb erélylyel sürgette. Szigorú birálatban részesült a királyi kuriának egész eljárása, úgy ítéleteinek alaki, valamint anyagi törvényessége tekintetében. Midőn a követi táblának ez irányban tervezett első izenete a kerületi ülésen elfogadtatott és tudomásul esett, hogy az ellenzék annak az országos ülésen bekövetkezendő tárgyalása alkalmával az ott jelenlévő kir. táblai tagok kemény megtámadására készül, a kir. tábla előzőleg értekezletet tartott, melyben a várható támadásokkal szemben követendő magatartásról tanácskozott. Egyik rész azt sürgette, hogy a legkisebb megbántás esetében az egész kir. tábla hagyja el az üléstermet; a másik hallgatást és türelmet javasolt, az elnöklő személynökre bizván jogaink védelmét. Ezek úgy vélekedtek, hogy minden felszólalás mentegetődzésnek tekinthetnék, a mi bírói függetlenségünket és tekintélyünket csorbíthatná. Én határozottan azt kivántam, hogy ha eljárásunk miatt megtámadtatnánk, a felhozandó vádak ellen ne azt hozzuk fel, hogy birák és kir. táblai tagok vagyunk. E minőségben csak a magunk lelkiismeretének tartozunk felelősséggel. Védekezzünk, mint a követi tábla tagjai, kiknek a tanácskozásokban való tényleges részvéte csak per non usum ment ki a szokásból, e minőségünkben vegyünk részt a tanácskozásban s igyekezzünk megczáfolni az állításokat. Ez a nézet azonban kevés pártolásra találván, abban állapodtunk meg, hogy mindegyikünk úgy járjon el, a mint azt legjobbnak tartja.

Ennek következtében elkészültem a várt vitára. Meg voltam győződve affelől, hogy ha szóhoz juthatok, előadásommal, ha különös tapsot nem is arathatok, mégis a tanácskozások mérgét és keserűségét legalább részben sikerül majd enyhítenem. Azonban a Mindenható végzéséből épen akkor — június 27. — halt meg első gyermekünk, s nekem fájdalomtól lesujtott nőmet anyjához, Pestre kellett kísérnem. Az országos ülésben tehát, melyben a

kérdéses izenet tárgyaltatott, nem vehettem részt és így szerény nézeteimet nem volt alkalmam előterjeszteni.

Az ülés a kir. személynök elnöklése folyamán tanusított tapintatlan eljárása következtében is a legbotrányosabbak, legzajosabbak egyike volt, annyira, hogy a kir. tábla ellen történt kiméletlen kifakadások és sértések egy királyi leirattal keményen megrovattak. Én ezekről csak Pestről visszatértem után értesültem. Pozsonyba érkezvén, József nádornál tisztelegtem. Ő a történteket erősen roszszalva, azzal a hizelgő nyilatkozattal fogadott, hogy én amaz alaptalan sértésekre semmi esetre sem hallgattam, de jogommal élve a téves felfogást felvilágosítani igyekeztem volna. Voltak azonban a főrendi táblán is olyanok, kik mint tabulae bárók és septemvirek a kérdéses perek elbirálásában velem együtt vettek részt, s mint a főrendi tábla tagjai a szóban lévő izenet tárgyalására s a főrendiházban folyt vitatkozásra befolyást gyakorolhattak. Ezekkel tehát közöltem mindazt, a mit a követi táblán elmondani akartam volt. Egyikök[1] eszméim nagy részét felhasználta, s így, noha más teremben, de mégis az ország hallatára elmondatott mindaz, a mivel eljárásunk törvényességét és birói tisztünk független, hű teljesítését földeríteni kivántam. Erre azonban még egy más, váratlan alkalom is nyilt, mert a szólásszabadsági izenet, mint előbb említém, távollétemben kerülvén az országos ülésben tárgyalás alá, azt a főrendeknél egy más ítélőmester adta elő, ki oly főrendi viszonizenetet szerkesztett, mely beillett volna ugyan kemény ügyvédi szóváltásnak, de híjával volt a békülékenységnek. A nádor tehát felszólított, hogy én szerkeszszem meg újra a kérdéses viszonizenetet. Bár a főrendi tábla tárgyalásán nem voltam jelen és így az ott felhozott indokokat nem ismertem, mégis kénytelen voltam ezt a munkálatot elkészíteni.

[1] Gr. Nádasdy Lipót.

Fölolvasván azt egy értekezleten, melynek tagjai MAILÁTH országbiró, LONOVICS püspök, DESSEWFFY AURÉL és JÓSIKA SAMU voltak, szerkezetem elfogadtatott s az előadó ítélőmesternek felolvasás czéljából átadatott. Később ezen tárgy előadása is kezeimbe került, de a kerületi izenetek az országos ülésekben mindig csak «*maradjon*»-nal fogadtatván el, s a főrendi ellenzék is többnyire csak az izenet egyszerű pártolására szorítkozván (mit némely, magyarul nem igen tudó mágnás ily szavakkal tett: «*pártolok az üzenet*»), a kir. tábla elleni újabb kifakadások elmaradtak s én nyugodtan vihettem az egyik táblától a másikhoz a tízszer váltott izeneteket és válaszokat.

Kibékülés 1840. A két tábla közötti feszültség engedett, de míg WESSELÉNYI, KOSSUTH, LOVASSY és társai fogva voltak, teljes kibékülésre számitani nem lehetett. Miután tehát a törvénynek, a kérdéses itéletek hozatalával s foganatosításával szabad folyása volt, az itélőszékek tekintélyét pedig a kormány, az alsó tábla nevezetes kisebbsége s a főrendiház többsége erélyesen megvédelmezte és így az itéletek ellen tervezett felirat országos határozattá nem válhatott: a higgadtabban gondolkozó kormányférfiak minden igyekezetüket arra irányozták, hogy Ő Felsége az elítélteknek hirdessen bocsánatot, a többi még függőben levő pört pedig semmisítse meg. Ez által a két tábla közti bizalmatlanság s a törvényhozási munkák lassú haladása okának a megszűnését remélték. Legmunkásabbak voltak ebben az irányban a nagynevű nádor-főherczeg, továbbá Mailáth országbiró, Jósika Samu és Dessewffy Aurél. A kanczellár, gróf Mailáth Antal is szivesen hajolt e nézet felé, de különben is nem sok erélye lévén a bécsi nehézségek leküzdésére — s épen akkor betegeskedett is, Dessewffy Aurél volt a közbenjáró Bécs és Pozsony közt. Ő bírta rá Metternich herczeget, a kormány akkori lelkét, hogy ezen szándékot a felségnél keresztülvigye, míg gróf Cziráky Antal államminiszter és Somssich Pongrácz ál-

lamtanácsos azt minden módon megakadályozni igyekeztek.

Megérkezvén tehát a nyugtalanul várt s az ellenzék részéről alig sejtett legfelsőbb elhatározás, azt a nádor a május 1-én tartott vegyes ülésben hirdette ki.[1] Az eredeti irat,[2] melyről a nádor az Ő Felsége által adott amnesztia szavait leolvasta, s mely szerint a politikai vétségek miatt elítélteknek a rájok szabott büntetések elengedtettek, a függőben lévő pörök beszüntetése pedig elrendeltetett, birtokomban van, s mint magyar történeti ereklyét fogom megőrizni. A kihirdetés roppant lelkesedéssel fogadtatott, s az öröm és megelégedés oly zajosan nyilvánult, mint azt alig lehetett egyéb alkalommal tapasztalni. Örömkönnyek ragyogtak a legkomolyabb arczokon, az egymástól oly távol álló pártvezérek kézszorításokkal vontak fátyolt a multra. Az ellenzék főbb emberei, mint Deák, Klauzál, Bezerédy stb. becsülésükről és rokonszenvükről biztosítottak engem, sajnálkozásukat jelentvén ki a fölött, hogy az eddig fenforgó viszály miatt nem közeledhettünk egymáshoz. Midőn pedig a követi táblán, két országos bizottmányba neveztettem tagul s az elnöklő personalis nevemet felolvasta, harsogó éljenekkel és zajos helybenhagyással tiszteltek meg. Bocsánatot kérek, hogy ennek a megemlítésével szerénytelenséget követek el, de ezen jelenet emléke annyira kedves előttem, hogy azt elhallgatni nem tudom.

Példátlan gyorsasággal haladtak ezután az országgyűlési munkálatok. A két tábla szorgalomban és kölcsönös engedékenységben vetekedvén egymással, rövid idő alatt a legfontosabb és legnagyobb jelentőségű törvényeket alkotta meg, melyek Bécsben is hamarosan szentesíttettek. Ebben

[1] Kossuth Lajos szabadon bocsáttatására vonatkoznak az 1840. 630., 906. 1130. sz. udv. kanczelláriai iratok. (Orsz. levéltár.)

[2] L. Függelék I. szám.

az érdem oroszlánrésze Deák Ferencz-et és Dessewffy Aurél-t illeti, kik a két részről eredő szélsőségeket okos és mérsékelt közvetítéssel kiegyenlítvén, a két tábla közt oly egyetértést hoztak létre, a mire annak előtte példa még nem volt. Így a kormány kivánta ujonczok is rövid idő alatt és nagyobb nehézségek nélkül megszavaztattak, miután az e részben fenforgó szükséglet, a két tábla részéről választott titkos bizottmányban elismertetett. A kormány részéről b. Lederer, táborszernagy,[1] magyarországi katonai főparancsnok és Rousseau ezredes[2] lőnek Pozsonyba küldve, hogy az említett titkos bizottmánynak a szükséges felvilágosításokat megadják. A jegyzői tollat én vittem.

Titkos bizottmány az ujonczok tárgyában.

Az értekezés magyarul kezdődött, azonban a nevezett két katona németül fejtette ki nézetét s így a tanácskozás önkénytelenül németre fordult. A jelen volt követek a legnagyobb méltányosságot és kíméletet tanusítván, oly folyékonyan és annyi könnyűséggel éltek (az öreg Palóczyt is ide értve) a német szóval, hogy bámulni lehetett ezen nyelvben való jártasságukat. Deák főkép arra fektetvén súlyt: «ob der Zustand der Monarchie jener des tiefen Friedens sei?» («Vajjon a monarchia a szilárd béke állapotában leledzik-e?») Lederer táborszernagy erre, hosszasabban fejtegetvén az európai helyzetet, tagadólag volt kénytelen válaszolni. Ennek folytán a bizottmány az ujonczok megadását ajánlólag terjesztette az országgyűlés elé, a mely ezt azután — a részletek tekintetében hozott különféle határozatokkal — meg is szavazta.[3]

[1] B. Lederer Ignácz (1769—1849) magyarországi katonai főparancsnok, az 1838. árvíz alkalmával szerzett érdemeire való tekintettel az 1840. XLVI. t.-cz. leszármazóival magyar honfiusítást nyert.

[2] Rousseau Lipót Chevalier d'Happoncourt, vezérőrnagy (General-Feldwachmeister, a mint akkor nevezték) népszerű ember, sőt táblabíró is volt. 1848. Bécsben parancsnok, később Magyarországban nagyobb szerepet játszott a pacifikácio idejében.

[3] V. ö. a M. Nemzet Tört. (Millenniumi kiadás) IX. Ballagi G. i. m. 483–84. ll.

Nemsokára ezután ő felsége az országgyűlés berekesztése és a törvények szentesítése czéljából megjelent Pozsonyban, hol nagy lelkesedéssel fogadták. Midőn a szentesített törvényeket a vegyes ülésben fölolvastam és ezután az országgyűlés a két elnök szónoklatával berekesztetett, a követek, mágnások, hivatalnokok, világi és egyházi tagok közt oly barátságos, szivélyes hangulat uralkodott, hogy a mult keserűségek emléke szinte egészen elenyészettnek látszott. Egy új, boldogabb aerának küszöbén véltünk állani s a haza felvirágzásának hajnalát reméltük üdvözölhetni. Az országgyűlés berekesztése.

Ha a kormány az ország ezen kedvező hangulatát és az iránta mutatkozó bizalmat kellőkép felhasználja, s az ellenzék józan kivánatait méltányolva az okszerű haladás ösvényén a szükséges előkészületeket megteszi, a legüdvösebb reformok elébe nézhettünk volna a közelebbi országgyűlésen. Azonban a tétlen és beteges Mailáth Antal, ki a pessimismus egy nemével nézte a közdolgok menetét, s úgy a központi kormány tetteit, mint az ország magatartását gúnyoros modorban keserű élczekkel szerette ostorozni, a szó teljes értelmében semmit sem tett e czél érdekében, a kormány tevékenyebb barátinak unszolásait pedig szánakozó mosolylyal fogadta és törekvéseiket az ő személye ellen való áskálódásnak tekintvén, azokat közvetlenül vagy közvetve meghiusította.

II. FEJEZET.

NÉGY ÉV AZ UDVARI KANCZELLÁRIÁNÁL.

1840–1844.

(A «Pesti Hirlap» alapítása. — Gr. Dessewffy Aurél. — 1843—44 országgyűlés törvényhozási eredményei: magyar nyelv, vallásügy. — Magyar Földhitelbank. — Politikai helyzet. — Adminisztrátori rendszer.)

Az 1840 utáni időszaknak egyik legközelebbi szemtanuja voltam, minthogy az országgyűlés befejezése után ő felsége által a magyar udvari kanczelláriához tanácsossá és referendáriussá neveztettem ki.[1] Ebbeli minőségemben, noha ezen kormányszék legfiatalabb tanácsosa valék, mégis a legfontosabb tárgyak előadásával bízattam meg, a kanczellárral pedig folytonos érintkezésben voltam. Szakmám egyik tárgyát a könyvvizsgálati ügy és a hirlapok engedélyezése képezte. Így lényeges részem volt a híres *„Pesti Hirlap“*-nak keletkezésében is,[2] mely a magyar közállapotok fordulatának egyik leghathatósb tényezőjévé lett. A kanczellár ugyanis megkeresett, hogy ez ügyet igyekezzem a kanczellárián dűlőre vinni, mert ha a kanczellária az engedélyezést megtagadja, az ügyet ő

A „Pesti Hirlap“ alapítása.

[1] Szőgyény László udv. kancz. tanácsosságára vonatkozik az 1840. aug. 5. kelt 710. eln. sz. királyi rezoluczió. A kinevezési okmány aug. 9. 11,386. sz. a. kelt. (Orsz. levéltár.)

[2] A «Pesti Hirlap» engedélyezésére vonatkoznak az 1841:25., 33., 24., 125., 195., 182., 216. és 543. udv. kancz. számok. (Orsz. ltár.)

felsége elé kellett volna terjeszteni, a hol az gróf Cziráky miniszter és Somssich államtanácsos indítványára okvetlenül kedvezőtlen elintézést nyer, pedig a kanczellár a hirlap engedélyezését nagyhatású politikai számításnak tartotta, s azt minden áron sürgette.

Wirkner Lajos ugyanis azon volt, hogy Landerer Lajos pesti könyvnyomdásznak teljesítendő volna az a kérelme, mely szerint egy már meglévő és jelenleg senkitől nem használt hirlapi privilégium reá ruháztassék. Ez esetben t. i. sikerülne Kossuth Lajos-t, Luka Sándor közbenjárásával szerkesztőül megnyerni, minek azon előnye volna, hogy Kossuth dolgozatai czenzura alá kerülvén, tollának veszélyes irányától nem kellene tartani. Landerer a titkos rendőrségnek tagja lévén,[1] ennek tudtával tette meg ebbeli lépéseit. Lényeges volt tehát, hogy a kanczellária a dolog elé ne gördítsen akadályt. Előadói javaslatom következtében a kanczellária azon az alapon, hogy nem új privilégium megadásáról, de csak egy már létezőnek átruházásáról van szó,[2] Landerernek a privilégiumot megadta és ő azután lapja szerkesztőjéül Kossuthot nyerte meg.[3] Íme ez volt Kossuth utóbbi nagy befolyásának és hatalmának alapja. Hogy a kormány számítása téves volt, kitűnt abból, hogy csakhamar a «Pesti Hirlap» életbe lépte után Mednyánszky Alajos br., a helytartótanács könyvbirálati hivatalának elnöke, azt jelentette[4] a kanczelláriának, hogy Kossuth czikkeit mérsékelni és módosítani nem lehet. Azokat a czikkeket veszélyes tartalmuk

[1] L. erre nézve a II. b. sz. Függeléket.

[2] V. ö. Függelék II. a. 1. sz. a.

[3] V. ö. Wirkner i. m. 114–115. ll., 123 l. — Horváth M. i. m. II. k. 246. lapján egy jegyzetben közli e naplófeljegyzés erre vonatkozó kivonatát.

[4] L. Mednyányszky Alajos jelentését ez ügyben, mely 1841. okt. 1. 466. sz. a. kelt s 35,150/1841. helytartótan. sz. a. őriztetik. (Orsz. ltár). V. ö. Függelék II. a. 2. sz.

miatt, egyszerűen törölni kellene, mely esetben a lap illető száma meg nem jelenhetvén, a közönség mindannyiszor fölingereltetnék, annál inkább, mert Kossuth azt szokta tenni, hogy a pestmegyei közgyűlésen az eltiltott czikket felolvassa és sérelmét ily módon nyiltan el is panaszolja.[1] Midőn ez a hirlap keletkezett, Dessewffy Aurél külföldön tartózkodott, hol a magyar büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országos választmány tárgyalásaiban leendő használat czéljából a különféle büntető rendszereket tanulmányozta. Ezen választmányban nekem kellett volna a jegyzői tollat vinnem, de referendáriussá történt kineveztetésem következtében a nádor ezzel a tisztel Zarka János ítélőmestert bízta meg. Dessewffy útjából visszatérvén, megdöbbenve tapasztalta azt a nagy hatást, melyet a közvéleményben a Kossuth lapja keltett Nem sokat törődvén a veszély elhárítására vezető utak felett, s nem kérvén másoknál segélyt, midőn azt önmagában föltalálta: ugyanazon eszközökkel akarta a bajt orvosolni, mint a melyekből ez keletkezett. Átvette tehát 1842-ben egy addig keveset olvasott hirlap szerkesztését s azt „*Világ*“ czím alatt a józan konzervativ, vagyis mérsékelten haladó nézetek közlönyévé tette. Vezérczikkei, melyek bámulatos eszmekincscsel, éles logikával, széles tudománynyal és utolérhetlen dialektikával kérlelhetlenül ostorozták Kossuth tévtanait, azoknak elburkolt lázításait leleplezték és lapja forradalmi irányát erélyesen megtámadták, nagy benyomást költöttek. Ha a lángeszű Dessewffy e lap vezetését még egy ideig folytathatta volna, alighanem fordulatot idéz vala elő az ország lakosai nagy részében, mely élvezettel olvasván Kossuth nagy ügyességgel szerkesztett

[1] Lásd a Pesti Hirlapra vonatkozólag a II. a. 1., 2. és b. Függeléket. — V. ö. továbbá: Ferenczy Józseftől: A magyar hirlapirodalom története 1880—1867-ig. 267—269. ll. F. az Orsz. lt. helytartótanácsi és Pest vmegye ltára iratait használta.

dolgozatait, öntudatlanul szívta be az azokban lappangó forradalmi mérget.

Dessewffy, ki e lélekfeszítő munka mellett még a büntető törvénykönyv kidolgozásában s a pestmegyei gyűléseken is élénk részt vett s ott DEÁK FERENCZ-czel, KLAUZÁL-lal és BEZERÉDY-vel, itt pedig Kossuthtal és Nyáry-val naponként a leghevesebb küzdelmeket vívta, nem sokáig bírta ezt az emberi erőt túlhaladó küzdelmet s virágzó korban áldozatává lőn nemes buzgalmának. A gyönge test, a lelki erők túlfeszítése következtében összeroskadván, Dessewffy Aurél, a legszebb remények közepette, a haza és király kipótolhatatlan veszteségére s minden pártszinezetű hazafi osztatlan, mély fájdalmára, rövid betegség után, ideglázban kimult.

Gróf Dessewffy Aurél. † 1843. február 9.

Dessewffynél nagyobb észszel és szellemmel nem találkoztam. E mellett kedélyes, derült ember volt; a mások véleménye iránt ritka türelemmel viseltetett. Kora fiatalságom óta legszorosb barátság fűzött hozzá, mit éltem egyik legszebb vívmányának tekintek. Rövid idő mulva európai hírű államférfiú válik vala belőle s genialitása a század legnagyobb férfiai sorába helyezte volna.

Áldás legyen emlékén.[1]

Legközelebb ismét országgyűlést hívnak össze, mely nem kecsegtet kedvező kilátásokkal, mert gr. Mailáth Antal kanczellár az 1840-iki országgyűlés befejezése alkalmával mutatkozott lelkesülést, a pártok közeledését s a kormány iránt ébredező bizalmat nem használta föl. Az ellenzéknek, Kossuth folytonos izgatásai mellett, mindinkább növekedő hátorsága a mérsékeltebbeket csaknem teljesen leszorította a közélet teréről, s így többnyire kormányellenes választásokra és megyei utasításokra, valamint Batthyány Lajos vezetése mellett, erős főrendi ellenzékre van kilátás.

[1] V. ö. III. sz. Függeléket, mely gr. Szécsen Antal megemlékezését tartalmazza gr. Dessewffy Aurélról.

A magyar kanczellárián az országgyűlésről érkezett tárgyakat egy bizottmány (commissio diaetalis) készítette elő és terjesztette a felség elé. Ennek előadója egy kanczelláriai referendárius volt. 1830-tól mostanáig BARTAL GYÖRGY volt a diétalis referens, kinek magyar publiczistikai ismereteivel[1] és klasszikus tollával senki sem mérkőzhetett. A közelgő országgyűlésre Bartal betegeskedése miatt nem akarta többé elvállalni ezt a tisztet. Más referendáriust kellett tehát ezen tiszttel megbízni. A választás rám esett.

1790-ben nagyatyám PÁSZTHORY SÁNDOR, később fiumei kormányzó, utána idősb MAILÁTH GYÖRGY, 1825/27-ben MARKUS IGNÁCZ és MADARASSY püspök, 1830-ban EÖTVÖS IGNÁCZ br., azután mostanáig Bartal György voltak a diétalis referensek, kiknek nyomdokaiba lépni vajmi nehéz volt és azért nagy aggodalommal néztem — ily jeles elődök szerény utódja — feladatom elé.

1843–1844. országgyűlés.

A mily parányi törvényhozási eredménye volt ezen országgyűlésnek a multhoz képest, oly roppant munkahalmazt idézett elő a kanczellária diétalis bizottmányában az országgyűlésről érkezett indítványok, feliratok és törvényjavaslatok nagy tömege. Itt csak néhány nevezetesb tárgyat említek fel.

Magyar nyelv.

A magyar nyelv használatára vonatkozó törvényjavaslatot a kanczellária nem pártolta egész terjedelmében, mert a nem magyar nemzetiségek részéről mutatkozó ingerültség óvatosságra intett.[2] Minthogy a magyar országgyűléseken alkotott törvények századokon át latin nyelven keltek, s csak 1836 óta jelentek meg latin és magyar szöveggel, a kanczellária, kivált Horvátországra

[1] Alapvető munkája: Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae libri XV. Pozsony, 1847, e jellemző jeligével jelent meg: Usus me genuit, mater peperit Memoria.

[2] L. erre nézve a bécsi cs. k. belügyminiszterium levéltárában őrzött rendőri lt. 1843: 60. és 2110. sz.

való tekintettel, időelőttinek tartotta a tisztán magyar szövegre leendő áttérést. Kizárólag Metternich hg. érdeme, hogy az országgyűlésnek abbeli végzése, mely szerint a törvények ezentúl csak magyarul szövegeztessenek, jogerőre emelkedett. A miniszteri konferenczián ugyanis határozottan sürgette, hogy a nyelv dolgában mindent, a mit az ország jogosan követel, egyszer és mindenkorra meg kell adni azért, hogy ezen kérdés tárgyalása, mely annyi keserűséget idézett elő, valahára befejeztessék. Metternich hg. ezen nézete a felség és a főherczegek által elfogadtatván, az ország ebbeli élénk óhaja még ezen országgyűlésen teljesült.[1] Sok fáradalmaimnak és tapasztalt kellemetlenségeimnek legszebb jutalmát abban lelem, hogy az első, tisztán magyar nyelvű törvények a felség és a kanczellár nevei mellett az én szerény nevem aláírását is magukon viselik.[2]

A másik igen fontos tárgy a vallás ügye volt, mely már három országgyűlésen hosszas, keserű vitákra adott alkalmat, de csak ezen a diétán sikerült az elágazó nézeteket egy törvényjavaslatban és országos feliratban összeegyeztetni. Vallásügy.

Tömérdek régibb és újabb adatot kellett ezen alkalommal a kanczellária irattárában felkutatnom, a midőn azt az érdekes tapasztalatot is szereztem, hogy a protestánsok jogainak alaptörvényét alkotó 1790. XXVI. t.-cz. egy magyar főpapnak: Batthyány bibornok, hg.-primásnak, köszöni létrejöttét. Az országgyűléshez menesztett első leiratot e tárgyban én szerkesztettem, de ezt az ellenzék

[1] V. ö. Wirkner i. m. 170. l.

[2] A magyar nyelv használatára vonatkozó udv. kancz. iratok: *1843* : 13,038., 13,039., 11,985., 15,052., 15,883—8., 17,416, 17,417., 18,713., 19,217., 19,223., *1844* : 1658., 1872—73., 3890., 5041., 5249., 5993., 7044., 7814., 10,729., 14,184., 14,326., 15,798., 16,074., 16,172., 16,951., 16,957., 16,961., 16,969., 16,971—72., 17,685., 17,689., 17,694., 17,700., 17,713., 19,296. (Orsz. ltár.)

gyanusításokkal fogadta, a püspöki kar pedig örvendett, hogy a felség által megadott engedmények törvénynyé nem váltak. Midőn pedig e tárgyban a második felirat fölterjesztése került napirendre, a felség nem az általam tervezett válaszleiratot, hanem Lonovics csanádi püspök szerkesztette leiratot hagyta helyben s ennek alapján keletkezett azután a vegyes házasságok kötését, az ezekből származó gyermekek vallását és a protestáns vallásra való áttérést szabályozó törvény.[1]

Magyar földhitelbank.

Nagy fáradtságba és az osztrák kormányférfiakkal, különösen a fináncziák élén álló Kübeck báróval[2] folytatott hosszas és élénk vitákba került azon törvényjavaslat legfelsőbb jóváhagyása, mely egy magyar földhitelbank fölállítását tárgyazta. Az ország elismerésére számítottunk, midőn az ezen ügyre vonatkozó kir. választ annyi nehéz küzdelem után kibocsátottuk. Mily nagy volt tehát csodálkozásunk, midőn megértettük, hogy az országgyűlési ellenzék, ezt a kedvező kir. elhatározást azon alaptalan gyanúból nem fogadta el, mert attól félt, hogy a kormány nevezvén ki a bank hivatalnokait, ezzel vesztegetések és a kormány híveinek jogtalan segélyezései szándékoltatnak, — a mi pedig soha senkinek esze ágában sem volt. Igy tehát az ország egyik leghőbb kivánata, kizárólag az ellenzék bizalmatlansága miatt nem teljesült. Nem örült ennek senki jobban, mint Kübeck, ki, azt gondolván magában: «diesmal und nie wieder» a bécsi bankot és állampapirokat most már féltett vetélytársaitól: a magyar záloglevelektől megmentve látta.[3]

[1] Az 1844. III. t.-cz. «A vallás dolgában». — A vallásügyre vonatkozó udv. kancz. iratok: *1843:* 5797., 7222., 7933., 7997., 10,715., 11,985., 16,811., 18.101., *1844:* 5286., 5287., 10,729., 17,683., 17.698—99. (Orsz. ltár.)

[2] Kübeck Károly br. 1840—1848 a cs. k. általános udvari kamara elnöke. — Kübeckről Széchenyi István gr. nézetét l. Zichy A.: Széchenyi István gr. életrajza II. 27. l.

[3] Horváth M. i. m. II. 428—30. l. kissé egyoldalúan tárgyalja e

A mondottak igazolják, hogy a kormány az ország méltányos kivánatait kész lett volna teljesíteni, de az ellenzék többségben lévén[1], szélsőségekre ragadtatta magát.

Politikai helyzet.

Az országgyűlés tárgyalásainak meddősége, a törvényhatóságokban mindinkább terjedő szabadosság s a konzervativ pártnak az ellenzéktől való folytonos megtámadtatása, a komolyan gondolkozó alkotmányos férfiakban súlyos aggodalmakat keltett az ország jövőjére nézve. Igy lőn, hogy mind az alsó, mind főként Apponyi György gróf vezérlete alatt a felső táblán egy szilárd, tekintélyes kormánypárt[2] alakult, mely a legjelesb fiatal tehetségeket számítván soraiban, mindenekelőtt azt követelte, hogy a kormány lépjen ki tétlenségéből, s szorosan megmaradván a törvényesség határai közt, a király jogainak szerezzen nagyobb érvényt, a mellőzhetlen teendőkre nézve pedig a kezdeményezést vegye kezeibe. E törekvésében közvetve a kanczellár, Mailáth Antal gr. ellen mindinkább növekedő bizalmatlanság jelensége is fölismerhető volt. A központi kormányhoz, ú. m. Lajos főherczeg-, Metternich hg.- és Kolowrat gróf miniszterhez a

kérdést. — Ballagi G i. m. 590—91. ll. — Pulszky i. m. 168. l. — V. ö. a tényállást és br. Kübeck álláspontját illetőleg a cs. és kir. közös p. ü. ltárnak az osztrák pénzügyminiszteriumnál őrzött 1843: 9151., 1844: 1928., 8201., 8660., 9572., 10,176. és 1845: 769. sz. ügyirataival. Bővebben Függelék IV. sz.

[1] Deák Ferencz a nemesség megadóztatásának el nem fogadtatása miatt a zalamegyei követséget visszautasította s nem hathatott elvtársaira. A naponként növekedő ingerültség, kivált pedig az országgyűlési hallgatóság és ifjúság rakonczátlansága, — mely a legbotrányosabb kihágásokra adott okot, — minden józan reményt meghiúsított.

[2] «Die Magnaten-Opposition im 1843—44. Reichstage» Pester Lloyd 1899. febr. 19. és «Ungarns politische Parteien vor dem letzten vormärzlichen Reichstag» Pester Lloyd 1899. ápr. 20. és Ambrózy Lajos báró naplója. Budapesti Szemle. Mindhárom közlemény Wertheimer Edétől.

konzervativ mágnások és követek, de még ellenzéki tagok, jelesül Eötvös József br. részéről is érkezett számos emlékirat, levél, terv és szóbeli panasz, úgy hogy a kanczellár hitele és befolyása az udvarnál is mindinkább csökkent. Ily körülmények közt Mailáth Antal állásának tarthatlansága, Apponyinak a magyar kormány élére leendő helyeztetésének a szüksége, s az egész magyar kormány gépezetének — in capite et membris — azaz a kanczellárián, helytartótanácson és a főispáni karban leendő regeneracziója mindinkább hangos kivánattá lett.

Adminisztratori rendszer.

A készülőfélben lévő változásokban a legfőbb tényező Metternich hg., ki a magyar alkotmány sértetlen fentartását őszintén kivánja, de egyúttal annak időszerű kifejlesztését s az osztrák örökös tartományok érdekeivel való megegyeztetését mellőzhetlennek tartja. A mutatkozó rendetlenségeket és zavarokat nem az ősi intézménynek, hanem annak tulajdonítja: «weil Ungarn — az ő szavai szerint — gar nich regiert wird. Es muss daher die Autorität der Regierung vor Allem wieder hergestellt und durch diese mit Unterstützung einer gemässigter Parthei der Weg der zweckmässigen Reformen thatkräftig betreten werden.»[1] Másik tényező Gervay államtanácsos, egy középszerű tehetségű férfiú, ki azonban a felségnek és miniszterének különös bizalmát bírja, s teljesen Wirkner

[1] «Mert Magyarországot éppenséggel nem kormányozzák. Mindenekelőtt a kormány tekintélyét kell helyreállítani s ezáltal egy mérsékelt párt segedelmével a szükséges reformok útjára komolyan kell lépni». Cziráky Antal Mózes gr. megjegyzéseiben (Lovasberényi ltár) így ír: «Ha árvíz fenyegeti a mezőt, még az ár előtt kell töltésekről gondoskodnunk. Ha ma nem gondolunk vele, holnap már elkésünk. Magyarországot izgatott szenvedélyek, a demokrata láz korbácsolta pártszenvedély vad vize ássa alá. Lázadnak a tekintély ellen s minden módon a királyi jogok megszorítására és gyöngítésére törekesznek «venit extrema dies et inevitabile tempus». Az erős, bölcs kormánynak addig, míg ráér, teljes erővel kell jogai védelmére gondolnia.»

Lajos, magyar udvari kanczelláriai tanácsos befolyása alatt áll.

A készülő változások előjele volt, hogy a kanczellár egy elnöki irattal[1] tudtomra adá, hogy ő felsége egy titkos bizottmányt nevezett ki, elnökévé őt, tagjaiul pedig Jósika Samu báró, erdélyi udvari kanczelláriai tanácsost és engem rendelt ki; míg tollvivő Pazziazzi Mihály titkár lőn. A titkos bizottmánynak az volt a feladata, hogy az iránt tegyen javaslatot, illetőleg készítsen tervezetet: mily irányban és mily eszközökkel kelljen a kormánynak Magyarországon működnie, hogy a konzervativ párt támogatásával a kormány tekintélye ismét helyreállíttassék. Ennek világosan ki nem fejezett, de előttünk ismert értelme az volt, hogy a főispánok állandóan megyéjökben lakjanak, a megye kormányzatát tényleg vezessék, és így a kormánypárt megszilárdítására törekedjenek. A kanczellár már eddig is kapott felülről több megrovást, a melyekről előttem gúnyosan akkép nyilatkozott: «az egyik várban lőnek, a másikban nem félnek.» Azonban az említett titkos bizottmánynak — akarata ellen való váratlan megalakítása még pedig oly kérdések megvitatására, melyekben az ő eljárásának rosszalása is benn foglaltatott, s a miknek szanálása az ő hivatása lett volna, állásának szilárdságára nézve mégis kétségeket támasztott benne.

A javaslat készítésével én bizattam meg. Terjedelmes munkálatot dolgoztam ki, melyben a kormányzat s a közigazgatás fogyatkozásaira való tekintettel, megjelöltem ama módokat, miként lehetne ezen, a fennálló törvények s a fennálló törvényes gyakorlat keretén belől segítni. Jósika Samu báróval közölvén dolgozatomat, észrevételeit s nézeteit is figyelembe vettem. Szeptember havában azután a kanczellár elnöklete alatt összeültünk. Hosszas tanácskozás után megállapodtunk egy közös javaslatban, melyet

[1] Függelék. V. sz.

a felség elé terjesztettünk,[1] s melynek az a veleje: a magyar kanczellária és helytartótanács tekintélye helyreállítandó, a főispánok a megyékben állandóan lakni tartozzanak és hogy adminisztrátorokat kell kinevezni.

A kanczellár magatartása ezen tanácskozásaink folyamán igen ingerült volt, s nem titkolta a czélba vett intézkedések hasznos eredménye iránt táplált kételyeit. Midőn pedig a személyek kijelölésére került a sor, kiket ő felségének az egyes állásokra javaslatba hoztunk, gúnyos és keserű élczeivel még saját családja tagjait sem kímélte.[2]

Ez volt az utóbb annyi heves párttusára alkalmat szolgáltatott ú. n. adminisztrátori rendszernek (melyet az ellenzék Kreishauptmann — systemának gúnyolt) a genezise, mely pedig jó, alkotmányos, hazafias, törvényes szándékból származott.[3]

Pozsonyban ezalatt az országgyűlés szenvedélyes jeleneteknek vált a szinhelyévé. Az ellenzék túlfeszített igényei a legüdvösebb törvényjavaslatok létesülését meghiúsíták, sőt még a legkedvezőbb kir. rezolucziók is (mint a vallás ügyében és a bank dolgában) visszautasíttattak. Ily körülmények közt a diétának üdvös eredményére nem lehetett számítani. A kormány legmeghittebb emberei tehát az országgyűlés mielőbbi befejezését sürgették. Végre a kormány elhatározta az országgyűlésnek 1844 november 13-án történendő berekesztését.

A törvények összeegyeztetésére és szentesítésére, a kanczellárral és Bartallal Pozsonyba mentünk, hol még

[1] Ezeket a kanczelláriai iratokat felhasználta Ballagi G. i. m. 626. s kk. ll.

[2] E rokon alatt Majláth György országbíró értendő, a ki a kanczelláriai bizottság számára alapvető emlékiratot nyújtott be ez irányban. Budapest. Orsz. lev. kancz. oszt. Elnöki iratok 1844: 1166. Idézi Ballagi G. i. m., i. h.

[3] Az adminisztrátori rendszerre vonatkozó udv. kancz. számok: *1844:* 1166. *1845:* 13., 87., 96., 135., 435., 505. (Orsz. ltár).

az alsó tábla legszenvedélyesebb végzéseinek: ú. m. az adó megtagadásának (mely azonban utóbb mégis megszavaztatott), a védegylet keletkezésének, a kormány iránti bizalmatlansági szavazatnak, voltunk tanúi. KÁROLY főherczeg,[1] mint kir. biztos rekesztette be a 18 hónapig tartott és nem nagy eredményeket feltüntető hongyűlést, miután előbb még föleskette a megválasztott két koronaőrt: ÜRMÉNYI FERENCZ-et és VAY MIKLÓS bárót.

Előtte való napon adatott ki ő felségének előbb Nov. 12.
említett javaslatunkra adatott kézirata,[2] melyet, ha becsületes szándékunk szerint sikerült volna végrehajtanunk, az ország csakhamar meggyőződött volna, hogy nem az alkotmányos jogok megszorítása vagy épen a gyűlölt osztrák kormányzati rendszernek szabad hazánkba való erőszakos beillesztése volt ama rendszabályok czélja.

Az országgyűlés nagy ingerültségben oszlott szét, s az ellenzék vezérei: BATTHYÁNY LAJOS gróf és KOSSUTH LAJOS, főként a védegylet tagjainak szaporításával igyekeztek az országot folytonos ingerültségben tartani s a kormány ellen izgatni. A védegyletnek tagadhatatlanul szeparatisztikus iránya volt, a miért is a központi kormány ezen egylet keletkezését és terjedését nagy aggodalommal szemlélte, minthogy az Magyarországnak az örökös tartományoktól való közgazdasági elkülönítését czélozta.

Apponyi György gróf alkanczellárrá neveztetett ki,[3] mi az ellenzéknél, mely benne a legszilárdabb jellemű, nagyeszű, köztiszteletben álló, kitűnő és félelmes ellenét

[1] Ferencz Károly főhg. nov. 13-án.

[2] Lásd V. sz. Függelék *c)*.

[3] 1846 ápr. 8. 6228. sz. a. Apponyi Gy. gr. kinevezésében Metternich hgnek mondhatni döntő szerepe volt, a ki a hatáskörök elkülönítését a magyar főhatóságoknál is sürgette és a vezető elemek regenerálását sürgette. V. ö. Cziráky A. Mózes iratai VII. «Regimen in Hungaria» Vay Miklós is szóban volt, mint possibilis alkanczellár.

látta, ingerültséget, Mailáth Antal gr. kis pártjában pedig hatalma végperczei közeledése iránt fölmerülő aggodalmat, végre a régi bürokrácziában keserű panaszokat idézett elő. Apponyinak, az akkor 32 éves tabulae bárónak ezen szokatlan, gyors előléptetése, a hivatalos rangsor lassú lépcsőzetén haladni szokott régi hivatalnokok szemében megfoghatatlan volt és sokan azt személyök mellőzésének tekintették. Hasonló volt ehhez br. Jósika Samu, erdélyi kanczelláriai tanácsosnak, az erdélyi kanczellária alelnökévé történt kineveztetése,[1] a mi azért történt, mert az erdélyi kanczellár, NOPCSA ELEK, egy Mailáthnál is tétlenebb öreg úr alatt Erdélyben a kormányzat és igazgatás szinte pangásba jutott s így a nevezettnek nyugalmaztatása határozott szükséggé vált.

[1] B. Jósika Sámuelről v. ö. Eugen v. Friedenfels: Joseph Bedeus von Scharberg. Bécs. 1876. I. 156. l.

III. FEJEZET.

A BUDAI HELYTARTÓTANACSNÁL.

1844—1846.

(Alelnökség. — Metternich hg. — József nádor. — A helytartótanács személyzete. — Budai élet. — Gr. Széchenyi István v. b. t. tanácsos. — Tanulmányi bizottság. — Deák Ferencz a czenzuráról. — Változások az udvari kanczelláriánál. — Búcsú a helytartótanácstól.)

A régi törvényes tekintélyébe visszaállitandó magyar királyi helytartótanácsnak a hivatása lévén, hogy az új rendszernek egyik lényeges tényezője legyen, a vezetésre fiatalabb erőket kerestek.

Mérey Sándor országos főbiztossági igazgatót és helytartótanácsi alelnököt, nyugalmazták,[1] Mednyánszky Alajos br., a tudós magyar publiczista, az udvari kamara alelnöke s a tanulmányi bizottságnak s az ezzel összekapcsolt középponti könyvvizsgáló főhivatalnak (Commissio Studiorum cum centrali Censurae Collegio unita) elnöke pedig meghalt.[2] A főherczeg-nádor javaslatára ő felsége Mérey helyére Vay Miklós-t, Mednyánszky helyére Alelnökség.

[1] 1844. decz. 23. 51387/5169. udv. kam. sz. a. V. ö. 1845. 796 udv. kancz. (Orsz. ltár).

[2] 1844. jún. 17. Galgóczon. Mednyánszky Alajos br. v. b. t. t. mint a m. kir. udv. kamara alelnöke, a helytartótanács tanácsosa, a mellett Nyitra vármegye főispánja és Trencsénmegye adminisztrátora volt. 1844. a mk. udv. kamara elnöke volt, de e tisztet csak rövid ideig tölthette be.

engem nevezett ki, s úgy történt, hogy 1844 deczember 20-án, 38 éves korombau a helytartótanács alelnökévé, a tanulmányi bizottság és könyvbirálóhivatal elnökévé s egyúttal ő felsége valóságos belső titkos tanácsosává lettem. E minőségemben a helytartótanácsnál Apponyi György gr. (ki Bécsben az új kormányrendszert képviselte s kihez engem a rokonelvek, valódi tisztelet és hű barátság kötelékei fűztek) hazafiúi, nemes, üdvös szándékainak legkészebb előmozdítójává lettem. Budára költözésem előtt Metternich hg. meghivatott ebédre. Ebéd után a kormány szándékairól, elveiről és jövő irányáról, valamint a külügyekről, különösen az akkor bonyolódott svájczi viszonyokról nagy részletességgel szólott. Búcsúzáskor a magyar ügyekre vonatkozó aforizmákat[1] ajándékozá nekem, reáírván ajánlását.

Metternich herczeg.

Ezen munkából világosan kitűnt, hogy Metternich nem ellensége alkotmányunknak és nemzetiségünknek, sőt annak erős istápja volt. Ő volt az akkori osztrák államférfiak közt utolsó, igaz, józan barátja Magyarországnak.

A helytartótanácsnál igen nehéz hivatás jutott osztályrészemül. Egyrészt a köznevelést és közoktatást (mely

[1] Aphoristische Bemerkungen über die ungarischen Zustände zu Ende des Jahres 1844. Metternich hg. iratai. VII. 51. l. A herczeg ez emlékiratát kora kiválóbb magyar konzervativ férfiaival közölte. Megvan Cziráky Antal Mózes iratai között, ki erre ugyancsak megtette reflexióit. Közölte Szécsen Antallal, s Apponyi Györgygyel, Jósika Samuval s bizonyára többekkel is. Dessewffy Emil 1850-ben a bécsi «Lloyd»-ban közzé tette s ez akkor — mikor Magyarország provinczializálása megkezdődött — nagy feltűnést keltett mindenfelé. V. ö. Metternich hg. iratai VIII. 77., 237. l. «Was ich darin sagte, wurde von beiden (t. i. az akkori kormánytól s a konzervativektől) gebilligt, was nicht anders sein konnte, weil ich die Wahrheit sprach. Die Thätigkeit der Regierung und ihrer natürlichen Stützen hat meinem Wunsche nicht entsprochen, weil von beiden Seiten Fehler begangen wurden und das Uebel schon tief im Lande eingewurzelt war».

akkor a haladott kor és tudományok magasabb igényeihez képest újra szervezendő volt) hanyatlott állapotából jobb útra és állásra vezérelni, másrészt az akkor alig felállított könyvbiráló és vizsgáló főhivatalnak eszélyes kormányzása által az ellenzéki sajtónak naponként növekedő merészségét és lázító irányát korlátozni és a mérsékelt sajtó üdvös hatását istápolni, a konzervativ törvényes elveknek és nézeteknek terjesztését s ezzel a kormány jóakaratú, hazafias szándokait előmozdítani volt feladatom.

Hivatalom elfoglalása előtt a nádornál tisztelegtem s köszönetemet fejezvén ki neki, ő azt kegyeskedett válaszolni: «Lieber Szögyény, Sie haben mir nichts zu danken — der Mench steht sich am nächsten — (Kedves Szögyény: Ön nem tartozik nekem köszönettel — az embernek maga felé hajlik a keze) ezen nyilatkozattal azt akarván kifejezni, hogy az ő állása érdekében kivánta oldala mellé rendelésemet. József nádor.

Ekkor harmadízben álltam a nagy nádor egyenes főnöksége alatt: egykor mint pestmegyei t. főjegyző, később mint nádori ítélőmester, s most mint a helytartótanács alelnöke. Ő kitüntető kegyes bizalmával szerencséltetett. Gyakori érintkezésem e nagy férfiúval, hódoló tiszteletemet, ragaszkodásomat s reám halmozott kegyeiért érzett örökös hálámat napról-napra növelte. Azért éltem legszebb vívmányának s legkedvesebb visszaemlékezésének tartom s fogom vallani mindig a vele átélt szorosb hivatalos összeköttetésemet s azt a körülményt, hogy jóakaró kegyes figyelmére méltatott. Ő, az osztrák főherczeg, Mária Terézia unokája, néhai Lipót császár fia, Ferencz császárnak fivére, a most uralkodó Ferdinánd császár és király nagybátyja, annyira azonosította magát Magyarország érdekeivel, hogy széles e hazában nálánál jobb magyar hazafi nem volt, s a részrehajlatlan történelem őt mint Magyarország legnagyobb nádorát és legkitünőbb államférfiát fogja majdan az utókorral megismertetni.

A helytartótanács személyzete.

A helytartótanácsnál ekkor egészen új, s a nemzet életében igen jelentékeny időszak kezdődött. Az alig berekesztett országgyűlés óta a helytartótanács mindennemű belső és külső levelezése és ügykezelése ugyanis a latin helyett magyarrá változott. Intézkedéseinek nagyobb köre és hatálya nyilt meg. Ez oknál fogva ezt a testületet majdnem teljesen újjá kellett szervezni. Az elnökséget: a nádor, KEGLEVICH GÁBOR gróf tárnok, a jó hazafi és a legkedélyesebb férfiak egyike, Vay Miklós br., koronaőr és országos biztossági főigazgató, nekem fiatal korom óta kedves barátom és az én csekélységem képviselte.

Tanácsosok voltak a jeles SOMSSICH PÁL, a lovagias FIÁTH FERENCZ, a genialis STÁLHY IGNÁCZ, a kitűnő eszű BABARCZY ANTAL, a tudós SCHEDIUS LAJOS, a derék TÖRÖK BÁLINT gr., NYÉKY MIHÁLY, SZENTIVÁNYI VINCZE, a megyei dolgokban jártas DUBRAVICZKY SIMON, a városi ügyekben otthonos HAVASS JÓZSEF s végre a jeles SZANISZLÓ püspök.

A tanulmányi bizottság és könyvbiráló hivatal tagjai közül a nagytudományú CZECH JÁNOS-t,[1] az öreg SPÁNYIK GLYCZÉR[2] piaristát s a szép tehetségű BEKE KÁLMÁN-t emelem ki.

A helytartótanács üléseiben, — többnyire a nádor személyes elnöklete alatt — a tanácskozások teljes szabadsággal s nagy méltósággal folytak. Hazafiságban, törvényes és alkotmányos tevékenységben mindnyájan versenyezni igyekezvén, valódi élvezet volt annyi jeles tehetség mellett működhetni.

A tanulmányi bizottságnál és könyvbirálati főhivatalnál is (melyek csak néhány év előtt szerveztettek, s melyeket elődömnek: Mednyánszky Alajos bárónak halála után, tulajdonkép nekem kellett rendszeres irányban meg-

[1] A M. Tud. Akad. r. tagja 1832 óta.

[2] 1782—1850. Életrajzát legújabban Csaplár Benedek útmutatása alapján Szabó László írta meg a «Kalazantinum» 1902. 9. és 10. számában. 1840—48. volt a czenzura tagja.

indítanom), pontosan és szorgalmasan folytak a dolgok.[1] A hirlapok birálata sok alkalmatlansággal és kellemetlenséggel járt. Minthogy azonban kellő mérséklettel jártam el, s minden szűkkeblűséget kerültem, ezen nehézségekkel is meglehetős eredménynyel sikerült megküzdenem; sőt gyakran a liberális lapoknál is szigorúbban kellett eljárnom a konzervativ sajtóval szemben, mely mint ügyetlen barát (különösen LIPTHAY SÁNDOR «Nemzeti ujsága»)[2] gyakran több bajt, mint hasznot okozott.

Ezen év (1845) október havában tölt el 50-ik éve, hogy a nádor kir. helytartó képében Magyarország élére került s a helytartótanács ennek — kebelében leendő — ünnepélyes megülését elhatározta. A *nádori* jubileum országos megünnepelését azonban a felség rendelete folytán a jövő évre halasztották.

A helytartói jubileum csupán ünnepélyes isteni tiszteletből és egy helytartótanácsi nyilvános, ünnepélyes ülésből állt, melyen kegyeletes érzelmeinket csinos beszéddel Keglevich tárnok fejezte ki.[3] Az öreg nádor (huszárezredének egyenruhájában (ugyanabban, melyet 50 év előtt viselt) fölötte kedélyes, kegyes magyar szónoklattal válaszolt. Ez volt első nyelvünkön elmondott beszéde, melylyel mindnyájunkat könnyekig meghatott. Ezen ülésre ő fenségét egy küldöttség hívta meg, melynek én voltam a vezetője és szónoka. Ekként én is szerencsés voltam e nevezetes hazai ünnepélyen cselekvőleg

[1] Szögyény L. felfogását jellemzik beszédei, melyeket a hivatala elfoglalása alkalmával kartársaihoz intézett. Függelék VI. szám.

[2] A «Nemzeti Ujság»-ot — mely 1840 jan. 1. indult meg — Hindy J. szerkesztette, 1844-től gr. Majláth J. és Kovacsóczy Mihály, 1845-től kezdve Ilucz Oláh János. Megszűnt 1848 ápr. 26. V. ö. Szalády: A magyar hirlapirodalom stat. 1780—1880. Budapest, 1884. Szőgyény László itt bizonyára Lipthayt, csak mint czikkírót érti, mert ez a «Nemzeti Ujság»-ot nem szerkesztette.

[3] Az ünnepély 1845 szept. 22-én folyt le a helytartótanács kebelében.

venni részt, s a nádor előtt tolmácsolni azon mély tisztelet, hála és ragaszkodás érzelmeit, melyekkel iránta az egész haza, de főleg én voltam eltelve.

Az ünnepélyt díszebéd fejezte be a nádornál, ki azután a jelenlevőkkel a legfesztelenebbül társalgott.

Bécsben a főispánoknak és adminisztrátoroknak az új elvek szerint való kineveztetése most volt folyamatban. Kijelentetvén a főispáni állásnak más aktuális hivatallal való inkompatibilitása s a főispánoktól a megyéjükben való állandó lakás követeltetvén, azokat, a kik magukat ennek alávetni vagy más hivatalaiktól megválni nem akartak, a megyei kormányzástól fölmentették s helyükre más főispánokat, esetleg adminisztrátorokat neveztek ki. Ezen eljárás sok szuszczeptibilitással s nehezteléssel találkozott, részint azért, mert Mailáth hívei ezt — mint állítólag Apponyi rendszerét — elvileg ellenezték, részint mert sokan hiúságból és mellékes nézetekből valódi vagy képzelt magánérdekeiket a közérdeknek alárendelni nem tudták. Ez, valamint némely nem szerencsés választás (mit Apponyi nagyon jól tudott és érzett, de a dolog sietős volta miatt csak ideiglenesen és kénytelenségből tett) nem utolsó oka volt ezen tisztán törvényes, üdvös rendszer korai bukásának.

Budai élet. A budai társadalmi élet sok élvezetet nyújtott nekem, mert házam a helytartótanács tagjainak, a fővárosokban megfordult főispánoknak és adminisztrátoroknak s más konzervativ férfiaknak gyűlőhelye volt. Nap nap után a legjelesb egyének társaságában, részint komoly, részint derült és kedélyes beszélgetés közben igen kellemesen töltöttük el az estéket. Mindezt nagyrészben Apponyival való szoros baráti összeköttetésemnek tulajdonítottam, mert volt tudomásom arról a cselszövő alattomos áskálódásról is, melyet irigység, nagyravágyás és befolyás után való vágy szőtt ellenem. Ez főkép akkor kezdett tevékenyebben s észrevehetőbben jelentkezni, midőn Apponyinak kanczellárrá való kineveztetése lévén kilátásban, szóba jött, hogy

az ő helyére alkanczellárrá vagy SZERENCSY ISTVÁN helyett perszonálissá ő felsége engem fog kinevezni.

Ez utóbbi kombináczió csakugyan komoly szándékában volt Apponyinak és egyedül irántam való szives barátságától tudtam — hosszas és élénk levélváltás után — kieszközölni, hogy a személynöki állás elvállalásától megkiméltek.

Gr. Széchenyi István v. b. t. tanácsos.

Nagy benyomást tőn ekkor gr. SZÉCHENYI ISTVÁN-naknak val. belső titkos tanácsossá és a helytartótanácsnál alkotandó közlekedési bizottmánynak elnökévé történt kinevezése,[1] mert a független, nagy hazafi az által, hogy épen Apponyi kormánya alatt vállalt királyi hivatalt, ezen kitűnő államférfiú elveivel és irányával való egyetértését tényleg bevallotta az ország előtt.

Széchenyivel, már kora fiatalságom óta bizalmas barátságban lévén,[2] ez most az ő hivatalos állása folyamán előállott kollegiálítás révén még inkább növekedett; bizottmánya személyzetének megválasztásánál is főként az én tanácsommal élt.

Tanulmányi bizottság.

A tanulmányi bizottság élén való állásom ezalatt mindinkább megszilárdult s megfeszített munkásságunknak sikerült a már évek óta tárgyalás alatt állott elemi tanodai rendszert végmegállapításra s az új gymnasiumi és egyetemi rendszert is legfelsőbb jóváhagyás elé terjeszteni. A nemsokára ezután felállitott József-ipartanodának megnyithatására szükséges további intézkedések megtétettek, az elemi iskolák állami segélyezése előkészíttetett s több királyi tanitóképző intézet tökéletesebb szervezetet nyert, több ily püspöki intézet létesült, a József-ipartanoda pedig végre megnyilt.[3] Ha egyéb javaslataink a felső

[1] 1845 aug. 16-án 531/1845 helyt. tan. eln. szám. (Orsz. ltár).

[2] Lásd Függelék VII. sz.

[3] A József-ipartanoda előkészítő osztályának ünnepélyes megnyitása 1846 nov. 1. ment végbe.

tanintézetekre nézve a bécsi államtanácsban fenn nem akadnak, ezeket is jobb és a közkivánatnak megfelelő állapotban adhattam volna át jelenlegi hivatalomtól való megválásomkor utódomnak.

Deák Ferencz a czenzuráról.

Deák Ferencz e napokban meglátogatott, s a czenzura felől így nyilatkozott: «a czenzurának elvi ellensége vagyok, s azért nem azt, a mit a czenzor töröl vagy eltilt, de azt, mi a czenzura létezése miatt nem iratik, sajnálom».

A politikai dolgokban jelenleg a főispáni utasítások kidolgozása a legfontosabb feladatunk. Ebben egyedül a törvényt és a Mária Terézia alatt kiadott utasítást követjük, mit a nádornak hozzám intézett sajátkezű s irataim közt meglévő levele[1] is tanusít; azonban a kor és a változott körülményekhez képest, mégis némi módosításokra és új rendelkezésekre is volt szükség, a nélkül azonban, hogy a törvény rendeletétől és szellemétől eltértünk volna. 1846 ápr. 8-án Apponyi Györgyöt alkanczellári állásából másodkanczellárrá léptették elő,[2] Mailáth pedig egészségi tekintetből egy évi szabagságot kapott, mi csak átmenet volt, hogy Apponyi neveztessék ki majdan kanczellárrá. Tenyleg át is vette a kanczellárság összes teendőit, s Mailáth Olaszországba utazott.

Változások az udvari kanczelláriánál.

A kanczellár, kivált most, a legnehezebb és legfontosabb ügyekkel volt elhalmozva, s miután az újonnan felállított elvek szerint Apponyi minden törekvésének arra kellett irányozva lennie, hogy a kormánynak a közelgő országgyűlésen törvényes úton és módon a két táblán többsége legyen, ennek előkészítése és megszerzése oly sok munkát és súlyos gondokat okozott, hogy mindezekben segítségre volt szüksége. Minthogy Bedekovich Lajos br. az első alkanczellár, már idősebb, s az új rend-

[1] Függelék VIII. sz.
[2] 6228. udv. kancz. sz. (Orsz. ltár.)

szernek amúgy is ellene volt, helyére, illetőleg egyelőre második alkanczellárnak engem hozott Apponyi javaslatba ő felségénél, a ki engem október 11-én ez állásra kegyelmesen ki is nevezett.[1]

E hivatal kitűnő és fényes a mostani időkben. Az a körülmény, hogy azt alig 40 éves koromban értem el, nagy és szokatlan előléptetés volt. Bár aggódva néztem nehéz feladatom elé, kegyeletes érzésekkel eltelve készültem elfoglalásához, mert boldogult édes atyám 1825-ben elődöm volt abban; de örömmel is tekinthettem a feladat elé, mert közvetlen munkatársává lettem Apponyinak, kihez őszinte tisztelet és meleg barátság csatol. Mihelyt kineveztetésem közhírré lett, a helybeli hatóságok küldöttségileg, id. MAILÁTH GYÖRGY országbiró, KEGLEVICH tárnok, SZÉCSEN MIKLÓS kincstári elnök, KOPÁCSY primás, LONOVICS püspök stb. személyesen üdvözöltek, illetőleg búcsúztak tőlem.

A tanulmányi bizottságtól abban az ülésben búcsúztam, melyben CZECH JÁNOS, első ülnök az egész testületnek egyrészt távozásom felett való sajnálatát, másrészt előléptetésem felett örömét fejezte ki. Legmeghatóbb volt azonban rám nézve az egész helytartótanácsnak — in corpore — nálam való megjelenése SZÉCHENYI ISTVÁN gr. vezérlete alatt, ki irántam való megbecsülhetetlen, szives hajlamát tanusitandó, e feladatot nem akarta másnak átengedni. A nagy férfiú oly ékes, nyomatékos s reám nézve hízelgő szavakkal fejezte ki a helytartótanács irántam való rokon érzelmeit, hogy ezt a jelenetet éltem legszebb perczei s legbüszkébb visszaemlékezései közé sorozom. Széchenyi, a nagy hazafi, a régi dikaszteriális rendszer

[1] 1846. 247. eln. udv. kancz. sz. (Orsz. ltár) hivatalból okt. 22-én publikáltatott. Apponyi a kinevezésről okt. 11-én értesíti Szőgyényt a következő igaz barátságra valló sorokkal: «E pillanatban vettem a legdicsőbb, legszebb rezolucziót, melyet túláradó örömmel tudatok veled: procancellariussá lettél.»

s a puszta formalitások nyilt ellene bizonyára nem kölcsönzi oda személyét és szavait rideg tisztelkedésnek oly férfi irányában, a kit ő becsülésére és rokonszenvére méltónak nem tart.[1]

Széchenyi szónoklatára én is hosszabb beszéddel válaszoltam, melyben a helytartótanács iránti tiszteletemet és hálámat tolmácsoltam és elfoglalandó új hivatalomban követendő eljárásom alkotmányos irányát jeleztem.

Este a helytartótanács tagjai tiszteletemre búcsúlakomát rendeztek a nemzeti kaszinóban. Közel 100-an vettek abban részt, mert a fővárosból és a vidékről számos konzervativ elvrokont is meghívtak s a lakoma a kormány mellett tüntetés is akart lenni. Először az ország birája id. Mailáth György emelte reám poharát, ép oly jeles és velős mint előttem felejthetetlen szavakkal; követték őt Széchenyi István, Somssich Pál s mások, kiknek pohárköszöntői már általános politikai elvekre és pártunk irányára is vonatkoztak.

[1] Széchenyi István e beszédéről följegyzés nem maradt.

IV. FEJEZET.

ALKANCZELLÁRSÁG A MAGY. KIR. UDVARI KANCZELLÁRIÁNAL.

Bécs, 1846—1848.

(Hivatalfoglalás az udvari kanczelláriánál. — A beteg nádornál. — István főherczeg kir. helytartó. — Beiktatása. — István főherczeg körútja a házában. — 1847—48. országgyűlés megnyitása. — Királyi előadások. — 1848. A pártok állása. — Királyi leirat. — Hangulat az országgyűlésen. — Februári forradalom. — 1848 február vége. Gr. Apponyi Györgynél tanácskozás. — 1848 márczius 8. magyar udvari konferenczia.)

Hivatalfoglalás az udv. kanczelláriánál.

Alkanczellárrá neveztetésemmel TELEKI FERENCZ gr. és BARTAL GYÖRGY kanczelláriai referendáriusok mellőzésben részesültek. Mindkettő jó barátom, Bartal pedig egykor elöljáróm, utóbb 1840—44-ig kollegám, régebben mesterem, tanácsadóm és mindig példányképem volt.

Kineveztetésem után azonnal írtam mindkettőnek s kértem, hogy új állásomban, melylyel a forgandó sors főnökükké tett, ne vonják meg tőlem régi barátságukat és hajlamukat. Erre ők igen szivélyesen válaszoltak[1] s biztosítottak rokonérzelmükről és istápolásukról.

Apponyi november 14-ét tűzte ki az alkanczellári hivatalomba leendő beiktatásom napjául. Ez nyilvános, ünnepélyes tanácsülésben történt, melyre sokan a Bécsben lakó magyarok közül is megjelentek. Az esküt Bartal ol-

[1] Bartal 1846. okt. 27-én, Teleki Ferencz okt. 21-én.

vasta föl előttem. Eskületételem után Apponyi kitünő, nyomatékos magyar beszéddel iktatott be székembe, melyre én szintén magyar beszéddel válaszoltam; elveimet s jövő működésem irányát őszintén, de minden szerénységgel bevallván s mindazokat, kik kineveztetésemmel sértve érezhették magukat, lehetőleg engesztelni igyekezvén. Ülés után TELEKI FERENCZ gr. vezetése alatt az egész kanczelláriai testület megjelent nálam. Teleki üdvözlő szavaira adott válaszomban az ő és Bartal önmegtagadásaért meleg hálámat nyilvánítottam.

Apponyi beszédében és az én válaszomban az a megemlítésre méltó, hogy ezek voltak a kanczellárián nem latin, de magyar nyelven elmondott első szónoklatok. Ezt mi, mint bevallott nemzeties érzésünk természetes következményét tekintettük. Miután én a kanczelláriai tanácsülésekben az előadás és tanácskozás alkalmával is kirekesztőleg magyarul szóltam és azt használtattam — az expediczIókra nézve már a törvény rendelkezett — Bécsben pengetni kezdték: dass Apponyi und Szögyény die ungarische Hofkanzlei magyarisiren. («hogy Apponyi és Szögyény a magyar udvari kanczelláriát magyarosítják»).

A beteg nádornál. Deczember elején néhány napra lementem Budára, s miután a nádor egészségi állapota javult, tisztelegtem is nála. Betegszobájában, a pamlagon fekve találtam a jó öreg urat, ki sokáig magánál tartott s bizalmasan értekezett velem a hazai és bécsi dolgokról. A helytartótanácsnál kinevezendő utódom s több más tárgy felett kivánta nézeteimet meghallgatni, s magának rajzónnal sok jegyzést tett.

Ekkor láttam utoljára a nagy férfiút, ki hazánk alkotmányának hű őre és védnöke volt. Ekkor nyiltak meg előttem utoljára azon ajkak, melyekről annyi bölcseséget s oly meleg hazafias érzelmeket hallott nyilvánítani honunk. Ekkor fejezhettem ki utoljára hálámat neki, ki kora fiatalságom óta atyai jóságú uram és pártfogóm volt.

Karácsonykor ismét Budára utaztam; már ekkor a nádor élete nagy veszélyben forgott. Nem mehettem többé hozzá, de tisztelegtem István főherczegnél, ki atyja betegsége miatt jött le Prágából Budára. Könnyekig hatott rám a nagy beteg súlyos állapota. Nem jó benyomást tőn rám a nádor legközelebbi környezetében tapasztalt egykedvűség, midőn a hazát fenyegető pótolhatatlan veszteség máris küszöbön állt.

Alig érkeztem vissza Bécsbe, megjött a nádornak január 13-án bekövetkezett halála híre, mely mindnyájunkat mély szomorúsággal és bánattal töltött el.[1] 1847 jan. 13. József nádor halála.

Első gondja volt ekkor Apponyinak, hogy István főherczeg neveztessék ki királyi helytartóvá, mit a felsőbb körökben jelentkező tetemes akadályok daczára, néhány nap alatt, ő felségénél ki is eszközölt. István főherczeg kir. helytartó.

Apponyi e részben is csak az ország kivánságát és igaznak vélt érdekeit tartotta szem előtt. Az akadályok, melyek e részben fennforogtak, nem tőle, de felsőbb köröktől s magától István főherczegtől eredtek. Utóbbi sokáig épen nem, s azután is csak a hatalma tágitására czélzó lényeges feltételek és nagy anyagi javadalmazás mellett akarta a helytartóságot elfogadni. A felsőbb körök ellenzésének legyőzése egyrészről, a túlságos követelések mérséklése másrészről, kizárólag és egyedül Apponyinak volt hazafias érdeme.

1847 márczius havában Bedekovich nyugalomba vonúlt s helyére engem nevezett ki ő felsége első alkanczellárrá.

A nyári hónapok részint az országgyűlési előkészületekkel, részint István főherczeggel való folytonos értekezésekkel töltek el. Apponyi e miatt két ízben is Prágába utazott, a hol a főherczeg tartózkodott.[2]

[1] Szőgyény L. levelei József nádor haláláról b. Vay Miklóshoz 1847. jan. 13. V. ö. Emléklapok b. Vay M. életéből 169., 174. l.

[2] István főherczeg prágai tartózkodásáról l. Öst. Jb. 1900. Helfert czikkét: Im Vorjahre der österr. Revolution 65. l.

István főherczeg beiktatása 1847 okt. 16.

Nemsokára azután István főherczeg Pestmegye főispáni székébe FERENCZ JÓZSEF főherczeg által ünnepélyesen beiktattatott. A főherczegnek ekkor elmondott beszédét Apponyival együtt készítettük. Az a körülmény, hogy azt szabatos magyar kiejtéssel mondotta el, főkép azonban szeretetreméltó nyájassága mindenkit elbájolt. Eredetileg Albrecht főherczeg volt erre a funkczióra kijelölve, de közbe jött betegsége folytán teljesítette ezt Ferencz József főherczeg.

István főherczeg körútja 1847 szept. 1.—okt. 14.

Megelőzőleg István főherczeg körutat tett az országban Vay Miklós kiséretében; mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtatott, de némely, talán nem egészen megfontolt nyilatkozata aggodalmakat gerjesztett. [1]

KOPÁCSY JÓZSEF primás elhalálozván, a primási székre Lonovics csanádi püspököt akartuk kineveztetni, de ez a legmagasabb körökben támadt nehézségek miatt nem sikerült.

Szerencsy István főpohárnoki méltóságra emeltetvén, megüresedett a perszonális széke. István főherczeg ZSEDÉNYI EDUÁRD kanczelláriai referendáriust, Apponyi pedig ÜRMÉNYI JÓZSEF tolnai főispánt akarta ezen fontos állásra kineveztetni, de a királyi helytartó a kanczellár jelöltjét, ez pedig amazét ellenezvén, végre mindketten ZARKA JÁNOS kanczelláriai udvari tanácsosban kompromittáltak, kit ő felsége perszonálissá kinevezvén, hitét — régi szokás szerint — a kanczellária tanácsülésében tette le.

1847—48. országgyűlés megnyitása.

Az országgyűlés 1847 november 7. napján volt megnyitandó. Ehhez az ellenzék ereje teljes megfeszítésével készült. Apponyinak s vele az adminisztrátori rendszernek megbuktatása volt a kitűzött czélja; míg ellenben Apponyi nemes, hazafias szándékkal az országban az alkotmányos, józan szabadságot akarta megszilárdítani s a törvényes rendet helyreállítani és ekkép a törvényes kormányzás lehetőségét biztosítani. Egyúttal pedig önzetlenül arra

[1] Lásd Függelék IX. sz. Szuborits Antal naplóföljegyzéseit erről az útról. — Horváth M. i. m. III. 178—179. l.

törekedett, hogy az ország anyagi jólétét virágzó állapotra fejleszsze.

A kormánynak a diéta megnyitásakor nemcsak a főrendek, de a követek tábláján is többsége volt. Apponyinak tehát alapos reménye lehetett, hogy nehéz küzdelmekkel ugyan, de végre mégis óhajtott sikert vívand ki. Igaz, hogy Kossuthnak Pestmegye részéről követté történt megválasztatása, melyet megakadályozni nem sikerült, illetőleg melynek megakadályoztatását nem elég erélyesen, sőt tetemes hibákkal kisérelték meg, a nehézségek számát és súlyát növelte.

Ezen, sokaktól aggodalommal fogadott választás ellensúlyozására Széchenyi István, a nagy hazafi, Sopronban akarta magát követté megválasztatni, azonban Sopron örökös szégyenére megbukott.[1]

Széchenyi a választás után egyenesen Bécsbe jött s nálam megjelenvén, soproni fellépésének meghiusultát az előkészületek hiányosságával s elkésésével mentegette. Példázgatott, hogy miután Mosonyban a követválasztás még hátra van s ezen megyével a kormány a győri püspök s Albrecht főherczeg útján szabadon rendelkezik, ő az ottani követség elvállalására hajlandó volna. Ezt azonnal közöltem Apponyival s megállapodásunk következtében, cum jam proximus ardebat Ucalegon, írtam Sztankovits János győri püspöknek és Beke Kálmán kanczelláriai udvari titkárt leküldtem Győrbe és Mosonyba, Széchenyi megválasztatásának az előkészítésére és lehető keresztülvitelére, a mi némi küzdelmek után sikerült is. Széchenyi az ő követi működéséhez, Kossuth ellensúlyozása tekintetében, sok reményt fűzött, mi azonban Apponyival együtt nem sokat vártunk attól. Széchenyi szándéka nemes és hazafias volt, de erejét felhasználni vagy nem akarta, vagy talán a körülmények súlya alatt már nem is bírta.

[1] V. ö. Horváth M. i. m. III. 245. — Zichy A.: Gr. Széchenyi István életrajza II. 50—51. l. és Budap. Szemle 1902. évf. Viszota Gy. közleményét 74—75. l.

Királyi előadások.

Ily nehéz konjunkturák közt ment le Apponyi Pozsonyba, az országgyűlés megnyitására, miután előbb első sorban a nádorválasztásra, azután pedig a reformakczióra vonatkozó királyi előadásokat egy István főherczeg elnöklete alatt tartott értekezleten megállapítottuk s a felség jóváhagyása alá terjesztettük.

Ezen királyi előadások s főként Ferdinánd királynak magyar trónbeszéde, mely csak néhány tartalomdús szóból állt, s végre Apponyi ékes és velős szónoklata, melylyel a királyi előadások átadását kisérte, fölötte jó benyomást tettek, s miután királyának szájából több mint 300 év után Magyarország ekkor hallott ismét magyar szót, a lelkesedés igen nagy volt.

1847. nov. 16.

István főherczeg a királyi kandidáczió felbontása nélkül — ugyanazon a napon, melyen néhai atyja is — egyhangúlag nádorrá választatott. E körülmény, valamint a kormány egyéb intézkedéseinek kétségtelen nemzeties iránya folytán, Apponyinak, — kinek mindez kizárólag volt érdeme, — állása megszilárdulni látszott. Az ellenzéki követek is, ú. m. Szentkirályi Móricz, Lónyay Menyhért, stb. bizalommal közeledtek hozzá s többféle tervet közöltek vele abban az irányban, hogy a kormány és a köztük fennforgó meghasonlás kiegyenlíttessék, sőt még Kossuth is megjelent nála, a nélkül azonban, hogy nézeteikben közeledtek volna egymáshoz.

Apponyi visszatérvén Bécsbe, örömmel tapasztaltam, hogy ő elég derült kilátásokkal várja a dolgok fejlődését, bár én vérmes reményeiben teljesen osztozni nem tudtam.

Kossuth nemsokára ezután a követi táblán előhozta az adminisztrátori rendszert s ennek állítólagos törvénytelenségét akarván bizonyítani, annak megszüntetését kérő feliratot indítványozott.[1]

Ezen indítvány ellen a követi táblán a kormánypárt

[1] 1847 nov. 22., 27. és 30-án beszélt e tárgyban.

sok észszel és erélylyel lépett föl s az csak néhány szavazatnyi többséget nyert. A felső táblán pedig a rendeknek ezen izenetét visszautasították.

1848 elején nőttön-nőtt a két párt közti elkeseredés és úgy a diétán mint a törvényhatóságokban az adminisztrátori rendszer volt az agitáczió tárgya. Azonban még az ellenzéken is voltak többen, a kik a túlzások veszélyes következményeit sejtették. Szentkirályi Móricz pesti, Lónyay Menyhért beregi, Pázmándy Dénes komáromi követek, Lónyay János, Lónyay Menyhért atyja, beregi főispáni helyettes, — felajánlkoztak Apponyinak, hogy ha az adminisztrátori rendszer iránt az országgyűléshez megnyugtató királyi leirat érkezik, az ellenzéket majd lecsillapítani igyekeznek. Apponyi főleg Wirkner udvari tanácsos által is biztosíttatván[1] a kedvező sikerről, hitt ezen igéreteknek; de én kételkedtem az eredményben, mert sem Lónyay Jánost, sem Wirknert nem tartottam elég ügyes politikai orvosoknak az ország mélyebben fekvő bajainak a megorvoslására.

1848. A pártok állása.

Ellenben Apponyi saját nemes érzületének mértékével ítélvén meg elleneit is, megragadta ezt az eszmét s maga fogalmazott egy leiratot, melylyel az ország az adminisztrátori rendszer törvényessége, a megyék alkotmányos autonomiájának sértetlen fenntartása s a főispáni hatalomnak egészen a törvény rendelete szerint való gyakorlása iránt felvilágosítandó és megnyugtatandó lett volna. Ezt a leiratot Apponyi közölvén velem, abban több, tőle is helyeselt és elfogadott módosítást tettem, s miután azt még Szentkirályival és Lónyayval közöltük, kivánatukhoz képest állapítottuk meg a végleges szövegezést.

A leirat tehát ily formában került a rendek elé. Noha tisztán törvényes, alkotmányos és legjobb szándokú tartalma és czélja volt, mégis a legkeserűbb megtámad-

Kir. leirat.

[1] Wirkner i. m. 192. l. V. ö. Lónyay Menyhértnek 1847—48. naplójával. (Közli Kónyi M. Budapesti Szemle 85. k. 349 s kk. ll. és 86. kötet 18 s kk. ll.)

tatásoknak és a kormány elleni kifakadásoknak szolgált alkalmul. Ennek az oka részben abban is rejlett, hogy Kossuth és Szemere megtudván a kanczellár közt egyrészt, Szentkirályi és Lónyay közt másrészt folyt titkos értekezleteket, sértést láttak benne, hogy ők azokban nem vettek részt.[1]

Hangulat az országgyűlésen.

Kossuth és az intésétől függő megyei követek, úgyszintén többen, kik a kormánytól elpártoltak, s mindazok, kiket a hallgatóság és országgyűlési ifjúság naponként növekedő vakmerősége megfélemlített, s Kossuthtal szembeszállni nem mertek, ezen leirat következtében a kormány rendszerét, elveit és irányát a legellenségesebb taglalás alá vették. Azt állították, hogy Magyarországot nem kormányozzák az 1790. X. t.-cz. értelmében, mely azt tartja: «Regnum Hungariae est Regnum independens, propriam habens consistentiam et constitutionem et ideo nulli alteri Regno obnoxium; nec ad normam reliquarum haereditariarum provinciarum gubernabitur» etc.; s az ország számára független nemzeti kormányt követeltek, sürgetvén, hogy az országgyűlésre a kormány részéről biztosok küldessenek, kik az országgyűlési tárgyalásokon részt vevén, a kormány érdekeit képviseljék.

Ezen végső eredményére nézve mérhetetlen hatású indítvány és a szenvedélyes tárgyalások mindinkább növelték aggodalmainkat. Apponyi erélyes jelleménél fogva, már komolyan foglalkozott az országgyűlés eloszlatásának eszméjével, számba vette mindazon intézkedéseket, melyeket egyidejűleg foganatosítani szükséges volna, ú. m. a diéta eloszlatása daczára esetleg együtt maradandó s konventikulumot képezendő követek és mágnások elfogatása, a pesti «radikál kör» bezáratása, egy teljhatalmú kir. biztosnak katonai erővel leendő leküldetése, a megyei gyűlések tarthatásának ideiglenes felfüggesztése, stb. Apponyi mindezt velem közölvén, én azokat elvben nem elleneztem

[1] Wirkner i. m. 193—194. ll.

ugyan, de még koraiaknak tartottam, miután csak minden szelidebb alkotmányos eszköznek siker nélkül való alkalmazása után véltem czélszerűnek, hogy ezen extremum remediumhoz nyúljunk.

Februári forradalom.

A forradalom február 24-én (1848) Francziaországban kiütött, Lajos Fülöp lemondott és menekült, a köztársaságot kikiáltották. Érdekes, hogy Metternich hg., kinek Párisból ezt a hírt futár hozta meg, Apponyinak azt mondta, hogy ez már előre volt látható és hogy ezen eventualitás közte és Lajos Fülöp közt már régen beszéd tárgya vala. Ez utóbbi már akkor úgy nyilatkozott, hogy ha a francziák őt el is űznék, rövid idő mulva vissza fogják hívni és trónjára visszahelyezik.

Ezek az események az országban, de főkép az országgyűlésen, valamint Ausztriában, hol a népek századok óta abszolut kormány alatt élvén, szintén alkotmányos szabadságok után sóvárogtak, nagy és súlyos következményű benyomást költöttek. Kossuth és gr. Batthyány Lajos felhasználni sietvén a hatást, ugyanazon feliratba, mely az adminisztrátori rendszer megszüntetését tárgyazta, s melyet a főrendek még el nem fogadtak, most még azt a sürgetést is fel akarták vétetni, hogy az osztrák örökös tartományok részére alkotmányos szervezet adassék.

Ezekből nem volt nehéz annak az előrelátása, hogy az országgyűlés a törvényes tért elhagyni s a forradalmira átlépni készül. Sejthető volt, hogy a követek utasításaik határait túllépik, s hogy Magyarországnak az örökös tartományoktól egészen különvált állása — habár egy koronás fő alatt, de a pragmatika szankczió szellemével meg nem egyeztethetőleg — lesz a czél. Látni való, hogy ezen szeparatisztikus eszmék naponként terjednek. Apponyi most már az országgyűlés feloszlatását komolyan tervezte, annál inkább, mert a nádor az országgyűlést nem vezette kielégítően, a kormánypártot nem istápolta, s mert az országgyűlési ifjúság féktelensége miatt, a szabad szólás immár

szinte teljesen lehetetlenné vált, sőt a konzervativ követek és mágnások már-már életveszélyben is forogtak.

1848 febr. vége. Gróf Apponyi Györgynél tanácskozás.

Február végén Apponyinál Jósika Samu, Dessewffy Emil, Szécsen Antal és Wirkner-rel tanácskozást tartottunk, s ebben Apponyival együtt mindnyájan az országgyűlés azonnal való feloszlatását tartották szükségesnek, míg én ezen fontos lépésnek ily könnyű és gyors elhatározását elleneztem, s indítványoztam, hogy mielőtt ezen messzeható lépést tanácsolnók ő felségének, ez iránt a magyar király törvényszerű tanácsosait, a nádort és az ország fődignitáriusait meg kell hallgatni.

1848 márcz. 8. magyar udvari konferenczia.

Felhivattak tehát az illetők s márczius 8-án összeültünk a császári lakban, István nádor elnöklete alatt: Mailáth országbiró, Keglevich tárnok, Szécsen Miklós kincstári elnök, Széchenyi István, Apponyi, én, és mint tollvivő, Zsedényi Eduárd.

Apponyi — igen gyenge és beteges állapotában — az országgyűlés azonnal való eloszlatását már nem hozta szóba, de egy leiratnak a fogalmazványát terjesztette a tanácskozás elé, mely leiratban az országgyűlés újabban követett törvénytelen és alkotmányellenes iránya miatt komolyan megintendő, s a törvényszabta útra leendő visszatérésre, nevezetesen a királyi előadások tárgyalására s a hallgatóság rakonczátlan viseletének fékezésére utasítandó lett volna; ellenkező esetben az országgyűlés feloszlatása már most nunc pro tunc elhatároztatván s kimondatván.

Ezen tanácskozás folyama alatt nagyon meglepett mindnyájunkat Széchenyi István azon javaslata, hogy miután a zavar Pozsonyban és az országban oly fokra hágott, hogy a segítség normális eszközökkel már nem lehetséges, rendkívüli módokhoz kell nyúlni és így a fenyegető forradalmat megelőzendő: küldje le ő felsége őt (Széchenyit) azonnal, — mert hitele és tekintélye még nem járt le egészen, de ennek sem igér már sok időt, — mint királyi biztost az országgyűlésre s adjon neki teljhatalmat

a rendekkel való alkudozásra. Ez volna — szerinte — az utolsó remedium.[1]

Ez indítványt egyikünk sem pártolta. Határozatba ment tehát az elébb érintett leirat kibocsátása — cum comminatione dissolvendorum comitiorum.

Apponyi ezzel az eredménynyel nem elégedett meg s hatálytalannak tartotta azt. Már az értekezlet alatt olyannyira elgyengült s idegei annyira fölingerültek, hogy a tanácskozás berekesztése után azonnal ágyba kellett feküdnie, s erős láza családjának s mindnyájunknak nagy aggodalmat okozott.

Ez alatt a rendek Pozsonyban, a főrendi ülések tartásának felfüggesztése miatt, — mi az elnököknek: a nádor, országbiró és tárnok Bécsben időzése miatt történt, — nyughatatlankodván s a főrendeket a kérdéses izenetek és felirat mielőbbi tárgyalására sürgetvén: a nádor márczius 10-én lement Pozsonyba; előbb még Apponyit beteg- 1848 márcz. 10.
ágyánál meglátogatta s velem az elvben megállapított leirat iránt értekezett.

Három nappal későbben ezután Bécsben kitört a forradalom. A szituáczió teljesen megváltozott, s ama leirat többé ki sem bocsáttatott.

[1] V. ö. Zichyi A.: Széchenyi István gr. életrajza II. 27. l.

V. FEJEZET.

A FORRONGÁS NAPJAI.

1848 márczius 13-tól májusig.

(Forradalom Bécsben. — Metternich herczeg és Apponyi Gy. gr. lemondása. — Pozsonyi események 1848 márcziusában. — 1848 márcz. 15—17. — 1848 márcz. második fele; márcz. 25. és ápr. 2. értekezletek. — Jellasich bánná neveztetése 1848 márcz. 25. — A horvát nemzeti küldöttség Bécsben. — Kossuth Lajos pénzügyminisztersége. — A népképviseleti törvényjavaslat (1848. V.) ügyében tartott tanácskozás. — Határőrvidék. — A pesti nép három kivánata. — 1848 ápr. 5. — Az 1847—48. országgyűlés befejezése és az udvari kanczellária feloszlatása. — Ideiglenes rövid működés herczeg Eszterházy Pál mellett. — Búcsútisztelgés István főherczegnél. — Ferencz Károly főherczeggel való érintkezés.)

Forradalom Bécsben. Már több hét óta hallatszott, hogy a városban titkos, nagy forrongás mutatkozik,[1] hogy peticziók készülnek, s

[1] L. a bécsi forradalomra nézve gr. Hartig Ferencz: Genesis der Revolution in Oesterreich im J. 1848. Lipcsében (a szerző nevének megemlítése nélkül) 1851. megjelent munkáját. Az 1848 *előtti* állapotok rajza mesteri, a forradalmat s a magyar részt egyoldaluan (79. l.) adja elő. V. ö. Metternich hg. nézetét e munkáról iratai VIII. köt. 222., 312. A munka angolul is megjelent. — Ficquelmont Károly gr. (1777—1857.; 1848. III/21—V/4 az osztrák kabinet elnöke): Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848. Lipcse, 1850. — Die niederöst. Landstände und die Genesis der Revolution in Oesterreich im J. 1848. Bécs, 1850. V. ö. Metternich herczeg nézetét VIII. 237., 240. l. Az egykorú levél- és könyvtári forrásokról átalában s a bécsi forradalomra vonatkozó irodalmat illetőleg (ez utóbbi Glossy kormánytanácsos szivességéből) l. a XXIV. sz. Függeléket.

hogy az alsó-ausztriai rendek tartományi gyűlése megnyitásának napját tűzték ki a mozgalom kitörésének határidejéül. Mi azonban ezt csak kósza hírnek tartottuk, hogy a csöndes és kedélyes bécsi nép, a nyilvános és titkos rendőrség szigorú őrködése mellett, politikai mozgalmakra vetemedjék. Noha már meg is neveztettek a mozgalom élén álló férfiak — Bach, Hye és többen, — kik a pozsonyi ellenzékkel, különösen Kossuthtal összeköttetésben és egyetértésben állottak, mégis bizton hittük, hogy a legkisebb kisérlet is azonnal könnyen elfojtható lesz, kivált miután Metternich herczegnek e részben legkisebb aggodalma sem volt; Sedlnitzky gróf a rendőrség főnöke pedig a csend és rend zavartalan fentartásáról gondoskodott.

Mennyire meglepett tehát, midőn márczius 13-án reggel ablakaim alatt[1] szokatlan zajt hallok és nagy embertömeget látok a szomszéd utczában lévő tartományi országház[2] felé sietni, hol az alsó-ausztriai rendek tartományi gyűlése volt megnyitandó. 11 óra tájban d. e. az úri-utcza (Herrengasse), Szt-Mihálytér (Michaelerplatz) és a császári lak tere olyannyira zsúfolva volt, hogy csak a bástyán át lehetett a kanczelláriába[3] jutnom. Útközben találkoztam Jósikával, ki a történhető mozgalmakra nézve, mindeddig a leghitetlenebb volt. Kérdém őt: «quid ad hoc?» mire csodálkozva válaszolt, hogy meg nem foghatja, miként engedik ezt meg. Apponyi betegen feküdt, a történtekről mit sem tudott, s neje,[4] kit felkerestem, szorgosan titkolt előtte mindent, mi őt felingerelhetné.

Ezalatt az úri-utczán s az országház (Landhaus) udvarán

[1] Wallnerstrasse.

[2] A belvárosi Herrengasse s a mai Bankgasse sarok szomszédságában.

[3] A magyar és erdélyi udvari kanczellária épületeinek (Bankgasse 4—6. sz.), ma a felség személye körüli miniszteriumnak 1848-iki jelzete: Vordere Schenkenstr. 47.

[4] Szül. gr. Sztáray Julia, gr. Sztáray Albert és gr. Károlyi Francziska leánya. († Pesten, 1871 jan. 12.)

a leghevesebb szónoklatok tartattak. Kossuth Pozsonyban mondott beszédeit felolvasták, alkotmányt és sajtószabadságot követeltek. Déltájban puskalövések hallatszottak, számos sebesülés történt s a néptömeg «zu den Waffen, zum Zeughaus» (fegyverre — a fegyvertárhoz) kiáltások közt a fegyvertárhoz indult.

Ezzel megkezdődött a bécsi forradalom, mely estig a kormány gyöngesége s az által, hogy minden követelés teljesedésbe ment, a törvényes hatalmon tökéletesen győzedelmeskedett s a magyar országgyűlést, noha törvényes formák közt, de lényegben mégis a forradalmi térre rántotta.[1]

Metternich herczeg és gr. Apponyi György lemondása.

Márczius 14-én Metternich hg. a nép sürgetésére állásáról lemondván, Apponyi, — ki már ekkor megtudta az eseményeket — s kinek, nagy örömünkre, egészségi állapota is megjavult, elhatározta, hogy a kanczellárságról lemond. A midőn ezt velem közölte, arra kértem, hogy ugyanazon lépést nevemben is tegye meg, mit meg is igért. Később azonban fölmenvén a miniszteri konferenczia bürójába, annak igazgatójától: Czillich Károly udvari tanácsostól megtudtam, hogy Apponyi csak a saját nevében nyujtotta be lemondását, melyet az udvar, akkori gyengeségében és rémültében, Apponyi kitünő személyének őszinte becsülése mellett, természetesen kedvetlenül, de az országgyűlési ellenzéknél ellene szenvedélyesen kitört ellenszenv következtében, elfogadott. Én erre megírtam lemondásomat, s átadtam Czillichnek, arra kérvén őt, hogy nyujtsa azt át Lajos főherczegnek. Azonban már délután a főherczeg azon kivánságát nyilvánította előttem, hogy a kanczellária vezetését — legalább egyelőre, ideiglenesen — vegyem át, mit, bár nem szivesen, de kivált Apponyi sürgetésére teljesítettem is.

[1] V. ö. Wirkner i. m. 200—209. ll. Wirkner előadása márcz. 16. után már csak összefoglalás.

Elterjedvén Pozsonyban a bécsi sikerült forradalomnak a híre, Kossuth és Batthyány befolyásának hatása alatt, minden eddigi terv és indítvány elejtetett s az 1790. X. t.-cz. szellemének ürügye alatt, a nádor, az országból távollevő király helyett, teljhatalmú kir. helytartósággal felruháztatott s az országban székelő felelős, független miniszterium kineveztetése sürgettetett. Ennek ő felségétől leendő kieszközlésére a nádor, a rendeknek szavát adván s annak elnyeréséhez állását kötvén: az említett követelések előterjesztésére a nádor vezetése alatt Bécsben megjelent egy nagyszámú országgyűlési küldöttség, melyet a bécsi nép nagy rokonszenvvel és lelkesedéssel fogadott. A vezetők terveik kivitelére nézve egymásnak segédkezet nyujtottak s egymást kölcsönösen támogatták.[1] Pozsonyi események 1848 márcziusában.

Apponyinak ekkor már semmire sem volt befolyása — s az országgyűlési kérelmek- és feliratoknak ő felsége elé terjesztésére állásomnál fogva most egyedül én voltam hivatva s a nádorral is folyvást érintkeznem kellett.[2]

A nádornak, ki Apponyit nagyon tisztelte és becsülte, előadtam a kanczellár lemondását, melyet ő sajnált, de az akkori körülmények közt mellőzhetlennek tartotta e lépést. Kértem a nádort, hogy Apponyi részére a Szt-István-rend nagykeresztjét eszközölje ki, mi által a király Apponyi kitűnő szolgálatinak méltó elismerését s személyének olyannyira megérdemelt becsülését nyilvánította volna. 1848 márczius 15., 16., 17. események.

A nádor meg is tette a javaslatot, de midőn ennek

[1] Márczius 15-én. A magyar küldöttségről Bécsben v. ö. ez emlékiratok nyomán Horváth M. i. m. III. 378. s kk. ll.

[2] Az emlékiratok e része immár kizárólagos kútfő az 1848 márczius 15-től ápril végéig terjedő eseményekre nézve. Az 1848. országgyűlés törvényeinek szentesítésére vonatkozólag mint rerum movens szólal meg. Az emlékiratok ugyan e részben Horváth Mihálynak, Marczalinak. (Az újkor története cz. művében) s Kónyi Manónak: Deák Ferencz beszédei II. 38. l. rendelkezésére állottak, de teljes szövegükben most közöltetnek legelőbb.

következtében Lajos főherczeg ő felsége nevében ama renddel megkínálta Apponyit, ez deprekálta a kitüntetést, azt mondván, hogy nézete szerint ő ezentúl is urának, királyának többet használhat egyszerű visszalépésével, mintha állását a királyi kegy látható jelével hagyja el. Ismét egy újabb bizonysága ez Apponyi nemes önzetlenségének és fennkölt gondolkodásmódjának.

István főherczeg elbeszélte nekem a Pozsonyban történteket. Nagy sajnálkozását nyilvánította azon gyöngeség fölött, melyet az udvar a bécsi forradalommal szemben tanusított.[1] Nem tartotta lehetségesnek, hogy miután még a felség személyes bátorságának fenntartására is egy zászlóalj gránátosnak kellett a császári várlakban folyton fegyver alatt állania, a magyar országgyűléstől, törvényes alakú kérelmére megtagadtassék az, mi az osztrák tartományoknak, a bécsi utczai forradalom követelésére megadatott.

Ezeket elmondván, egy magyar nyelvű királyi kézirati fogalmazványt adott át nekem, melyben ő felsége az országgyűlés föntebb említett kivánatait teljesíteni igéri. Hozzátette a nádor, hogy csak akkor mehet vissza Pozsonyba, ha ezen kézirat kibocsáttatik. Ha azonban ő felsége abban a helyzetben van, hogy az országgyűlés kivánatát meg tudja és meg akarja tagadni, ő kész lemondani nádori állásáról s mint egyszerű tábornok elmenni oda, hová őt ő felsége küldendi.

12 órára udvari konferenczia volt kitűzve. Mielőtt arra elmentem, sietve lefordítottam németre a nádortól átadott kézirati fogalmazványt.

A konferenczián Lajos főherczeg elnökölt Mellette, mint prezumptiv trónörökös, Ferencz Károly főherczeg ült. Jelen voltak rajtam kívül: Hartig gr. miniszter, Münch-Bellinghausen gróf, szövetségtanácsi (Bundestag) elnök, Windischgrätz hg., Mailáth Antal gróf miniszter, Jósika

[1] Wirkner i. m. 216. l. első kikezdés.

SAMU b. erdélyi kanczellár, s végre mint jegyzők: CZILLICH és ROSENFELD.[1]

A főherczeg a tanácskozást azzal nyitotta meg, hogy Apponyi lemondván, kanczellár volna kinevezendő s ezen állásra SZÉCHENYI ISTVÁN-t, BATTHYÁNY LAJOS-t vagy VAY MIKLÓS-t kellene meghívni. Ezen nyilatkozatot hosszas, mély csönd követte. Erre én szólaltam fel s előadtam, hogy mielőtt a kitűzött tárgy tanácskozás alá vétetnék, kénytelen vagyok egy, a nádorhoz intézendő kézirat javaslatát benyujtani, melyet István főherczeg pár órával ezelőtt azzal adott át nekem, hogy nevében azt ultimátumnak jelentsem ki, a melynek teljesítése nélkül ő Pozsonyba vissza nem térhet.

E nyilatkozatom nagy meglepetéssel fogadtatott. Lajos főherczeg felolvastatván az egyik jegyző által a kézirati javaslatot, mely szerint a nádornak teljhatalmú királyi helytartóvá neveztetése s független felelős magyar minisztérium alakítása megigértetik: a konferenczia összes tagjai, legerélyesebben Jósika és Rosenfeld (kinek, mint jegyzőnek, szólási joga sem volt).[2] az országgyűlés kivánatainak a pragmatika szankczióval való összeférhetetlenségét vitatták, s így a nádor által javasolt kéziratot, mely ama kivánatok teljesítését igéri, nagy hévvel ellenezték. Részemről a nádor kivánatának megtagadását most már nem tartván lehetőnek: a kézirat kibocsátását ajánlottam.

Az értekezlet eredményre nem vezetett s végre Lajos főherczeg meghagyta nekem, hogy a kézirati javaslatokat a kanczellária dietalis bizottmányában tárgyaltassam, s ennek véleményét esti 8 óráig terjeszszem elő.

[1] Ez értekezletről igen vázlatosan Wirkner i. m. 210. — Horváth M. i. m. III. 881. s kk. ll. teljesen Szőgyény emlékiratait követi. — Megolvasandó Pulszky i. m. I. 277—286. ll.

[2] Rosenfeld Lajos udv. kamarai tanácsos, a ki az államtanácshoz volt beosztva.

Azonnal összehívtam tehát BARTAL-t, ZSEDÉNYI-t és TORKOS-t a kérdéses tárgy megvitatására.

Jósika is eljött, ő sem kivánta már a kézirat elvetését, csak enyhítését óhajtotta.

Ép tanácskozásunk alatt lépett be szobámba VAY MIKLÓS, kit minthogy Pozsonyból jött, s az ottani konjunkturákat ismeri, azonnal megkérdeztem, hogy vajjon lehetségesnek tartja-e az országgyűlési kivánatok megtagadását vagy lényeges módosítását? Erre ő — bár azokkal maga sem ért egyet, — úgy a maga, mint az országbiró és a tárnok nevében határozott: *nem*-mel válaszolt. Megtagadás esetén ugyanis nem lehetne jót állani, hogy az országgyűlés a legszélsőbb eshetőségekre, esetleg még István főherczegnek királylyá kikiáltására ragadtathatná magát.

Ily benyomás alatt a kanczelláriai bizottmány az országgyűlési kivánatok teljesítését és a nádor javasolta hozzá intézendő kézirat kibocsátását ajánlotta.

Az ez irányban teendő felterjesztést Bartal készítette el, s abban széleskörű magyar historiai és diplomatikai ismereteivel azt fejtette ki, hogy tulajdonkép már 1527-ben is, a most követeltek alapján és feltételével fogadta el Magyarország a Habsburg-ház uralmát, s hogy I. Ferdinand is ily feltétel mellett lőn királylyá választva.[1]

Esti 9 óra tájban vittem el fölterjesztésünket Lajos főherczeghez, a kinél a délelőtti konferenczia tagjait ismét összegyűlve találtam. Fölterjesztésünk fölolvastatván, előadtam, minthogy István főherczeg csak a kért koncziókészsziók megadásával térhet vissza Pozsonyba, s az ország főzászlósai is azok megadását mellőzhetlennek tartják, magam is kérem a főherczegek és a konferenczia beleegyezését.

Erre Lajos főherczeg a nádort az értekezletre behivatá. A nádor nemsokára meg is jelent, s az elnöklő főherczeg föl-

[1] V. ö. Pulszky i. m. 317. l.

hivására előadta, hogy mennyire sajnálja az országgyűlési tárgyalások ezen kedvezőtlen fordulatát; megvallotta, hogy ő a kért konczeszsziók keresztülviteléhez állását kötötte, hozzátévén: «megvallom, hogy talán hibáztam, a miért Öntől, kedves nagybátyám és ő Felségétől, bocsánatot kérek, de én máskép nem tehettem s most már állnom kell szavamnak; egyébként kész vagyok állásomat ő Felsége rendelkezésére bocsátani».

Lajos főherczeg erre nem fojthatta el neheztelését. Noha ritkán szólt és szótlanságáról ismeretes volt, felindultan azt mondá: «Te leszesz oka annak, ha Magyarországot elvesztjük», mire Ferencz Károly főherczeg is oda nyilatkozott, hogy mint prezumtiv trónörökös «beleegyezését nem adhatja».

Ezekre a nádor nem válaszolt semmit, de előbbi nyilatkozatát sem vonta vissza.

Folytattatván a tanácskozás, végre is a körülményekre való tekintettel a megtagadás lehetetlennek tartatott s egyhangúlag határozatba ment, hogy a kérdéses kézirat kibocsátása ő felségének ajánltassék, mi annyit jelentett, mintha már is jóváhagyta volna.

Ez volt ezen időben minden tanácskozásnak a folyamata és eredménye. Eleintén mindig megvolt a szándék a túlságosaknak látszó kivánatok megtagadására, a messzemenő követelések visszautasítására, de erély és szilárd kitartás hiányában azután megadták mindazt, a mit a megfélemlítés, fenyegetődzés vagy az erőszak kicsikart.

Az említett értekezlet folyamán kihivatott Windischgrätz herczeg, a bécsi helyőrség főparancsnoka, s azzal a hírrel tért vissza, hogy Zichy Edmund gróf arra figyelmeztette őt, hogy a pozsonyi ifjúság a császári lakot megtámadni szándékozik. Erre a herczeg azt válaszolta: «nem fogom tűrni, hogy a császári lakhoz még csak közeledjenek is, s megparancsoltam, hogy ez esetben a rend és csend fegyveres hatalommal helyreállíttassék».

A kérdéses hír azonban nem bizonyult valónak.

Az értekezlet bevégeztetvén, meghagyatott nekem, hogy a kézirat végszerkezetét és magyar szövegét állapítsam meg. Ez aztán ő felsége elé terjesztetvén s tőle aláiratván, a nádor levitte Pozsonyba s az országgyűlés nagy lelkesedéssel fogadta.[1]

1848 márczius második fele.

Sorban következtek ezután: az úrbériség és papi tized[2] megszűntetését, a sajtószabadságot, a nemzetőrséget, az esküdtszékeket tárgyazó törvényjavaslatok. Mindezek legfelsőbb helyen jóváhagyattak.

Az említett törvényjavaslatokon némi czélszerűnek látszó javításokat és módosításokat tettem, de legfelsőbb helyen, azon a nézeten voltak, hogy azokat az országgyűlés úgy sem fogadja el s utóbb mégis majd engedni fog kelleni, azért azokat nem fogadták el, sőt Pillersdorf Ferencz br. az időközben nagy sietséggel megalakított osztrák felelős miniszterium elnöke, ezen törvényjavaslatokat, elég mérsékelteknek találta, állítván, hogy az örökös tartományok részéről alig lehet ily higgadt kivánságokra számítani.

Márczius végén újra benyujtottam ő felségének lemondásomat, de most sem nagyobb sikerrel. Lajos főherczeg magához hivatván a legkedélyesebb kifejezésekkel biztosított ő felsége és fenséges családjának legteljesb bizodalmáról s kért, hogy ne hagyjam el őket. Én lévén már itt az egyedüli a régi hű magyarok közül, kivel bizalmasan szólhatnak, azt kivánta, hogy mivel az országgyűlési tárgyaknak a felség elé leendő terjesztésére — míg a kanczellária fennáll, — kell valakinek ennek az élén állnia, legalább az országgyűlés befejezéséig maradjak meg helyemen. E kérésnek, bár kedvem ellen, annál inkább engedtem, mert irányomban az országgyűlésen sem mutatkozott különös ellenszenv.

[1] Fényképi melléklet 1. sz.
[2] Függelék X. 1848. decz. 19.

AZ EMLÉKIRATOK

Márczius utolsó napjaiban felérkezett Pozsonyból a miniszterium iránti törvényjavaslat,[1] mely a kanczellária diétalis bizottmányában tárgyaltatván, még Bartal véleménye szerint is, nevezetesen a pénzügyi és honvédelmi miniszteriumok tekintetében több módosítást igényelt. E mellett Bartal még a magyar kanczelláriát is fenntartandónak vélte. Ily értelemben készült a kanczellária fölterjesztése s az általa tervezett leirati javaslat. Azonban még mielőtt ezeket az udvari konferenczia tárgyalása alá bocsátottam volna, elmentem István főherczeghez s értekeztem vele a kérdéses javaslatnak veszedelmes hordereje iránt. István nádor maga is elismerte ezt s mindenre késznek nyilatkozott, a mit a monarchia érdekében megtenni szükséges. Abban állapodtunk meg, hogy a nádor tegyen ő felségének javaslatot, mely szerint elvettetvén az országos rendeknek a márczius 17-iki kézirat keretén túl terjedő kivánata, — minthogy azok ehhez előreláthatólag továbbra is fognak ragaszkodni, ez esetben a felség az országgyűlést oszlassa el. Így a már kierőszakolt konczessziók önkényt elesnek, a felség ismét szabad kezet nyer. Ha ez megtörténik, korlátlan hatalmú királyi biztos küldessék ki elegendő katonai erővel és pénzzel az országba, hogy a törvényes rendet helyreállítsa. Ha azonban ez bármi okból nem volna lehető, nincs egyéb hátra, mint a felterjesztett törvényjavaslatok alapján gróf Batthyány Lajos-sal alkudozni, kinek szándékát a nádor ép oly hazafiasnak, mint loyalisnak tartja, de hitelének és befolyásának hosszú tartamot már nem igér.

A nádor ily értelemben tette meg javaslatát márczius 24-én,[2] melynek eredetije megvan irattáramban s melynek fogalmazványa utóbb a forradalom alatt a nádori irattárból kivétetett s a hírlapokban eltorzítva közöltetett.

[1] Függelék XI. a. 1., 2., 3.
[2] Függelék XI. b.

A felséghez intézett ezen emlékiratot a nádor nekem átadván, én ahhoz a magam részéről hasonértelmű felterjesztést csatoltam, melyben a fennforgó kérdéseket tüzetesen s terjedelmesen fejtegettem. Kértem Lajos főherczeget, hogy ezen, question préalable-t, mely a legnagyobb fontossággal bír, a fent érintett országgyűlési javaslat tárgyalása előtt vétesse tanácskozás alá. A főherczeg ezen czélra márczius 25-én nagyobb számú értekezletet hívott össze, mely az ő elnöklete alatt a következő tagokból állt: Ferencz Károly főherczeg, Windischgrätz herczeg, Ficquelmont külügyi, Kolowrat gróf belügyi, Hartig gr. tárczanélküli miniszterek, Mayer von Gravenegg kincstári alelnök, Jósika és én, s végre Czillich, mint jegyzőkönyvvezető.

1848 márcz. 25. értekezlet.

Ez utóbbi felolvasván a nádor felterjesztését és az enyémet, Lajos főherczeg kérdezte gr. Ficquelmont-t, vajjon áll-e elegendő katonai erő rendelkezésre? azután a kincstári képviselőt, hogy van-e elegendő pénz? Mindketten határozott nem-mel feleltek. Az első a franczia forradalomra és az olaszországi mozgalmakra, a másik a financziák ismert rossz állapotára hivatkozott és ezzel az érintett nagyfontosságú kérdés felett a tárgyalás most és mindenkorra bezárult.

Ezután a magyar ministerium iránti törvényjavaslatra került a sor, melynek tárgyalására, én — a főherczegek beleegyezésével — az országbirót is felhívtam Pozsonyból, ki fel is érkezett; az utolsó perczben azonban, többek befolyása következtében, kik Majláthot kitűnő tulajdonai miatt ugyan tisztelték, de nem tartották elég erélyesnek, a főherczegek a konferencziában való részvételét nem óhajtották.

Nagynehezen kieszközöltem, hogy Mailáth végre mégis meghivatott. A tanácskozás sokáig tartott s a kanczellária véleményének elfogadásával ért végett, azonban több lényeges módosítást tettek rajta.

A leirat ezen értelemben küldetett Pozsonyba, a hol az

országgyűlésen a legnagyobb kitörésekre adott alkalmat. Zsedényi, ki a leiratot mint diétalis referens írta alá s épen akkor néhány napra Pozsonyba ment, csak nehezen tudott az országgyűlési ifjúság felindulása elől menekülni.

Az országgyűlés eredeti javaslatának tökéletes helybenhagyását újra sürgetvén, ennek kieszközlésére a *nádort*, Batthyány Lajos-t, Széchenyi István-t, Deák Ferencz-et és Eötvös József-et Bécsbe küldte, mert ezek voltak, Kossuth Lajos-sal, Klauzál Gábor-ral és Szemere Bertalan-nal együtt a miniszteri tárczák jelöltjei, noha még a miniszteriális törvény helybenhagyást nem nyert, s csak Batthyány volt miniszterelnöknek kinevezve.

Ferencz Károly főherczeg, — mert Lajos főherczeg már akkor elkedvetlenedve, mindinkább visszavonult a tanácskozásoktól — elhatározta, hogy az országgyűlési kívánatok tárgyalása, az említett miniszteri kandidátusok jelenlétében, az ő elnöklete alatt történjék.

Elkészítettem tehát a kanczellária javaslatát s kértem a főherczeget, hogy míg egyrészről az országgyűlési nézeteket az említett öt jeles férfiú képviseli, másrészről az ellenkező álláspontot csak én védelmezem: ennek szilárdítására Bartalt vagy Zsedényit is meghívhassam a konferencziára. De az utóbbi ellen bőbeszédűsége és terjedelmes indiszkrét levelezése miatt a felsőbb körökben nagy bizalmatlanság uralkodott; Bartal sem volt kedvelt egyéniség és hitelét bizonyos oldalról még inkább csökkentették. Végre a főherczeg mégis belenyugodott, hogy Bartalt magammal hozhassam az értekezletre. Sem osztrák miniszterek, sem Jósika, — ki ellen az országgyűlésen keserű kifakadások történtek, — nem nyertek meghívást.

Ápril 2-án este tehát Ferencz Károly főherczeg elnöklete alatt István nádor, Batthyány, Deák, Széchenyi, Eötvös, Bartal és én összegyűlvén, terjedelmesen előadtam a tárgyat s hangsúlyozván a máris megadott koncessziók

1848. ápr. 2. értekezlet.

nagyságát és horderejét, azt vitattam, hogy az országgyűlés kivánatait — a pénz- és hadügyi miniszteriumokra s a civillistát illetőket, — ő felségének nem ajánlhatjuk.

Erre Batthyány szárazon és daczosan sürgette az országgyűlési kivánatok teljesítését. Ugyanezt tette szokott hosszas és genialis modorában Széchenyi, de teljes tisztelettel a királyi család iránt. Legmérsékeltebben szólt Eötvös, ki nyiltan kijelenté sajnálkozását a felett, hogy a dolgok idáig jutottak; de az ellenállást most már ő is lehetetlennek tartotta. Ingerültebb volt Deák, bár lényegileg Eötvöshöz hasonlóan nyilatkozott. Végre Bartal jutott szóhoz, ki nem az én nézetemet pártolta, hanem ismét elmerülvén magyar történelmi ismereteibe, azt igyekezett kimutatni és bizonyítani, hogy Magyarországnak tulajdonkép már I. Ferdinánd óta úgy kellett volna kormányoztatnia, a mint azt jelenleg tervezték. Ezek után a tanácskozmány eredménytelenül folyt le.

Az országgyűlési küldöttek távoztával a főherczeg gróf Hartig-ot és Jósiká-t hivatá, kikkel újra alapos tanácskozás és birálat alá vettük a tárgyat, de megint csak abban állapodtunk meg, hogy ő felségének nem ajánlhatjuk a kivánatok elfogadását.

Másnap találkoztam a nádornál Deákkal, a kit megkértem, ne engedje meg, hogy az országgyűlés még tovább menjen s használja fel nagy befolyását a kivánatok mérséklésére, mire Deák a következő nevezetes nyilatkozatot tette: *«Hát ki gondolja, hogy az eddigiek is meggyőződésem és óhajtásom szerint történtek, de részeg emberrel nem lehet okosan beszélni, pedig az országgyűlés most részeg»*.

Az előrebocsátottak szerint az udvar elhatározta, hogy nem enged s a már megadott engedményeken túl nem megyen. A nádor, Széchenyi és Eötvös azonban elmenvén a főherczegekhez, a megtagadás esetleges következményeit oly veszélyesnek ecsetelték s a leendő magyar minisztérium részéről az udvar irányában — optima

fide — annyi loyalitást igértek, hogy a főherczegek aggodalma csillapult s az országgyűlési kivánatoknak teljes megadása elhatároztatott.[1]

Tisztán formalitásból még az úgynevezett magyar miniszteri konferenczia (Nádasdy Mihály gr. miniszter elnöklete alatt Cziráky Antal gr. miniszter, Purkhart, Pilgram, Somssich Pongrácz államtanácsosok és én) is tárgyalás alá vette a törvényjavaslatot s ennek többsége is az elfogadás mellett nyilatkozott.

Márczius 21-én Ferencz Károly főherczegnél értekezlet tartatott, melyen Windischgrätz herczeg, Hartig gróf, Jósika br. és én jelentünk meg. Lajos főherczeg elnökölt s a tanácskozást azzal nyitotta meg, hogy Jósika fontos indítványt akar tenni. Jellasich bánná neveztetése 1848 márczius 25.

Erre Jósika körülbelül így nyilatkozott: «A monarchia meg van rendülve; annak majd minden részében forradalmi mozgalmak törtek ki. Horvátország és Erdély még nyugodtak. Lényeges, hogy a nyugalom ott meg ne zavartassék és hogy az ottani, az uralkodóházhoz hű elemek idejekorán és kellőleg felhasználtassanak. Ilyenek Erdélyben a székelyek, Horvátországban a határőrvidékiek. Az elsőkért egyelőre jótállok; az utóbbiaknak alkalmas vezérre van szükségük, ki nemzetiségükhöz tartozván, hűségüket, katonai szervezetüket és sértett nemzetiségi érzelmeiket a trón érdekében felhasználni képes volna. Mint ilyen neveztetett meg előttem Jellasich br., ki nagy erélylyel bír, az uralkodóházhoz rendületlenül hű, maga is horvát, honfitársai közt nagy a népszerűsége. Indítványozom, hogy ő felsége a báni méltóságra, mely gróf Haller leköszönése által megüresedett, Jellasich József báró ezredest kinevezni kegyeskedjék.»

Jósika Jellasichot személyesen nem ismerte és csak

[1] A független magyar felelős miniszterium iránti törvényjavaslat 1848. ápr. 8. kelt megerősítési záradékot l. a XXV. sz. Függelékben.

Kulmer br. nyerte meg őt a jelöltség eszméjének, melyet a túlzó horvát (illyr) párt, illetőleg annak vezére, Gay Lajos pendített meg legelőször, remélvén, hogy Jellasichban túlzó politikai és nemzeties czéljainak kivitelére s a magyar párt részéről állítólag tapasztalt nyomásnak megtorlására épen oly erélyes vezetőt fog nyerni, mint a milyent a magyar forradalmi párt Kossuthban bírt. Az uralkodóház iránt való ragaszkodás azonban a horvátoknál csupán ürügy volt, mely alatt szintén veszélyes czélokra törekedtek.

Jósika előadása után Lajos főherczeg úgy nyilatkozott, hogy ő Jellasichot mint derék katonát ismeri, de báni méltóságra való képességéről nem ítélhet. Engem szólított fel, hogy nézeteimet nyilvánítsam. Erre kinyilatkoztattam, hogy én Jellasichot nem ismerem, de mert a magyar kanczellária tradiczionális politikája e részben mindig az volt, hogy a báni méltóság — épen a horvátoknak a szláv nemzetiséghez való veszélyes vonzalma miatt,[1] — ne naczionális horvátokra, hanem tekintélyes, Horvátországban birtokos magyarokra, főkép pedig a polgári igazgatásban jártas magasrangú katonákra ruháztassék, a minők: Erdődy, Pálffy, Gyulay, Vlassich, Haller; most, a horvát elemnek az illyrismus által való veszélyes felizgatása korában, még kevésbbé távozhatom el ezen százados elvtől s nem szavazhatok Jellasich kineveztetésére; Jellasichnak, mint ezredesnek e magas állásra úgy sem lehet igénye. Ha ezen állást azonnal kell betölteni, arra Gyulay Ferencz gr., vagy Lamberg Ferencz gr. tábornokokat tartanám alkalmasabbaknak. Kötelesnek éreztem magamat megjegyezni, hogy a horvát bán kinevezésében a nádornak mindig lényeges befolyása volt, s hogy ezt most annál kevésbbé vélném mellőzhetőnek, mert a bán alattomos kinevezése Pozsonyban gyanusításokra s újabb ingerültségre adna okot.

[1] V. ö. 1439. XXVI., 1492. VIII. t.-cz. A régi gyakorlatnak főleg az a körülmény volt az oka, mert a horvát főurak nem akartak közülök való bánnak engedelmeskedni.

Ezen előadásom kedvetlen fogadtatásban részesült. Azt vitatták velem szemben, hogy most ily elavult szabályokra nem lehet figyelni, s hogy a horvátokat mielőbb meg kell nyugtatni, irántuk bizalmat mutatni s őket eddigi loyális magoktartásában megszilárdítani annál inkább, mivel tartani lehet attól, hogy ha a nádor a kormány ezen szándékába beavattatnék, azt Batthyányval és pártjával közölné s azok befolyása alatt állván, ellenezné. A főherczegekre azonban mégis benyomást tőn észrevételem s felhivattam, hogy a kanczellária irataiból mutassam ki, volt-e s mily befolyása a nádornak a báni méltóság betöltésénél? mire az értekezlet az ez iránti adatok összegyűjtéséig elhalasztatott.

Átvizsgáltam tehát a kanczellária iratait, melyekből kétségtelenül kiderült, hogy a horvát bán kinevezésében a nádornak régibb és újabb időkben mindig nagy befolyása volt, s hogy a kinevezés mindig az ő javaslatára vagy legalább is megkérdeztetése után történt. Ezen adatokkal másnap reggel megjelentem az értekezleten, melyen ugyanazon tagok voltak jelen, mint tegnap. Újra kisérlet történt annak a megvitatására, hogy ezen eljárás a mai rendkívüli körülmények közt fölösleges, de én továbbra is kijelentett nézetemhez ragaszkodván, a főherczegek végre beleegyeztek a tervnek a nádorral leendő közlésébe s meghagyták nekem, hogy a nádort a felség nevében táviratilag azonnal hívjam fel.

Oly nagy volt azonban már akkor a bizalmatlanság, hogy ezen néhány szóból álló táviratot is a főherczegek jelenlétében kellett megfogalmaznom és fölolvasnom.

A nádor nyomban válaszolt, hogy az országos ülés után tüstént indul s estve Bécsben meg fog érkezni. Egyben felhívott, hogy Lajos főherczegnél várjam meg őt.

Estve 10 órakor megérkezett a nádor, fekete atillában, kardosan, az aranygyapjas renddel s a Szent

István nagykereszttel. Ezzel a rendkívüli sietséget s azt akarta jelezni, hogy a főrendi ülésből egyenesen az utazó kocsira ült.

Lajos főherczeg közölte jelenlétemben a nádorral Jellasich bánná neveztetésének tervét oly módon, mintha az egyenesen ő felsége akarata volna. A nádor eleintén vonakodott beleegyezni. Azt mondotta, hogy Batthyány már miniszterelnöknek ki van nevezve, s ily fontos lépést a háta megett megtenni nem lehet. Utóbb azonban nem ellenezte a dolgot és csak midőn Lajos főherczegtől eltávoztunk, kért meg engem, hogy a kinevezést lehetőleg halasztani igyekezzem, mit másnap Pozsonyba érkezése után még különösen, táviratilag[1] is ajánlott nekem.

1848. márcz. 23. De a kinevezés legfelsőbb helyen már meg volt állapítva s másnap reggel legfelsőbb kézirat érkezett hozzám, melyben Jellasichnak, — ki egyúttal tábornoki és belső titkos tanácsosi rangra emeltetett s az első és második báni ezredek tulajdonosává lőn — Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánjává neveztetése, a szükséges intézkedések megtétele czéljából velem közöltetett.[2] Ennek folytán a szokott értesítéseket a nádorhoz, Haulik György zágrábi püspökhöz, mint báni helyetteshez, a királyi helytartótanácshoz s az újonnan kinevezett bánhoz azonnal szétküldettem.

Pozsonyban fölötte kellemetlen benyomást tőn a kinevezés, részint mert Jellasich szokatlan nagy előléptetése feltűnő volt, részint mert annak, a Magyarország ellen áskálódó illyr párttal való szövetkezése és szláv nemzeties túlbuzgósága és az állítólagos magyar zsarnokság ellen igért fellépése, nagy és méltó bizalmatlanságot szült.

Ápril elején a bán feljött Bécsbe az eskü letétele

[1] Függelék XII.

[2] Jellasich kineveztetésére vonatkoznak az udv. kancz. elnöki iratai közt az 1848. 163. (pol.-praes.) sz. (Orsz. ltár.) A kinevezés 1848 márcz. 25. kelt.

és ő felsége előtt hálája kijelentése czéljából. A bánnak esküjét — régi szokás szerint — ő felsége előtt, a magyar kanczellár és egy referendárius jelenlétében latinul kellett letenni.

Jellasich ettől vonakodott és én kénytelen voltam neki a magyar kanczelláriai előiratokat elküldeni s ezzel bizonyossá tenni őt a felől, hogy az eskü letétele mindig ily módon történt.

A bán e szerint kapaczitáltatván, a felség előtt jelenlétemben föleskettetett. Az esküt latinul STETTNER Máté referendárius olvasta fel s Jellasich nagy pátosszal mondta el utána.

A horvát nemzeti küldöttség Bécsben.

Márczius utolsó napjaiban Lajos főherczeg elküldte hozzám a híres horvát (illyr) agitátornak: Gay Lajosnak János főherczeghez intézett levelét,[1] mely eredetiben irataim közt megvan. Ebben ő, felsőbb meghagyásra hivatkozva, jelenti, hogy Horvátországban az ellenmozgalom jó eredménynyel halad s hogy rövid idő mulva Bécsben egy, számos tagból álló nemzeti küldöttség fog a felség előtt megjelenni, mely a pesti 12 ponthoz hasonló petícziót nyujtand át s abban Horvátországnak függetlenségét sürgetendi.

Az udvar akkori gyöngesége mellett már majdnem minden tartomány és nemzetiség részéről érkeztek Bécsbe küldöttségek. A legtúlzóbb követelésekkel jelentek meg a trón előtt. A horvát küldöttség loyális szándék ürügye alatt jelentkezett s az udvarnak mindennemű igéreteket tett, ezért elfogadtatása ellen nem merült föl nehézség. Ily ünnepélyes fogadtatások alkalmával a felség oldala mellett mindig az illető ország főkormányszékének elnöke is jelen lévén, a horvátok fogadtatásánál nekem kellett a felség mellett megjelennem s megbízattam, hogy egy rövid beszédet készítsek, melyet a felség a horvát

[1] Függelék XIII. sz.

küldöttség vezetőjének szónoklatára feleletül el fog mondani. Ezt én — ismervén a horvátok törvénytelen és Magyarország elleni ellenséges szándokát, — oly értelemben készítettem meg latin nyelven, hogy ő felsége a horvátok méltányos kivánatait tekintetbe veendi, de semmit, a mi törvény, alkotmány, királyi eskü s a magyar korona országainak törvényes egységével ellenkezik, teljesíteni nem fog.

Márczius 30-án a horvát küldöttség a felség elé bocsáttatott.[1] Én a küldöttséget megelőzőleg érkeztem a királyhoz. Ferdinánd király, a horvátok késedelmes érkezése miatt már nyugtalankodott, a magyar tábornoki egyenruhát magára ölteni nem akarta s környezete nagy aggodalmára fenyegetőzött, hogy ha még sokat sürgetik a ruhaváltást, az osztrák tábornoki egyenruhát is leveti és vagy épen nem, vagy polgári öltönyben fogadja a küldöttséget.

Végre egy óra felé megjelent a küldöttség, mely nemzeti öltönyben, nemzeti zászló alatt, a városon és a császári lak udvarán át az audienczia termébe érkezett.

A felség mellett gróf Dietrichstein főudvarmester,[2] gróf Mittrowsky[3] kamarás és én, mint udvari alkanczellár állottunk.

A küldöttség szónoka elmondván latinul beszédét, átadta a horvát peticziót, mely sokkal több pontból állt és sokkal túlzóbb szellemben volt szerkesztve, mint a pesti 12 pont; még a papok czölibatusának megszüntetését is magában foglalta.

[1] V. ö. a XIV. számú Függelékkel, Bedekovich Lajos b. 1848 márczius 30. kelt, Szőgyény Lászlóhoz intézett sk. levele.

[2] Dietrichstein Móricz gr. 1846 óta főkamarás és az első főudvarmester helyettese volt. Ő róla állították, hogy Ferdinánd császárnak és királynak az Innsbruckba menekülést tanácsolta. Életrajza: Moriz Graf von Dietrichstein von Dr. F. C. Weidmann. Bécs, 1867. Braumüller.

[3] Mittrowsky József gr., Ferdinánd császárnak és királynak belső szolgálattévő kamarása volt 1848-ban.

Erre a király a tőlem készített választ felolvasta, melylyel a horvátok oly kevéssé voltak megelégedve, hogy sem vivátot, sem zsiviót nem kiáltottak, hanem fejüket haragosan rázván, — Gay kalapjával is integetett, hogy minden helyesléstől tartózkodjanak, — egész csöndben, de látható bosszúsággal távoztak.

Az is kedvük ellen történt, hogy én mint magyar alkanczellár jelen voltam s később azt híresztelték, hogy én még arra sem méltattam őket, hogy ezen ünnepélyes alkalomkor magyar öltönyben jelenjek meg és csak frakkban álltam ő felsége mellett, holott legdíszesb magyar ruhámban vettem részt e funkczióban.

Néhány nappal ezután báró Bedekovich volt alkanczellár felsőbb meghagyásból fölszólított, hogy Gay-nak, a horvátok megnyugtatására, királyi tanácsosi czimet proponáljak; én azonban ezt, mint Magyarország ellen való demonstrácziót megtagadtam, mire Gayt azután legfelsőbb helyről — proprio motu — kaiserlicher Rath-nak nevezték ki. [1]

Később az államtanácsi konferenczián tárgyalás alá került a horvátok peticziója s ott is egyhangúlag rosszalták annak túlzó és Magyarországtól való elszakadásokra irányzott kivánatát. A felségnek tőlem készített szóbeli válasza helyeseltetvén, ennek értelmében történt meg a javaslat, hogy mily elbirálásban részesüljön a peticzió.

Kossuth Lajos pénzügyminisztersége.

A magyar miniszterek kinevezése ápril 5-én történt meg. Batthyány kijelölvén minisztertársait, ú. m. Eszter-

[1] Kinevezése «dem Literaten Ludwig Gay» 1848 ápr. 14-én kelt (b. Jellachichhoz és Pillersdorfhoz ment az értesítés), azonban ez a tény sem a bécsi «Wiener Zeitung»-ban, sem a zágrábi hiv. lapban (Novine dalm., hrv., slav.) nem közöltetett. Horvát részről ez eseményről nem jelent meg alapos közlemény. Gaj Lajos önéletrajza kéziratban a zágrábi egyetem könyvtárában őriztetik. Egyes szemelvényeket letudva, melyeket fia Gaj Velimir a «Knjižnica Gajeva»-ban közölt, e kézirat kiadatlan. Az 1848—49. horvát orsz. kormányzati iratok hiányoznak a zágrábi orsz. levéltárból.

HÁZY hg-et, DEÁK-ot, KOSSUTH-ot, SZÉCHENYI-t, EÖTVÖS-t, SZEMERÉ-t és KLAUZÁL-t, István nádor táviratilag[1] azt adja tudtomra, hogy Kossuth a pénzügyi tárcza átvételével legkevesebb kárt okozhat, míg ellenben a belügyi tárczával az országgyűlési választások kezeiben volnának A miniszteriumból őt kihagyni nem lehetett, mert ő (mint azt nekem Batthyány maga mondá) a miniszteriumon kívül sokkal többet árthat, mint annak keretén belől.

Batthyány kijelöléseit azután elnökileg fölterjesztettem a felségnek, kijelentvén, hogy Kossuthra nézve csak a minden oldalról elutasíthatatlannak tartott szükségnek engedek.

A népképviseleti törvényjavaslat (1848. V.) ügyében tartott tanácskozás.

Még márczius végén a nádor és Batthyány azt kivánták,[2] hogy az országban nagyobb számú katonaságot, nagyrészt magyar ezredeket kell elhelyezni. E kivánság az udvarnál nem talált erősebb ellenzésre. Az Erdély unióját, de főkép a népképviseletet tárgyazó törvényjavaslatok csak hosszas tárgyalások után nyertek helybenhagyást.

Ezen törvényjavaslatok is megelőzőleg a magyar kanczellária dietális bizottmányában, azután az ú. n. magyar állam-konferencziában tárgyaltatván, ezeknek a véleményével együtt terjesztettek az udvari konferenczia elé.

Igaz, hogy az öreg CZIRÁKY[3] többnyire könnyek közt, PURKHART is kelletlenül szavaztak a magyar állam-konferencziában az országgyűlési kivánatok teljesítése mellett, de végre is nem vélték tanácsosnak az ellentállást Egyedül Somssich Pongrácz helyeselte mindenben az országgyűlés kivánatait.

Az unió tárgyalása alkalmával csak Jósika nyilatkozott ellene határozottan s óvást emelvén, elhagyta az értekezletet. Kijelenté, hogy ő úgy a felség, mint Magyar-

[1] Függelék XV. sz.
[2] Függelék XV. a–d.
[3] Antal Mózes.

István :- 2/11 847.

Ferdinand.

és Erdélyország iránti kötelmei sértése nélkül ezen tanácskozásban többé részt nem vehet.

A népképviseleti törvényjavaslat ápril első napjaiban érkezett föl. Ebben a jövendő magyar törvényhozásnak népképviselet alapján leendő alkotása terveztetik s úgy Horvátországnak, mint a határőrvidéknek képviseltetése iránti intézkedések is bennfoglaltatnak.

A kanczellária dietális bizottmányának véleménye a következő volt: «Minthogy a határőrvidék katonai szerkezetével alig férne össze, hogy az a törvényhozás jogában részesíttessék, mert ezáltal ezen nagyfontosságú intézmény szerkezete és álladéka könnyen veszélyeztethetnék: a határőrvidék a törvényhozásba való befolyástól kirekesztendő és a törvényjavaslatnak erre vonatkozó része törlendő.»

Ugyanily nézetben volt az államkonferenczia; de mégis azzal a hozzátétellel, hogy — mivel az országgyűlés ezen visszautasítandó kivánatát az ország integritása szempontjából hihetőleg ismétlendi — mégis jobbnak tartaná azt most mindjárt elfogadni, mi a királyi hatalom tekintélyének megóvására is tanácsosabb lenne.

Ezen kétféle vélemény kiséretében történt meg a fölterjesztés. Erről Ferencz Károly főherczeg elnöklete alatt ápril 8-án értekezlet tartatott, melyen Pillersdorf belügyi és Zanini osztrák hadügyi miniszterek is jelen voltak. Az értekezlet a főherczeg azon határozott kijelentésével oszlott szét, hogy ő a határőrvidékre vonatkozó intézkedésbe soha és semmi esetre bele nem egyezhetik, mivel azáltal a felség több ezer, minden perczben mozgósítható katonától fosztatnék meg.

Batthyány is épen Bécsben lévén, Ferencz Károly főherczeg, Zanini és az én jelenlétemben, vele is tanácskozott a tárgy felett; de a főherczeg ez alkalommal is — láthatólag nagy erélylyel és elhatározottsággal — kijelentett szándoka mellett maradt.

István főherczeg is odafent volt és épen nem helytelenítette Ferencz Károly főherczeg állhatatosságát. Kételkedett azonban, hogy a fennforgó körülmények közt végig kitarthat-e mellette.

Ily helyzetben, mielőtt az elutasító válasz Ferdinánd király elé aláírásra terjesztetett volna, Ferencz Károly főherczeg még egy számosabb tagból álló konferencziát hívott össze, melyre Cziráky és Nádasdy államtanácsi miniszterek is meghívattak.

Újra előadtam tehát a tárgyat s az egész konferenczia — Zaninit kivéve — az országgyűlés kivánatának teljesítésére szavazott. A magyar tagok ezt a helyzet kényszerűségével és azon magyar közjogi elvvel indokolták, hogy a határőrvidék mindig az ország kiegészítő részének tartatott s az országgyűlés a tagadó válaszban az ország integritásának megsértését látná.

Pillersdorf belügyminiszter körülbelől úgy indokolta a szavazatát: «Egyáltalában a magyar országgyűlés összes kivánatait eddig elég mérsékelteknek találom s csak azt kivánom, hogy a nemsokára összegyűlendő osztrák népképviselők túlzóbbak ne legyenek és többet ne követeljenek, mint a magyarok. A jelenleg tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat kérdéses szakaszát azért fogadom el, mert nemsokára az egész monarchia népképviseletet nyerend és így a határőrvidéket sem lehet megfosztani ezen institúczió jótéteményétől. Egyébként a történelem tanusága szerint, p. o. III. Ferdinánd alatt is voltak pillanatok, melyekben a körülmények hatalmánál fogva, a nép féktelen kivánatainak engedni kellett és azután a kormány erejének visszatértével a kicsikartakat módosítani vagy visszavenni is lehetett.»

Kossuth is ekkor fönt volt Bécsben, de az értekezletre nem hivatott meg. Őt csak magán-audienczián fogadta a főherczeg, mely alkalommal ő is sürgette a népképviseleti törvény jóváhagyását s a határőrvidékre nézve egy módo-

a. Rádon egyik [illegible]
kéziratunkat fogal[illegible]
melyet, midőn a törv[illegible]
helyben hagyatott, [illegible]
oly befejezett, [illegible]
Károly főherceg[illegible]

sítványt[1] — mely eredetiben irataim közt megvan — adott át a főherczegnek. Tett-e utóbbi és mily igéreteket Kossuthnak, nem tudom, de a konferenczián előmutatván nekünk az említett módosítványt, határozottan ismételte, hogy még ezzel sem egyezhetik bele a törvényjavaslat elfogadásába.

Több órai sikertelen tanácskozás után ily szavakkal oszlatta el az értekezletet a főherczeg: «Köszönöm uraim; meg vagyok győződve, hogy a legjobbat akarják és a legbecsületesebb szándékkal vannak eltelve, de én nem engedhetek s a határőrvidékre nézve ő felsége jóváhagyását ki nem kérhetem». Határőrvidék.

Erre mindnyájan felkelvén, még egy ideig a főherczeg szobájában vele és egymás közt beszélgettünk. Ezalatt még Zanini is tranzigálni kezdett, mondván, hogy ha a felség utóbb mégis engedni találna, jobb volna a törvényt azonnal most megerősíteni.

Míg ezek így történtek, Ferencz Károly főherczeg legidősb fia: Ferencz József főherczeg jött be s atyjával Zsófia főherczegasszony megbízásából (úgy látszik nem a fönnforgó tárgyra vonatkozólag) néhány szót váltott.

A fiatal főherczeg látására az öreg Cziráky annyira megindult, hogy sírva fakadván, Ferencz Károly főherczeg lábához akart borulni, esedezvén neki, hogy az épen kiment fiatal főherczeg kedvéért is, kiben a monarchia minden reménye összpontosul, engedjen most, midőn minden ellentállás hasztalan lenne.[2] Ne engedje a dolgokat törésre kerülni, mivel az országgyűlés mostani hangulatában, az ország egysége miatt való félelmében, a kérelem megtagadásában az alkotmány megsértését látná.

Ugyanazon okból jelentettem ki én is, hogy ezen tagadó választ s illetőleg az országgyűlést feloszlató leiratot

[1] Függelék XVI. sz. Fényképi melléklet 2.
[2] V. ö. Eötvös elbeszélése alapján Pulszky F. i. m. I. 299.

nem írnám alá. Ha a felség ehhez állhatatosan ragaszkodnék, ebből okvetlenül az országgyűlésnek eredmény nélkül eloszlatása következnék. Már pedig ebben láttam én a legfelsőbb körök akkori gyengesége és határozatlansága mellett — a legnagyobb veszedelmet.

Ezen nyilatkozatok a főherczeget gondolkozóba ejtették. A konferenczia tagjait azzal bocsátotta el, hogy a dolgot még meg fogja fontolni; engem meg felszólított, hogy egy ideig várakozzam.

Így Czirákynak, a liberális párt legelkeseredettebb ellenének magatartása volt első sorban előidézendő e fontos kérdésben a már alig remélt fordulatot. Tanulságául szolgálhat ez annak, hogy mily esetleges és ellenkező tényezők működnek gyakran a politikában, melyek az észnek és józan okoskodásnak minden számításával ellenkező eredményeket idéznek elő.

Ferencz Károly főherczeg fentebbi nyilatkozata után Lajos főherczeghez — ki a bécsi nép és a magyar országgyűlésnek ellene nyilvánult gyanusításai miatt a közdolgokba már nem folyt be és a Ferencz császár és király végintézkedése következtében gyakorolt tisztet teljesen Ferencz Károly főherczegnek, mint prezumtiv trónörökösnek engedte át — sietett és megkérte őt, hogy jőjjön át lakosztályába s e fontos kérdésben támogassa őt tanácsával. Lajos főherczeg azonnal átjővén, Ferencz Károly főherczeg fölszólított, hogy adjam elő bátyjának a dolog mibenlétét.

Ezt én megtettem. A két főherczeg egyetértőleg megint csak azt mondotta, hogy a határőrvidéki intézmény veszélyeztetése nélkül nem engedhetnek.

Éjfél felé járt az idő. Oly gyönyörű meleg áprilisi este volt, hogy a főherczeg szobája ablakait kinyitván, a nyitott ablakon át hallottuk a fülhasító lármát, melyet — mint utóbb megtudtam — a bécsi aula részéről Taaffe gr. igazságügyi miniszternek rendezett macskazene okozott.

Ennek következtében Taaffe, a nép és az aula kivánsága előtt meghajolván, másnap állásáról le is mondott.

Negyedórákon át ültünk a főherczegekkel nagy néha egy-egy szót szólva. Ismételve előhoztam a megtagadás esetleges súlyos következményeit, de mindannyiszor ugyanazon szilárd elhatározottsággal találkoztam.

Végre miután láttam, hogy a főherczegek minden aggodalma csak arra irányul, hogy az országgyűlés javaslata azonnal megbontja a határőrvidék katonai szervezetét s ezáltal ő felsége a mostani időkben olyannyira szükséges fegyveres erőtől fosztatnék meg, a törvényjavaslat egyéb igen fontos intézkedéseivel nem sokat törődnek, azon indítványt tettem, hagyja helyben ő felsége az egész törvényjavaslatot, de bocsásson ki egyúttal a nádor — kir. helytartóhoz kéziratot, szólítsa fel ebben a nádort és a magyar miniszteriumot, hogy a határőrvidék katonai szervezetén egyelőre semmi változás sem fog történni. Előbb István főherczeget meg kell kérdezni, vajjon a felség ebbeli kivánatának teljesítését magára vállalja-e? s tudatni kell vele, hogy csak a mennyiben kezességet vállal ez irányban, szentesítené majd ő felsége a törvényt.

Ez az eszme megtetszett a két főherczegnek, kik szilárdságukban már ingadozni kezdtek s ellentállásuk meddőségét érezvén, a bajból minden áron kibontakozni kivántak.

Azonnal megfogalmaztam tehát ott helyben a föntebbi értelemben a kérdéses kéziratot, melynek rajzónnal írott eredeti szerkezete[1] ugyanazon papirdarabon, — melyre Kossuth említett módosítványát írta — megvan irataim közt.

Felolvasván a főherczegeknek kézirati fogalmazványomat, azok azt mindenben helyeselték és behivatván István nádort, ki a mellékszobában várta a dolog kimenetelét, vele a tervet közölték.

[1] Függelék XVII. sz.

István főherczeg szívesen elvállalta a kikötött feltételt, maga is érezvén a határőrvidék katonai szervezete megtartásának szükségességét. Önként felajánlkozott, hogy azonnal Pozsonyba megy, a hol még egyszer megkisértendi az ország rendeit és a minisztereket rávenni, hogy a kérdéses törvénynek a határőrvidékre vonatkozó rendelkezése hagyassék el vagy lényegesen módosíttassék. S csak akkor, ha ez nem sikerül, fogja a minisztereket a kibocsátandó kézirat kivánta feltétel elfogadására kapaczitálni.

István nádor ez alkalommal nagyon határozottan nyilatkozott; ellenben Lajos és Ferencz Károly főherczegek már előre is megnyugodtak abban, hogy a törvényjavaslat odalenn módosíttatni nem fog s beérték azzal is, ha a nádor a kéziratban kivánt feltétel elfogadására birja a minisztereket.

A nádor másnap lement Pozsonyba s harmadnapra visszatért azon előrelátható jelentéssel, hogy a törvényjavaslat módosítását nem lehet elfogadtatni; de a miniszterek a kézirat kibocsátásába belenyugodtak s az abban kikötött feltétel teljesítésére magokat kötelezik.

A törvényjavaslat módosításához amúgy sem volt remény, de ennek meghiusultát egy kanczelláriai referendárius indiszkrécziója is elősegítette, a ki azalatt, míg én a főherczegekkel titkosan tárgyaltam, megtáviratozta Szemerének, hogy ne legyen semmi aggodalmok, mert a törvényjavaslat idefönt előbb-utóbb változatlanul el fog fogadtatni.

István főherczeg ezt — Pozsonyból visszatérve — nekem, főudvarmestere, Grünne gr. és amaz indiszkrét referendárius jelenlétében elmondotta és indignáczióját nyilvánította. Hisz akkor — úgymond — hiába megy ő le Pozsonyba tranzigálni, ha oda már előre megviszik annak a hirét, hogy idefent végre mégis engedni fognak.

Ezután a népképviseleti törvényt — egész terjedelmében — jóváhagyó leirat és egyúttal a határőrvidék

katonai szervezetének — egyelőre — sértetlen fenntartását elrendelő kézirat a nádornak megküldetett.

Midőn azután — néhány nap mulva — a nádor meghozta a miniszterek kötelező nyilatkozatát, hogy a kéziratnak megfelelőleg a határőrvidék katonai szervezetén semmi változást sem engedendnek: Ferencz Károly főherczeg nem győzött ennek eléggé örülni és István nádor becsületességét és loyalitását égig magasztalni. Pedig magam elismerem, hogy ama kézirat, — mely az én eszmém volt s melyet én szerkesztettem, — nagyon hiú egy expediens, melynek a törvényjavaslat egyéb nagyfontosságú tartalmához képest vajmi kevés belbecse van, s az abban kikötött feltételnek a miniszterek — a körülmények hatalmánál fogva — a legloyálisabb szándékkal és legjobb akarattal sem felelhettek meg.

A mi egyébként István főherczeg magatartását és szándékait illeti, bizonyos, hogy dinasztikus érzelmeit soha meg nem tagadta és hűtlenségi gondolatoktól mindig csak oly távol volt, mint az uralkodóház bármely tagja. A lefolyt tárgyalások folyamán nem egyszer ismételte: «Oszlassa el ő felsége az országgyűlést, utasítsa vissza a rendek kivánatait. — Én minden perczben kész vagyok letenni a nádorságot és mint tábornok oda menni, a hová rendelnek. — A meddig azonban ő felsége saját lakában nem úr és katonaságnak kell őt őriznie és a Burg lépcsőin gránátosok bivuakiroznak: addig erélyre és határozottságra itt számítani nem lehet s nekem is a körülmények hatalmához és a helyzet kényszerűségéhez kell alkalmazkodnom».

A pesti nép három kivánata.

Budán a helytartótanács elnökségét ideiglenesen ifj Zichy Ferencz gr., a tanulmányi bizottság elnöke vitte, ki a történteket nekem jelenté,[1] de az általános fejetlenségben és zavarban nem küldhettem neki határozott

[1] Függelék XVIII. a—d.

utasításokat. A helytartótanács ideiglenes intézkedéseit, SZTANCSICS kiszabadítását és a sajtószabadságot illetőleg a kanczellária azonban utóbb jóváhagyta.

Márczius 20-án Zichy feljött Bécsbe s korán reggel engem felkeresvén, előadta a Pesti nép három kivánatát. Egyúttal sürgősen kért, hogy azok teljesítését az udvarnál kivigyem.

Ezen három kivánat a következő volt:

1. hogy a pesti és budai laktanyákon a magyar nemzeti zászló kitűzessék;

2. hogy a királyi sóház és harminczadi hivatal előtti fakorlátok nemzeti szinekkel festessenek meg;

3. hogy a budai fegyvertárból a nemzetőrség számára fegyverek adassanak.

Én ezeket Lajos főherczegnek bejelentvén, ő azonnal Ferencz Károly főherczeggel egyetértőleg értekezletet hívott össze, melyen a három kivánatot előterjesztettem. Hosszú tanácskozás után megengedtetett, hogy a kaszárnyákra ki lehet a nemzeti zászlót tűzni, de csak a császárival együtt, még pedig úgy, hogy ez fent, amaz lejebb tüzessék ki. A korlátoknak nemzeti színre festését is megengedték, minthogy a jelenlévő értekezleti tagok állítása szerint az ausztriai örökös tartományokban is a középületek kapui és korlátai az illető tartomány színeivel vannak bemázolva. Végre az is megengedtetett, hogy a budai fegyvertár fegyverei a nemzetőrségnek kiadassanak, mert, mint Lajos főherczeg kijelenté: «azoknak ugyancsak nem nagy hasznát veendik, mert még a hétéves háborúból valók».

Közöltem Zichyvel a legfelsőbb engedélyt s ő nagy örömmel — quasi re bene gesta — visszasietett Pestre az improvizált tribúnokat s általuk a népet megnyugtatandó.[1]

[1] A pesti nép három kivánata: 1. Táncsics Mihály szabadon bocsátása, 2. preventiv czenzura eltörlése, 3. katonaság beavatkozásának mellőzése 1848. 12,443. sz. a. terjesztetett föl a budai m. k. helytartótanács részéről az udv. kanczelláriához. Az újabb három kivánat: nemzeti zászló, színek és nemzetőrség ügyében

Ezen időtájban keletkezett az a kósza hír, mely később teljesen valótlannak bizonyúlt, hogy a Rákoson 20,000 ember gyűlt össze és fegyverekkel ellátva követelik a nemzet kivánatainak teljesítését. Ezt a hírt a főherczegek annyira felkapták, hogy azután a mikor valóságos baj mutatkozott is, mindig azt felelték nekem: «ez is csak úgy lesz, mint az a bizonyos 20,000 ember a Rákoson».

Még az országgyűlés berekesztése s a minisztérium működésének megkezdése előtt az üresedésben levő primásságot és több püspökséget azon egyházi férfiak sorából akartam betöltetni, a kiket a legjelesebbeknek tartottunk. Megkérdeztem a nádort, nem egyeznék-e bele, ha a primásságra LONOVICS JÓZSEF csanádi püspököt, a győri püspökségre KARNER ANTAL kanczelláriai referendáriust, a sz.-fehérvári püspökségre KORIZMICS ANTAL veszprémi kanonokot, s a váczi püspökségre LÉVAY SÁNDOR egri kanonokot hoznám ő felségénél javaslatba? Ezek közt leginkább Lonovicsnak, az egyház és haza érdekében, primássá neveztetését viseltem szivemen. 1848 április 5.

De a nádor erre nem állott rá, nem lévén annyi bátorsága, hogy a miniszterek irányában e tekintetben velem a felelősséget megossza. Így tehát meghiúsult szándékom, hogy Lonovicsot, a lángeszű és mély tudományú férfiút, a felség azon polczra emelje, melyen a katholikus egyház ezen európai hírű, legérdemesb tagja, második Pázmány Péterként a hazára és egyházra áldásdús hatást gyakorolhatott volna.

Mind Bécsben, mind Pesten nagyon kivánták már az országgyűlés feloszlatását, hogy azután az új ország-gyűlés az új választási törvény alapján mielőbb egybegyűlhessen. Az 1847–48. országgyűlés befejezése és az udvari kanczellária föloszlatása.

Elkészítettem tehát a felség számára az országgyű-

1848. 12,445. sz. a. kelt a fölterjesztés, az ezekre vonatkozó udv. kancz. legf. előterjesztések 1848. 3377., 3378. és 6017. udv. kancz. számok alatt találhatók. (Orsz. ltár.)

lést berekesztő s az alkotott törvényeket szentesítő magyar trónbeszédet, s ápril 10-én az udvar kiséretében lementem Pozsonyba.

Másnap a törvények a szokott ünnepélylyel szentesíttettek s a felség elolvasá a trónbeszédet, melyet nagy lelkesedéssel fogadtak. Utána Batthyány tartott rövid beszédet. Mint új miniszterelnök, a trón mellett állott.

Az ünnepély alatt Eötvös br. miniszter a mellette álló Zichy Domonkos grófnak azt mondá, hogy ossza meg velük ő is a közörömöt, mire utóbbi, mint tőle tudom, azt felelé: «Kivánom, hogy az új állapot annyi hónapig tartson, mint a hány századon át ősi alkotmányunk fennállott».

Meglátogattam Pozsonyban Vay Miklós barátomat, a ki elbeszélte, miként lőn ő is miniszteri tárczával megkínálva, melyet azonban nem fogadott el.

Bécsbe visszatérvén, a főherczegek a felség nevében a Szent-István-rend középkeresztjével kínáltak meg valószinűleg már azért is, mert mindég szokásban volt, hogy az országgyűlések bezárása alkalmával, az udvari kanczellária élén állók kitüntetésben részesültek. Minthogy Apponyi néhány héttel ezelőtt kitüntetés nélkül távozott, de mert most már miniszteri ellenjegyzés nélkül ő felsége semmit nem tehet, s esetleg ezzel neki kellemetlenséget okoznék: ezen két indok alapján a nekem szánt kitüntetést köszönetem mellett nem fogadtam el.

Ápril 13-án vettem az ápril 12-én a nádor és Batthyány aláírásaival kelt hivatalos levelet,[1] melyet Kossuth szerkesztett. Ebben felhívattam, hogy a kanczelláriát oszlassam föl s szolgálatimnak más helyen leendő igénybevételéig a Budán felállítandó államtanácsban foglaljak helyet. Az államtanácsot az 1848. törvény alkotta,[2] de az

[1] Függelék XIX. sz.

[2] 1848. III. 19. §. «Az ország közügyei fölött Ő Felsége, vagy a nádor és királyi helytartó, vagy a miniszterelnök elnöklete alatt

soha funkczióba nem lépett; abban a volt kormányszékek elnökei és így én is, a nádor és miniszterelnök távollétében az elnökséget vittük volna.

Szolgálatimnak más helyen leendő igénybevétele alatt — mint utóbb hallottam — azt értették, hogy a felállítandó legfelsőbb semmítő törvényszék elnökének szántak.

Ápril 15-én a kanczellária egy ünnepélyes ülésén azt egy rövid beszéddel[1] feloszlatottnak nyilvánítottam. Erre gr. TELEKI FERENCZ, legidősb referendárius a kanczellária nevében válaszolt s tőlem érzékeny búcsút vett. Mélyen meghatva hagytuk el az imént megszűnt kormányszék ősrégi hajlékát, melyben közügyeink egy századnál hosszabb időn át a koronás királyhoz törhetetlen hűséggel és önzetlen honszeretettel intéztettek.

A nádor és ESTERHÁZY hg. megkért, hogy a felség személye körüli miniszterium rendezésében neki segédkezet nyujtsak és miniszteriuma személyzetét állítsam össze. Erre a volt kanczellária tanácsosaiból, többi tagjaiból a nézetem szerint legalkalmasabbakat kiválasztottam s a névjegyzéket átadtam a herczegnek, ki azt helyeselvén, az illetőket kinevezés végett a felségnél javaslatba hozta.

Ideiglenes rövid működés herczeg Esterházy Pál mellett (1848 ápr.)

Azonban alig tudták meg ezt Pesten, a radikális sajtó az alkalmazandó egyéneket reakczionárius iránynyal vádolta, sőt Batthyány Esterházynak, ki a levelet velem nyomban közölte, azt írja: «la presse commence à s'émouvoir, darum rathe ich Ihnen mein Fürst, sich mit neuen Kräften und mit Elementen zu umgeben, welche dem Ministerium sympathisch und der neuen Ordnung der Dinge zugethan sind»[2] s végül azt tanácsolja neki, hogy

tartandó értekezés végett, Buda-Pesten álladalmi tanács állíttatik fel, mely a legközelebbi országgyűlésen fog állandóan elrendeztetni», Szögyény Lászlót, mint az udvari kanczellária elölülő tagját az 1848. III. t.-cz 24. §. értelmében hívták be az álladalmi tanácsba.

[1] Függelék XX. a, b sz.

[2] «A sajtó izgatottá kezd lenni, azért azt tanácslom Önnek

Pulszky Ferencz-et vegye maga mellé államtitkárnak,[1] mit a herczeg teljesített is.

Esterházy egyébiránt nagyon kedve ellenére fogadta el a miniszteri állást, ismételve kijelentvén, hogy csak morális erőszakolásra és az udvar kivánatára zavartatta ki magát nyugalmából. Mihelyt a miniszterium törvénytelen vagy veszedelmes irányát tapasztalná — úgy mond — azonnal visszavonul; kivált miután már is oly modorban írtak neki többször Budáról, milyent ő meg nem szokott s eltűrni nem is fog, mert bármennyire közönyösen is szokta fogadni a sajtónak ellene intézett élczeit és megrovásait — mit a szabad sajtó hazájában, Angolországban, megszokott — mégis írott s hivatalos formában történt sértéseket és gyanusításokat semmi esetre sem fogna eltűrni.[2]

A miniszterek fizetéseiket 12,000 frtban állapították meg, de a herczeg saját magára nézve nem fogadott el fizetést.

E napokban jelent meg egy röpirat, melynek szerzője: Töltényi Miklós, czíme: «Hű tükre a megbukott kanczellária, helytartótanács és kamara hivatalnokainak.»[3] Ebben az említett volt kormányszékek tagjai némi élczczel, de valótlan gyanusításokkal jellemeztettek; rólam többek közt ezt írja: «Szögyény, mint ítélőmester 1838-ban a Kossuth ellen folyamatban volt hűtlenségi per alkalmával

Herczegem, oly új erőkkel s elemekkel környeztesse magát, melyek a miniszterium előtt rokonszenvesek s az új rendhez ragaszkodnak».

[1] V. ö. Pulszky Ferencz i. m. 316. l. «... a miniszteri értekezlet megegyezett abban, hogy engem küldjön fel Esterházyhoz államtitkárul». Kinevezése 1848 máj. 3-án 54/1848. min. sz. a. kelt. (Orsz. ltár.).

[2] Esterházy hg. miniszterségéről v. ö. Pulszky i. m. 317. l.

[3] Bécs, 1848. Jasper-, Hügel- és Manznál. A szerzőről egyéb adatot nem tudunk, mint hogy köz- és váltóügyvédnek nevezi magát a czímlapon. Töltényi Szaniszló somogyi orvos 1842 decz. 22. kapott nemességet. († 1852. Gráczban.)

a királyi táblán tartott beszédében ezt mondá: «ego autem Ludovicum Kossuth delendum esse censeo». Tényleg én ezen frázissal soha nem éltem.

Miután az Esterházy hg. miniszteriuma személyzetének összeállításában — az ő és a nádor kérelmére — a legjobb akarattal segédkeztem s így ezt a feladatot bevégeztem, elhatároztam, hogy végleg elhagyom Bécset s helyemet esetleg Budán az államtanácsban foglalom majd el.

Búcsútisztelgés István főherczegnél.

Bécsből távozásom előtt ápril utolsó napjaiban az épen jelen volt István főherczeghez búcsútisztelgésre elmentem. A különben derült kedélyű főherczeg igen komor és aggodalomteljes hangulatban volt s többek közt ezen nevezetes nyilatkozatot tette: «Nehéz feladatnak nézek eléje; a legnagyobb veszélyeket látom föltornyosulni; nem hiszem, hogy sokáig fogok egy úton haladhatni Batthyányval és minisztériumával, illetőleg, hogy ezt ő felsége sokáig megtarthassa. Megkérdeztem Széchenyit, hogy ez esetre hajlandó volna-e miniszteriumot alkotni? mire ő határozott nemmel felelt. Akkor azután valóban nincs senki, kit ezen feladattal meg lehetne bízni s nem marad egyéb hátra, mint hogy én a koronát magamhoz véve, tekintélyes fegyveres erővel a komáromi várba vonuljak s az országhoz proklamácziót intézve, felhívjam mindazokat, kik urunk és királyunknak odaadó hívei, hogy kövessenek engem».

Ezután a legszivélyesebben vett tőlem búcsút s reményét fejezte ki, hogy akár legyek hivatalban, akár nem, tanácsomra és szolgálatomra mindig számot tarthat s néhány héttel utóbb erre még két levél[1] útján is emlékeztetett.

Ferencz Károly főherczeggel való érintkezés.

Végelköltözésem előtt pár nappal Ferencz Károly főherczeg hozzám küldte Czillich udvari tanácsost, s az ő útján kéretett, hogy nézzem át s tegyem meg esetleges

[1] Függelék XXI. a, b, sz.

észrevételeimet két kéziratra nézve, melyeket Batthyány — a minisztertanács határozatából — felhozott, melyeket a felség által aláiratni kivánt.

Az egyik Jellasichhoz volt intézve, melylyel eddigi daczának komoly roszszalása mellett felszólíttatik, hogy azonnal jelenjék meg Budán s ott az új törvényekhez alkalmazkodván, a nádorral és a miniszteriummal lépjen közvetlen érintkezésbe a horvát-szlavon tartományi gyűlés összehívása tárgyában.

A másik a magyar hadügyminiszterhez szólt s annak tudtára adta, hogy minden magyar ezred az ő rendelkezése alá bocsáttatik s az osztrák hadügyi miniszteriumtól függetleníttetik.[1]

A főherczeg Batthyánynak megigérte, hogy a két kéziratot ő felségével aláiratja, de utóbb mégis kételyei támadván, az aláírás előtt még régi meghitt tanácsosai egyikének véleményét akarta megtudni.

Czillich nálam hagyta a két kéziratot s én azokra megtettem észrevételeimet. Az egyikre nézve azt írtam, hogy a kéziratba — az audiatur et altera pars elve szerint — egy passus szúrassék be, hogy «Jellasich magát igazolni siessen» azon mondat helyett: «eddigi daczát komolyan roszszalva». A másikra nézve pedig azon javaslatot tettem, hogy ez a passus: «a magyar ès osztrák hadseregek egységessége ezáltal nem tangáltatik» — vétessék fel a szövegbe.

A főherczeghez elmenvén, sopánkodott a régi idők elmultán s a beállott változások felett és tökéletesen helyeselvén javaslataimat, megkért, hogy azok értelmében szerkeszszem meg újra a két kéziratot.

Ezt megtettem. Másnap elvittem a főherczeghez, ki fáradozásaimat megköszönte s újra is kinyilatkoztatta,

[1] Az erre vonatkozó 1848-iki Felség szem. körüli miniszteri elnöki iratok: 128., 179., 196., 215., 265. sz. (Orsz. ltár.)

hogy szilárdul megmarad az általam megszerkesztett szöveg mellett s az e szerint letisztázandó kéziratot fogja ő felsége által aláiratni.

Tényleg így is történt s a főherczeg azután azokat Batthyánynak átadta, ki azonban a tett módosításokba semmikép sem akart belenyugodni s tárczakérdésnek nyilvánította az eredeti kéziratoknak ő felsége által leendő aláírását. Ebben Batthyányit Esterházy is támogatta, a főherczeg tehát engedett s megigérte, hogy bár a módosított kéziratokat már aláírta ő felsége, mégis ezek hatályon kívül helyeztetvén, a Batthyány előterjesztette kéziratokat fogja aláiratni.

Midőn ezután Ferdinánd királynak aláírás végett azokat előterjesztették, ő észrevette, hogy már ugyanezen tárgyban két kéziratot aláírt, megkérdezte, hogy miért kell neki azokat még egyszer aláírni? Erre azt válaszolták, hogy az előtte való napi expediczlókban írási hibák csúsztak bele; mire ő felsége azon megjegyzéssel, hogy ily fontos iratoknál mégis nagyobb vigyázattal kellene eljárni, az aláírásokat teljesítette.[1]

Ezek után még egyszer voltam Ferencz Károly főherczegnél búcsútisztelgésen, mely alkalommal sajnálkozását nyilvánítá Bécsből való távozásom felett. Előhozta, hogy miután így alkalma lenne velem többször bizalmasan értekezni a nélkül, hogy politikus állásom volna, czélszerűnek látná, ha az özvegy nádorné mellé neveztetném ki főudvarmesternek. Erről azonban komolyan sem akkor, sem később soha szó nem volt.

[1] E legf. kéziratok eredeti fogalmazványai s a rájok vonatkozó tárgyalások nincsenek az orsz. levéltárban. A Jellasichnak szóló kézirat, melyben eljárását, nevezetesen azt, hogy a horvát tartománygyűlést nem rekesztette be s az Innsbruckban május 29. kelt legf. parancs értelmében nem ment el igazolására Innsbruckba, határozottan rosszalja a felség, 1848 jún. 10. kelt.

VI. FEJEZET.

CSOÓR, 1848 MÁJ.—DECZ. 2.

(Bécsi állapotok 1848 május havában. — Utazás hazafelé 1848. — Csoóri élet. — Jellasich betörése. — Találkozás gróf Batthyány Lajossal Csoórott 1848 szept. 29-én. — Idéztetés Kállay Ödön kormánybiztos elé. — Gróf Zichy Ödön kivégeztetése. — Táncsics Mihály támadása. — 1848 nov.—decz.)

Bécsi állapotok 1848 májusban.

Hazaérkezvén még néhány szóval följegyzém a Bécsben létem két utolsó napján történteket. Ott, kivált az aula rakonczátlankodása folytán, már valóságos anarchia uralkodott. Egyik macskazene a másikat érte; egy ilyen bírta reá FICQUELMONT minisztert is a leköszönésre. Május 16-án pedig az úgynevezett «Sturmpetitióval», melyet a nép, illetve proletáriátus, Bach ügyvéd vezérlete alatt, vitt a császári lakba, a felséget a nem rég adott osztrák alkotmány lényeges megváltoztatására kényszerítették.

Erre az udvar teljes titokban elhagyta Bécset s Innsbruckba tette át lakását. Másnap falragaszok tudatták a lakossággal, hogy a felség eltávozott s a minisztérium nyilvánosságra hozta, hogy tudtán kívül utazott el az udvar, s hogy azt haladéktalanul megkérte, hű bécsi népe körébe leendő mielőbbi visszatérésre.

A város ismét forrongott, de ennek jellege most loyalis volt, mert sajnálták a felség távoztát s rosszalták a forradalmi párt erőszakoskodásait. Kivált a nemzetőrség volt jó szellemű.

Egy demokrata lap szerkesztője, HÄFNER, csak akkép

menekült meg a nép dühétől, hogy befogatván, a rendőrséghez kisértetett.[1] A nemzetőrök maguk tépték le a falakról és semmisítették meg a felséget és családját sértő plakátokat.

Gőzhajón utaztunk haza, sok fiatal magyar emberrel együtt, kik most Pestre tértek vissza bécsi vendégszereplésök bevégzése után. Utazás hazafelé 1848.

Gönyőnél szálltunk partra, s onnan gyors fuvarosokkal utaztunk egész Csoórig. Azt hittem, hogy mindenütt örömtől mámoros volt jobbágyokkal fogok találkozni, de mily nagy vala meglepetésem, midőn Örsön lovakat váltva, az ottani gyorsfuvaros nem győzött a történt változások fölött panaszkodni, erősítvén, hogy szivesen robotolna megint, csak a mult jó idők térnének ismét vissza.

Itthon ismerőseim nem győztek csodálkozni a felett, hogy mily nyugodtan viselem fényes állásomról való lelépésemet és a magánélet csendes nyugalmába térésemet. Pedig ez épen nem színlelt, de a körülmények hatalmának rideg fölfogásából s a teljesített polgári kötelesség nyugodt öntudatából folyó természetes őszinte hangulatom. Csoóri élet 1848.

Június havában, magánügyben Pestre menvén, meglátogattam Duschek Ferencz régi barátomat, ki Kossuth mellett államtitkár. Igen levert hangulatban találtam; nem hisz az állapot tartósságában s csak rövid életet jósol a minisztériumnak, melylyel, de kivált Kossuthtal nem ért egyet. Magánkörülményeivel indokolja kényszerű hivatalban maradását.

Itt falun többnyire olvasással s tanulmányozással töltöm időmet, pótolni óhajtván tudományos ismereteimben azon hézagokat, melyek hosszas és terhes hivataloskodásom folyamán állottak elő. Derült kedélylyel és megelégedéssel szentelném magamat e sok élvezetet igérő

[1] Häfner Lipót a «Constitution» szerkesztője: Az epizód, melyet Sz. említ, május 18-án játszódott le. Häfnert Mayer A. nemzetőrségi hadnagy fogta el.

föladatnak; de bár távol a világ zajától, figyelemmel kisérve a történőket, melyeket bona fide, sine ira et studio elfogadtam, sőt becsületes és ildomos felhasználásuk mellett, kedvező eredményüket sem tartottam lehetetlennek, aggodalommal és mély búval kell szemlélnem az események túlrohanó árját, mely az általunk egykor szorgalmasan mívelt, egyengetett és termékenyített talajt veszélyt hozó hullámaival elborítani fenyegeti.

A rácz és horvát mozgalmak következtében már is bonyolódni kezdenek a dolgok.

A magyar kormány mindenekelőtt a nemzetőrség s az esküdtszékek felállítását sürgetvén, az e részben működő megyei bizottmány, korомnál fogva, engem is a fegyverkötelezettek közé, a megye pedig a sajtóvétségek elbírálására hivatott esküdtszék tagjai közé sorozott.

Csóorott csakhamar megalakult a nemzetőrség. A kötelezettek, holmi rossz puskákkal és botokkal fölkészülve, egy itteni zsellér, kiszolgált katona által, vasárnaponként gyakoroltatnak a fegyverforgatásban és katonai mozdulatokban.

A szomszéd Inota község nemzetőrei a csoóriakkal együtt egy századot alkotnak s tisztjeiket megválasztván, engem az inotai református lelkész által kérettek a kapitányság elvállalására. Ezt elfogadván, mindnyájan letettük a nemzetőri esküt. A századot nőm egy saját maga készítette zászlóval ajándékozta meg; ünnepélyes zászlószentelés tartatott, melyen a csoóri plébános beszéd kiséretében megáldotta a jelvényt.

Századom emberei mindig igen jó indulattal vannak irányomban. Nevetséges, hogy folyton exczellencziás kapitány uram-nak szólítanak, mit csak annak tanuságául jegyzek fel, hogy a volt jobbágyokban még él a volt földesurak iránti tisztelet.

Jellasich betörése. Jellasich betörése naponként komolyabban fenyegetvén, a kormány minden megyébe, a melyek területén

a bán átvonulása valószinű volt, kormánybiztosokat rendelt. Fejérmegyébe SALAMON LAJOS volt kiküldve, ki szeptember 5-én engem, mint nemzetőri kapitányt Fejérvárra maga elé rendelt s a csoóri és inotai nemzetőrök készenlétben tartására nézve több utasítást adott.

E közben Jellasich a Dráván csakugyan átkelt és Somogymegyén át Fejérvár felé indult.

Ezen lépését határozottan rosszaltam, mert elmaradhatlan vészes következményeit előre lehetett sejteni.

Jellasich közeledése iránt a legkülönbözőbb hírek szárnyaltak. Sokan azt hitték, hogy a nép örömmel várja és szivesen fogadja, minthogy — állítólag — csak az «urak» ellen akar föllépni; mások azt beszélték, hogy a rendes katonaság mindenütt melléje állt; hogy emberei semmi zsarolást sem visznek végbe, hanem mindent készpénzzel fizetnek. Voltak, kik még messze, mások, kik nagyon közel vélték seregét; többen már előőrseit is látni akarták. Naponként sok katonaság, huszárok, könnyű lovasok, tüzérség és nemzetőri csapatok vonultak át Csoóron.

Szeptember 12-én Várpalotán voltam ZICHY MIKLÓSnál, hol SZAPÁRY ANTAL-t, — ki István főherczeg nemzetőri nyargoncza volt, — találtam, ki Jellasich ellen keserűen kikelt s a magyar ügyhöz való ragaszkodását nyilvánítá.

Hazatértemben útközben találkoztam a nádorral, ki WENCKHEIM BÉLÁ-val a Balatonhoz utazott a Jellasichcsal való meghiusult találkozásra. Csoóron keresztül jött Mensdorf ezredes is, ki a nádornak Bécsből azon parancsot hozta, hogy Jellasichcsal minden összeütközést kerüljön; ez a nádort már nem érte utól és csak visszatértekor Fejérvárott kézbesíthette a parancsot.

A nádor a bánnal való találkozás meghiusulta után nemsokára a főparancsnokságot MOGA generálisra bízta s Bécsben a nádorságról lemondván, az országba többé vissza nem tért. Ezen lépése még a legmérsékeltebbeknél is rossz hatást szült.

Kiváncsian vártuk a hírt, hogy Jellasich Fejérvárnak veendi-e útját? mikor fog ott megjelenni? beereszti-e őt a magyar sereg? s hol fog vele megütközni, mert azon hír volt elterjedve, hogy Fejérvár előtt, hol részint sánczokat ástak, részint a Gaja patak vizét a közlekedés nehezítése végett medréből kieresztették, okvetlenül ütközetre fog a dolog kerülni. Ezen bizonytalanságnak véget vetettek Orczy Lajos és Almásy Dénes, kik mint nemzetőrök szeptember 26-án Csoóron át utaztak Fejérvárra, kik azt beszélték nekem, hogy Jellasich néhány nap mulva Fejérvárott lesz.

Másnap bementem Fejérvárra, hogy egész teljes bizonyosságot szerezzek. A püspöki residencziában volt a főhadiszállás. Együtt találtam ott Károlyi György-öt, Orczy Lajos-t, Almásy Dénes-t, Kiss Ernő ezredest és Zichy Ödön-t. Mindnyájan azt mondták, hogy Jellasich egyenesen Fejérvárnak tart, de hogy hol fog az összeütközés megtörténni, bizonytalan. Kiss Ernőnek, ki régi jó barátom volt, szerencsét kivántam a ráczok ellen kivívott babéraihoz, s kérdeztem, hogy nem lett-e még tábornok? mire azt felelte, hogy csak Kufsteinba ne küldjék.

Eltávozván, Zichy Ödön hazakisért. Fiatal korom óta jól ismertem, mert még a Theresianumban együtt voltunk; később ugyanazon elvek mellett küzdöttünk, s víg kedve és élczei miatt, nagyon kedveltem őt. Most a volt alkanczellár és a volt fejérmegyei adminisztrátor, mint nemzetőri kapitányok találkoztunk, bár mint ilyenek akczióba nem léptünk, mert századainkat soha sem mozgosították. Zichy alig várta Jellasichot, mert Messiásnak tekintette, ki — mint mondá — a jelenlegi prókátorkormánytól szabadítandja meg az országot. Én határozottan kárhoztattam ezen nézetét s figyelmeztettem az elmaradhatatlan következményekre, valamint azon veszélyekre, melyeknek magát kiteszi, ha a — tőlem amúgy is roszszalt — horvát betörés iránt rokonszenvet mutat. Ő azon-

ban tovább is megmaradt nézeténél, mondván, hogy roszszabb dolgunk a jelenleginél semmi esetre sem lehet. Ezután elváltunk egymástól, ő jó reményekkel eltelve, szomorú sejtelmekkel én a jövő iránt.

Hirlapokat már több nap óta nem kaptunk; pesti barátaim eddigi szorgalmas tudósításai is elmaradtak. A közlekedés is annyira meg volt akadva, hogy még azt sem tudtuk, vajjon a közeli Fejérváron bevonult-e Jellasich vagy nem?

Találkozás gróf Batthányi Lajossal Csoórott 1848 szept. 29-én.

Ily helyzetben, körülbelül d. e. 10 órakor, kertünk kapuja előtt állván, egy négylovas hintót, huszárral a bakon, látok Fejérvár felől jönni. Azonnal feltettem magamban, hogy azt megállítva, akárki ül benne, a Fejérváron történtekről megkérdezem. Intettem a kocsisnak, hogy álljon meg, mi megtörvén, nagy meglepetésemre észreveszem, hogy Batthyány Lajos ült a kocsiban. Kissé megzavarodtam, mert Batthyányval nem voltam oly bizalmas viszonyban, hogy rendes körülmények közt útjában megállítanom illő lett volna s mint politikai ellenek pedig rokonszenvet egymás iránt nem éreztünk. Eljárásomat a helyzet rendkívüliségével mentegetvén, kértem Batthyányt, hogy a történtekről engem néhány szóval felvilágosítani sziveskedjék.

Batthyány a legnagyobb szivességgel közlött mindent s zsebeiből elővevén iratait, azok tartalmát nekem fölolvasta. Batthyány nyilatkozatait, melyeket mint történelmi nevezetességűeket azonnal, miután tőle elváltam, papirra tettem, ezek voltak: «Jövök Fejérvárról, hol Jellasichot megkértem, hogy ha seregével a fővárosba bevonul, annak ártatlan lakosságát kimélje, mert meg vagyok győződve, hogy katonáink az első lövésre szét fognak futni s futamodásukban senki fel nem tartóztatja őket.» «Most Bécsbe megyek, megkérni a felséget, hogy az ártatlanokat a bűnösökért szenvedni ne engedje». — «Denn Sie werden sich noch an den letzten Pressburger Landtag erinnern», folytatá németül, «der auch schon vielen

Auswurf unter seinen Mitgliedern zählte, und dennoch kann ich Sie versichern, dass er aus lauter römischen Senatoren bestand, im Vergleiche mit jenen Leuten, welche jetzt beim Pester Landtage beisammen sind und wenn davon nicht einem Dutzend der Kopf zu den Füssen geworfen wird, kann in diesem Lande Ruhe und Ordnung nicht werden.» [1]

Ezután elbeszélte Batthyány, hogy az előttevaló napon Sukorón hadi tanácsot tartott s azon Moga tábornok és több törzstiszt oda nyilatkoztak, hogy ők seregükkel a bánt megtámadni nem fogják, de ha megtámadtatnának, azon lesznek, hogy visszaverjék. Ezt Perczel ellenezte, mire Moga a földre dobta kardját, kijelentvén, hogy egy lépést sem tesz előre, míg a felség parancsát a bánnal nem tudatják. Ezen megállapodással Batthyány nagyon meg volt elégedve s épen vacsorához akart Sukorón ülni, midőn egy futár meghozta neki gr. LAMBERG meggyilkoltatása hírét, mit nekem Batthyány elszomorodva beszélt el, hozzátévén, hogy ő reá — Batthyányra — hasonló sors vár, mert a nép az ő hazafiasságában sem bízik már. Azután felolvasta nekem ama legfelsőbb kéziratot, melyben felszólíttatik, hogy addig, míg VAY MIKLÓS új minisztériumot alkotand, gondoskodjék a közügyek viteléről és a rend fenntartásáról, mit azonban, Lamberg gyászos esete után, már lehetetlennek tartott. Ezek úgy lévén, teljesen vissza fog vonulni és még képviselői mandátumát is le akarja tenni s felolvasta a képviselőház elnökéhez intézett lemondó levelét.

Ezzel búcsúztunk s ő folytatta útját.

[1] «Hisz Ön emlékezni fog a legutóbbi pozsonyi országgyűlésre, a melynek tagjai közt már sok kivetni való volt, s mégis biztosíthatom Önt, hogy ezek valóságos római szenátorok voltak a mostani pesti országgyűlésen együtt lévőkhöz képest. Ha ezek közül egy tuczatnak a fejét nem veszik, addig ebben az országban nem lesz csönd és rend.»

Találkozásom Batthyányval mély és kitörölhetlen hatással volt reám; oly határozottsággal és nyiltan szólt, olyannyira látszott rajta, hogy jól esik neki érzelmeit leplezetlenül kitárhatni, hogy kételkedni nem lehet nyilatkozatai őszinteségén, melyek szintúgy tiszta honszeretetét, mint a koronás királyhoz való hűségét fényesen bizonyítják.[1]

Lamberg borzasztó halála mélyen megrendített és mégis meg kell vallanom, hogy az idők és viszonyok mindnyájunkat annyira demoralizáltak, az egymást felváltó események megdöbbentő rohamossága s a még bekövetkezhetők előérzete oly súlyosan nehezedik ránk, hogy bármily élénk bennünk Lamberg átkos meggyilkoltatása fetett való bánatunk s az elkövetett merénylet útálása, mégis e feletti panaszaink nem állottak a veszteség és a bűn nagyságával igazságos arányban.

A magyar kormány Jellasich betörését nem csak a bécsi cselszövények eredményének, hanem az országban lévő konzervativ párttal való egyetértésnek is tulajdonította. Nevezetesen azt vélvén, hogy a fejérmegyei nagybirtokosság és ennek befolyása alatt a megyei tisztviselők részéről Jellasich megelőző szivességgel fogadtatott: ezen körülmény megvizsgálására a honvédelmi bizottmány Fejérvárra Kállay Ödön személyében kormánybiztost küldött. Október 14-én késő estve hivatalos levelet vettem tőle, melyben felszólít, hogy másnap reggel jelenjek meg előtte.

Idéztetés Kállay Ödön kormánybiztos elé.

Bementem tehát a városba, az «arany sas» vendéglőbe, hol a biztos szállva volt. Előszobájában egy megyei szolgabirót találtam. Ettől értesültem, hogy nyilatkozatom

[1] E részletet Szőgyény László azonnal a találkozás benyomása alatt irta le. Ahoz, hogy ez a beszélgetés *így* folyt le, szó sem férhet. Mennyiben egészíti ki Batthyány Lajos történeti szereplésének eddigi képét, vajjon nem pillanatnyi gerjedelem hatása játszott közre B. e szavainál, az a történeti kritika tárgya.

kivántatik az iránt, hogy a Jellasich átvonulása alkalmával Csóórott működött szolgabiró ezen tisztében miként járt el?

Eziránt megadván a feleletet s a kívánt nyilatkozatot aláírván, el akartak bocsátani; én azonban, miután már befáradtam, a biztossal is beszélni kívántam.

Kállay Ödön, kit eddig nem ismertem, elég hidegen fogadott, s miután ismételtem előtte, mit már aláírt nyilatkozatommal tanusítottam, felhasználtam az alkalmat, hogy őt, mint a nem rég Bécsben, ő felsége előtt megjelent országos választmány tagját, a Bécsben tapasztaltakról megkérdezzem.

Ő a kért felvilágosításokat megadta. Midőn beszélgetésünk alatt egyes nyilatkozataimból megértette, hogy én vagyok az imént lemondott alkanczellár, nagyon szivesen követett meg azért, hogy befárasztott, s körülbelül félórai nála időzésem alatt a családunk közt fennálló atyafiságos viszony is megemlíttetvén, a legbarátságosabban váltunk el egymástól.

Zichy Ödön kivégeztetése.

Szegény Zichy Ödönnek nemsokára ezután bekövetkezett elítéltetése, tulajkonkép valóságos meggyilkoltatása eltörölhetetlen mocskos foltja a magyar alkotmányért vívott harcz történetének. Fájdalommal eltelve sirattuk a régi jó barát elvesztét.

Minden esetre első sorban ő maga volt az okozója szomorú sorsának, mert nem elég, hogy Jellasichnak proklámáczióit átvette s kocsijában magával vitte, továbbá, hogy Jellasichtól «salvus conductus»-sal volt ellátva, hanem ezenkívül ennek Fejérvárott léte alatt folyvást a városban tartózkodott, tisztjeivel állandóan együtt volt s midőn serege a városból Buda felé kivonult, azt a sorompóig kisérte s fennhangon így búcsúzott a tisztektől: «jó és szerencsés végzést kivánok, uraim!» Ezen a fejérvári nép annyira felbőszült, hogy nem lehetett kételkedni, hogy az első alkalmat felhasználják ennek a megbosszulására.

Menteni azonban soha sem lehet GÖRGEY-nek bosszú — és herosztratusi hírvágy szülte tettét.[1]

Október hó végén a «Néplap» egyik számában Stansics keményen megtámadott.[2] A czikkben a köztársaság lényege és előnyei magyaráztattak, s elmondja Stansics, hogy márczius 15. előtt magyar és osztrák alattvalónak köztársaságba utaznia sem volt szabad, s hogy midőn ő ezelőtt pár évvel Svájczba akart menni, én akkor mint a helytartótanács alelnöke, neki a kért útlevelet nem akartam megadni s czikkét így végzi: «ugyan hol van ezen szép madár? Latour, Apponyi, Metternich méltó czimborája? meg kellene tudni, van-e vagyona, hogy az az ország számára elkoboztathassék stb.»

Táncsics Mihály támadása.

Ezen czikkre válaszul HORARIK nyilt levelet intézett Sztansicshoz, melyben vádjainak alaptalanságát s magamviseletének hazafiasságát vitatta.[3]

Horárik valamikor katholikus pap volt és 1845- vagy 1846-ban a pesti gyűlésen, a vegyes házasságok tárgyában tartott antikatholikus beszédei miatt a főpapság által kérdőre vonatván, protestánssá lett.[4] Ez akkor nagy feltűnést okozott s miután Horarik politikai elveire nézve demokrata és republikánus volt, iratai («Horarik's Kämpfe mit

[1] V. ö. Fiáth Ferencz «Életem és élményeim cz. 1878-ban megjelent emlékiratai, II. köt. 111—112. l. s Boross Mihály Élményeim 1848—1861. cz. Székesfehérvártt 1881. megjelent műve 89., 90., 96—104. ll. A Zichy Ödön, helyesebben Jenő perére vonatkozó ítéleteiket s egyéb e még objektive nem méltatott esetre vonatkozó irományokat unokaöcscse és keresztfia: gr. Zichy Jenő őrzi.

[2] Ez a támadás a Táncsics szerkesztette «Munkások Ujságá»-ban jelent meg 1848 okt. 20. «Respublika III.» czím alatt.

[3] «Nyilt levél Táncsics barátomhoz» cz. alatt az okt. 31-iki számban, mely feleletböz Táncsics nehány sornyi megjegyzést tett. (N. Múzeum könyvtára).

[4] Horárik János 1864. halt meg. Életrajza (képpel) Ország Tükre 1864 30. sz. — Nekrolog: M. Sajtó 117. és Főv. Lapok 1864. 119. sz.

den katholischen Bischöfen stb») a kormány által elkoboztattak s ellene s az illető könyvárúsok ellen, kik munkáit a külföldről becsempészték, büntető eljárás vétetett foganatba. Horarik állítása szerint, kit egyébként soha sem láttam, — mint 1844—1846. években a könyvbiráló főhivatal elnöke, ezen ügyben valami szolgálatot tehettem neki, azaz hihetőleg kevesebb szigorral járhattam el, mint a milyentől ő tartott.

Valószinű tehát, hogy Horarik erre visszaemlékezvén, írta most — proprio motu — ama nyilt levelet védelmemre, sőt Sztansics arra replikázván, Horarik még terjedelmesebb czikkben újra védelmemre kelt és pedig most a «Kossuth Hirlapjában».

1848 nov. November közepén vettem Szögyény János nagybátyám levelét[1] Bécsből, melyben Bécsnek Windischgrätz által való bevételét tudatja velem. E levelet Fejérvárott a kormánybiztos feltörte s elolvasta s azután nekem a magyar kormány pecsétje alatt megküldte. Ezen levél azért volt felette érdekes, mert a hirlapok rendetlenül jöttek s amúgy sem voltak hitelesek s így csak ezen levél után vettem az első biztos tudosítást ama katasztrófáról.

A népfelkelés szervezésével és rendezésével Fejérmegyében a megyei kormánybiztos: Salamon Lajos volt megbizva, ki november 10-én Kossuth proklamáczióját kihirdetvén, azzal egyidejűleg a népfelkelésnek az egyes helységekben, miként, hol és mikor foganatosítása iránt való intézkedéseit köztudomásra juttatta. Ezen intézkedések szerint minden nemzetőri kapitány az illető község népfelkelési katonai parancsnokává neveztetett. Így én Csoór és Inota községek katonai parancsnokává neveztettem ki. Ezen kormánybiztosi rendelet[2], mely tényleg soha életbe nem lépett, meg van irattáramban.

[1] Függelék XXII. sz.
[2] Függelék XXIII. szám. Fejérmegye 1848—49. szerepléséről

November hó elején egész váratlanul jelent meg nálam Csoóron Festetics Leó.[1] Már arczából leolvastam, hogy valami nagy terven töri a fejét, míg végre megvallotta, hogy ő magát Kossuthnak felajánlotta, a magyarok és osztrákok közt közbenjárónak. Ennél fonákabbat nem is lehetett képzelni, mert Festetics egyéniségénél és multjánál fogva erre a szerepre, — mely akkor, bár ki vállalta volna is magára, meddő lett volna — sem hivatva, sem képesítve nem volt.

Kossuth eleintén nem sok hajlamot és bizalmat mutatott ezen ajánlat elfogadására, de végre engedvén Festetics igéreteinek és sürgetéseinek, ellátta egy nyilt levéllel, melyben kijelenté, hogy ő a harczot nem keresi és kész törvényes alapon a kiegyenlítésre, de ha az el nem fogadtatik, a haza szent ügyében bízva, a harczot továbbra is folytatni, elhatározott szándéka. Ezen kívül Csányihoz szóló rendeletet is kézbesített neki, melyben felszólítja Csányit, hogy Festeticset a magyar táboron át sértetlenül bocsássa keresztül.

Festetics nemsokára visszatért missiójából, mint előrelátható volt — re infecta. — Körülményesen elbeszélte nekünk kalandjait, miként ment át a magyar táboron, miként a császárin, miként találkozott Jellasichcsal, mit tapasztalt Bécsben, s mily megvetően fogadta őt herczeg Schwartzenberg miniszter? Elbeszélte, hogy a császári sereg nagy erővel közeledik s hogy a magyar sereg mindenütt hátrál előle; elhozta Windischgrätz proklamáczióját s előnyomulásáról szóló jelentéseit, s bizonyosnak állítá, hogy a császári sereg néhány nap mulva Budapest alatt lesz. Ezt alig tudtuk elhinni, mert a lapok

l. Károly János : Fejérmegye tört. II. kötetét, b. Fiáth Ferencz és Boross Mihály i. m.

[1] Később zalamegyei főispáni helytartó, utóbb nemzeti színházi intendáns († 1884 nov. 15.). Első neje b. Kray Borbála révén atyafiságban állott a Szőgyény-családdal.

7*

szerint a magyar seregnek a császárival már Győrött kellett volna megütköznie, s miután ez nem történt, egy Buda alatt vívott véres csatának hírét elmaradhatlannak tartottuk.

1848 deczember 5-én vettük csak hírét, hogy Ferdinánd császár és király e hó 2-án Olmützben a trónról lemondott, s öcscse Ferencz Károly főherczeg a maga igényeiről szintén lemondván, ennek legidősb fia: Ferencz József főherczeg vette át tényleg az uralkodást.[1]

1848 decz. 2. Lemondás.

[1] Az 1848 márcziusi, áprilisi események levél- és könyvtári vonatkozásairól l. a XXIV. sz. Függeléket.

FÜGGELÉK.

I.

Eredeti jegyzet, melyről József főherczeg-nádor a politikai vétségek miatt elítélteknek s perbefogottaknak (Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Lovassy, Tormássy, Lapsánszky, Ráday Gedeon, Balogh János stb.) a királyi Felség által adott amnestiát az 1840. év május 1. napján tartott vegyes országos ülésen leolvasta.

Obligationis meae esse duco, ad notitiam Exc. Procerum ac Il. Statuum et Ordinum, novum benignitatis et clementiae Augustissimi nostri Principis perferre documentum. — Clementissimus noster Dominus, edita sub 29. Aprilis a. c. l. Resolutione, benigne disponere dignabatur: ut cuncta Individua, inde ab initio postremorum Comitiorum, ex artclo 7. 1715. et §o 2-do artli 9i 1723. jure conventa, actuque dictatae sibi poenae obnoxia, plenariae libertati restituantur; Processus, contra quospiam fundamento praecitatarum legum, aut artli 54i 1486. et 70i 1492. ad huc decurrentes, cessent; denique ut dehinc, ad vindicanda facta huiusmodi, quae ad praedesignatum temporis spatium recidunt, judiciariae procedurae amplius locus non sit.

Magyarúl:

Kötelességemnek tartom felséges fejedelmünk jóságának és kegyességének új bizonyítékát tudtára adni a kegy. főrendek és a tt. karok és rendeknek. Legkegyesebb urunk f. é. április 29-én kiadott elhatározásával jóságosan elrendelni méltóztatott, hogy a legutóbbi országgyűlés kezdete óta az 1715. 7. és az 1723. 9., 2. § alapján elítélt és jelenleg kimért büntetésüket leszolgáló összes egyének teljes

szabadságba visszahelyeztessenek az idézett törvények, vagy az 1486. 54. és az 1492. 70. alapján még bárki ellen folyamatban levő perek beszüntettessenek; s végül a jelzett időbe eső effajta tettek ellen birósági keresetnek helye ezután többé ne legyen.

A 15-ik laphoz.

II.

A „Pesti Hirlap" történetéhez.

a)

A «Pesti Hirlap» s az államtanács.

1.

E naplófeljegyzések írója a II. fejezet lapján megemlíti, hogy mint udvari kanczelláriai tanácsos Landerer Lajos könyvnyomtatónak egy ujságszabadalom átruházását illető kérelmét ő adta elő. Ez a referatum 1840 15,967. udv. kancz. sz. a. kelt s 1840 nov. 12. tárgyalták az udvari kanczellária tanácsülésében.

Úgy az udvari kanczellária elnöki előterjesztése, mint az előterjesztésnek alapjául szolgáló Szögyény-féle előadás az államtanács elé került, a hol Nándory József udvari tanácsos adta elő az ügyet ekképen:

Munkátsy Jánosnak[1] 1834 óta privilegiuma volt *Sürgöny* és *Csarnok* czím alatt egy magyar politikai folyóiratnak a kiadására. Landerer Lajos pesti könyvnyomtató Munkátsyval megegyezett, hogy e szabadalom — mely 1834 óta a Munkátsyé — ezentúl legyen az övé s e szaba-

[1] Munkátsy János a «Tündér Ilona», «Garabonczás Deák» cz. darabok szerzője. † 1841. Pár sornyi nekrologja a N. Ujság 60. sz. Toldy F. nyomán Wurzbach XIX. k. — Bővebben Szinnyei József: a M. Irók Névtárában.

dalomnak az átruházását kérte a m. k. udvari kanczelláriától.

Az udvari kanczellária eltért a rendes eljárástól, midőn e kérés fölött határozott. A helyett, hogy megkérdezze a helytartótanácsot, egyszerűen megerősítette azt az önkényes, és törvénytelen, Landerer részére történt átengedését a Munkátsy János személyére szóló szabadalmának,[1] s megengedte ugyancsak Landerernek, hogy «Pesti Ujság» és «Hivatalos Tudósítások» czím alatt politikai lapot adjon ki.

Tekintetbe véve azt a körülményt — úgymond Nándory — hogy már 1832. és 1834-ben[2] ma József nádor sem tartotta szükségesnek a magyar politikai lapok számának a szaporítását, ha az ügy elintézésén lehetne még változtatni, nem volna nehéz Munkátsy szabadalmának a megszűnését kimondani. Hiszen maga Munkátsy mondja, hogy betegeskedése és anyagi veszteségei következtében amúgy sem folytathatná a lapját. Minthogy azonban az udvari kanczellária már 1840 nov. 12-én a kanczelláriai elnökség abbeli véleményére támaszkodva, hogy «hivatalból ismeretes, hogy (Landerer) úgy érzelmeire, mint egyéb tulajdonságaira tekintettel az az ember, a kire politikai lapok kiadását megnyugvással lehet bízni,[3] «a privilegiumnak Landerer részére való kiállítását már elrendelte, mi

[1] «Die willkührliche, ungesetzliche Abtretung des Munkátsyschen Personal-Privilegiums.»

[2] 1832. 6909. és 1834. 427. államtanácsi számokra hivatkozással.

[3] «Quod officiose constet, eundem (Landerer) tam in respectu sentiendi rationis, quam sub obtutu coeterarum illius dotum ita comparatum esse, ut illi opus vulgandarum politicarum etiam ephemeridarum tuto concredi valeret». Ebből kitűnik, hogy a kanczellária elnöksége hivatalos helyről kapta Landerer személyéről az informácziót. Minthogy nem fordultak Budapestre, csakis a rendőrigazgatóságtól szerezhették e tudósítást.

több, a lap 1841 jan. 1. óta meg is jelenik, a privilegium elvonása az országban kellemetlen feltünést költene. Csak arról lehet immár szó, hogy szigorú és értelmes czenzor ügyeljen a lapra. Annál szükségesebb ez, mert a lap szerkesztője: «a hirhedt Kossuth Lajos, ösmert izgató, ez a szélső ellenzéki párt kedvencze». Landerernek ez a választása ugyancsak nem felel meg a kanczelláriai elnökség kijelentésének «de recta sentiendi ratione» (t. i. Landerer loyalis érzületéről), hiszen a lap 1. számában (1841 jan. 2.) azzal ajánlja lapját, hogy Kossuth, a nép kedvencze a szerkesztő. Nándory ugyancsak az 1. számban több oly passzust talált, melyet ő, ha czenzor, nem engedett volna kinyomatni. Nándory ez okból azt véli, hogy a király intézze az udvari kanczellárhoz a következő kéziratot:

A. h. Cab. Schreiben an den ung. Hofkanzler Gr. Majláth.

«Lieber etc. Aus Anlass der neuerlich von der Canzley[1] dem Pester Buchdrucker Ludwig Landerer ertheilten Bewilligung mit Privilegium zur Herausgabe einer politischen Zeitschrift in ungarischer Sprache zu Pest trage Ich Ihnen auf, eine verlässliche Auskunft darüber, wer namentlich die Censur dieser Zeitung bisher besorge, ungesäumt einzuholen und Mir selbe dann unverweilt mit einem wohl erwogenen Gutachten, wem nämlich die Censur dieser von Ludwig Kossuth redigirten Zeitschrift mit voller Beruhigung unter der strengsten Verantwortung des Censors anzuvertrauen wäre, vorzulegen.

Ferdinand.

Wien, den 16. Februar 1841.

Nándorynak e véleményéhez hozzájárult az államtanács többi tagja Pilgram államtanácsos indítványára

[1] [*ohne Vernehmmung der Statthalterey*] e szavak a Nándory tervezetéből kimaradtak.

elhagyták a Ir. kézirattervezetből azt a passust, hogy a szabadalom a helytartótanács meghallgatása nélkül adatott meg, hátha az udvari kanczelláriának volt rá oka. hogy nem kérdezte meg a helytartótanácsot.

A 19. laphoz.

2.

A Nándory udv. és államtanács ajánlotta föntebbi kézirat-tervezet, a Pilgram államtanácsos javasolta kihagyással 153/1841. St. R. sz. a. mint legf. kézirat továbbítva lőn az udvari kanczelláriához.

Azon fordult meg a dolog, hogy ki volt eddig a czenzor s ki legyen ezentúl, mert az eddigi lágynak bizonyult.

A nádor azt jelentette, hogy a czenzori tisztet eddig Havas József, a tanulmányi és központi könyvvizsgáló bizottmány tagja vitte. A könyvvizsgáló bizottmány elnökének, báró Mednyánszkynak nézete szerint, Havastól eltekintve, csak Czech János[1] jöhetne szóba, a ki ítéletét és kitartását illetőleg előbbre való amannál. Mindazonáltal a nádor Mednyánszkyval egyetért, hogy maradjon meg Havas. Havas ugyanis pesti ember létére jól ismeri a szavak rejtett értelmét s a bennök lappangó titkos irányzatot. Czech Budán lakik, holott a lap Pesten jelenik meg. Már csak az is, hogy az idő rövidsége miatt bajos a törölt czikket mással helyettesíteni, Czechet elnézővé tenné. Czech különben is kevésbbé szigorú és elnézőbb Havasnál.

A nádor nem ismer középutat a lap *betiltatása* s az *enyhébb* czenzura között. Ha a lap ezentúl is megjelenhetik, az a kivánsága, hogy a Munkátsy-féle nagyon

[1] Akad. r. tag † 1854.

is általános programmra való tekintettel, a czenzornak határozott utasítást kell adni az iránt, mit engedjen meg, mit nem. Ekkor a czenzornak kisebb lévén a felelőssége, könnyebben végezheti a dolgát. Ez okból azt a kérdést veti föl a nádor, hogy maradjon-e a lap független lapnak, vagy más irányban való intézkedést kell-e tenni?

1840 november havában Landerer Munkátsynak a Sürgöny és Csarnok czímű politika-szépirodalmi lapra nézve fennálló szabadalma átruházását kérte és kapta. E lapnak a programmja ezáltal nem módosult. Midőn a kanczellária a kérelem teljesítését a helytartótanácscsal közölte, határozottan kijelentette, hogy az átruházás a fennálló programm fenntartásához van kötve. Később meg a czenzort is utasították, hogy eljárásában alkalmazkodjék szigorúan a programmhoz. Ugyancsak ezt kérte magánúton gr. Majláth kanczellár a nádortól. Ha tehát a czenzornak most nehézségei vannak, az csak a szerkesztő személyiségében keresendő. Kétségtelenül nehéz a helyzete a czenzornak, de kellő értelemmel s erélylyel, semmi körülmény közt sem fajulhat el odáig a baj, hogy a praeventiv czenzura hatását megbénítaná.

A hírlap betiltásáról e pillanatban szó sem lehet. Ez mód nélkül való izgatottságot keltene, nagyobbat, mint az eddigi nem mindig mérsékelt hangú czikkek. Csak egy ellenszer marad s be is válik mindig: a hatályos praeventiv czenzura.

A czenzor személyét sem kell mással helyettesíteni, legföljebb buzgalomra s éberségre kell inteni.

Az államtanácsosok egy része hozzájárult e javaslathoz. Csak Nándory udvari tanácsos ajánlotta, hogy Werner Józsefet, a pesti egyetemen a moralfilozofia tanárát, mint politikai tekintetben is loyalis gondolkozású embert kellene a czenzurával megbízni.

E javaslat s a határozat függőben maradt. 1844.,

azután a szerkesztőváltozás következtében tárgytalanná vált.[1]

A 19. laphoz.

(Mindkét melléklet a bécsi cs. és kir. titk. levéltárban őrzött St. Rath iratai alapján.)

(Th. L.)

b)

A «Pesti Hirlap» alapítása s a bécsi rendőri jelentések.

Sajnálatos, hogy a bécsi cs. és kir. belügyminiszterium levéltárában amaz adatok hiányoznak, melyek az 1841 óta Kossuth Lajos szerkesztette «Pesti Hirlap» alapítási történetére nézve biztos fölvilágosítást nyujthatnának. Ezért lehetetlen végérvényesen megállapítanunk, vajjon csakugyan igaz-e, hogy ez a hírlap — a mint általán írják — a bécsi kormány segítségével kelt életre. Minthogy Kossuth a «Törvényhatósági Tudósítások» kiadása miatt több évi (1837—40.) börtönbüntetést szenvedett, természetesen nagyon föltűnő volt az a körülmény, hogy megszabadulása után rögtön épen neki engedték meg egy hírlapnak a vezetését. Legelőbb az a hír járta, hogy a radikális Szentkirályi és Kossuth, Kulcsár özvegyétől meg akarják venni a «Hazai Tudósítások» czímű politikai folyóiratot, hogy ezt a lapot az ellenzék szellemében szerkesszék. (Gróf Sedlnitzky 1840. október 12. kelt fölterjesztése. Bécsi belügym levéltár 1840. 952. szám). Ebből azonban semmi sem lett. E terv helyett aztán 1841 jan. Kossuth, mint a Landerer könyvnyomtató tulajdonát képező «Pesti Hirlap» szerkesztője mutatkozott be, mely lapnak addig

[1] A szerkesztőváltozást s Kossuthnak Landete rrel való viszonyát illetőleg l. Esztegár L. közleményét M. Könyvszemle 1901. 1—20. l.

«Sürgöny» volt a neve.[1] A Pesti Hirlap tehát nem újon megalapított lap, hanem a «Sürgöny»-nek folytatása. Ezért nem ütközhetett valami különös nehézségbe, hogy Landerer a «Pesti Hirlap» kiadhatására megkapta az engedélyt. Ezt az engedélyt nem lehet Landerernek a bécsi rendőrséghez való viszonyára visszavezetni. Ő, a mennyire nekem volt módom megállapítani, soha sem állott Sedlnitzky szolgálatában, mint magyar besugó; egyetlen jelentését sem találtam a rendőrséghez és sehol sem említik a rendőrség bizalmasai között.[2] Gróf Majláth János, a történetiró beszéli, hogy Landerernek eleinte eszeágában sem volt Kossuthot a lap szerkesztőjének szerződtetni, ő Császárra és Szentkirályi Móriczra gondolt. Kossuth csak az utolsó pillanatban, közvetlenül az első szám kiadatása előtt vette át a szerkesztést, midőn Császár és Szentkirályi hirtelen visszaléptek. «Miért, azt én nem tudom», írja Majláth gróf Sedlnitzkynek.[3] 1841 január 11. azonban gróf Majláth már részletesebben jelent. Szerinte Landerer társának, Heckenastnak, az élelmes pesti könyvkereskedőnek volt az a nézete, hogy ha az új lapnak kelendőséget akarnak szerezni, érdekes szerkesztőre van szükség. Erre senki sem alkalmasabb Kossuthnál. Midőn ez irányban ajánlatot tettek neki, Kossuth feltételkép kikötötte, hogy a tárczarovatot is ő vezesse. Landerer azonban e rovat vezetését Császár váltótörvényszéki ülnöknek már odaígérte. Ennek következtében abban az irányban tárgyalások indultak meg, hogy Landerer szava alól feloldassék.

[1] Gr. Mailáth m. udv. kanczellár 1841 július 15. kelt átirata gr Sedlnitzkyhöz. Bécs. Belügym. ltár 1841. 93.

[2] Ezzel szemben l. Wirkner i. m. állítását a 123. ll.: «a lap tulajdonosa a rendőrminiszternek, Sedlniczky grófnak, kiváló kegyencze volt» l. ez emlékiratot és az *a)* mellékletet, továbbá Esztergár L.: Adalékok Kossuth Lajos hirlapírói pályájához cz. czikkében (M. Könyvszemle 1901 2. l.) az idézett vonatkozásokat.

[3] Pest. 1841 jan. 6. Bécsi belügym. ltár 1841. 40.

E tárgyalások 1840 deczember végéig tartottak. Csak ekkor állott el Császár a tárcza szerkesztőségétől. Ez lett volna az oka, hogy a közönség csak az első szám közvetlen megjelenése előtt értesült Kossuth Lajos szerkesztői tisztéről.[1] Rövid vártatva Majláth különö shíreket jelent, melyek ekkor a «Pesti Hirlap» alapításának története tekintetében közszájon forogtak. Beszélik — jelenti, mint legújabb hírt — hogy ezt a lapot a m. udvari kanczellária elkerülésével, egyenesen a bécsi rendőri hatóság keltette életre, még pedig egyenesen azzal a czélzattal, hogy Kossuthot ily módon nyerjék meg a kormány czéljainak.[2]

Mindenesetre nagyon jellemző, hogy Sedlnitzky Majláthnak e közleményét kihagyta a Ferdinánd király számára készített előterjesztésből. Mi lehetett az oka, hogy az állam-konferenczia (Staats-Conferenz) számára lemásolt Majláth-féle jelentésből kimaradt az a passus, mely a «Pesti Hirlap»-nak a rendőrség által való alapítására vonatkozott? Néma vallomás akar ez lenni, hogy a szálló hírek igazak? Bizonyos, hogy a czenzura Kossuthtal szemben meglehetős enyhén viselkedett,[3] s hogy akkor nyiltan beszélték: Kossuth a bécsi rendőrség szolgálatában áll.

Orosz, a kormánypárti «Hirnök» szerkesztője ugyanezen értelemben nyilatkozott. Azonfelül azt is beszélte, hogy a magyar udvari kanczellár maga azt mondta neki, hogy nem tudja, mikép jutott Kossuth a szerkesztéshez.[4] Mindenekelőtt Széchenyi István gróf terjesztette azt a hírt, hogy Kossuthot a rendőrség a czélból nyerte meg a részére s azért bízták rá a szerkesztést, hogy az ellenzék kebelében szakadást idézzen elő.[5]

A szabadelvű főrendek a «Pesti Hirlap» demokrata

[1] Majláth 1841 jan. 11. jelentése. Bécs, belügym. lt. 1841. 40.
[2] Majláth 1841 febr. 22. kelt jelentése. Belügym. lt. 1841. 40.
[3] 1841 febr. 26. jelentés és 1841 181/II.
[4] 1841 febr. 26. és máj. 19. jelentések. 1841 181/II.
[5] 1841 febr. 1., 12., 16. jelentések 1841. 181/II.

irányában a magok legádázabb ellenségét látták s ily módon igyekeztek a lap hitelét megrontani a közönség előtt. Természetesen hiábavaló igyekezet maradt mindez, mert az előfizetők száma rövid idő alatt 3800-ra emelkedett, a mi az akkori időben Magyarországon hihetetlen eredmény volt. A «Pesti Hirlap» volt akkoron a legolvasottabb magyar politikai lap.[1]

Wertheimer Ede.

A 19-ik laphoz.

III.

Gróf Szécsen Antal emlékezése gróf Dessewffy Aurél halála alkalmával.

(«A. Allgemeine Zeitung 1842. febr. 12.»)

Wie wenig auch die ungarischen Verhältnisse dem Auslande bekannt sein mögen, — wie sehr daher die nöthigen Elemente zur Würdigung der Bedeutung unserer parlamentarischen und politischen Kämpfe dort fehlen mögen, hat sich in neuerer Zeit doch genug Interesse dafür gezeigt, um hoffen zu dürfen, dass auch das Ausland nicht ohne innige Theilnahme den Tod des geistvollsten Führers und Vorkämpfers der conservativen Parthei, des, auch in diesen Blättern oft genannten Graf Aurel Dessewffy vernehmen wird. Indem ich Anderen, fähigeren und die dem Verblichenen näher Gestandenen überlasse, sein reiches Leben, seine volle Wirksamkeit, was er geleistet, was er gewollt, in ausführlicher Schilderung auseinander zu setzen, sollen diese Zeilen nur der allgemeinen, von allen Gutdenkenden tief gefühlten Trauer über den unersetzlichen Verlust Worte leihen, der seine zahlreichen Freunde, sein Vaterland, die gute Sache, betroffen hat.

Der Versuch ein Bild seines Lebens und Wirkens zu entwerfen, die Regsamkeit seines Geistes, die Klarheit

[1] Majláth 1841 febr. 2. és decz. 23. jel. 1841. 40.

seiner Ansichten, die Thätigkeit seines Handelns, den Zauber seiner Beredsamkeit würdig zu schildern, würde ein ihm ähnliches Genie erfordern. Durch eine seltene Fügung des Schicksals ward diesen mächtigen Kräften auch der bedeutendste Wirkungskreis eröffnet; er war für seine Zeit, für die gegenwärtigen Verhältnisse seines Vaterlandes; — die Zeit, die Verhältnisse waren für ihn geschaffen; — er hatte den Moment, die Erfordernisse des jetzigen Augenblicks richtiger als irgend jemand erfasst, und beherrschte sie, weil er sie verstanden; er war ein Conservativer im edelsten Sinne des Wortes, seine Grundsätze waren nie eine blosse Negation zeitgemässen Fortschritts; er wollte erhalten, weil nur das Bestehende dem Neuen zu sicherer Basis dienen kann; entwickeln, weil nur hiedurch die Wesenheit historischer Rechte die gebräuchliche Form überdauert, in der sie sich manchmal darstellt.

Der alte Geist der ungarischen parlamentarischen Kämpfe hatte nach dem Landtage des Jahres 1825 neuen Tendenzen weichen müssen; an die Stelle einer aristokratisch-nationellen Opposition trat unter denselben Formen eine demokratische; viele fühlten diese veränderte Richtung des Kampfes; — schwankend, unsicher, wussten sie nicht auf welcher Seite Recht und Wahrheit stunden; — da trat Er auf, lieh ihren unbestimmten Befürchtungen und Empfindungen beredte Worte; gab ihrem schwankenden Wollen eine sichere Richtung, und ward so im letzten Landtage der Führer der conservativen Parthei.

Er ist todt! —

Am 9. Februar l. J. verschied er, nachdem er schon früher krank, — noch wenige Tage vorher in einer Versammlung des Pester Comitats mit Muth und Kraft für Gesetz und Gesetzlichkeit gestritten. Er ist verstummt, der beredte Mund, der so oft Wahrheit und Recht mit aller Lebhaftigkeit der Jugend, mit aller reifen Einsicht

des Alters verfochten; — seiner Hand entsank die Feder, mit der er manchem der sogenannten Patrioten — die mit den heiligsten Worten und Gefühlen ein frevles Spiel trieben — die Maske vom frechen Antlitz gerissen; — niemals werden wir sie wieder bewundern. diese feurige Beredsamkeit, die den trockensten Fragen Interesse verlieh, die Verwirrtesten aufklärte, den wichtigsten eine neue Seite abgewann; — den geistvollen und edlen seiner politischen Gegner selbst Bewunderung abzwang, — den geistlosen und unedlen aber alle Waffen entwand und ihnen nur Verleumdung zur Vertheidigung übrig liess.

Er ist todt! —

Die conservativen Interessen in Ungarn haben ihren talentvollsten, mächtigsten Vertreter verloren; — das gesammte Vaterland einen seiner grössten, edelsten Bürger. Einen Trost aber mag es seinen Freunden und Verehrern gewähren mit Tacitus zu denken: Quidquid ex illo amavimus, quidquid mirati sumus, manet, mansurumque est in animis hominum, aeternitate temporum, fama rerum. Non multos... velut inglorios et ignobiles oblivio obruet; — hic posteritati narratus et traditus — superstes erit.

IV.

Adatok a „Magyar Földhitelintézet" tervezetének történetéhez.

A magyar közgazdasági fejlődés történetében oly nevezetes epizód fontosságára való tekintettel a följegyzések e pontját körülményesebben kell megvilágítanunk.

A hitelintézet ügyét legelőbb az 1843 máj. 18-án kelt királyi előadások érintik. A király ugyanis azt kivánta a rendektől, hogy az ország anyagi fölvirágoztatása s a magánhitel fejlesztése érdekében dolgoztassanak ki ilyen irányban konkrét javaslatot.

Az ügyet az 1844 okt. 10. ülésen tárgyalták s ekkor

kelt a KK. és RR. első izenete a főrendekhez, melyre ezek okt. 18. válaszoltak. Okt. 23. kelt a KK. és RR. második izenete, melyhez a királyhoz intézendő feliratí javaslatot is mellékelték.[1]

A kir. válasz — mely Szögyény László aláírásával 1844 nov. 2-án 16945/1725 udv. k. sz. a kelt — a nov. 3. elegyes ülésben került felolvasás alá.

A KK. és RR., miután nov. 9-én megtárgyalták a kir. leiratot, s válaszfelirati javaslatukat átküldötték a főrendekhez. Ezek nov. 11. válaszoltak, másnap pedig a KK. és RR. kijelentették, hogy nem járulnak hozzá a főrendek javasolta módosításokhoz. Ragaszkodván 1844 nov. 9-iki válaszíratokhoz, melynek az egyes §-ok ellen tett észrevételek mellett az a főérve, hogy nem lehet abban megegyezniök, «hogy a kormány működési tere s hatalma, kielégítő alkotmányos biztosítékoknak megállapítása nélkül, bármely részben neveltessék, öregbíttessék». Ez arra vonatkozik, hogy a hitelintézet igazgatósága kinevezését a kormánynak tartotta fenn a javaslat.[2]

Ez országgyűlési tárgyalásokkal egyidejűleg a hivatalos iratok közt legelőbb egy magyar nemzeti földhitelbank magántervezetéről találunk említést. Klemm J. E. a Pálffy grófok nyug. levelezője «Über die Errichtung einer ung. National. Hypothekenbank» czímmel az uralkodóhoz tervezetet nyujtott be, a ki ezt nov. 6-án a m. udvari kanczelláriához küldette, meghagyván, hogy az általános udv. kamarával egyetértve tegyen erről jelentést. Mindkét hatóság kivihetetlennek találta a tervezetet, az udv. kamara megjegyezte, hogy Klemm «voltaképen

[1] Az 1844 okt. 25. elegyes ülésből terjesztették föl a törvényjavaslattal együtt, mely 147 §. állott s a hitelintézet működésének napja 1845 nov. 1. állapíttatott meg.

[2] 1843 magyarorsz. közülés írásai IV. 72—75. l. 544. sz. — Pulszky emlékiratai I. 166. l.

nem jelzálog-hitelbankot, hanem eladósodott magyar földbirtokosok segélyére felállítandó jegybankot tervez.»[1]

Midőn e közben az 1843 máj. 18. kelt előadások útján fölszólították a rendeket, hogy a magánhitel fejlesztése érdekében konkrét javaslattal álljanak elő, a főrendek egyike emlékiratot dolgozott ki a magyar földhitel állapotáról. József nádor ezt az emlékiratot 1844 jún. 5-én azzal a kérelemmel küldötte meg br. Kübeck kamarai elnöknek, — a monarchia akkoron elismert első pénz- és közgazdasági kapaczitásának — hogy adjon róla véleményt.[2]

Kübeck e felszólításra jún. 13-án kimerítő választ adott, noha kisérő levelében mentegetődzik, hogy a magyar viszonyokban járatlan lévén, szava aligha fog döntő súlyúnak vételhetni. Véleménye különben, hogy az alapszabályok pontonként való megállapítását megelőzőleg az alapelvekkel kell tisztába jönni. Megállapodásra kell jutni az iránt, hogy a fölállítandó hitelintézet a földbirtok értéke $^1/_3$ vagy $^2/_3$ része erejéig adjon-e kölcsönöket. Ezzel, az igaz, alig segíti jobban a birtokost, mint a mekkora támogatást a magánhitel révén is szerezhet, ámde ha a földhitelintézet nem veti szigorú latra az óvatosság követelményeit, akkor a saját lételét veszélyezteti. Kübeck különben Magyarország jelen (1844) viszonyai közepette nem sokat remél a földhitelintézet fölállításáról, a mennyiben rámutat a magánhitelt akadályozó körülményekre: ősiség, közlekedés és a terményforgalom eszközeinek hiányaira. Kübeck szerint a földhitelintézet csak akkor válhatik az ország hasznára, ha mintegy közvetítő kapcsolatakép alkottatnék meg a hiteladó magántőke és a hitelkereső földbirtok között, s ez irányban fejti ki — a Kübeck vázlata szerint — működését.[3]

[1] 9157/PP. 1843 udv. kam. sz. Osztrák pénzügyi levéltár.

[2] 1928/G. P. 1844 udv. kam. sz.

[3] Ki volt az a főrend, a ki a hitelintézet tervezetét meg-

A nádor br. Kübecknek e jelentését u. é. jún. 24. melegen megköszönte, írván, «hogy ezen észrevételeket az ügy kidolgozása és tárgyalása folyamán felhasználja, hogy ezáltal is lehetőleg megkönnyítse az ez irányban előterjesztendő törvényjavaslat elfogadását».[1]

A nádor jelezte törvényjavaslat, mely a tervezett földhitelintézet alapszabályait részletesen kidolgozva tárta elő, a mk. udv. kanczellária 1844 okt. 9. átiratával került br. Kübeck elé.[2] A kanczellár mondhatni a szivére kötötte az udvari kamara elnökének ezt, a magyar közgazdasági élet fejlődésére szolgálandó oly üdvös javaslatot. Öt nap mulva már megjött br. Kübeck válasza. Kijelentette, «hogy az operatum ép oly alapos, mint szakszerű», s neki csak két lényeges meg néhány lényegtelen érdekű megjegyzése van.

A fontosabb érdekű észrevételek között az első sorba helyezte abbeli nézetét, hogy az intézet tartaléktőkéjeként előirányzott 200.000 frtot épen az intézet érdekére való tekintettel csekélynek tartja, s ezt magasabbra kell előirányozni.

Másik észrevétele, hogy az intézetnél tervezett felügyelő bizottságnak szerinte kizárólag csak a *félévenkénti ellenőrzés* legyen a hivatalos feladata, míg az igazgatóság csak a kezelést teljesítse.[3]

A m. udvari kanczellár e gyors és jóakaratú elintézést csak épen hogy megköszönhette,[4] mert a KK. és RR. nov. 12. elutasító határozata következtében már decz. 7-én sajnálattal tudatta ezt a körülményt br. Kübeckkel.

alkotta, nem tudjuk. Kübecknek a főherczeg-nádor fölszólítására adott véleménye a m. k. orsz. ltár nádori oszt. elnöki iratai közt van, de megvan mellékletkép az 1845. 769/PP. sz. udv. kam. számnál is. Közöljük *a)* alatt.

[1] 1940/GP. 1844. udv. kam. sz.

[2] 928/Pr. m. k. udv. kancz. 1844.

[3] 8201/P. P, 1844. udv. kam. B.

[4] 1844 okt. 20. 980/Pr. udv. kancz.

Az akkori magyar kormányzat azonban a KK. és RR. elutasító végzésével szemben sem vesztette el e közgazdasági akczióhoz való kedvét. Ha az országgyűlés ellenzi is a földhitelintézetet ily formában, azt a kérdést vetette föl, vajjon «mikép lehetne a pénzügyigazgatás részéről ily bankot létesíteni Magyarországon?» E kérésével a kanczellár ismét csak a legilletékesebb szakemberhez, az udv. kamara elnökéhez fordult. Br. Kübeck a tárgy fontosságára való tekintettel válasza megadására haladékot kért [1]

A kanczellária jól ismerte a viszonyokat s tudta, hogy a magyar közgazdaság reformjának a megindításánál csak akkor lehet sikerre kilátása, ha az akkori döntő tényezőket egyenesen a korona utasítja a jóakaratú támogatásra. Ez okból V. Ferdinánd királytól legfelsőbb kéziratot eszközölt ki a magyar kanczellár, melyben br. Kübecket maga a király utasítja, hogy tegyen az iránt javaslatot, vajjon tanácsos, vagy lehetséges-e a jelen pénzügyi és magánjogi viszonyokra való tekintettel egy jelzálogbanknak az alapítása Magyarországon törvényhozási intézkedés nélkül?

Az 1844 decz. 20. legf. kézirat szó szerint való szövege:

Allh. Handbillet.

Lieber Freiherr von Kübeck!

In Absicht auf die Hebung des Kredits in Ungarn hat der neulich geschlossene Landtag einen Gesetzentwurf zur Errichtung einer Hypothekenbank Meiner Sanktion unterzogen, sofort aber, nachdem diese mit wenigen Modifikationen in Bezug auf den administrativen Theil erfolgt war, dieselbe nicht angenommen, sondern den Gesetz-Entwurf gänzlich fallen lassen.

Wenn Ich in diesem Vorgange mit Bedauern einen

[1] 9572/P. P. 1844. nov. 30. udv. kam. sz.

Beleg dafür erkennen muss, dass der letztabgewichene Landtag Meines Königreiches Ungarn den Gesichtspunkt des allgemeinen Besten mehrfach aus den Augen gesetzt, so wünsche Ich andererseits um so mehr dazu beyzutragen, dass die auf dem Verkehr des Landes lastenden Hemmnisse thunlichst beseitiget, und die bey jenem Vorgange nicht betheiligten Bewohner desselben der Vortheile eines dringend benötigten Kredits-Institutes nach Zulässigkeit der Umstände, möglichst bald theilhaftig werden. Indem Ich Ihnen in dieser Absicht den Mir unterlegten ständischen Gesetz-Entwurf über eine Hypothekenbank in deutscher Uibersetzung, dann Meine darüber erflossene Erledigung, welche die von Mir veranlassten Modifikationen des Ersteren enthält, beyfolgend mittheile, fordere Ich Sie auf, Mir das reiferwogene Gutachten darüber zu erstatten: ob und in wiefern mit Rücksicht auf die einfliessenden finanziellen, dann privatrechtlichen Verhältnisse ohne die Einwirkung der Gesetzgebung abzuwarten, eine Hypothekenbank in Ungarn zu errichten räthlich, oder unter welchen weiteren Voraussetzungen thunlich erscheine?

Wien, den 20. Dezember 1844.

Ferdinand m. p.

Báró Kübeck, midőn e legf. fölszólításnak 1845 jan. 29-én eleget tett, legelőbb mellékelte az 1844. év folyamában József nádor fölszólítására egy hitelbanki tervezet ügyében adott, ugyancsak a nádorhoz intézett következő előterjesztését.

Báró Kübeck Károly ált. udvari kamarai elnöknek egy jelzáloghitelbank ügyében hozzá vélemény adása céljából küldött tervezetről József nádorhoz beadott indokolt előterjesztése.

(Ad 1928/PP. 1844. udv. k. és 769/PP. 1845. udv. kam. sz.)

Es sei mir vor Allem das freimüthige Bekenntniss erlaubt, dass ich eine sehr geringe Meinung von den Vortheilen einer Hypothekenkredits-Anstalt hege.

Wird durch eine solche Anstalt der Kredit dem Grundbesitzer nur gegen volle Sicherheit und insbesondere nur gegen einen verhältnissmässigen Antheil des Werthes des Grundeigenthums, z. B. bis auf ein oder zwei Drittheile gewährt, so gewinnt der vertrauenswürdige Besitzer kaum mehr, als er ohnehin im Wege des Privatkredits unter gleichen Bedingungen sich verschaffen würde. Geht aber die Anstalt weiter, und ist sie minder vorsichtig, so geräth ihre eigene Existenz in Gefahr, abgesehen von dem Bedenken, den Grundbesitz in eine Beweglichkeit zu bringen, welche die sozialen Verhältnisse wesentlich verrücken würde.

Insbesondere bezweifle ich, ob das Königreich Ungarn wesentliche Vortheile von einer Hypotheken-Kreditanstalt *unter den dermaligen Verhältnissen* zu erwarten hat. Die in solchem Wege dem Grundbesitze zufliessenden Kapitalien können produktiv nur zur Verbesserung der Ackerkultur und eigentlich zur Vermehrung der Ackerprodukte (im ausgedehntesten Sinne) verwendet werden.

Dem Königreiche Ungarn fehlt es aber an Absatzwegen, an der *Verwertung* seiner Grunderzeugnisse nicht bloss nach Aussen, sondern im Innern des Landes selbst, und zunächst aus Mangel zureichender und gut combinirter materieller Kommunikations-Mittel, deren Herstellung nach meiner geringen Einsicht das erste, das nächste und dringendste Bedürfniss ist.

Ich kann inzwischen nicht in Abrede stellen, dass dem Privatkredite des Grundeigenthums in Ungarn Hindernisse in den Weg treten, die vielleicht in keinem anderen Lande in dieser Art stattfinden. Das Aviticitätsverhältniss, der Mangel an Landtafeln und Grundbüchern, der Mangel an authentischen Wertherhebungen, die lange schleppende Gerichtsbarkeit der alten, und die nicht ganz passende Wechselgerichtsbarkeit der neuen Form, sind mächtige Hindernisse für jeden, besonders auswärtigen Kapitali-

sten, seine Kapitalien dem Grundbesitze Ungarns anzuvertrauen.

Die vielen Gefahren, welchen unter solchen Umständen ein Realitäten-Gläubiger ausgesetzt ist, schrecken den redlichen Kapitalisten ab, und räumen das Feld dem wagenden Wucher, der sich durch überspannte Forderung an dem Schuldner für sein Wagniss wahrscheinlicher Verluste zu entschädigen sucht.

Wenn also eine Kreditsanstalt nützlich sein oder werden soll, so kann sie es nach meiner Ansicht nur in der Art sein, dass sie als Vermittlerin zwischen Gläubiger und Schuldner die in den dermaligen sozialen und gesetzlichen Verhältnissen Ungarns liegenden Gefahren für den Gläubiger zu beheben oder zu umgehen wüsste.

Bei der Institution einer solchen Anstalt würden also zu untersuchen sein:

I. Die Bedingungen, unter welchen die Kapitalsbesitzer es in ihrem Interesse finden können, ihre Gelder dahin zu verwenden, und unter welchen die Schuldner sie zu übernehmen in dem Falle sein möchten.

II. Die Bedingungen, unter welchen die Anstalt für ihre eigene Sicherheit gegenüber dem Gläubiger, die Forderungen desselben verbürgen, und gegenüber dem Schuldner die Vollziehung der eingegangenen Verbindlichkeit desselben bewirken kann, endlich

III. die Formen, unter welchen die Anstalt ihren Organismus am zweckmässigsten einzurichten hätte.

I.

Der Kapitalist, der seine Kapitalien nutzbringend verwenden will, wird vernünftiger Weise darauf bedacht sein:

1. dass sein Kapital nicht verloren gehe, also gesichert bleibe;

2. dass es ihm disponibel sei, entweder in bestimmter Zeitperiode oder, was noch anziehender ist, zu jeder Zeit;

3. dass er eine zu dem allgemeinen Zinsfusse und der relativen Sicherheit und Disponibilität des Kapitals entsprechende Rente beziehe, und

4. dass diese Rente ihm in den bedungenen Zeitabschnitten pünktlich erfolgt werde.

Das Interesse des Gläubigers ist also Sicherheit und Disponibilität des Kapitals mit der relativ grössten Rente, und der Gewissheit ihrer pünktlichen Entrichtung.

Es bedarf keiner weiteren Analyse und Begründung, dass, je grösser die Gewissheit für die Erfüllung dieser Bedingungen gegeben ist, je zuverlässiger die Kapitalien zufliessen werden.

Das Interesse des Realschuldners, der Gelder nicht zur Verzehrung oder Verschwendung, sondern zur Verbesserung seines Grundbetriebes aufzunehmen sucht, ist:

1. Ungestörte Verwendung des Kapitals durch eine zureichende Zeit;

2. Eine seinen Vermögensverhältnissen angemessene Form und Zeit der Zurückzahlung, und

3. die Entrichtung der möglichst kleinen Rente für die Benützung des Kapitals.

II.

Die vermittelnde Aufgabe der Anstalt wird also darin bestehen, die Interessen des Gläubigers mit jenen des Schuldners auszugleichen und dabei ihre eigene Sicherheit nicht ausser Acht zu lassen.

Um den Gläubiger zu befriedigen, wird sie

1. ihm das Kapital verbürgen müssen.

Das kann auf zweierlei Art geschehen:

Die Anstalt kann, nach den weiter unten zu besprechenden Massregeln dem Schuldner einen Kreditsbrief, Bürgschafts-Urkunde einhändigen und es ihm überlassen, sich dafür das entsprechende Kapital z. B. auf einer Börse selbst zu verschaffen, oder die Anstalt gibt aus ihren

eigenen Fonds dem Schuldner den entfallenden Betrag und remboursirt sich durch Veräusserung des Kreditspapieres.

In dem einen, wie in dem anderen Fall wird für jedes Kapital die Hypothek und die darauf gegründete Garantie oder Assekuranz der Anstalt zur vollen Sicherheit des Gläubigers dienen, ohne dass er nöthig hat, über das Dasein und den Werth der Hypothek weitläufige, in ihrem Resultate zweifelhafte Erhebungen eintreten zu lassen.

Die erstere Form hat für die Anstalt den Vortheil, dass sie beinahe keiner Fonde bedarf; sie ist aber für den Schuldner lästig. — Die zweite Form ist für den Schuldner günstiger, setzt aber Fonde bei der Anstalt voraus.

2. Um die Disponibilität des Kapitals zu bewirken, muss die Anstalt die Zurückzahlung in den zu bestimmenden Terminen gegen Regress an den unmittelbaren Schuldner auf sich nehmen, um den Gläubiger aller Prozesse und Weitläufigkeiten zu entheben.

Wenn die Creditspapiere an den öffentlichen Börsen zugelassen, und allenfalls auf den Überbringer lautend, jedoch mit Beziehung auf ihre Hypothek ausgestellt werden, so gewinnen sie an Disponibilität.

3. Die Rente sollte, besonders im Beginne des Instituts, nicht viel unter dem gesetzlichen höchsten Zinsfusse angenommen werden.

Das nächste Bestreben muss sein, Kapitalien herbeizurufen, um eine Konkurrenz derselben zu bewirken. Ist die Konkurrenz einmal gewonnen, dann kann man auch den Zinsfuss herabsetzen.

Mit einem zu kleinen Zinsfusse begonnen, kann das ganze Unternehmen verkümmern und scheitern machen.

4. Die Rente, worauf die Mehrzahl der Gläubiger ihre Existenz gründet, muss für jeden Fall von der Anstalt und zwar mit dem Tage ihres Verfalles pünktlich,

sei es gegen Quittung, sei es gegen Coupons entrichtet werden.

Die grösste Schwierigkeit wird die Ausmittlung des Verhältnisses der Anstalt gegenüber dem Schuldner darbieten.

Die Anstalt muss in dieser Richtung:

1. den Werth des Besitzthums verlässlich erheben.

Die Bestellung eines Taxators, wie in dem Entwurfe vorgesehen ist, dürfte nicht ohne Bedenken sein, weil er von dem Schuldner zum Nachtheil der Anstalt gewonnen werden kann. Es scheinen wenigstens zwei an der Operation theilnehmen zu sollen.

Sie muss:

2. den Theil, bis auf welchen sie ihren Kredit leihen will, z. B. ein Drittheil des Werthes bestimmen; ferner

3. die Grundbücher für die theilnehmenden Besitzer organisiren und in Evidenz halten.

4. Die Priorität der Rechtsansprüche auf den in ihren Kredit aufgenommenen Werthsantheil, und

5. eine schnelle exekutive Prozedur sichern, endlich

6. sich die Rente vorhinein bedingen, während die Anstalt solche an den Gläubiger decursiv bezahlt.

Nur unter diesen Voraussetzungen kann die Anstalt mit ihrer eigenen Sicherheit und mit Vortheil für ihren Zweck operiren, ohne grosser Fonde zu bedürfen.

Da ich mit den ungarischen Verhältnissen und Rechtsgesetzen zu wenig bekannt bin, so vermag ich die Massregeln, gesetzlichen Verfügungen, Privilegien u. s. w. nicht zu bezeichnen, welche in dieser Beziehung zu erwirken sein werden.

Ich glaubte mich darauf zu beschränken, die Zwecke und Bedingungen anzugeben: die legalen Mittel dürften von dem Causarum Regalium Directorat, oder anderen ungarischen Rechtsgelehrten berathen und vorgeschlagen werden.

Die Anstalt wird endlich jedenfalls Fonde, und da sie Auslagen hat, zur Bedeckung derselben auch eines Einkommens bedürfen.

Was die Fonde betrifft, so sind sie bei einer zweckmässigen Organisirung der Anstalt nur Vorauslagen, welche wieder zurückfliessen und nicht sehr ansehnlich sein dürften.

Die Ziffer ist schwer vorhinein zu bestimmen. Ich glaube, dass eine Summe von 500,000 fl. ganz zureichend und auch diese nicht bar, sondern nur nötig sein dürfte, der Anstalt bis zu diesem Betrage einen Kredit zu eröffnen.

Gegen die Einbeziehung der Nationalbank müsste die Finanzverwaltung Einsprache thun, weil die Natur und die ausserordentlich zarte Stellung dieses Circulations-Instituts eine selbst pedantisch strenge Einhaltung seiner Statuten, die eine solche Intervenirung nicht gestatten, erfordert.

Sollten keine einheimischen Quellen in Ungarn aufgefunden werden, so dürfte vielleicht die erste österreichische Sparkasse, allenfalls unter Garantie des Staates, dazu wohl vermocht werden können, da dieses Institut ohne Zweifel die Mittel dazu reichlich besitzt und ohne eigenen Nachtheil ihre Unterstützung eintreten lassen könnte.

In Beziehung auf die Bedeckung der eigenen Auslagen wird es auf einen Calcul ankommen, um die Gebühren zu ermessen, welche die Hypothekarschuldner an die Anstalt unter was immer für einer Form und Titel zu entrichten haben werden.

Noch erlaube ich mir zu bemerken, dass ich es nicht rathsam finden werde, gleich im Beginne der Anstalt die Darleihen gegen eine Ablösungsrente, z. B. auf 20 Jahre gegen jährliche 7 oder 8% ohne Kapitals-Zurückzahlung hintanzugeben aus folgenden Gründen:

1. Weil, wie ich oben bemerkte, im Anfange, um Kapitalien herbeizuziehen, der Zinsfuss etwas höher ge-

halten werden soll, als es in 5 oder 6 Jahren der Fall sein dürfte.

In dieser Voraussetzung ist es vorsichtig, sich eine Aufkündigungsfrist zu bedingen, um von dem erniedrigten Zinsfusse Vortheil ziehen zu können;

2. weil dem Landwirthe, der ja nur eine Rente von seinem Besitzthume bezieht, die Zahlung eines durch längere Zeit dauernden hohen Zinses beschwerlicher fällt, als die Bezahlung eines Kapitals, wozu er in der Verfallszeit stets denselben Kredit wieder findet, dessen er bei der ersten Aufnahme theilhaftig war, oder die er, falls er die Mittel besitzt, leisten kann; dann

3. weil es zu wünschen ist, dass dem Oekonomen Zeit gelassen werde, erst durch die Verwendung des geliehenen Kapitals selbst ein höheres Einkommen zu erringen, ehe er eine Rente bezahlen soll, die den gewöhnlichen Zins und noch etwas von seinen gewohnten, vielleicht unerlässlichen Bezügen in Anspruch nimmt.

III.

Es wird sich fragen, ob das Institut als eine ständische, oder als eine Staats- oder als eine Privat-Anstalt in das Leben treten soll?

Einer Privat-Anstalt könnte man kaum die gesetzlichen Ausnahmen gewähren, welche zur Existenz derselben erforderlich sind, weil, so gemeinnützig auch die Anstalt angesehen werden mag, die Privatunternehmung zunächst doch nur ihren Vortheil im Auge behalten würde.

Die Stände in Ungarn unterscheiden sich von den vormals preussisch-schlesischen und den österr.-galizischen Ständen (wo allein solche Anstalten organisirt sind), welche keinen entscheidenden Einfluss auf die Gesetzgebung, wohl aber eigene Verwaltungszweige in ihren Funktionen haben, während die ungarischen Stände ein decidirender

Theil der legislativen Macht sind, und eben darum an keiner Art Verwaltung theilnehmen können.

Auch für den Staat oder die Regierung ist das Institut kein angemessener Verwaltungszweig, weil er dabei in Conflicte gerathen, und mit Hülfen in Anspruch genommen werden kann, welche seine Stellung verrücken würden.

Es scheint daher am zweckmässigsten, eine exceptionelle Einrichtung aufzufinden, welche keine der Unzukömmlichkeiten in sich trägt, die eben berührt wurden.

Das Institut könnte vielleicht unter die unmittelbare Leitung Seiner kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Palatin gestellt und aus Mitgliedern der Stände und der Regierung zusammengesetzt, für die laufenden Geschäfte mit einer besoldeten Administration betraut, und unter die oberste Aufsicht und Controle des Königs in der Art gestellt werden, dass das Institut allenfalls jährlich dem Könige Rechnung über sein Verfahren legt, worüber Seiner Majestät die Censur und alle erforderlichen Verfügungen inner der Statuten vorbehalten sind, mit dem Rechte, Änderungen in den Statuten nach Umständen zu provociren und provisorisch zu veranlassen, und das Reglement so zu verbessern, wie es die Verhältnisse erfordern.

Die von dem Könige genehmigten Rechnungen wären dann öffentlich kund zu machen.

Ich bescheide mich übrigens, dass ich diese Frage nur berühren kann, sie aber dem weiseren Ermessen der mit den ungarischen Zuständen vertrauten Organe anheimstellen muss.

* *
*

Ezzel kapcsolatban azután megtette a felséghez intézett következő nagyérdekű, közgazdasági helyzetünk történeti változásainak megitélésére fölötte becses következő előterjesztését:

Euere Majestät!

Der k. u. Hofkanzler hat mir mit der beiliegenden Note vom 30. Dezember 1844 das an ihn gerichtete Ah. Kabinetsschreiben vom 2. November 1844 mitgetheilt, welches den Auftrag enthält, die von den ung. Ständen in Zoll- und Dreissigst-Angelegenheiten überreichte Vorstellung in eng vertrauliche Berathung zu nehmen, den in der Frage stehenden Gegenstand in seiner ganzen Ausdehnung zu umfassen und wohlerwogene Anträge sowohl über die Sache selbst, als auch über die Art und Weise der künftigen meritorischen Erledigung der besagten ständischen Vorstellung zur angemessenen Zeit vorzulegen.

Ferner geruhten Eure Majestät mit dem beiliegenden an mich unmittelbar gerichteten Ah. Kabinetsschreiben vom 22. Dezember 1844 mir eine Abschrift desjenigen Hofdekretes mitzuteilen, welches in Absicht auf den bezeichneten Gegenstand an die versammelten Stände erlassen wurde.

Dieses Ah. Kabinetsschreiben bezieht sich auf jenes vom 2. November 1844 und enthält den Auftrag, bei Erstattung der dort abgeforderten Anträge den angemessenen Bedacht auf das mitgeteilte Hofdekret zu nehmen. Dann hat der ung. Hofkanzler mit der beiliegenden Note vom 3. Jänner 1845 mir zwei Vorträge der k. ung. Hofkanzlei vom 12. April und 13. Dezember 1843 in der Absicht mitgetheilt, um davon bei den besprochenen Arbeiten angemessenen Gebrauch zu machen.

Ein weiteres Ah. Kabinetsschreiben vom 20. Dezember 1844, welches ich ehrfurchtsvoll anzuschliessen mir die Freiheit nehme, enthält den an mich gerichteten Auftrag, das reif erwogene Gutachten darüber zu erstatten, ob und inwiefern mit Rücksicht auf die einfliessenden finanziellen, dann privatrechtlichen Verhältnisse, ohne die Einwirkung der Gesetzgebung abzuwarten, eine Hypothe-

kenbank in Ungarn zu errichten räthlich, oder unter welchen weiteren Voraussetzungen thunlich erscheine?

Schon früher hatte der ung. Hofkanzler sich in der beiliegenden Note vom 27. November 1844 mit einer ähnlichen Anfrage an mich gewendet, und in neuester Zeit erhalte ich von Seiner kais. Hoheit dem durchl Herrn Erzherzog Palatinus die in der Beilage enthaltenen Mitteilungen des Leiters der ung. Commercial-Bank, der sich anbietet, unter gewissen Modalitäten und mit Einwirkung der Regierung das Hypothekar-Credit-Institut in Ungarn in das Leben zu rufen.

Endlich ist mir aus den Conferenzen, denen ich zugezogen zu werden die Ehre hatte, bekannt, dass Eure Majestät auch Aufträge an den ung. Hofkanzler in Beziehung auf die Erweiterung und beziehungsweise Erschaffung zweckmässiger Communicationsmittel in Ungarn zu erlassen und die gemeinschaftliche Wirksamkeit der ung. Hofkanzlei und der Finanzverwaltung dabei anzuordnen geruhten, worüber mir jedoch noch keine ämtliche Mitteilung zukam.

Aus diesen Ah. Aufträgen und demjenigen, was in Ungarn während des Landtages und nach demselben Gegenstand der Bewegungen und der Nationalwünsche geworden, scheint es mir darum zu thun, eine der Entwicklung des Wohlstandes Ungarns gewidmete, unter sich combinirte umfassende Reihe von Massregeln zu ergreifen, deren Ausgangs- und Richtpunkte jedoch vorläufig festgestellt sein müssen, ehe man zu den Arbeiten der Ausführung mit Erfolg schreiten kann.

Es sei mir erlaubt in dieser Beziehung meine unmassgebliche Ansicht Eurer Majestät in Kürze ehrfurchtsvoll vorzutragen.

Ich werde nicht auf die bekannten Elemente des Wohlstandes und Reichthums der Völker zurückzukom-

men brauchen, da ich nur Gemeinplätze in Erinnerung bringen müsste.

Magyarország anyagi felvirágoztatásának akadályai.

Immer wird es nur darauf ankommen, dass der Arbeitsthätigkeit als der Quelle alles Wohlstandes und Reichthumes der Völker, auch in Ungarn die Möglichkeit verschafft werde, wirkliche Werthe zu erzeugen, d. h. den Arbeitsprodukten die Möglichkeit lukrativer Absatzwege zu verschaffen. Dazu gehören zunächst auf Ungarn angewendet 3 Bedingungen: zuerst die Beseitigung der künstlichen Schranken, welche etwa den Absatzwegen entgegenstehen, zweitens die Eröffnung materieller Communikationsmittel, um eine angemessene Beweglichkeit des Verkehrs im Innern und nach aussen hervorzurufen. Endlich drittens die Herbeiziehung von Kapitalien, um die Vorauslagen für die lukrative Arbeitsthätigkeit zu bestreiten, diese Arbeitsthätigkeit also möglich zu machen.

Br. Kübeck Károly nézete. Magyarország vám- és harminczadügyét illetőleg.

In Absicht auf den 1. Punkt tritt sogleich die Frage wegen des Zoll- und Dreissigstwesens in Ungarn in den Vordergrund.

Das Königreich Ungarn steht nämlich mit den übrigen Theilen der Monarchie in einem allgemeinen Zollverbande und einer ausnahmsweisen, besonderen Zollabscheidung. Insofern es den allgemeinen Zollverband betrifft, so bezieht er sich auf den Verkehr mit dem Auslande und stellt die Monarchie bis jetzt als ein geschlossenes Ganze dar; soviel es die Zollabscheidung betrifft, so ist hier von der sogenannten Zwischenlinie die Rede, an welcher, wie bekannt, von der ungarischen Seite besondere Eingangs- und Ausgangs-Gebühren, und ebenso auf der österr. Seite Zölle bestehen, welche den Verkehr zwischen beiden Ländern mehr oder weniger erschweren.

Der Grund des Bestandes dieser Zwischenlinie liegt vorzüglich in den Besteuerungsverhältnissen der verschiedenen Theile der Monarchie, welche durch die Zoll- und Dreissigst-Bestimmungen ausgeglichen werden sollen.

Nun lassen sich bei einer Reform dieser Stellung dreierlei Richtungen auffassen.

Die erstere wäre die vollständige Auflassung der Zwischenlinie und die gänzliche unbedingte Einbeziehung Ungarns in den allgemeinen Zollverband der österr. Monarchie.

In einer zweiten Richtung lässt sich eine Massregel denken, wo Ungarn ein ganz für sich bestehendes Zollsystem in das Leben zu rufen in dem Falle wäre.

Die dritte Richtung endlich wäre die Beibehaltung des dermaligen Zustandes in der Hauptsache mit angemessenen Modificationen in den Zoll- und Dreissigst-Bestimmungen an der Zwischenlinie.

Gestatten Eure Majestät allergnädigst, dass ich jede dieser 3 Alternativen einer kurzen Untersuchung und Prüfung unterziehe.

Die gänzliche Aufhebung der Zwischenlinie und die vollständige Einbeziehung Ungarns in den allgemeinen Zolleinschluss der Monarchie würde für Ungarn den unberechenbaren Vortheil gewähren, dass es seine in so reichlichem Masse zu erzeugenden Urprodukte in einen reichlicheren Absatz brächte, worauf die Belebung aller anderen Zweige der Nationalthätigkeit sich von selbst ergibt.

Von der anderen Seite würde die Fabrikationsindustrie der anderen Theile der Monarchie einen unverkennbaren Aufschwung durch reichlicheren Absatz nach Ungarn finden, theils weil die obschon nicht bedeutenden Zoll- & Dreissigst-Abgaben auf die österr. Fabrikate entfielen, theils weil der zunehmende Wohlstand des ungarischen Grundbesitzers die Nachfrage um Fabrikate wesentlich steigern müsste.

Aus einem anderen Gesichtspunkte muss aber die Rückwirkung auf die agricole Cultur der deutschen Nach-

barprovinzen und die finanziellen Ergebnisse einer solchen Massregel in das Auge gefasst werden.

Der ungarische Grundbesitz theilt sich bekanntlich in den bäuerlichen und adeligen.

Der bäuerliche Grundbesitz ist in Ungarn schwerer belastet, als in den deutschen Nachbarprovinzen, wenn man seine Abgaben, die er an die Comitate, an seine Obrigkeit, an die Kirche und an den Staat zu leisten hat, in Erwägung zieht.

Gegenüber diesem Grundbesitze also ist die Zollgebühr an der Zwischenlinie kein Bedürfniss der Ausgleichung mit dem Grundbesitze der deutschen Theile der Monarchie.

Anders verhält es sich jedoch noch heute mit dem adeligen Grundbesitze, der fast ohne alle Abgabe von der einen Seite die Preise der Urprodukte des ungarischen Rustikalbesitzes drückt, und von der anderen Seite mit den vielseitig belasteten Urprodukten der anderen Provinzen in vortheilhafte Konkurrenz tritt, und daher eines Ausgleichungsmittels in den Verkehrsverhältnissen bedarf.

Es ergibt sich aus diesen kurzen Bemerkungen, wie nachtheilig die Steuerfreiheit des adeligen Grundbesitzes auf die Urproduktion Ungarns selbst zurückwirkt, weil sie die Werthe der Rustikal-Erzeugnisse herabdrückt, also minder lohnend macht, und eben dadurch die lukrative Arbeitsthätigkeit lähmt.

Jede Massregel, welche den ganz freien Eintritt der ungarischen Urprodukte in die übrigen Provinzen bezweckt, wird also unter ihren Bedingungen eine angemessene Besteuerung des ungarischen adeligen Grundbesitzes voraussetzen müssen, um die Konkurrenz der Urprodukte der anderen, mit Abgaben belasteten Provinzen nicht wesentlich zu vermindern und dadurch dem Wohlstande dieser Provinzen gefährlich zu werden.

In finanzieller Beziehung treten zwei Betrachtungen ein, welche hier volle Aufmerksamkeit verdienen.

Die erste ist der Verlust der Einnahme, welche die Zwischenlinie in die öffentlichen Kassen bringt. Sie beträgt zwischen 2 Millionen 6 bis 800,000 fl. jährlich, deren Ausfall eine bedeutende Lücke in den finanziellen Bedeckungen hervorrufen würde.

Die zweite Betrachtung bezieht sich auf das Tabakmonopol, welches eine Brutto-Einnahme von mehr als 19 Millionen und eine Netto-Einnahme von ungefähr 12 Millionen Gulden trägt, und welches in Ungarn nicht besteht, wo vielmehr die Tabakpflanzung und die Tabakfakrikation und Consumtion gar keiner besonderen Besteuerung unterliegt. Dohány-monopolium.

Würde nun die Zwischenlinie aufgehoben, so könnte es nur unter einer der beiden Bedingungen geschehen: entweder dass die Bewachung der ganzen langen Grenze der Zwischenlinie des Tabakmonopols wegen nicht nur aufrechterhalten, sondern in mancher Beziehung wegen des erleichterten Schmuggels in dem freien Produktenhandel verstärkt werden müsste; oder dass das Tabakmonopol auch in Ungarn eingeführt werde.

Die erstere Alternative hätte die Unzukömmlichkeit, dass:

a) Die Plackereien an der Zwischenlinie, welche vielleicht noch mehr, als die zu leistenden Zahlungen lästig sind, nicht nur fortdauern, sondern noch gesteigert werden würden, und

b) dass über den Verlust der Zolleinnahme noch die unfruchtbare Ausgabe der bloss in negativer Absicht aufzustellenden Wachanstalt zum Schutze des Tabakmonopols für die Finanzen erwachsen, der reelle Verlust daher vielleicht um ein paar Millionen gesteigert würde.

Ich gehe zu der zweiten Alternative über, wenn das Königreich Ungarn vorzüglich nach der Tendenz, die sich A külön vámterület esélyei.

freilich nur in der Opposition in der neuesten Zeit kund gibt. ein für sich bestehendes abgeschlossenes Zollsystem, welches aus der Gesetzgebung, also aus der Mitte der Stände hervorzugehen hätte, zu schaffen hätte.

In finanzieller Beziehung, insofern es sich nämlich um Einnahmen und Ausgaben handelt, würde bei so einer Massregel wahrscheinlich nichts zu verlieren sein, weil die Zoll-Einnahmen in die Staatskassen fliessen und die Ausgaben sich nicht vermehren würden.

Allein in industrieller und politischer Beziehung würde die Ansicht sich wesentlich anders herausstellen.

Esetleges prohibitiv vámok s az osztrák ipar.

Man nehme an, dass die ung. Gesetzgebung Schutz- oder Prohibitiv-Zölle gegen österr. Fabrikate provocirte, so würde es unvermeidlich sein, auch österreichischerseits correspondirende Schutzmassregeln gegen Ungarn zu ergreifen, wobei wenigstens nach meiner Überzeugung beide Theile, insbesondere aber Ungarn in dem Gange seiner Entwicklung wesentlich benachtheiligt und solchen krampfhaften Störungen ausgesetzt sein würden, die schwer zu berechnen sind.

Noch gefährlicher aber wäre die Massregel in politischer Beziehung, weil sie die Trennung Ungarns von den übrigen Theilen der Monarchie in der feindseligsten Art herausstellen, und gleichsam verewigen würde.

Királyi jogkör s a vámreform.

Bei der dritten Alternative würde es sich vor Allem um die Frage handeln, ob Eure Majestät solche Zollveränderungen aus sich vorzunehmen berechtiget, oder dabei an die Mitwirkung der Stände gebunden seien.

Ausgezeichnete ungarische Rechtsgelehrte halten das Recht des Königs, aus sich die Vectigal- und Tricesimal-Bestimmungen zu veranlassen, für unzweifelhaft, wofür auch der lange Gebrauch und die Ausübung dieses Rechtes sprechen.

Diese Stimmen meinen, dass zwar durch den 67. Art. 791 die Regulatio principiorum vectigalis et tricesi-

malis an eine Regnicolar-Deputation gewiesen worden sei, dass aber hierdurch das diesfällige Recht des Königs weder vergeben, noch an die Gesetzgebung überlassen wurde, weil es sich hier bloss um Vorarbeiten handelt, deren Benützung ausschliessend dem Könige so lange zusteht, als sein früheres Recht nicht ausdrücklich und gesetzlich beschränkt worden ist.

Eine andere, entgegengesetzte Meinung scheint aber im Lande und selbst bei den landesfürstlichen ung. Autoritäten die Vorwaltende zu sein. Es begreift sich, dass die Arbeiten, sowie die Zeit und Art ihrer Vollziehung, je nachdem die eine oder die andere Voraussetzung angenommen wird, wesentlich verschieden sein müssen. Unter diesen Umständen kömmt es also vorzugsweise heute darauf an, dass E. Majestät die Ah. Gnade haben, die Richtung vorzuzeichnen, in welcher die anbefohlenen Arbeiten geliefert werden sollen.

Ohne mir darüber eine bestimmte Meinung zu erlauben, bin ich doch so frei zu bemerken, dass von den vorausgeschickten 3 Alternativen die zweite, nämlich die Abschliessung Ungarns schlechthin verwerflich und die dritte, nämlich Modificationen im Zolltarife, in jeder Voraussetzung als eine Massregel erscheine, welche die Meinungen Vieler reizen und doch nur kleinliche Erfolge haben kann. Entscheidend würde nach meiner geringen Ansicht die erste Alternative sein. Sie würde zur vollständigen Vereinigung u. Verschlingung der Interessen Ungarns mit den übrigen Staaten Ew. Majestät führen und die ununterbrochenen Erinnerungen, welche bei jeder Bewegung über die Zwischenlinie an die Verschiedenheit der beiderseitigen Verhältnisse hervortreten, für immer beseitigen. **A vámtarifa módosítása.**

Um eine solche Massregel durchzuführen, würde aber unausweichlich sein: **Mi a teendő?**

a) dass das Tabakmonopol in Ungarn eingeführt werde; **Dohány-monopolium behozatala.**

Nemesi birtok megadóztatása

b) dass der ung. adelige Grundbesitz sich einer angemessenen Besteuerung unterziehe;

Vámvédelem.

c) dass die Gesetzgebung kräftige Verfügungen beschliesse, um die Grenze gegen das Ausland zu schützen;

A tarifa legyen közös felségjog a magyar törvényhozás beleszólása nélkül.

d) dass die Zollbestimmungen an der Grenze gegen das Ausland dem Könige von Ungarn zugleich als Kaiser von Österreich ohne Einwirkung der ung. Gesetzgebung eingeräumt bleiben, weil begreiflicher Weise in der entgegengesetzten Voraussetzung ein consequenter Gang des ganzen Zollvereines unmöglich, folglich der Hauptzweck der Massregel vereitelt würde. Dies hindert nicht, dass bei jeder Zollveränderung die Rücksprache mit den ung. Behörden, wie es auch jetzt geschieht, stattfinden möge;

Analog intézkedések Erdélyben.

e) dass auch in Siebenbürgen und in der Grenze, um nicht dort neue Kordone zu organisiren, in Beziehung auf das Tabakmonopol analoge Vorkehrungen getroffen werden; endlich

Német örökös tart. földbirtokosainak kisebb földadója.

f) dass die Grundbesitzer der deutschen Staaten wenigstens jene an der Grenze auf einige Zeit in der Grundbesteuerung erleichtert werden, um die erforderliche Erholung zu gewinnen, bis der Verkehr die Ausgleichungen von selbst bewirkt, welche die gegenseitigen Interessen zu sichern geeignet sind.

Die Hauptfrage ist nun, ob Hoffnung vorhanden ist, dass die bezeichneten Bedingungen in Erfüllung gehen können, da die Annahme derselben allerdings nur im Wege der Gesetzgebung erfolgen kann.

Auf meinem Standpunkte bin ich völlig ausser Stande, darüber eine Hoffnung, oder das Gegentheil zu fassen.

Wenn gesunde Vernunft und richtige Auffassung wahrer Interessen das herrschende Moment der Entscheidung wäre, so müsste ich glauben, dass die Massregel zur Vollziehung kommen könnte; denn was das Tabakmonopol betrifft, so würden dabei nur die Consumenten mit einer, wenngleich bedeutenderen Abgabe belastet

die jedoch, da sie mit keiner Plackerei verbunden und von dem freien Willen jedes einzelnen abhängt, die am wenigsten lästige Besteuerung darbietet.

Die Tabakpflanzer würden eher gewinnen, als verlieren, da von einer Verminderung der bestehenden Pflanzungen wohl keine Rede, sondern nur von Aufsicht derselben und Beschränkung neuer Pflanzungen die Frage sein könnte, die bestehenden Pflanzer also eine Art Monopol für sich gewinnen würden.

Der ganze übrige Grundbesitz hätte um den Preis dieser wenig lästigen Beengung die vollste Freiheit des Absatzes seiner Produkte gewonnen, und die Finanzen wahrscheinlich einen reichlichen Ersatz für die Ausfälle der aufzuhebenden Zwischenlinie in ihren Kassen.

Die Frage wegen Besteuerung des adeligen Grundbesitzes ist bereits so weit gediehen, dass die Überzeugungen im Lande immer tiefere Wurzel fassen, und dass schon am letzten Landtage Beschlüsse in diesem Sinne sehr nahe gerückt waren.

Wenn das Tabakmonopol beliebt würde, so unterläge es keinem Anstande, die Steuer des adeligen Grundbesitzes nicht unmittelbar für die Staatskassen in Anspruch zu nehmen, sondern solche für die Hervorrufung der dem Lande mangelnden Communicationsmittel zu verwenden, wovon weiter unten die Rede sein wird.

Die übrigen Bedingungen sind dann blosse Folgerungen, deren Verweigerung vernünftigerweise nicht vorausgesetzt werden kann.

Sollten Eure Majestät die Aufgabe in der eben bezeichneten Richtung festzustellen geruhen, so würde es sich um wesentlich andere Arbeiten, als Tarifsregulirungen handeln, die dann sogleich aufgefasst und vorbereitet werden würden.

Ich übergehe nun auf den zweiten Punkt, nämlich die Eröffnung materieller Communicationsmittel. Közlekedés eszközök.

Ich bescheide mich, dass ich hier der Initiative der kgl. ung. Hofkanzlei vorgreife, glaube aber die Vergebung Eurer Majestät voraussetzen zu dürfen, wenn ich darüber einige Andeutungen vorzubringen mir erlaube, um in dem ganzen Cyklus der Massregeln zur Belebung des Wohlstandes des Königreiches Ungarn keine Lücke zu lassen.

Die Communicationsmittel zerfallen in eine dreifache Richtung, nämlich:

1. in den Bau und die Erhaltung von gewöhnlichen Landstrassen,

2. in die Regulirung der Flüsse und den Bau von Kanälen, endlich

Vasutak. 3. in den Bau von Eisenbahnen.

Es scheint mir nothwendig zu sein, dass die Communicationsmittel in allen diesen drei Richtungen combinirt, für jedes derselben aber ein eigenes System zum Behufe einer Gesetzbestimmung oder k. Verfügungen ausgearbeitet werde.

Da Flussregulirungen und Kanäle, so wünschenswert sie auch in Ungarn sind, doch zu den weit ausstehendsten, kostspieligsten und schwierigsten Anstalten gehören, so meine ich, man sollte sich heute nur auf die Zustandebringung von Landstrassen und Eisenbahnen beschränken.

Es ergeben sich hier zwei Hauptfragen, zuerst, in welchen Richtungen sollen Landstrassen und Schienenwege angelegt werden, und

zweitens, wem ist die Ausführung zu übertragen? wobei sich die Frage der Kostenbedeckung von selbst ergibt.

Die Erörterung und Lösung der ersten Frage scheint mir unbedingt Sache und Aufgabe der Regierung zu sein. Ich glaube insbesondere hier darauf aufmerksam machen zu sollen, dass die Frage der Bezeichnung der Richtungen, in welchen Eisenbahnen gebaut werden sollen, mit

jener, ob die Ausführung vom Staate oder von Privaten zu geschehen habe, verwechselt und cumulirt wird.

Es geschieht nämlich, dass z. B. bei den Eisenbahnen erwartet wird, bis eine Gesellschaft oder ein Individuum sich um eine beliebige Strecke verwendet, wo dann die gegebenen Direktiven oder die besonderen Bestimmungen, welche man nothwendig findet, in Anwendung gebracht werden. Bei minder wichtigen Seitenbahnen, Seitenlinien ist gegen ein solches Verfahren nichts einzuwenden. Die Hauptlinien, welche für den Verkehr entscheidend sind, sollten aber von der Regierung festgestellt werden.

Es hindert dann nichts in Beantwortung der zweiten Frage nach den Convenienzen der Verhältnisse, die Ausführung entweder vom Staate selbst übernehmen zu lassen, oder eine Privatgesellschaft zu provociren und mit ihr die den Umständen angemessenen Verabredungen zu treffen.

In Ungarn, wo die Regierung über die Mittel ihres Einkommens keine freien Dispositionsrechte hat, und wo es überhaupt wünschenswert ist, den Unternehmungsgeist der Privaten hervorzurufen und zu beleben, wäre meine unmassgeblichste Meinung, dass die Eisenbahnen nicht von dem Staate unmittelbar, sondern durch Privatgesellschaften in Ausführung zu bringen wären. Ob dieser Weg auch bei den Landstrassen räthlich ist, getraue ich mir hier nicht zu beantworten.

Meine ehrfurchtsvolle Meinung über diese Angelegenheit fasse ich nun in nachstehende Sätze zusammen:

1. Es sollte über die für Ungarn erforderlichen Landstrassen und Eisenbahnen mit Rücksicht auf die Bedürfnisse des Verkehres im Inneren und mit den Nachbar-Staaten und Provinzen eine Arbeit geliefert und dabei zwar auf die vollständige Aufnahme aller Hauptlinien, jedoch mit Beseitigung der minder wichtigen Zwischenlinien gedrungen werden.

2. Es sollte die Frage erörtert werden, ob die Land-

strassen durch unmittelbare Einwirkung der Regierung oder in welcher anderen Art auszuführen wären?

3. Es sollten die Bestimmungen, unter welchen die Ausführung der notwendigsten Eisenbahnen an Privatgesellschaften zu überlassen sein dürfte, und welche Wege einzuschlagen wären, um solche Gesellschaften auf festen Grundlagen und mit Beseitigung schwindelnder Speculationen zu Stande zu bringen, einer reifen Untersuchung unterzogen werden; was, im Vorbeigehen bemerkt, keinen bedeutenden Schwierigkeiten unterliegen dürfte; endlich

4. sollte untersucht und festgestellt werden, welche Anforderungen an das Land, namentlich an den adeligen Grundbesitz zu stellen wären, um die Mittel zur Ausführung der bezeichneten Anstalten zu sichern.

Auch hier werden die Befehle Eurer Majestät über die Richtung, in welcher vorzugehen ist, erst die Arbeiten praktisch bedingen, welche zu liefern sein werden.

Tőkebeszerzés. Földhitelintézet terve.

Ich komme nun zu dem 3. Hauptpunkte, nämlich der Herbeischaffung von Kapitalien für Ungarn, und zunächst wohl nur auf die Frage der Errichtung einer Hypothekar-Credit-Anstalt in Ungarn.

Es wird nur von den Befehlen Eurer Majestät abhängen, ob eine solche Anstalt von Staatswegen zu errichten sei, oder ob nicht auch in dieser Hinsicht der Weg einer Privatgesellschaft vorzuziehen wäre.

Gegen die erstere Alternative ergeben sich mir einige Bedenken, die ich vor Allem Eurer Majestät vorzutragen mir die Freiheit nehme.

Es ist Eurer Majestät bekannt, dass die von Allerhöchstdenselben mit einigen Modificationen bereits gutgeheissene Arbeit der Stände wohl vorzüglich aus dem Grunde, weil die Massregel von der Regierung provocirt und unterstützt wurde, doch zunächst unter dem Vorwande verworfen worden ist, weil die Regierung darin

Mittel finden könnte, ihre Anhänger zu unterstützen und ihre Gegner auszuschliessen.

Ich besorge nun, dass, wenn die Anstalt nunmehr von Regierungswegen in das Leben tritt, jener Vorwand von den ungarischen Agitatoren ausgebeutet, und dadurch der Popularität und Anerkennung der Anstalt wesentliche Schwierigkeiten entgegengesetzt werden.

Ich darf aber Eurer Majestät nicht verhehlen, dass, nachdem eine solche Meinung in Ungarn verbreitet worden ist und wird, die Regierung wirklich in eine schwierige Stellung zu den von Eigennutz beseelten Parteiungen Ungarns gerathen könnte.

Allerdings werden Statuten-Vorschriften und Grenzen enthalten. Allein diese Statuten und Bestimmungen haben weder eine privatrechtliche, noch strenggesetzliche Natur und es können daher ohne Zweifel Ausnahmen, Begünstigungen, Milderungen u. dgl. zugestanden werden.

Ich zweifle nun keinen Augenblick, dass in dieser Hinsicht Zumuthungen aller Art gestellt werden würden, bald um Erhaltung eines Credites ohne die vorgeschriebenen Sicherheiten geben zu können, bald um Verlängerung von Zinsenterminen, bald um Aufschub executiver Massregeln, bald um diese, bald um jene Ausnahme, immer unter dem Titel geleisteter Dienste für die königliche Sache, für gebrachte Opfer u. dgl., welche Ansprüche am Ende doch Abweichungen zur Folge haben dürften. die den festen Bestand des ganzen Institutes in Frage stellen, und die Finanzen in bedeutende Verluste ohne eigentliche Vortheile für das Land stürzen könnten.

Nach meiner geringen Ansicht würde ich es daher vorziehen, dass ein solches Credit-Institut als Privat-Anstalt in das Leben trete, jedoch so combinirt werde, dass die Behörden Eurer Majestät und Allerhöchstdieselben den vollständigsten überwachenden Einfluss auf den Gang und die Ausführung der Anstalt erhalten.

Sollten Eure Majestät dieser ehrfurchtsvollen Ansicht Allerhöchstihren Beifall schenken, so würde ich mich bestreben, unter den grossen Bankhäusern, an welchen dann ung. Notabilitäten aller Art theilnehmen könnten, eine Gesellschaft zu provociren, welche die Statuten Eurer Majestät im vorgeschriebenen Wege vorzulegen hätte.

Die Statuten würde ich, wenn Eure Majestät es gutheissen, im vertraulichen Einverständnisse mit dem kgl. ung. Hofkanzler bearbeiten, und den Unternehmern als ein Projekt unterschieben, welches von ihnen auszugehen scheint, dem sie ihre Wünsche und Bitten anhängen mögen, und worüber Eure Majestät zu entscheiden ganz freie Hand sich vorbehielten.

Seine k. Hoheit der Herr Erzherzog Palatinus hatten die Gnade, mich unterm 5. Juni 1844 anzugehen, meine Ansichten über die Errichtung einer Hypothekar-Credit-Anstalt in Ungarn höchstdemselben mitzutheilen.

Ich habe mir die Freiheit genommen, dem Herrn Erzherzoge am 13. Juni 1844 die in Abschrift beiliegende[1] Skizze über die Grundelemente einer solchen Anstalt gehorsamst vorzulegen, und nehme mir die Freiheit, Eurer Majestät diese kurze Arbeit in der Absicht zu unterbreiten, mir Allerhöchstihre Gesinnungen zu eröffnen, ob auf dieser Grundlage mit Benützung dessen, was die Stände vorbereitet haben, ein Statut in der bezeichneten Absicht vorbereitet werden könne.

Ich nehme mir die ehrfurchtsvolle Freiheit, in dieser höchst wichtigen Angelegenheit die Gesichtspunkte, von welchen ausgegangen werden kann und soll, Ew. Majestät weisesten Beurtheilung zu unterziehen und mir die Ah Befehle zu erbitten, entweder ob und in welcher Form ich in eine vorläufige Berathung mit den ung. Autoritäten zu treten, oder ob und in welcher Richtung ich die Arbei-

[1] l. *a)* alatt.

ten, welche Eure Majestät anzuordnen geruhten, in Angriff zu nehmen habe.

Am Schlusse sei es mir erlaubt, nur noch zu bemerken, dass alle noch so richtig aufgefassten und berechneten Massregeln dieser Art von keinem, oder selbst der Absicht entgegengesetztem Erfolge begleitet sein müssen, wenn nicht vor Allem Ruhe, Gehorsam und Ordnung im Lande und bei den Autoritäten hergestellt ist, welche die erste Bedingung aller günstigen, geistigen und materiellen Entwicklung ausmachen. Mi az intézkedések sikerének garancziája.

Wien, am 28. Jänner 1845.

*

Ez előterjesztés érdemleges része magyar fordításban:

A magyar királyság ugyanis a monarchia többi részeivel egyrészt az általános vámközösség, másrészt a kivételes, különös vám-elkülönítés viszonyában áll. Az általános vámközösség a külfölddel való forgalomra vonatkozik és a monarchiát mindeddig mint zárt egészet tünteti fel; a vám-elkülönítést illetőleg az úgynevezett közbenső vonalról van itt szó, a melyen, mint tudjuk, magyar részről külön beviteli és kiviteli illetékek, osztrák részről pedig vámok szedetnek, melyek a két ország közötti forgalmat többé-kevésbé megnehezítik.

E közbenső vonal létoka főleg a monarchia különböző részeinek adózási viszonyaiban rejlik, melyeket a vám- és harminczadügyi határozatok által igyekszenek kiegyenlíteni.

E helyzet reformjánál háromféle irányt követhetünk.

Az első abban állana, hogyha a közbenső vonalat teljesen eltörülnők és Magyarországot tökéletesen és föltétlenül befoglalnók az osztrák monarchia általános vámközösségébe.

Egy második irányzat czélba vehetné, hogy Magyarország egészen külön egy vámrendszert létesíthessen a maga számára.

A harmadik irány végre a jelenlegi állapot nagyban s egészben való fenntartásában állana, a közbenső vonalon eszközlendő megfelelő módositások mellett.

Méltóztassék Fölséged legkegyelmesebben megengedni, hogy mind e három alternativát rövidesen megvilágítsam és vizsgáljam. A közbenső vonal teljes eltörülése és Magyarországnak a monarchia vámközösségébe történendő tökéletes befoglalása azt a kiszámíthatatlan előnyt nyujtaná Magyarországnak, hogy oly nagy mértékben előállított ősterményeit jobban értékesíthetné, mire ismét a nemzeti tevékenység valamennyi többi ágazatának újjáélesztése magától bekövetkeznék.

Másfelől a monarchia többi részeinek gyáripara azáltal észrevehető lendületnek indulna, hogy Magyarországon több és jobb vevőre akadna egyrészt azért, mert megszünnének az osztrák gyártmányokra vetett, ha nem is jelentékeny, vám- és harminczad-illetékek, másrészt mert a magyar földbirtokos növekvő jóléte növelné a gyártmányok keresletét.

Más szempont alá esik, vajjon minő pénzügyi eredménye lenne e rendelkezésnek és miképen hatna vissza a szomszédos német tartományok földmívelési viszonyaira.

Magyarországon, mint tudjuk, a földbirtokosok egyrészt parasztok, másrészt nemesek.

A magyar paraszt földbirtokát nagyobb teher nyomja, mint a szomszédos német tartományok parasztét, ha tekintetbe vesszük, hogy előbbi a megyének, felsőbbségének, az egyháznak és az államnak is adózik.

A földbirtokosok ezen elemével szemben tehát a közbenső vonali vámilleték nem szükséges kelléke a monarchia német részeinek földbirtokosaival való kiegyenlítésnek.

De másképen állanak még mainap is a nemes földbirtokos viszonyai, ki majd minden adótól mentesen, egyfelől a magyar földbirtok őstermékeinek árát nyomja,

másfelől pedig előnyösen versenyez a többi tartományok sok oldalról megterhelt őstermékeivel; ez tehát rászorul a forgalmi viszonyokban nyilvánuló kiegyenlítési eszközre.

Kitűnik e rövides megjegyzésekből, mily kártékonyan hat Magyarország őstermelésére magára a nemes földbirtokos teljes szabadsága, a mennyiben a föld termékeinek értékét lenyomja, tehát kevésbé jövedelmezővé teszi, és épen ezáltal megbénítja a nyereményes munkatevékenységet.

Minden oly rendelkezésnek, mely a magyar őstermékeknek a többi tartományokba való teljesen szabad behozatalát czélozza, föltételei közé a magyar nemes földbirtokos arányos megadóztatását kell sorolni, hogy a többi, adóval terhelt tartomány őstermékeinek versenyét még jóval alább ne szállítsa, miáltal veszélyessé válhatnék e tartományok jólétére.

Pénzügyi tekintetben kétféleképp szemlélhetjük a dolgot, s mind e két szempont megérdemli e helyen teljes figyelmünket.

Az első azon bevételek megszűnése, melyeket a közbenső vonal a közpénztárakba szolgáltat. E bevételek évenkénti 2 millió 6—800.000 frtra rúgnak s elesésük nagy hiányt támasztana a pénzügyi födözetben.

A második szempont a dohánymonopoliumra vonatkozik, mely 19 millió frt nyers — és körülbelül 12 millió frt tiszta jövedelmet szolgáltat és Magyarországon nincs életbe léptetve, sőt ott sem a dohány termelését, sem gyártását vagy fogyasztását semmiféle külön adó nem terheli.

Ha tehát a közbenső vonalat el akarnák törülni, ez csak e két feltétel egyike alatt történhetnék: vagy ugyanis a közbenső vonal mentén az egész hosszú határ megőrzését a dohánymonopolium miatt nemcsak fenntartani, hanem mivel a termények szabad kereskedelme a csempészetet megkönnyítené, még fokozni is kellene; vagy

pedig be kellene hozni a dohánymonopoliumot Magyarországon is.

Az első alternativa avval az alkalmatlansággal járna, hogy:

1. a közbenső vonalon a fizetésnél még kellemetlenebb zaklatások nemcsak egyáltalában, de még fokozott mértékben folynának tovább, és

2. hogy a vámbevétel megszűnésén túl még a csakis negativ czélú, a dohánymonopolium miatt létesítendő felvigyázó intézkedések haszon nélkül való kiadása is hárulna a pénzügyekre, s e körülmény a tiszta veszteséget még egynehány millióval följebb rugtatná.

Áttérek a második alternativára, hogy ha a magyar királyság törvényhozásának, tehát a karoknak és rendeknek kivált azon irányzat szerint, melyet persze csak az ellenzék követ a legújabb időben, egy maga-magában fennálló (független) elzárt vámrendszert kellene alkotnia.

Pénzügyi tekintetben, a mennyiben ugyanis bevételekről és kiadásokról van szó, valószinűleg nem járna veszteséggel ez az intézkedés, mert a vámbevételék az állampénztárakba folynának, a kiadások pedig nem fokozódnának.

Az ipar és a politika szempontjából azonban lényegesen más nézetre jutunk.

Föltéve, hogy a magyar törvényhozás védő- vagy prohibitiv vámokat provokálna az osztrák gyártmányok ellen, alig lehetne kikerülni, hogy osztrák részről ne alkalmazzanak megfelelő védintézkedéseket Magyarországgal szemben; ily esetben pedig, legalább az én nézetem szerint, mind a két rész, főleg azonban Magyarország fejlődése menetében kárt szenvedne és nehezen kiszámítható kínos háborgatásoknak tétetnék ki.

De még veszélyesebb lenne ez intézkedés politikai tekintetben, mert Magyarországnak a monarchia egyéb részeitől való különválását a legellenségesebb módon vonná maga után és mintegy megörökítené.

A harmadik alternativánál főleg azt a kérdést kell szemügyre vennünk, vajjon saját hatalmából, vagy pedig a karok és rendek közreműködéséhez kötötten eszközölhet-e Fölséged ily módon változtatásokat a vámügyön.

Kitűnő magyar jogtudósok kétségtelennek tartják a király abbeli jogát, hogy a vectigalis és tricesimalis határozatokról intézkedik; régi idejű használata és gyakorlása e jognak is mellette szól.

Azt állítják ezek, hogy habár az 1791. LXVII. t.-cz. a vám és harminczad elveinek szabályozását egy regnikoláris deputáczióhoz utalja, mégis ezáltal a király ebbeli joga sem odább nem adatott, sem a törvényhozásra át nem szállott, mivel itt csakis előmunkálatokról van szó, melyek használata kizárólag a királyt illeti meg mindaddig, a meddig előbbi jogát valamely törvény határozottan nem korlátolja.

Úgy látszik azonban, hogy országszerte, sőt még az országos hatóságoknál is egy másik, ellentétes nézet az uralkodó. Magától értetődik, hogy a munkálatok, valamint véghezvitelük ideje és módja az egyik vagy a másik előfeltételhez képest különböznek, de kell is, különbözzenek egymástól. Ily körülmények közt ma az a fő, hogy méltóztassék Fölséged legkegyelmesebben az irányt megjelölni, melyben a megparancsolt munkálatok véghezviendők. A nélkül, hogy határozott véleményt engedném meg magamnak e fölött, mégis bátorkodom megjegyezni, hogy az idézett három alternativa közül a második, ugyanis Magyarország elkülönítése teljesen elvetendő, a harmadik pedig vagyis a vámtarifán eszközlendő módosítások, oly intézkedésnek tűnik föl, mely sok ember véleményének ingerlésével és mégis csak kicsinyes eredményekkel fog járni. Csekély nézetem szerint az első alternativa a határozó. Magyarország érdekeit teljesen egyesitené és összeszőné Fölséged egyéb államaival, annak a folytonos mementonak pedig, mely a közbenső

vonal minden átlépésénél a két részen uralkodó viszonyok különböző voltát tünteti fel, mindenkorra a végét vetné.

Az ily intézkedés keresztülviteléhez azonban okvetlenül szükséges:

a) hogy a dohánymonopolium hozassék be Magyarországon;

b) hogy a magyar nemesi földbirtok arányosan megadóztassék;

c) hogy a törvényhozás erélyesen intézkedjék abból a czélból, hogy a határt a külfölddel szemben oltalmazza:

d) hogy a külföldi határszéli vámra vonatkozó határozatok hozatala állandóan a magyar királyt egyúttal mint osztrák császárt illesse, a magyar törvényhozás befolyása nélkül; könnyen érthető ugyanis, hogy ha az ellenkező előföltételből indulunk ki, az egész vámközösség következetes működése lehetetlen volna, az intézkedés főczélja tehát meghiusíttatnék. Ez azonban semmiképen sem ellenkezik avval, hogy valamint az jelenleg is történik, a vámhatározatok minden megváltoztatása alkalmával tárgyalások folyjanak a magyar hatóságokkal;

e) hogy Erdélyben és a határőrvidéken is, nehogy új őrvonalakat kellessen ott szervezni, a dohánymonopolium tekintetében ugyanazon intézkedések lépjenek életbe;

végre

f) hogy a német örökös tartományok legalább azon földbirtokosainak, kik a határ mentén laknak, földadójok tekintetében bizonyos ideig könnyebbség adassék, hogy kellőleg fölépülhessenek addig, míg a forgalom önmagától meghozza azokat a kiegyenlítő eredményeket, melyek a kölcsönös érdekek biztosítására alkalmasak.

A főkérdés immár az, vajjon van-e remény, hogy a megjelölt föltételek teljesülhetnek-e, mert elfogadásuk mindenesetre csakis a törvényhozás útján történhetik.

Az én álláspontomnál fogva e tekintetben nem tudok sem remélni, sem az ellenkezőtől nem tartok.

Ha a józan ész és a valódi érdekeknek helyes fölfogása lennének az irányadók, úgy azt kellene hinnem, hogy véghezvihető az intézkedés; mert a dohánymonopoliumot illetőleg csakis a fogyasztókat terhelné egy, habár nem csekély adó, de ez is a kevésbé súlyosak közé tartozik, mivel semmi zaklatással nem jár és az egyesnek a szabad akaratától függ.

A dohánytermelők inkább nyernének, mintsem vesztenének, mivel a fennálló dohánytelepek számának nem az alábbszállításáról, hanem csak e telepek felügyelet alá rendeléséről és új telepek korlátozásáról lehetne szó, a jelenleg termelők tehát bizonyos monopoliumfélét nyernének a magok számára.

A földbirtok egyéb része e kevésbé súlyos korlátozás fejében terményeinek teljesen szabad eladását nyerné, az állampénztárak részére pedig valószinűleg bőven visszatérülnének az eltörülendő közbenső vonal jövedelmei.

A nemesi földbirtok megadóztatásának kérdése már annyira megérett, hogy az ebbeli meggyőződés országszerte mindinkább gyökeret ver és hogy már az utolsó országgyűlésen közeli lehetősége forgott fenn az ebbeli határozatok hozatalának.

Hogyha a dohánymonopolium megkedveltetnék, semmi nem akadályozná, hogy a nemesi földbirtok adaja ne közvetlenül az állampénztárakba folyjék, hanem oly közlekedési eszközök előállítására fordíttassék, melyeket az ország mindeddig nélkülöz; ezekről különben még alább lesz szó.

A többi föltételek ezután már csupa következtetések, a melyek megtagadásától észszerűen nem lehet tartani.

Ha Fölséged a feladatot az imént megjelölt irányban méltóztatnék megállapítani, akkor azonnal hozzá kel-

lene fogni a tarifa-szabályozásoktól lényegileg eltérő munkálatok előkészítéséhez.

Áttérek immár a második pontra, úgymint az anyagi közlekedési eszközök megteremtésére.

Tudom ugyan, hogy itt a magyar udvari kanczellária kezdeményezési jogát érintem, mégis, azt hiszem, meg fog bocsátani Fölséged, ha e tárgy körül is bátorkodom egyet-mást fölhozni, nehogy a magyar királyság jólétének újjáélesztésére irányuló intézkedések körében valami hiány tünjék szembe.

A közlekedési eszközöket illetőleg háromféle irányt követhetünk, ugyanis:

1 közönséges országutak épitését és fenntartását;

2. a folyók szabályozását és csatornák építését; végül

3. vasutak építését.

Szükségesnek látom, hogy a közlekedési eszközöket mind e három irányban kombinálják, mindegyike számára pedig külön-külön rendszert dolgozzanak ki törvénybe vagy királyi rendeletbe foglalás czéljából.

A folyamszabályozások és csatornaépítések, bármennyire kivánatosak is legyenek Magyarországon, mégis igen hosszadalmasak, drágák és nehezen kivihetők; nekem tehát az a véleményem, hogy ma csakis országutak és vasutak létesítésére kell szorítkozni.

Két főkérdés tárul itt elénk, első sorban miféle irányokban kell országutakat és sínutakat létesíteni, és másodsorban, vajjon kit kell a kivitelükkel megbízni? Ez utóbbi kérdés magában rejti a költségek fedezésének kérdését is.

Az első kérdés tárgyalását és megoldását föltétlenül a kormány dolgának tartom. Különösen, úgy hiszem, arra kell itt figyelmeztetnem, hogy azt a kérdést, vajjon mily irányban kell a vasutakat építeni, gyakran fel szokták cserélni és összezavarják avval a másik kérdéssel, hogy vajjon az állam, vagy pedig magánemberek építsék-e azokat.

Meg szokott történni ugyanis, hogy p. o. a vasutaknál bevárják, míg valamely társaság vagy egyes személy valamely vonal létesítése érdekében közbenjár, s azután az adott direktivák vagy esetleg szükségesnek talált külön határozmányok szerint intézkednek. Kevésbé fontos helyi érdekű vasutaknál, mellékvonalaknál nem lehet az ilyen eljárást kifogásolni De a közlekedésre határozó jelentőségű fővonalakat magának a kormánynak kellene megállapítania.

A második kérdést illetőleg azután többé nem forog fenn akadály, hogy a viszonyokhoz képest az építést vagy maga az állam vállalja magára, vagy pedig e tekintetben egy magántársasággal az összes körülmények figyelembevételével történjék megállapodás.

Nekem az a szerény véleményem, hogy mivel Magyarországon a kormány bevételeivel nem rendelkezhetik szabadon és általában kivánatos, hogy ott a magánemberek vállalkozó szelleme ébresztessék és ápoltassék, ne közvetlenül az állam, hanem magántársaságok építsék a vasutakat. Vajjon az országutaknál is ezen módszer szerint kell-e eljárni, arról nem merek határozottan nyilatkozni.

Az egész ügyre vonatkozó hódolatteljes véleményemet a következő tételekben foglalom össze:

1. Ki kellene dolgozni egy munkálatot, mely magában foglalná a Magyarországon szükséges összes országutakat és vasutakat, tekintetbevételével úgy a belföldi, mint a szomszéd államokkal és tartományokkal folyó forgalom igényeire; oda kellene hatni, hogy e munkálat magába foglalja ugyan az összes fővonalakat, de a kevésbé fontos mellékvonalat valamennyit mellőzze.

2. Tárgyalni kellene azt a kérdést, vajjon az országutak a kormány közvetlen behatása által vagy mily egyéb módon létesíttessenek-e?

3. Alaposan meg kellene vizsgálni, hogy mily hatá-

rozatok alatt kell a legszükségesebb vasutak építését magántársaságokra bízni, és mily úton lehet ily társaságokat szilárd alapon és szédelgő üzérkedések kizárásával létesíteni, mely dolog, mellékesen mondva, nem igen fog nehézségekbe ütközni; végül

4. meg kellene vizsgálni és megállapítani, miféle követelésekkel kellene az ország, nevezetesen a nemes földbirtokosok elé járulni, hogy a megjelölt intézmények kivitelének anyagi eszközei biztosíttassanak.

Csak azután lehet majd a kidolgozandó munkálatokhoz tényleg hozzáfogni, miután Fölséged megparancsolta, hogy mily irányban kell haladni.

A harmadik főpont immár a tőkék mozgósítása Magyarország számára, főképen pedig egy magyarországi jelzálog-hitelintézet alapítása.

Csakis Fölséged parancsaitól fog függni, vajjon az állam, vagy itt is inkább egy magántársulat létesítsen-e az ilyen intézetet.

Az első eshetőség tekintetében mindenekelőtt egynémely aggodalmamat bátorkodom Fölséged tudomására hozni.

Tudja Fölséged, hogy a némely módosítással már legkegyelmesebben jóváhagyott munkálatot ugyan leginkább azért vetették el a karok és rendek, mert a kormány provokálta és támogatta ezt az intézkedést; mégis egyelőre azon kifogás alatt vetették el, hogy a kormánynak általa útja-módja nyílnék pártolói támogatására és ellenzéki emberek kizárására.

Attól aggódom immár, hogy ha most a kormány lépteti életbe az intézetet, a magyar ellenzék ezt a kifogást majd kiaknázza a javára és ezáltal jelentékeny nehézségeket gördít az intézet népszerűsége és elismerése elé.

Nem tagadhatom Fölséged előtt, hogy miután ily véleményt Magyarországon nemcsak terjesztettek, de most

is terjesztenek, a kormány csakugyan nehéz helyzetbe juthatna Magyarországnak önző pártoskodásai közepette.

A szabályrendeletek mindenesetre előírásokat és határozmányokat fognak tartalmazni. Hanem e szabályrendeletek se nem magánjogi, se nem szorosan vett törvényes természetűek, kétségkívül lehet tehát kivételeket, kedvezményeket avagy enyhítéseket engedélyezni.

Egy pillanatig sem kételkedem, hogy e tekintetben a legkülönfélébb követelésekkel fognak előállani, majd hitelt a nélkül, hogy az előírt biztosítékokat nyujthatnák, majd kamatterminusok meghosszabbítását, majd végrehajtási intézkedések elodázását, majd ezt, majd amazt a kivételt, mindig azonban a királyi ügy érdekében végzett szolgálatok és hozott áldozatok czíme alatt; efféle igényekből végre annyi eltérések következnének, hogy az egész intézet szilárd fennállását veszélyeztetnék, a pénzügyekre nézve pedig a nélkül, hogy az országnak tulajdonképeni hasznot hajtanának, jelentékeny veszteséggel járnának.

Csekély nézetem szerint jobbnak látnám tehát, ha az ilyen hitelbank mint magánintézet lépne életbe és úgy kombináltatnék, hogy Fölséged hatóságai, valamint Fölséged legmagasabb személye mindenkor a lehető legteljesebb felügyeleti befolyást bírják az intézet létesítésére és működésére.

Ha Fölséged ezen hódolatteljes nézetemhez legkegyelmesebben csatlakozni méltóztatnék, igyekezném a nagy bankházak közül, — ebben azután mindenféle magyar notabilitások vehetnének részt, — egy társulatot alakítani, mely a szabályrendeleteket az előírt úton Fölséged elé terjesztené.

A szabályrendeleteket Fölséged jóváhagyásával én magam dolgoznám ki, bizalmasan egyetértve a magy. kir. udv. kanczellárral és a vállalkozóknak mint tőlük eredni látszó tervezetet tulajdonítanám, melyhez kivánatai-

kat és kérelmeiket csatolhatják és mely fölött az elhatározást Fölséged teljesen szabadon fentartaná magának.

A főherczeg-nádor úr ő csász. fensége oly kegyes volt engem 1844 június 5. felszólítani, hogy közöljem vele nézeteimet egy magyarországi jelzáloghitelintézet alapításáról.

Bátorkodtam egy ily intézet alapelveit magában foglaló leiratban mellékelt vázlatot 1841 június 13. a főherczeg elé terjeszteni és bátorkodom e rövid munkálattal a czélból Fölséged elé járulni, hogy méltóztassék legkegyelmesebben nyilatkozni, vajjon lehet-e ez alapon felhasználásával annak, a mit a karok és rendek előkészítettek, egy szabályrendeletet a megjelölt czélból előkészíteni.

Alázatosan bátorkodom e nagyfontosságú ügyben azokat a szempontokat, a melyekből ki lehet és kell is kiindulni, Fölséged legbölcsebb fölülbirálata alá bocsájtani és a legmagasabb parancsokat kikérni, vajjon egyáltalában és mily módon bocsátkozzam a magyar illetékes tényezőkkel előzetes tanácskozásokba, vagy pedig hozzáfogjak-e s mily irányban Fölséged által megparancsolni méltóztatott munkálatok kidolgozásához?

Végül engedtessék meg nekem az a megjegyzés, hogy valamennyi még oly helyesen fölfogott és kiszámított ebbeli intézkedés épen nem, vagy pedig az eredeti czéllal ellentétes eredményt fog szülni, a meddig úgy az országban, mint a vezérszerepet vivőknél csend, engedelmesség és rend nem honol, mert ez az előfeltétele minden üdvös szellemi és anyagi fejlődésnek.

Bécs, 1845 jan. 28-án.

* *

E nevezetes fölterjesztésre czélozhat Szőgyény László, midőn emlékirataiban a magyar közgazdasági fejlődés elé gördített akadályokról (24. l.) is szól.

Nem lehet czélunk, hogy bőven részletezzük e kiváló fontosságú előterjesztést, mely mintegy reveláczиója az «összetes» érdekeket képviselő akkori udvari kamarai poli-

tikának. Ez az első beható államirata annak az álláspontnak, mely a vámkérdés fejlődésének irányt szabott.

A fölterjesztésnek ugyan nem volt közvetlen eredménye, de híven visszatükrözte Metternich hgnek is a nézeteit s fundamentomává lett annak a későbbi absolut irányzatnak is, mely a 48-iki törvények gazdasági vonatkozásait elfogadta s megvalósította, a politikai garancziákat azonban, jelesül az ország önrendelkezési jogát, melyre ezek épültek, megsemmisítette.

V.

Az adminisztrátori rendszer előkészítésére vonatkozó vezérokmányok.

a)

Gróf Kolowrat államminiszter véleményes jelentései, előadta a miniszteri konferenczián, 1843-ban.

Die Monarchie ist weder vor einem plötzlich auftauchenden Excesse oder Übergriffe der landtäglichen Versammlung in Ungarn gesichert, noch aber darf sie sich der Meinung hingeben, als leite die Centralverwaltung die Bewegungen der ungarischen gesetzgebenden Versammlung. Diese wird durch Impulse von anderer Seite und durch die in ihr verborgenen Fermente fortgerissen und wenn auch die königliche Macht es bisher hindern konnte, dass diese oder andere Beschlüsse nicht in das wirkliche oder gesetzliche Leben eingreifen, so ist die Scheidungslinie doch so gering, dass mit Hilfe des kleinsten Zufalles sie für immer durchbrochen erscheinen würde. In dieser Beziehung ist namentlich der Plan die Adelsbesteuerung als ein Machtmittel des Reichstages durchzusetzen und dem königlichen Ärar ein ständisches Finanzwesen entgegenzustellen, von der höchsten Wichtigkeit. — Ich kann daher nur mit dem allerunterthänigsten Antrag schliessen, die ungarischen Zustände und

insbesondere die Frage, wie dieselben überwacht und im obersten Centrum geleitet werden sollen? zum Gegenstande einer Berathung zu erheben, an der, als einer der höchsten Regierungsfragen, Jene theilzunehmen berufen werden sollten, die das Allerhöchste Vertrauen besitzen und nicht in die Einzelnheiten des jetzigen Ganges der ungarischen Geschäfte verwickelt worden sind.

Kolowrat mp.

b)

A fentebbi vélemény folytán keletkezett legfelsőbb kézirat a magyar udvari kanczellárhoz:

Lieber Graf Mailáth!

Die jetzigen Verhältnisse Meines Königreiches Ungarn bedürfen unzweifelhaft einer gründlichen Erwägung, deren Zweck auf der Erhaltung der ungarischen Grundgesetze basirt werden muss und mittelst deren Ergebnis die belebende und schirmende Thatkraft der Regierung gesichert; den gegenwärtigen, an Anarchie grenzenden Zuständen ein Ziel gesetzt, kurz eine geregelte Verwaltung des Landes in allen ihren Zweigen möglich gemacht werde.

Zum Gelingen dieser wichtigen Aufgabe ist es dringend nothwendig, dass der, zu deren Lösung zu richtende Plan durch die Regierung aufgefasst, von ihr in's Werk gesetzt und mit Beihilfe der conservativen Parthei im Lande durchgeführt werde.

In dieser Absicht habe Ich beschlossen, eine eigene geheime Commission zu bestellen, deren Aufgabe in der Ausarbeitung und Vorlage eines Planes in der kürzest möglichen Frist für den von der Regierung einzuhaltenden Gang zu bestehen hat.

Dieser Commission, welche Ich unter Ihren Vorsitz stelle und zu deren Mitgliedern Ich die Hofräthe Freiherrn Jósika und von Szőgyény, als Beisitzer, dann den

Hofsecretär von Pazinzzi, als Protokollführer, ernenne, haben die bereits an Sie und an die hiezu berufenen Behörden und Würdenträger in obiger Richtung bisher gestellten Fragen und insbesondere die Ihnen, mit Meinem Handschreiben vom 26. März 1843 übertragenen Aufgaben als Behelfe zu dienen und es versteht sich von selbst, dass über die Bildung, sowie über das Vorschreiten dieser Commission das strengste Geheimnis zu bewahren sei.

Indem Ich Sie beauftrage, diese geheime Commission sogleich zu constituiren und in Wirksamkeit treten zu lassen, sage Ich zu Ihnen und zu den Mitgliedern derselben Meine volle Zuversicht, dass Sie Ihre wichtige Aufgabe gehörig zu würdigen wissen und so das in Sie gesetzte Vertrauen vollkommen rechtfertigen werden.

Schönbrunn, am 4. Juli 1844.

Ferdinand mp.

c)

Gróf Mailáth Antal, magyar udvari kanczellár elnöki irata a fenti tárgyban, Szőgyény László magyar királyi referendáriushoz:

Illustrissime Domine Consiliare Aulice, mihi colendissime! Qualemnam, quemve in finem Sua Majestas Sacratissima ope benignarum Manualium sub 4. labentis mensis exmissarum nominare dignata sit Commissionem Illustritati Vestrae ex advoluta earundem Copia uberius perspicere placebit.

Grave sane est atque momentosissimum quod Commissioni huic creditur opus; eo majori itaque solatio mihi cedit, quod in Illustritate Vestra Clementia Augustissimi Domini et Regis nostri talis accedat mihi laborum socius, cujus insignis mentis acies et in rebus gerendis dexteritas, virium mearum debitatem succoletura sit; atque hoc unice stipato ea exsurgit spes ut pro tenuitate virium

in commoda publici operam navare possim. — Velit atque Illustritas Vestra mihi auticio suo adesse, quo sic unitis viribus locatae in nos attissimae fiduciae debite respondere valeamus. Illustritatis Vestrae, Viennae 8. Julii 1844 obligatissimus Antonius Comes Mailáth mp.

Az úgynevezett adminisztrátori rendszer tárgyában gróf Mailáth Antal, kanczellár által tett felterjesztés következtében kibocsátott legfelsőbb kézirat.

Lieber Graf Mailáth!

Über die Mir, mit den zurückbehaltenen Commissions-Protokollen vom 10. September und 10. October 1844, erstatteten Anträge, finde Ich vor der Hand folgendes zu beschliessen: Es ist nämlich Mein Wille, dass in Hinkunft das Amt eines Comitats-Vorstehers im Sinne des Art. 56:723 verwaltet, die Leitung der Comitate von jedem anderem Amte getrennt und sämmtliche Comitats-Vorsteher verpflichtet werden, in den ihrer Leitung anvertrauten Comitaten selbst zu wohnen, allen General- und nach Massgabe der Wichtigkeit der vorkommenden Gegenstände, auch den Particular-Congregationen vorzusitzen, an den Gerichtssitzungen, besonders an den Criminal-Sedrien, wie auch an den Censural-, Waisen- und Confrontations-Stühlen öfters Theil zu nehmen, sich so von der Rechtspflege und dem Rechnungswesen zu überzeugen und da, wo Willkür, Missbrauch oder Partheilichkeit einzureissen drohen, Abhilfe zu bringen, ebenso die Comitats-Cassen öfters unversehens zu untersuchen, die Eintreibung der Steuer nachdrücklichst, selbst mit Suspendirung der offenbar fahrlässigen oder unlauteren Beamten zu veranlassen, das Comitat jährlich zu bereisen, die Verwaltung der Gemeinden und besonders die Rechnungen, die individuelle Steuervertheilung, die Protokolle und Cassen derselben, im Beisein der bezüglichen Magistratualen zu untersuchen, die Klagen der Einwohner gegen ihre Gemeinde-

Vorsteher oder Comitats-Beamte entgegenzunehmen, und soviel, als möglich, an Ort und Stelle selbst sogleich zu schlichten, die Strassen und öffentlichen Bauten der Comitate zu beaufsichtigen und dabei sorgfältig zu prüfen, ob die Vertheilung der öffentlichen Arbeiten gerecht und billig vorgenommen sei? kurz das Centrum der ganzen Comitatsverwaltung zu sein.

Sie haben die Einleitung zu treffen, dass die ungarische Statthalterei beauftragt werde, nach diesen Grundsätzen für die Obergespäne und Comitats-Administratoren eine neue, den gegenwärtigen Verhältnissen anpassende Instruction in der kürzesten Zeit auszuarbeiten und längstens binnen 3 Monaten vorzulegen. — Dieser Entwurf ist dann durch die Hofkanzlei genau zu prüfen und mit den Bemerkungen derselben unaufgehalten meiner Bestätigung zu unterbreiten.

Ausser ihrem strengämtlichen Wirken, ist den Comitats-Vorstehern im Präsidialwege zur Pflicht zu machen, in ihren Comitaten eine, der Regierung und Verfassung ergebene loyale Majorität zu gewinnen, über alle Congregationen und über die diesen vorangehenden Combinationen umständliche Berichte zu erstatten, die von Congregation zu Congregation der Statthalterei pünktlich vorzulegenden Comitats-Protokolle genau zu prüfen, jede wichtige Protokollation zu bezeichnen, und rücksichtlich solcher, gegen die ein Anstand obwaltet, in der Einbegleitung ihre Bemerkungen zu machen, ferner in allen wichtigen Fragen die Weisungen der Staatsverwaltung bei Zeiten einzuholen, sich mit dieser auch rücksichtlich des zu ernennenden Magistrats ins Einvernehmen zu setzen, die zu erhaltenden Aufträge, insoferne sich diese auf das persönliche Wirken des Obergespans beziehen, unerlässlich zu vollziehen, sonst aber mit allen zu Gebote stehenden Mitteln durchzuführen zu trachten.

Um das Ansehen und den Einfluss der Comitats-

Vorsteher zu heben, sind nicht nur dieselben zu ermächtigen, zu Belohnungen und Auszeichnungen, die sie im Interesse des Dienstes und der guten Sache nothwendig oder wesentlich nützlich finden, selbst Anträge zu machen, sondern es ist überhaupt der Grundsatz festzuhalten, dass über alle vorkommenden Anstellungen, Beförderungen und sonstige Gnadengesuche die betreffenden Obergespäne und Administratoren vernommen, ihre Anträge oder Auskünfte gewürdigt, und die Kundmachung der Beschlüsse durch dieselben veranlasst werde. — Ich finde Mich ferner bewogen, den Comitats-Vorstehern, da sie in die Kategorie wirklicher Staatsbeamten treten, nebst dem Vorrechte der Pensionsfähigkeit, einen zur Pension einrechenbaren fixen Gehalt von jährlichen 2000 fl., dann mit Einrechnung der Honorare, welche sie dermalen aus der Domestical-Cassa beziehen, eine Functions-Zulage von 3—4000 fl. gegen dem zu bewilligen, dass ihnen die erwähnte Besoldung und Functions-Zulage — letztere jedoch nur insoferne sie ihre Bezüge aus der Domestical-Cassa übersteigt — aus dem Ärar erfolgt werde und dass 26 Comitats-Vorsteher die höhere und ebensoviele die geringere Functionszulage nach der Verdienstlichkeit des Individuums und nach den Localverhältnissen, was bei jedesmaliger Ernennung bestimmt werden soll, erhalten.

Ebenso gestatte Ich, dass jedem fungirenden Comitats-Vorsteher zur Aushilfe bei den ihm obliegenden Amtsgeschäften, ein eigener, vom Staate besoldeter Secretär beigegeben werde. — Für dieses Amt, wozu nur verlässliche, gutgesinnte, allen Parteiumtrieben fremde Individuen angestellt werden dürfen, bestimme ich ebenfalls 2 Gehalts-Abstufungen von jährlichen 800 und 700 fl., in der Art, dass in jede derselben die gleiche Zahl gereiht werde. Zu diesen Secretären des Obergespanamtes, welche wirkliche und pensionsfähige Beamte sein werden, und welchen ich den Rang der Hofconcipisten verleihe, wer-

den die Comitats-Vorsteher die Besetzungs-Vorschläge der Hofkanzlei erstatten, welcher Ich das Ernennungsrecht sowohl für die erste Anstellung, als auch für die Zukunft mit der Weisung einräume, bei der Bestimmung der Besoldungs-Classe vorzüglich auf Verdienste und erspriessliche Leistungen zu sehen. — Für die gut- und zweckentsprechende Wahl der Individuen mache Ich jedoch die Hofkanzlei verantwortlich.

Es versteht sich von selbst, dass den gegenwärtig bestehenden wirklichen Obergespänen ihre Würde auch dann, wenn sie entweder durch ihre sonstige ämtliche Stellung verhindert sind die Leitung ihrer Comitate im Sinne des vorausgelassenen zu führen, oder aber sich aus anderweitigen Gründen der neuen Ordnung nicht fügen können, zu belassen, für die Comitats-Verwaltung jedoch durch Bestellung von Administratoren der Obergespans-Würde zu sorgen sei, welchen der Gehalt und die Functionszulage der Obergespäne zukommen wird.

So wie übrigens die Comitats-Vorsteher für die genaue Erfüllung ihrer Pflichten, für die richtige Vollziehung und Handhabung der Gesetze, für den geregelten Gang der Comitatsverwaltung in allen ihren Zweigen, somit auch, insoweit sie sich auf die möglichst pünktliche Einbringung der Contribution bezieht, verantwortlich zu machen sind, ebenso wird es die Pflicht der Behörden sein, die Amtsverwaltung der Comitats-Vorsteher gehörig zu überwachen und gegen jene, welche sich etwa in Vollziehung der höheren Anordnungen fahrlässig und gegen die Opposition nachlässig zeigen, oder gar mit dieser gemeinschaftliche Sache machen, sowie überhaupt sich die Vernachlässigung ihres Amtes, oder gar einen Missbrauch ihrer Amtsgewalt sich zu Schulden kommen lassen sollten, mit Strenge und Festigkeit zu verfahren. Von dieser Meiner Entschliessung setze ich unter Einem auch Meinen Herrn Oheim, den Erzherzog Reichspalatin

mit der Aufforderung in Kenntnis, Mir zu den, in Interesse Meines dienstes vorzunehmenden Übersetzungen und Ernennungen der nun zu bestellenden Comitatsvorsteher auch Seinerseits einen umfassenden Vorschlag mit thunlichster Beschleunigung vorzulegen, um die in der Rede stehende Massregel gleich nach Beendigung des gegenwärtigen Reichstages in Vollzug setzen zu können.

Ich ermächtige Sie, die Comitatsvorsteher seinerzeit auf geeignete Art von ihren Verpflichtungen gegenüber der Regierung, dann von den Berichten, welche sie Ihnen vertraulich zu erstatten haben, in Kenntniss zu setzen, sowie auch dort, wo es nöthig sein wird, die Erklärungen von den gegenwärtigen Obergespänen abzuverlangen, ob sie sich der, von mir jetzt festgesetzten Art der Comitatsleitung unterziehen und insoferne sie ein anderes actives Amt bekleiden, dieses niederlegen wollen? Bezüglich der ungarischen Statthalterei habe Ich vorläufig von meinen Herrn Oheim, dem Erzherzog Reichspalatin folgende Anträge abverlangt:

a) über jene Individuen, welche entweder, weil gegen sie in moralischer Beziehung Bedenken obwalten, oder weil es ihnen an Kraft gebricht, ihren Obliegenheiten nachzukommen, zu entfernen wären?

b) zur Besetzung der hierdurch zu erledigenden und dermalen schon erledigten Stellen,

c) über die Einleitungen, welche sonst noch zu treffen wären, um das gesunkene Ansehen der Statthalterei zu heben, bei derselben eine schnelle, gründliche Erledigung der Geschäfte zu bewirken —

d) über diejenigen Gegenstände, sowie über die Art, hinsichtlich deren und in welcher der Wirkungskreis der Statthalterei zu erweitern wäre? endlich *e)* über jene Geschäftseingaben und Angelegenheiten, welche künftighin im Präsidialwege zu verhandeln und zu erledigen sind.

Sie werden veranlassen, dass auch die ungarische

Hofkanzlei die Frage in reife Erwägung ziehe, und mir darüber das Gutachten erstatte, ob und bei welchen Gegenständen auch ihr Wirkungskreis in Absicht auf die Vereinfachung und Beschleunigung des Geschäftsganges zu erweitern wäre?

Die Verhandlung der in dem Commissionsprotokolle vom 10. October 1844 angedeuteten Geschäfts-Eingaben hat im Präsidialwege zu geschehen und zwar dergestalt, dass daran einige von Ihnen in Antrag zu bringende, der Aufgabe vollkommen gewachsene, in Beziehung auf Verschwiegenheit und Gesinnung vollkommen verlässliche Mitglieder der Hofkanzlei, deren Bestimmung Ich Mir jedenfalls vorbehalte, Theil zu nehmen haben und dass Mir die Protokolle darüber alle 14 Tage vorgelegt werden.

Um Ihnen jedoch, auch mit Rücksicht auf die bevorstehenden landtäglichen Vorarbeiten die nöthige Aushilfe zu gewähren, bewillige Ich für die Zeit des Bedarfs die Anstellung eines zweiten Vicekanzlers mit der Besoldung jährlicher 6000 fl. und 1000 fl. Quartiergeld, dann die zeitweilige Vermehrung des Personalstandes der Hofkanzlei mit einem Hofrath und zwei Hofsecretären, diese indessen gegen dem, dass die letzterwähnten drei Stellen bei künftigen Erledigungen allmählig wieder eingezogen werden. — Zur Besetzung dieser Dienstposten gewärtige Ich Ihre Vorschläge.

Den Antrag der Commission, wonach in Zukunft die Gesetzvorschläge vollständig ausgearbeitet dem Reichstage von Seite der Regierung vorgelegt werden sollen, erhält Meine Genehmigung, und haben Sie in dieser Absicht das Erforderliche einzuleiten, sowie dafür zu sorgen: dass der ganze Plan, welcher diesfalls in Bezug auf den nächstkommenden Reichstag von Seite der Regierung einzuhalten sein wird, längstens in der zweiten Hälfte des Jahres 1846 Meiner Schlussfassung unterzogen werde.

Auf die übrigen Anträge der Commission wird meine

Entschliessung dann folgen, wenn die Organe, für welche sie gestellt sind, oder durch die dieselben in Vollzug gebracht werden sollen, gehörig organisirt und bestellt sein werden. — Sie werden diesen Zeitpunkt wahrnehmen und Mir gegenwärtig halten.

Von diesen Meinen Beschlüssen ist im engen Dienstvertrauen durch Mittheilung des gegenwärtigen Cabinetsschreibens, Mein Präsident der allgemeinen Hofkammer Freiherr von Kübeck zum Behuf der ihm nach seinem Wirkungskreise obliegenden Einleitungen, die er im Einverständnisse mit Ihnen zu treffen haben wird, in Kenntnis zu setzen.

Wien, am 11. November 1844.

Ferdinand m. p.

A 27—29. laphoz.

(Az adminisztrátori rendszerre vonatkozó konferencziális iratok valószínűleg a cs. és kir. kabineti irattárban őriztetnek.)

VI.

1845 január.

Szőgyény László m. k. helytartótanácsi alelnöknek a tanulmányi bizottsággal egyesült könyvbiráló főhivatalnál viselt elnöki széke elfoglalása alkalmával tartott beszédei.

a)

Megnyitó beszéd.

Tekintetes tanulmányi bizottmány és véle egyesült középponti könyvbiráló szék!

Minden közállománynak s az ennek gépezetét mozgató és igazgató kormánynak legfőbb, legszentebb kötelességeihez tartozik a polgároknak czélszerű neveléséről s oktatásáról gondoskodni. — Mert az emberi szívbe *nevelés* által oltott *szabad* jogtisztelet bármely fenyítő törvénynél s kényszerítő szabálynál hathatósban óvja meg a polgári társaságot veszélyektől s bajoktól, — az igazságos keresetnek *nevelés* és *oktatás* által egyene-

sített útja, szükséget, szegénységet és nyomort leginkább képes enyhíteni s eltávolítani; *nevelés* és *tanítás* készít legbiztosabban józan s felvilágosodott közvéleményt s vezérli az embereket polgári nagykorúságra; — *helyes nevelés* von féktelen szabadosság s józan szabadság között elválasztó határt s edzi a rend, törvény és felsőbbség iránti tiszteletnek érzetét; — végre *egyedül nevelés* és *oktatás az,* mi a közállomány sokféle szellemi s anyagi szükségeinek fedezésére kivánt erőt, tehetséget és képességet teremt s állít elő.

Ha már így — szerintem - *minden* álladalomnak önérdekében fekszik a köznevelésről való éber gondoskodás, *ez* hazánkban, melynek alkotmánya polgártársaink nevezetes részének közdolgainkba oly *tetemes* befolyást enged, *kétszeres* figyelmet igényel, — igényel pedig kiváltképen *most*, midőn hátramaradásunk és fogyatkozásaink érzete, jobb állapot utáni sovár vágyakat gerjesztve, ezek nem óvatos, eszélyes és lépcsőnkénti biztos javításokkal, hanem — őseink bölcseségét tanusító, századok viharjai között megtartott és czélszerűségüket már ezzel is kitüntető — legidvesebb intézeteink szenvedélyes megrohanásával, — közéletünkbe nem illő tényezőknek rögtönzött felvételével — s más nemzetektől kölcsönzött idegen növényeknek, elő nem készített és így a várt gyümölcsöket meg nem teremhető honi földünkre áltültetésével kivántatnak sokak által kielégíttetni, s midőn már majd *mindenki* magát honi bajaink orvoslására hivatva vélvén, e nehéz munka körül avatatlan kezekkel kontárkodik.

Felfogta dicsőségesen országló Kegyelmes Urunk Királyunk magasztos tisztének e fontos feladatát, midőn a század komoly intését megértve s honi viszonyaink örömtelen képéből visszatükröző szükségeinket érezve, a köznevelés és tanítás czélszerű javításának szentelé nagyrészben honatyai gondoskodását. — — Mert alig van annak ága, melyben jótékonyan ható szentséges kezének

nyomát hálásan máris nem éreznők. — Az elemi tanodák, ipartanodák, tanító-képező intézetek, több új tanszékek felállítása, tudományos és művészeti társulatoknak kegyes pártolása, édes anyanyelvünk közoktatási polczra lett emeltetése s az egész tanítási rendszernek a kor és tudomány józan igényei szerint munkában vett általöntése, mindannyi tündöklő bizonyságai: miként Ő Felsége, — midőn *itt* némely tudományok parlagon hevert mezejét míveltetni, *ott* az igyekezet, tudni-vágy és élelem keresésre való képezésnek addig oly kevés utakra szorított irányát több czélok felé vezettetni rendelé, — semmit inkább atyai szívén nem visel, minthogy hű alattvalói kedves hazánkban is a míveltség és tudományosság ama fokára emelkedjenek, melyen más nemzetekkel a versenyt kiállhassák. — — Vannak tehát már kedves honunkban a szerény alsó elemi tanodáktól fel a büszke tudományos egyetemnek legnevezetesebb tanszékéig számos intézeteink, melyeken már majd mindenki, jövendőbeli rendeltetését szabadon választva, hajlama s tehetsége szerint nyerhet oktatást és képeztetést.

Az ezekben való működésre hivatott férfiak a kor legszentebb, legdrágább érdekeinek letéteményesei s a közállomány összes hivatalnokai között alig jutott másoknak nehezebb s nagyobb felelősséggel járó feladás, mint nékik. Nemzedékek sorsa tőlük függ; — polgári társaságok állapotját sáfárkodásuk határozza el; — s munkáló eszüknek hatása az egész állomány részeit összefűző lánczolatnak minden egyes szemeiben érezhető. Mert, valamint a közoktatóknak *hű* eljárása a magánéletnek alkalmas s erényes családtagokat, a nyilvánosnak pedig jó polgárokat s hív alattvalókat képez, úgy hivatásuk *fonák* vagy épen vétkes szándékú felfogása minden köz- és magányveszélynek válhat gazdag forrásává. Mert a fiatal kebelbe elhintett ártalmas magvakból tudatlanság, erkölcstelenség, nyomor és átok sarjadzik!

Nem ide tartozik honi jelen állapotjaink terjedelmes festése. Isméri ezeket mindenki, kinek, a közélet komolyabb része bármily állásban jutott osztalékul. Hogy ezek nem ép és egészséges életművezetnek jelenségei, de inkább sínlődő testnek kórjelei, e helyen alig lesz, ki tagadná. Ezeket orvosolni, a kóranyagot elfojtani s a testnek minden részeibe valódi életerőt s tiszta nedveket önteni a jelen pillanatnak főfeladása. — — — De mélyebben fekszik a baj s már inkább elharapódzott a mirígy, hogy sem gyökeres kiirtását alaposan reményelhetnők, ha csak a nevelés és oktatás leghatályosabb emeltyűi nem tétetnek folytonos, eszélyes mozgásba. Mert minden, mit az álladalmi hatalmak legbölcsebb, legtörvényesebb s legerélyesebb működése eszközölhet, csakhamar nyom s gyümölcs nélkül elenyészik, ha nevelés és oktatás nem képez polgárokat, kik önmagokban viselik a kormány idves intézkedései maradandóságának biztosítékát. — — S *ez* azon mező, melyre Urunk Királyunk kegyelme bennünket egyrészt állított, hogy erőnkhez képest a nagy munkát mi is segítsük elő. — Tüskés és göröngyös volt a közoktatónak pályája minden időben; — nehézségekkel, melyek magában az emberi természet gyarlóságában gyökerezvék, kelle nékik mindenkor küzdeniök; *de most*, midőn a közéletnek színpadjáról, nem ritkán vallástalanság, szabadosság, — törvény, tulajdon s felsőbbség iránti tiszteletlenség, — a szónak féktelensége, — más vélemény iránti türelmetlenség s az abban lévőknek gyanusítása, végre minden függésnek és fegyelemnek számkivetése a magánéletbe is átszivárognak s a fiatalság gyakran *künn* és *hon ily* példákat látva s *ily* mételyt beszíva lép a közoktatásnak szent templomába, — *most* mondám — még *sokkal* terhesebb s aggasztóbb lőn a tanítórendnek állása, midőn már nemcsak tudatlanból értelmest, gyengéből erőst s jóból jobbat képezni, de többnyire a már megrontott kedélyt gyógyítni, s a rossznak csiráját kiir-

tani áll főkép tisztében s kötelességében. — Hogy tehát *ennek* megfelelve, vallásosság, erényesség, önkénytes engedelmesség, törvényes rend és csend iránti hajlam csepegtessék az annyira rugékony fiatal kebelbe, — hogy meddő politikában s ábrándos reform-tervekben való merengés helyett hasznos, gyakorlati ismeretek szomja gerjesztessék, — hogy minden tehetségnek a maga hivatása szerint *helyes* irány adassék, – hogy a tanító kezei közül kilépő növendék áltanok ellen megedzett, szilárd férfikeblet vigyen a komoly életnek küzdhomokára s hogy így kedves hazánknak ily tulajdonokkal bíró nemzedék képeztessék, mely egy tartós, szebb jövendőnek reményére jogosítson, -- szükséges: miszerint mindazok, kikre a királyi bizodalom a köznevelés és tanítás szent ügyét bármely állásban bízta, nemcsak elegendő tudománynyal s tanodai jártassággal, de kivált a legjózanabb politikai gondolkozással s a legtisztább jellemmel bírjanak — s a haza boldogságáért és javáért önmegtagadó feláldozásra és erőkifejtésre készek legyenek. — E felett pedig *őrködni* a mi tisztünk. — *Őrködni* csüggedhetetlen figyelemmel, hogy a tanítás a naponta fejlődő s óriási léptekkel haladó tudományok igényeinek megfeleljen s *őrködni* egyszersmind hajthatatlan szigorúsággal, hogy e borús napokban kötelességét a vázolt körben mindenki híven teljesítse. — S ebből áll — felfogásom szerint — a nevelés és oktatás irányában nevezetes hivatásunk, — ez teszi, — ha nem csalatkozom, e részbeni kötelességeink velejét és sommáját. — — — De van hivatalunknak még egy más, az érintettnél nem kisebb fontosságú része: — értem a honi sajtóra tisztünkben álló felügyelést. — Ki volna, ki a sajtónak, az emberi elme diadalát örökre hirdető e legbecsesebb találmánynak az életbe mélyen ható erejét nem ismerné? — Ki ne tudná, miként a sajtó, helyesen kezelve, a közértelmességnek áldást hozó bőségszarúja, ellenben felügyelés nélkül magára hagyatva, vagy épen

czélellenesen használva, minden rossznak s veszélynek válhat legbujább forrásává! — — Ez utóbbiak eltávolítását s megelőzését tehát a közállománynak szinte első kötelességeihez számítom; — s ezért, valamint a gondolatok közlése, mint mind egyéb jog gyakorlata korlátok nélkül polgári társaságban nem képzelhető; hasonlókép a gondolatközlésnek leghathatósb eszköze — a sajtó — *bizonyos* korlátok nélkül nem létezhet. — Hazánkban *ténylegesen*, s ha az 1790-ki, 1827-ki és 1836-ki törvényhozásnak évkönyveit s eredményét tekintjük, bátran elmondhatjuk: a *törvényhozás beleegyezésével* is jelenleg megelőző természetűek állanak fel. — — Elhallgatom ezen rendszernek hasznos, idves s a status czéljának, nézetem szerint, a repressiv szabályoknál sokkal inkább megfelelő tulajdonait, — viszont nem említem az annak természetéből folyó bokros nehézségeket, nem szólok azon osztálynak, mely a könyvbíráló higgadt ítélete és sarlója alá tartozik elmeszüleményeit bocsájtani, — kevés kivételekkel — szinte általános ama jellemétől, miszerint: egy fölsőbb tekintélynek nyomatékát s valóságos vagy törvényesen föltett magasabb belátást elismerni és tűrni nem tud, — nem érintem végre a szerzők gyakori fogásait és cselszövényeit, melyekkel a legélesebb fölfogású bírálót is kijátszani törekszenek; — de el nem hallgathatom, miként *jelenleg*, midőn az írók nagyobb része, a komolyabb s gyakorlati tudományok mezejét parlagon hagyva, majdnem kirekesztőleg a politikai és időszaki irodalomnak szenteli tehetségeit, — midőn kivált ez utóbbival épen *azon* néposztályra gyakoroltatik befolyás, mely előtt a jobb munkákban feltalálható ellenméreg-tárna gyéren áll, — midőn *nem egy* ábrándos javító a sajtót *arra* kivánná használni: hogy a kormány köteles felügyelését, a már nagykorú emberi nemhez nem illő gyámságnak — az óvatosságot sötétségnek. — és sarkalatos intézeteink megtartását kiváltságos szűkkeblűségnek gúnyolja, s tör-

vényes és társas viszonyaink gyökeres felforgatását javasolja és sürgesse — el nem hallgathatom mondám — miként *jelenleg*, az *ily* nehézségekkel való folytonos küzdésre, s *ily* bajok legyőzésére s megelőzésére felhívott organumok vállain fekvő teher a legnyomasztóbbak közé légyen méltán sorolandó.

Felséges Urunk bölcsesége készíttetett ugyan újabb időben a könyvbírálat és vizsgálat számára szabályos utasítást, mely a legszabadelvűbb elvekre s legméltányosabb alapokra fektettetett; de minekutána *oly* utasítást, mely *minden* előkerülhető esetet kimerítsen, képzelni is alig lehet; *megelőző* (praeventiv) rendszer mellett, a sajtóvisszaélések ellen egyedül a könyvbiráló egyéni józan gondolkozásában, éles belátásában, helyes tapintatában, s ernyedetlen szilárdságában fekszik a valódi biztosíték. — Vallásosság s erényesség légyen tehát a könyvbirálónak iránytűje; — törvény s törvényesség legyen világító szövétneke. — Mindennek, mi *ezen* legtágabb értelembe vett alapelvekbe *nem* ütközik, higgadt, méltányos, s egyéni nézeteinek háttérbe szorítása melletti megítélése s viszont, mik ezek ellen nyiltan s alattomosan irányozva lennének szigorú kárhoztatása, elhatározott visszavetése, s lehető mérséklése legyen hivatalos eljárásának általános jelleme. — De nem csak a sajtó alá *bocsájtandó*, az az alól *kikerült* munkák vizsgálata is hasonló fontosságú feladat, — sőt, minthogy akár a honi sajtó által alattomosan kinyomatott, akár a külföldről becsempészett kész munkák csakhamar ezer meg ezer kezeken keringve, tartalmokkal a közönségre rögtön és *ténylegesen* hatnak, *ezen* eljárás, a kézirati bírálatnál némi tekintetben talán még nyomatékosabb, s nemkevésbé erős és jártas kezeket kiván. — A könyvbírálatnak e két nemét felséges Urunk részint közvetlen, részint felebbvíteli s felügyelő hatósággal ezen tekintetes székre bízta; — s nékünk jutott a nehéz, de — minthogy főként bizodalmon épül — melyet Ura, királya részérül

bírhatni, minden hű alattvalónak legnemesebb czélja, — *díszes* hivatás: e tágas téren a Király és Hon érdekeit egyesítni és szilárdítni. — — — Ha ezen terhes kötelességeink hosszú során végig nézek, s azokkal középszerűségemet egybevetem, aggodalommal telik el keblem: vajjon a bennem helyczett legfelsőbb bizodalomnak megfelelni, s magamat ő Felségének — csekély érdemeimet messze felülhaladó kegyelmére méltóvá tenni képes leendek-e? Nevekedik pedig ezen aggodalom, ha meggondolom: *mily nagy* férfit váltok e székben föl!? Egy férfit, kit bölcsesége, mély tudománya, sziveket hódító humanitása, minden közdolgainkban való ritka jártassága mellett, kivált a tanulmányi s nevelési tárgyak iránti előszeretete, s ezek körül szerzett temérdek elméleti s gyakorlati ismeretei e helyen kipótolhatatlanná tettek; — ki ezen tekintetes biztosságot, új elrendeltetése után töretlen pályáján biztos léptekkel vezette, s mostani tekintélyes állására jutni segíté — kinek halhatatlan érdemei minden jobb érzésű honfinak, — de kivált azok, kik fáradhatatlan munkásságát közelebbről bámulták, s nyájas bánásában részesültek, — szivében, magoknak háladmléket emeltek, s kinek kora halálát a múzsák, — a tanító és könyvbíráló rend, — mi, kik bölcs tanácsait oly nagy veszteséggel nélkülözzük, s az egész haza méltó fájdalommal siratja.

Valóban ezeket szem előtt tartva el kellene csüggednem, ha magam körül tekintve nem látnék oly jellemeket s tehetségeket egy díszes koszorúba szőve, melyekkel támogatva s istápolva a gyengébb is biztosan elérhet a kitűzött czélhoz. — Egyéneket szemlélek e tekintetes tanulmányi bizottság és középponti könyvbíráló szék nagyérdemű tagjaiban, kiknek kitűnő elmebeli tehetsége, tudományossága, az irodalom mezején szerzett hírneve, — törvényhozásban és közigazgatásban tanusított derekassága, teljes joggal kivívta magának a közelismerést. — Egyéneket, kik a magánnevelésnek rögös pályáján férfiakat ké-

peztek a Hazának s Királynak, kiknek lángesze, bámulatos készülete, jelleme és szíve nem csak a művet, de a mestert is dicséri; — csupa egyéneket, kik tárgyavatottságukkal, s a lehetetlent is megközelítő vasszorgalmokkal, mindent, mit az álladalom hivatalnokaitól alaposan követelhet, nem csak teljesítettek, de, — mondhatni, — felül is múltak. — Noha tehát ezen, eddigi hivatalviselésemnél fogva és nékem nem egészen idegen körbe alig hozok egyebet, mint jó akaratot, tiszta kezeket — a legnyomasztóbb tehernek elviselésére is mindenkor kész kitűrést, s hivatalunkkal járó minden kedvetlenségek ellen megedzett férfias keblet; táplál mégis az édes remény: miszerint ő cs. k. Főherczegségének országunk hódolva tisztelt nagy Nádorának kegyelmes pártolása, s a n. m. m. k. helytartótanácsnak méltányos engedékenysége mellett, e tekintetes tanulmányi bizottság nagyérdemű tagjainak tanácsa, s közremunkálása által eltelve és segítve, tisztemben úgy leszek képes eljárni, hogy arról a királyi szék előtt mindig nyugodtan számolhassak. — — Bizodalmat, s irántami szíves hajlandóságot kérek tehát a tekintetes tanulmányi bizottság és központi könyvbíráló szék nagyérdemű tagjaitól, – bizodalmat mindazoktúl, kik hivatalos állásuk által hozzánk csatolvák, — bizodalmat s tapasztalt becses indulatodnak megtartását tőled e tekintetes biztosságérdemteljes első ülnökétől, kihez régibb viszonyokból származó hálás tisztelet vonz, — s ki mostani tisztemnek foglalatosságait nagyemlékezetű elődömnek hivatalos távolléte alatt s gyászos elhunytától fogva oly kitűnő magad megkülömböztetésével folytattad. — A legőszintébb bizodalommal, s legbarátságosabb hajlammal kivánom s fogom én ezt részemről a tekintetes biztosság tisztelt tagjainak öszvesen s egyenként viszonozni; s a tekintetes biztosság, és minden egyes tagjainak hivatalos becsülete, hitele, és tekintete ezentúl saját becsületemmel elválhatatlanul öszszeszőve — annak megtámadások elleni védelme, és min-

den körülmények közötti szeplőtlen fenntartása kötelességeimnek legszentebb része leend. — Közösek lesznek ezután gondjaink, közösek örömeink! — S így lelkesítve nyugodt kedélylyel és reményteli érzéssel nyúlok már a kezeimre bízott hivatalnak folytatásához, magamat a tekintetes tanulmányi biztosság és központi könyvbíráló szék nagyérdemű tagjainak, szívességébe, barátságába, ismét és ismét ajánlván.

b)

A bemutatás alkalmával mondott beszédek.

Tekintetes tanulmányi bizottmány és középponti könyvbíráló szék!

Midőn felséges Urunk királyi szava csekély érdemeimet s középszerűségemet messze felülhaladva jelen hivatalos állásomra emelt, nem annyira új tisztemnek szerény vágyaimon s igényeimen sokkal túlterjedő díszében, s hatásában, mint inkább abban leltem föl a királyi kegyelemnek reám nézve legörvendetesb zálogát: hogy a mikor felséges Urunk gyenge vállaimra *ily* terhet fektetett, *ezt*, az annak elviselését könnyítő s kellemesítő hathatós támaszokat jól ismerve, cselekvé, s hogy kegyelmes határozata által *oly* testületnek kormánya bizatott kezeimre, melynek nagyérdemű tagjai rokonérzésemnek és tiszteletemnek már régen tárgyai. — És ezért, noha közös hivatásunknak nehézségeit, s kivált jelen napjainkban nevekedett terheit eddigi hivatalviselésem közvetlen feladatából szerzett tapasztalás után is megismerni tanultam, — mégis, szándékom tisztaságának öntudata mellett, *ily* munkatársak közé lépve, kiknek érdemei, bölcsesége és jártassága, őket a bennök helyhezett legfelsőbb bizodalomra annyira jogosítja, — az aggodalomnak szava elnémúl, — és csak öröm s büszkeség: ily férfiakat vezethetni, vagy inkább vélek karöltve haladhatni, felséges Urunk iránti hála, s édes remény foglalja el keblemet: miszerint a közöttünk

létesülendő viszonyok, kölcsönös bizodalom, hajlam, s engedékenység által erősödvén, hivatalos életünk komolyabb s kedvetlen perczeit szíves barátsággal és szilárd összetartással fogjuk egymásnak felderíthetni; — s hogy a legjelesebb elemekből és tényezőkből szervezett ezen tekintetes tanulmányi biztosság és középponti könyvbíráló szék, csekély személyemmel gyarapodva, sem tekintetéből veszteni, sem kevésbé szerencsés sikerrel mint eddig nehéz pályáján működni nem fog. — Fogadják tehát a tanulmányi biztosság és középponti könyvbíráló szék érdemteljes tagjai e nagybecsű megtiszteltetésemért hő hálámat, s méltóztassanak rokonérzésemről s igaz tiszteletemről öszvesen és egyenként meggyőződve lenni.

c)

Tekintetes egyetemi tanács!

Hogy felséges Urunk magas kegyelme, engem tehetségem csekélysége mellett jelen hivatalos állásra méltatott, ezt alig köszönhetem egyébnek, mint közéletem amaz irányának, mely a magyar királyi egyetemen nyert képeztetésemnek egész létemmel szorosan összeforrt eredménye. Valamint tehát magamat büszkélkedve vallom a magyar királyi egyetem növendékének s az ebben nyert tanításért érzett hálát szívemben mélyen bevésve viselem, úgy semmit sem óhajtok inkább, minthogy minél több és minél fontosabb alkalmat nyerjek ezen hálás tiszteletemnek érzését ténylegesen igazolhatni.[1]

d)

Tekintetes törvényes kar!

Hálás érzéssel emlékezem vissza fiatalságomnak ama boldog napjaira, melyekben a királyi egyetemnek törvényes karától nyertem a közhivatal viselésére való első képeztetésemet. — A midőn tehát Ő Felségének kegyelme

[1] A pesti egyetem rektora: Vizkelety Ferencz volt.

jelenleg csekély tehetségeimnek oly kört tűzött ki, melyben a honi tanulmányi tárgyak körüli működés teendi kötelességeimnek főrészét, örvendve fogok élni minden alkalommal, mely ezen érzésemnek tettleges bebizonyítására magát előadandja. — Fogadja ennélfogva a tekintetes törvényes kar ezen nékem felette becses megtiszteltetésemért legszívesebb hálámat s engedje különösen Méltóságod[1] — kinek bölcs, tapasztalt és minden tekintetben kielégítő igazgatása a törvényes szakbeli tanításnak legüdvösebb eredményeiért kezeskedik, — hogy általán igen nagyra becsült fáradozásáért legszívesebb köszönetemet kijelenthessem.

e)

Tekintetes orvosi kar!

Ha ezen megtiszteltetésemnek becsét még valami nevelhette, valóban erre semmi nem vala inkább alkalmas, minthogy a tekintetes orvosi kar érdemteljes tagjaival, *Nagyságod* sziveskedett megismertetni s illetőleg régi ismeretségünk megújítását eszközölni. *Nagyságod,*[2] kihez a leggyengédebb viszonyokon alapuló hálás tisztelet vonz, s kivel jelenleg többféle hivatalos kapcsok által is lett összeköttetésem új tisztemnek reám nézve legörvendetesb hatásaihoz tartozik. — Valamint tehát ezen tekintetes karnak nemcsak e Honban, de annak határain túl is elismért fényes érdemei s a tudományok legnehezebb, de egyszerismind az emberiségre legidvesebb nemében híres jártasságánál fogva igaz tiszteletemet teljes mértékben bírja; úgy annak nagyérdemű igazgatója iránti érzéseim e tiszteletet annál inkább nevelik s erősítik, minél erősebben vagyok meggyőződve, hogy ennyi jeles elme ily kormány s vezérlet alatt egyesítve a legörvendetesb siker és eredmény reményére jogosítja a Fejedelmet és

[1] A jogi kar igazgatója Pethőfalvi Uzsovics János septemvir volt.

[2] Az orvosi kar igazgatója Stáhly Ignácz protomedikus és helyt. tanácsos.

Hazát. — Fogadja tehát Nagyságod és a tekintetes orvosi kar őszinte nyilatkozatomat: hogy ügyeinek kedvező, — értem a tudomány, rend és fegyelem érdekében — kedvező eldöntését, hivatalos körömben tehetségemhez képest elősegíteni, mindenkor gyönyörűségnek tartandom — s méltóztassanak becses fáradozásokért érzékeny köszönetemet szívesen fogadni.

A 35. laphoz.

VII.

Gróf Széchenyi Istvánnak Szőgyény Lászlóhoz intézett két levele.

a)

Orsova 1834. szept. 6.

Tisztelt Barátom! Igen igen bánom, hogy személyesen hozzád most szerencsém nem lehet és ekkép azon igen tökéletlen módhoz kell nyúlnom, levél által közleni Veled nézetimet s kérésimet. — Az utolsó pesti közgyűlés alkalmával az végeztetett a szinház dolgában, hogy 1836. esztendőnek tavaszáig felfüggesztessék annak építése, de akkor, ha jobb hely addig nem találtatnék, csakugyan a kerepesi úton Grassalkovics fundusára rakassék. Jobb helyet, mely a czélhoz illő, bizonyosan fogok találni; de egész aggodalmam azon pénz körül forog, mely a ház díszes felépítésére szükséges s melynek birásával eddigelé még nem dicsekedhetünk. Sok tekintetnél fogva a lotteriánál e czélra nézve jobbat nem ismerek. Sajnálom, hogy eziránt gondolataimat pesti együttlétünkkor nem közlöttem Veled; de akkor oly bizonyos valék, hogy a kerepesi úton fog Melpomene megtelepedni, hogy a dolog további kifejléséről nem is akartam hiábavaló szót veszteni. Most azonban, midőn «semmi elhibázva még nincs, kérlek, pártold te is a lotteria dolgát. Pest vármegye nem sokára beadandja a lotteria részletesebb tervét a Helytartó Tanácshoz, hol, mennyire lehetett, a mezőt egy kissé már előkészítém. Onnét ti hozzátok megy. Kérésem tehát ez:

eszközölnéd nálatok a dolog felfüggesztését visszajövetelemig, ha csak sejdíteni is lehetne annak kedvetlen dülését. Informátiótól sok függ. Lesz-e sikere, nem tudom, de a próbát megérdemli. A dolog kivitelére nézve azt vélem, hogy kedvetlen felvétel és határozás iránt consequentia egy cseppet sem bilincseli a Helytartó Tanácsot és Cancelláriát, de az ügy tán inkább egy kissé azon nézetekkel, melyekkel az ország rendei bírtak, és azon nehézségekkel látszik összeütközni, melyeket, ha nem csalatkozom, ki is jelentettek már. Mily benyomást fog a dolog a diétán tenni, az majd az én dolgom lesz. A tárgy, kedves Barátom, oly szövevényes, hogy arról csak szólni tudok, de — kivált sok egyébb foglalatosságaim közt — írni nem. Kérlek tehát, ügyelj csak arra, hogy visszajövetelemig a lotteria dolga egészen tönkre ne jusson. E tájékban több nap óta vagyok már; dolgom felette sok, egészségem pedig kevés. Élj addig is, míg ismét meglátjuk egymást, boldogul és szeresd egy kissé, Orsova, szeptember 6. 1834. hű barátod — to be or not to be that is the question — Széchenyi István.

b)

Supaneki vesztegház. 1834. okt. 25.

Tisztelt Barátom! Törökkel, oláhval többet bajlódván, mint dunai szirtekkel, itt ülök minden vágyaim mellett, veszteglő rab. Unalmimra azonban nem egy szebb jövendőnek biztos, de távolibb reménye derített csak fényt, hanem october 8-án írt barátságos soraid is jelenleg kellemtelibb érzésekre melegítik keblemet. — S ugyanis Barátom akármi szomorító és másokért pirulni kényszerítő selejtességet képez is leveled előmbe, éppen leveledet nézem nem csak honi színpadunk, de nemzeti fölemelkedésünknek is legbátorítóbb zálogául. Mert hol a hazának oly fiai csak léteztek volna is, kik, mint Te, önmegtagadásig dolgozol a közjón, ott már csak ily erényért se

hagyná a nemzetek Istene gyámol nélkül a hont. S hát hol még élnek az anyaföldnek ily zarándok szerénységű, de minden jót gyűjtött reményei, sőt inkább még csak ezentúl fognak fényesb és hatalmasb körben járulni a közvirágzáshoz, mint Te, ott nem egy aránylag ocsmány háza a két szinészeti bálványnak fog felemelkedni, de minden felvirulni és feldicsőülni, a mi lelkes emberek közt szép, édes s szívmelegítő csak létezhet. Ha irigyeim — mert Te úgy nevezed és így én sem akarom őket ellenségeimnek nevezni — többet bíznak a feltett czél elérésére nézve bennem, mint magukban, azt — önérzéssel mondom — valóban jól teszik, mert ők vagy soha czélhoz nem érkeztek volna, vagy elért czélukat a lelki és testi por- és sárnak közepette Hunnia valóban soha saját czéljául el nem ismerheté. Midőn én, noha az igazságot bebizonyítandó száz tanúk hallatára csak a pesti zászlók után szegődtem közmunkálóul, oly gyámolókkal, mint Te, undok por és émelygető «*Sár közé*» [1] honunk csinosodását állítni soha, de soha nem fogom, — — — s így inkább semmi czélt sem érni el, — vagy dicsőt!

Itt maradásom bizonytalan és meglehet az őszt és a tél nagy részét is itt töltendem, — — — és ha sors kedvez, tán a Vaskapú közepette, melybe már mélyen vágtam a hazai baltát; ki tudom-e onnan megint húzni, és irigyeim (?) — szeretném tudni mimért — nem fognak-e végkép a baltával együtt elsülyeszteni — tudja Isten! S azért bízzuk a színház dolgát, addig is, míg a sors egybehoz ismét, az időre s a velünk örök frigyű nemzetiség geniusára. Inhideglelésed után remélem jól vagy, nem is volt bajod oka — higyjed el — az igen is kevés, de inkább a felette sok vér és erő, mely lelkileg szólva, noha tudom, kopni Benned soha nem fog, idővel mégis, szebb vágyaidnak beteljesülte után abba az őszesti szép egybehangzásba helyzendi magát, mely a meglet-

[1] Alluzio Sárközy pestmegyei alispánra.

tebb kornak öröme. Tartson Isten, Te pedig viszont a Magyarok Istenét tartsad kebledben. — Shupaneki (Županek, Schuppaneker Contumaz) veszteglház, oct. 25. 1834. Rokonkeblű barátod Széchenyi István.[1]

A 37. laphoz.

VIII.

József főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz Alcsúthról 1845. okt. 18-án intézett sajátkezű levele a főispáni utasítások tárgyában.

In nexu illarum consultationum, quas nuper dierum de objecto instructionis supremorum Comitum cum Excellentia Vestra fovebam, Eidem notum reddendum habeo, quod medio hesterni cursoris acceperim praesidiales Vice-Cancellarii Apponyi, quibus mihi questio ponitur, an instructio haec et qua die per Consilium L. R. ad Comitatum moderatores et Cottus dimissa fuerit? Confirmat id ipsum, quod nuper Excellentiae Vestrae commemorabam, nempe quod superius censeant, visa hac instructione, eaque cum Theresiana collata, Regnicolas ab illis idaeis, quas sibi de noviori Moderatorum situatione in antecessum efformaverant, recessuros, atque in eadem conquieturos. — In hoc rerum situ pertractatio objecti hujus in futura Consilii sessione suscipienda evitari vix poterit. — Alcsúth, die 18. Octobris, 1845. — Josephus Palatinus m. p.

Magyarúl:

Kapcsolatban ama tárgyalásokkal, melyeket a minap a főispánoknak adandó utasítás ügyében folytattam excellencziáddal, tudomására kell hoznom, hogy a tegnap érkezett futár Apponyi al-kanczellártól elnöki átiratokat hozott, melyekben azt kérdezik tőlem, szétküldte-e a kir. helytartótanács ezt az utasítást a vármegyék adminisztrátorainak és a vármegyéknek, és melyik napon? Megerősíti ez

[1] Szőgyény L. 1834. okt. 25-én kelt levele Széchenyi István grófhoz a Majláth B. kiadta Széchenyi levelek közt. — Az itt közlött két levél megjelent a Pesti Napló 1873. évf. 218. számában.

ugyanazt, a mit a multkor említettem excellencziádnak, hogy t. i. odafönt azt hiszik, hogy a rendek, látván ezt az utasítást és összehasonlítván azt a Mária Terézia-félével, azokat az eszméket, melyeket az adminisztrátorok újabb helyzetéről előzetesen alkottak maguknak, elejtik és a helyzetbe belenyugosznak. — A dolgok ilyetén állásában alig lesz kikerülhető, hogy e kérdés a helytartótanács jövő ülésében ne tárgyaltassék. — Alcsúth, 1845. okt. 18-án — József nádor s. k.

A 38. laphoz.

IX.

István főherczeg-nádor körutazása[1]

1847. szept. 1.–okt. 14.

A körutazás ekkép volt elrendezve: az *első hintóban:* a főherczeg és GRÜNNE Károly gróf huszár-ezredes, főudvarmester; a bakon: Csurgay huszár.

2-ikban: ZICHY Albert gr. major, kamarás és én; a bakon: Frengl vadász, gróf Grünne szolgálatában.

3-ikban: KÁROLYI László helytartósági elnöki titoknok és SZALAY István helytartósági concipista. A bakon: Schager vadász, Zichy gróf szolgája.

Szalay már akkor elnöki titoknokká volt kijelölve; még a körutazás alatt meg is érkezett Bécsből helytartósági titoknokká történt kineveztetése; míg Károlyi sze-

[1] E vázlat Szuborits Antaltól ered, a ki néhai József nádor irodájának tisztje volt s 1847-ben István főherczeget körutazásában kísérte. Fia Szuborits Antal min. tanácsos úr szivességéből közöljük e korjellemző, élénk leírást, mely a mellett hogy pontosan megfigyelt minden részletet, sok becses, ma már elmosódott részletét tartalmazza a 48 előtti állapotoknak. Idősb Szuborits Antal, mint József nádor családjának benső embere nagy szerepet játszott az uralkodóház e magyarországi ága gazdasági történetében. Éles eszű, józan ítéletű, erélyes, tősgyökeres magyar ember volt. (Meghalt 1871-ben).

mélynöki ítélőmesternek volt szánva, ez tehát többé-kevésbbé csupán csak azért jött a körutazásra, nehogy honmaradása elmellőzésnek látszassék, míg az egész úton Szalay vitte az elnöki titoknok teendőit.[1]

4-ikben: HORNUNG József komornok és Czibulak Venczel ajtónálló; a bakon: Stanz Mihály lakáj; mindnyájan főherczegi szolgálatban.

Ezenkívül egy málhás kocsi (Fourgon) Jäger József lakáj és Mihálovits István irodaszolga kiséretében.

VAY Miklós br. belső titkos tanácsos és koronaőr, — mint az ország-biztosság főigazgatója — titoknokával, HORVÁTH Lajossal, a bakon két huszárral mindenütt mint vezér elől ment. — Ezenkívül BENE Antal tartományi albiztos, mint futár az előrendezéseket tette a megszállóhelyeken, honnét, megérkeztünk után vévén utasításait, ismét előre ment.

A körutazásba beleszövetett a pest—szolnoki vaspálya ünnepélyes megnyitása. Utazó-kocsijaink szeptember első napján korán reggel átküldettek a pályára, hogy azok Szolnokra szállíttatván, ott minket készen várjanak. Elindulás Pestről 1847 szept. 1.

Reggeli $^1/_2$8 órakor díszkocsikon megindultunk a vaspályához; az udvari úri kiséret részint katonai, részint polgári magyar öltözetben, melyet az egész úton át megtartottunk. Pesten a polgári őrsereg díszelgett, míg a vaspályán mindenféle rendű előkelők várták a főherczeget. Bécsből is sokan voltak jelen, nevezetesen ROTSCHILD is. A főherczeg és udvara számára egy gazdagon felszerelt pompás kocsi volt rendelve, melyben a tartott szónoklatok

[1] Szalay István, Lászlónak, a híres történetírónak öcscse (született Budán 1820 jan. 20.), István főherczegnek játszótársa s bizalmasa volt. 1841. a nádori helytartói iroda hit. jegyzője, 1845 máj. 6. helyt. fog. 1847 szept. 30 ill. decz. 23-án elnöki titkár. Szalay Istvánnak nagy és benső szerepe volt a főherczeg-nádornál. 1860-ban a szent István-rend vitéze, 1867 óta a belügyminiszteriumban mint miniszteri tanácsos szolgált. († 18—). Rendkívül élénk, gyors felfogású, igaz magyar ember volt.

után mindnyájan helyet foglaltunk. Útközben a szokott állomásokon mindenütt küldöttségek tisztelegtek, míg az állomási udvarok és egyéb épületek diadalívekkel, virágokkal, lobogókkal voltak felékesítve.

Szolnok. Ki Szolnokot közelebbről ösmeri, tudja, minő feneketlen sár van ott két-három napi esőzés után; nem lehetett tehát a pályaudvartól messze távozni. Itt a szokott szónoklatok, Heves vármegye tisztviselőségének tisztelgése és a pályaudvar megszemlélése után a feldiszített indóházban villásreggeli volt a vendégek számára. A vasúti társaságnak 14.000 pfrtjába került ezen reggeli, a traktőrrel kötött szerződés szerint; de a vendégség sem jól rendezve, sem az árnak megfelelő nem volt. A villásreggeli után deszkákon a Tiszáig mentünk, hol egy gőzös állott készen azok befogadására, kik a Tiszán tovább szándékoztak utazni.

Szolnokról délutáni $1^1/_2$ órakor indultunk. A vasúti társaság a főherczegi kocsikat egy lapályos helyre, töltések és posvány közé állította, hogy a kocsik közelébe férni is már nehéz, de ezen labirintusból kivontatódni még nehezebb volt. A kocsiknak a pályaudvar elébe kellett volna állani, mely deszkákkal volt kirakva, de noha egész Hevesmegye tisztviselősége jelen vala, még sem akadt egy rendező sem, ki az irányt kijelölte volna, melyben a vaspálya magas töltésén át, s ennek túlsó felére, a pályaudvar kijárójához, lehetett jutni, mert a nevezett tisztviselőség csak a főherczeg körül tolongott. Hosszas kerülgetések után oda jutottunk a helyre és Jászberénynek indultunk. Az út helylyel-közzel a sok eső következtében igen rossz volt.

Jászberény. Estve 6 órakor Jászberénybe értünk. A jász-kúnok lovas bandériuma, többnyire rókatorkos mentékben, valóban igen pompás, mert e nép úgy ült a lovon, mintha reá lett volna vasalva.

A kerületi határszélen küldöttségek fogadták a főherczeget szónoklatokkal Ezek Jászberényig kisérték, ott

azután új deputácziók tették üdvözlésüket. Mindezen szónoklatokra a főherczeg minden előleges betanulás nélkül felelt és noha a magyar nyelvet annyira nem bírta, hogy itt-ott nyelvbeli hibákat ne ejtett volna, feleletei a szónoklatok irányából és szelleméből voltak merítve. Meg is tették hatásukat, mert kiki tapasztalhatta, hogy ezen feleleteket a főherczeg a lefolyt percz benyomásánál fogva saját szivéből merítette; ehhez járult még a főherczegnek erős és hangos szava, olyannyira, hogy az ezerekre meg ezerekre menő népség, mely ily helyeken összetódult, — s a legtávolabb eső egyének is — tisztán megérthették minden szavát.

Megszállottunk a kerületek házában. A fölszerelés nem volt pompás, mert Szluha Imre,[1] a Jászkún-kerületi nádori főkapitány, kit az előbbi országgyűléseken s később minden körökben «öreg béres»-nek hívtak, ezen névnek valóban megfelelt. A ház elrendezése és bútorozása tehát oly formájú volt, mint az a közbirtokosoknál közönségesen lenni szokott.

Az udvarlások után nagy ebéd volt a teremben, mely alatt a köszöntő ivások Lehel kürtjéből történtek. Kézről-kézre adta egyik vendég a másiknak a kürtöt. A Lehel kürtjéből való ivás a jász-kun kerületeknél már igen-igen régi magyar szokás, oly vendég irányában kivált, a kit különösen meg akarnak tisztelni. A Lehel kürtje, melyet dísz alkalmával a jászkapitány a nyakában hord, — külső kivájásokkal a X-ik századból — mert a kürt külseje tisztán mutatja Lehel vezér ős idejét (?) nagyszerű egy szarv, fujókája ezüstből készítve, alant pedig ezüst szegélylyel ellátva — ez valószinűleg későbbi időkből ered, mert a kürt meg van repedve, a szegélyt tehát a repedés miatt illesztették rá. A kürt alsó terebélyes nyílásába teszik ivás alkalmával a boros poharat és hogy megállhasson,

[1] Verbói Szluha Imre 1837—1848. viselte a főkapitányi tisztet.

az üreget asztalkendővel betömik, — így megy a kürt áldomás alkalmával kézről-kézre.

A lakoma folyamán jász-kún menyecskék kaczkiás öltözetükben jöttek üdvözlésre és a főherczegnek rövid szónoklás mellett ajándékot hoztak.

A lakoma után szobáinkba vonultunk. Itt egy pár mulatságos eseményt kell elbeszélnem, mely ezen estve történt. Visszavonulás után kevés vártatva hallom a mellékszobákban a főherczeget fölszólalni, hogy csak menjünk hamar hozzá; bemenvén, az ablakhoz vezet bennünket és mutatja a látványt. Egy felczifrázott nagy ökör, melyet később a ház előtt a nép számára nyárson megsütöttek, vezettetett el az ablak előtt. Az ökör teste vörös szegélylyel és czifrázatokkal ellátott kék takaróval volt beterítve, ennek farán vörös himezéssel ez a felírás volt olvasható: Éljen István főherczeg. Szluhát, az öreg bérest, ezen felírás tökéletesen karakterizálja; a főherczeg is és mindnyájan jót nevettünk e megtiszteltetés sajátságos modora felett, valamint a felett is, hogy a ház eleibe ugyancsak a Szluha fejében megfogamzott legfényesebb kivilágítás lévén felállítva, ez egytől-egyig félkörben, lámpákból összeillesztett boszorkánykeresztekből állott.

Egyébiránt a kivilágítás megtekintése végett a főherczeg Jászberényt nem járta meg. A ki ezen várost ismeri, nagyszerűt nem vár. Az ott lakó honorácziorok affektálják ugyan a városiasságot, de bizony kibujik a vasszeg mindenütt a zsákból. Így p. o. egy kis eseményt hallottam, ú. m. egy ottani előkelő asszonyság leányával együtt, *elől egy suhancz lámpással,* megindulván, találkozik egy fiatal emberrel. «Hová mennek Nagyságtok?» kérdi ez. — «A kivilágítást nézni», feleli amaz.

Midőn a boldogult nádor hivataloskodása kezdetén, félszázad előtt, először volt Jászberényben, annak emlékére egy sétatér virul ott jelenleg, s ennek közepén egy emlékoszlop. Ezt Szluha szinte kivilágíttatta. A főherczeg

ezen oszlopot, mely a kerületi házhoz valami száz lépésnyire és éppen átellenben volt, meg akarta nézni, de míg a lakoma tartott, addig a nép onnét elhordta a lámpákat, úgy, hogy gróf Zichy kamarás égő gyertyát volt kénytelen hozni magával, hogy az oszlop felírását elolvasni lehessen.

Csütörtökön, szeptember 2 án, mielőtt elindultunk, egy ispotály talpköve tétetett le, mely ünnepély bevégeztével útra keltünk reggeli 10 órakor, kisértetve a bandériumoktól és több kocsitól. Szluha itt is elhibázta a nótát, mert a lóváltásra egy stáczióval kevesebbet írt fel, mint valóban volt. Az idő kiderült és szép napunk lett. A székváros határán polgári őrsereg lóháton. Délutáni 4 órakor megérkeztünk Egerbe és megszállottunk az érseknél, Pyrker Lászlónál. Miután Heves vármegye és egyéb testületek udvarlásaikat megtették, az ebédhez ültünk.

Pyrker érsek-patriarcha, a világban, de kivált a szépirodalomban oly ismeretes név, hogy annak egyéniségéről tanuságul némelyeket felhozni el nem mulaszthatom. Pyrkert még éltében igen kitünő,művelt, tapasztalt, egy szóval nagy embernek tartotta a világ; még nagyobbnak tartandja, minél jobban kihalnak azok, kik őt közelebbről ismerték. Nem is czélom hírét-nevét kisebbíteni, hanem csak tanuságúl akarom őt egy keveset leírni. Sok nagy ember van, kit nagyobbnak tartanak, mint a milyen. Pyrker a szépirodalmi nevére nézve igen hiú volt; munkáiból ha valaki neki szóközben némely helyeket citált, az őt teljesen a maga részére nyerte; fel is használták ezt alávaló emberek. Mint főpásztor goromba volt alattvalói iránt; átalában igen szenvedélyes. Mit nyilvános, avagy magán jótékony intézetnek tett, azt mindig nyilvánosan tette. Kevés jótékonyságot lehet felemlíteni, mit Pyrker csendességben, vagy titokban tett volna. Személyesen is jól ismertem Pyrkert és voltam vele több ízben is — és azt mondhatom róla, hogy szerzetes barát volt ő a szó szorosabb értelmében. Eger.

De menjünk most vissza a körutazáshoz.

A mint följebb mondám, az ebédhez ültünk, mely alatt különböző tréfák történtek. Miután a futár Ő Fenségének azon óhajtását is tudatta az illető háziurakkal, hogy a vendégség sokáig ne tartson, Pyrker a lakoma kezdeténél a főherczegnek azt mondotta, hogy ő *egyórás* ebédet készíttetett. Mikor már három óra folyásig ettünk, a főherczeg Pyrkerhez fordulván, azt mondta neki: hogy az ebéd iránt tett nyilatkozatából egy betű kimaradt, mert ez nem *egy órás*, hanem *óriás* ebéd. Ezen elménczkedés következtében a háziúr az ebéd további részeit — éppen a káposztánál voltunk — leparancsolta és felhordatta a csemegéket.

A hogy ebéd után a főudvarmesternek mesélem, hogy az érsek huszárja az asztal fölött ananászt hozván és én azt elutasítván, orrom alá tartotta azt és oly nyomatékos hangon repetálta: «Ananász», hogy nevetnem kellett. Erre a főudvarmester saját történetét beszélte el: hogy ő a fáczányos káposztát utasította el, erre a szolga őt könyökével taszította meg, mondván: «hiszen fáczányos káposzta!» — csak az hibázott, hogy ki nem mondta, mit hozzá lehetett gondolni: te szamár!

Ebéd után a főherczeg a város kivilágítását nézte meg, — legszebb volt a szeminárium. Azután a kaszinóban bál volt.

Másnap reggel, mielőtt útnak indultunk volna, Pyrker az általa épített igen szép, nagy templomot mutatta meg. Ezen egyház Hild József pesti építőmesternek munkája és valóban remek.

Nemde némi ellentétben látszik lenni ezen templomépítés azzal, a mit följebb Pyrkerről mondottam? de tudni kell itt azt, hogy több kapitalison kívül, mely egy főtemplom építésére Egerben deponáltatott, többek között egy öreg és fösvény kanonok halt meg a káptalanban, ki több százezrekre menő egész értékét végrendeletileg az érsek-

nek hagyta, hogy ezt valamely jótékony czélra fordítsa. Így keletkezett azon egyház, mely a Pyrker nevét viseli.

Szeptember 3-án reggeli 9 óra tájban elindultunk Miskolcznak. Esett az eső. A borsodi határig deputácziók kisértek. Útközben a főherczeg a kocsija mellett lovagoló polgárokkal beszélgetvén, szóközben megfordult azon esemény, hogy akkori időben a sáskák itt-ott károkat tettek. Kérdi a főherczeg: hát itt nem láttak sáskákat? — Nem, felelé a polgár, de másutt leették a szőlőt. No, a sáskák is *borravalót* kerestek, viszonzá a fenséges úr. Miskolcz.

A borsodi határban fényes deputáczió várt bennünket; ezenkívül szép bandérium, mely csapatonként növekedett, fényesebb és fényesebb osztályok által. Miskolcz határán egy újabb és igen számos bandérium volt felállítva, ezenkívül mágnás és más előkelő nemes úrfiakból álló fényes és drága öltözetű lovassereg nyargalt a főherczeg kocsija mellett. A sár felette nagy és az idő rossz volt. Ezen fogadtatást minden tekintetben valóban királyinak lehet nevezni.

A főherczeg a megyeházban szállott meg, a többiek priváthPázaknál. Az udvarlások után lakoma a megye termében. A lakomában dámák is résztvettek, fényes magyar öltözetben, a galériákon szinte asszonyok és lányok voltak. Mindnyájan derült kedvűek voltunk, olyannyira, hogy ebéd után az ifjúság, de maga a főispán-helyettes, SZATHMÁRY KIRÁLY József is járták az előcsarnokban a csárdást.

Ebéd után népünnep volt Diósgyőrött a kincstári hámorokban. Itt táncz, halászat s más egyéb produkcziók voltak, különösen a népdalok hangzottak igen szépen. Kár, hogy az idő oly igen rossz és a sár feneketlen volt. Késő lévén az idő már a kimenetkor, annál inkább visszajövetkor; nemcsak a hámorok varázstüze, hanem az egész hegységben mindenütt felgyújtott nagyszerű örömtüzek világították és az egészet leírhatatlanul regényessé tették. Ezen pompás rendezés főleg VAY Miklós br. és családja érdeme. Diós-Győr.

Többek közt egy miskolczi kortesvezér, hallván a főherczeget magyarul beszélni, társaihoz azt mondotta: *hej be jó magyar ez a német!*

Kassa. Szombaton, szeptember 4-én reggeli 8 órakor megindultunk. A kiséret ismét oly pompás volt, mint jövet, csakhogy akkor esős, most pedig szép, derült idő volt. A határszélen SZEMERE Bertalan másodalispán tartott búcsúzó beszédet. Abauj határszélén a megyei deputáczió várt. Minél közelebb jöttünk Kassához, annál szebb volt a táj. Kassa mindent elkövetett, hogy még nagyobb pompát fejtsen ki, mint Miskolcz. Háromféle bandérium, ezenkívül főnemesekből álló fényes lovassereg, katonaság és polgári őrség díszelegtek. A városban valóságos királyi díszmenet tartatott a főtéren, míg azután FORGÁCH Zsigmond grófnál megszállottunk délután 4 óra tájban. Sehol czélszerűbben és kényelmesebben nem voltunk elszállásolva, mint Forgáchéknál; kinek-kinek szobája mindennel, mire az embernek csak szüksége lehet, a legcsekélyebb kicsinységig el volt látva.

OCSKAY püspöknél irtózatos hosszú egy böjti ebéd volt. Képzelhetni ennek hosszúságát, ha mondom, hogy 7 órára theatre paré volt rendezve, hová a főherczeg, bár az asztaltól mindjárt oda ment — pedig az utolsó étek után azonnal fölkelt — mégis csak esti kilencz óra után jutott. Azután a főherczeg a szép és nagyszerű kivilágítást szemlélte meg.

Vasárnap, szeptember 5-én Abauj, Sáros, Torna és Szepes megyék s az illető városok és korporácziók tették üdvözlésüket, melyekkel a reggel eltelt. Délben nagy lakoma a városi tánczteremben 500 személyre; elrendezve nem igen czélszerűen volt. Estve bál, s a táncztereminel össze lett volna kötendő a kivilágított sétatér, de az esőzés miatt ez utóbbi hasznavehetetlenné vált. A város ismét kivilágítva.

Készakarva hagyom el azon lelkesedés leírását,

melylyel a főherczeg mindenütt, de mindenütt az egész körutazás alatt fogadtatott, mert még a legkisebb helységben is, melyen keresztül mentünk, de sőt a távol eső helységekből összecsoportozott és úton-útfélen felállított nép között is általános volt az őszinte öröm és az éljenzéseknek sem vége, sem hossza.

Szeptember 6-án reggeli 7 órakor útnak indultunk. Bandériumok kisértek egész a határig; a kocsi mellett drága öltözetekben a főnemes ifjúság lovagolt. Két kengyelfutó is szaladt előttünk irtózatos sárban. Egyébiránt az idő szép volt. Tőke-Terebes.

Zemplén-megye határán küldöttség fogadott bennünket; az itt felállított taraczkok durrogását visszaadták a hegyek számtalanszor, mi igen regényes benyomást tett mindnyájunkra. Gróf ANDRÁSSY-ék jobbágyai, mint bandériumok kisértek, egyébiránt a megye nem igen sok pompát fejtett ki.

Tőke-Terebesen Andrássyéknál igen pompás és czélszerűen rendezett ebéd volt.

Sátoralja-Ujhely, melyen keresztülmentünk, igen gyéren volt kivilágitva.

Esti 8 órakor megérkeztünk minden pompa és lárma nélkül Sárospatakra és megszállottunk herczeg Breczenheim kastélyában, hol később nagy soirée volt. Sárospatak.

Herczeg Breczenheim kastélya Rákóczi egykori várának egykori maradványaihoz van épitve, melyeket a herczeg különös pietással tart fenn. Ezen régi vár négyszögű épület, majdnem oly modorban, mint a pozsonyi váromladék, csakhogy ennél kisebb. Szép, nagy angolkert környezi ezen épületeket.

Szeptember 7-én reggel Zemplén és Ung megyék, úgy a városok és egyéb testületek tették üdvözléseiket. Ezután nagy ebéd a kastélyban és a városházánál. Estve kivilágítás. Herczeg Breczenheim a Rákóczi várát és az

angolkertet fényesen kivilágította, s nagyszerű tűzijáték kezdetett meg; de időközben megeredt az eső és így a látványt kellőleg nem lehetett élvezni.

Estve ismét soirée. Breczenheim a főherczegnek emlékül egy régi kardot ajándékozott, melyet Ulászló király az 1443 esztendőben Hunyady Jánosnak adott volt.[1]

Utazás a Tiszán. Szeptember 8-án, u. m. kisasszonynapján reggeli 8 órakor a Pannonia gősösre ültünk. Gróf Széchenyi István, mint a Tisza és mellékvizek szabályozásával foglalkozó kormánybiztos a Pannonia gőzöst a Tiszáról a Bodrog vizén, Pellegrini igen ügyes hajóskapitány vezérlete alatt Sárospatakig felhozta. A Bodrogot eddigelé még gőzhajó nem szelte volt. A Pannonia gőzösön Tokajig velünk jöttek mindazon urak és hölgyek, kik Sárospatakon jelen voltak. A tokaji hídnál a rakamazi oldalon kiszállottunk és az ott várakozó udvari kocsikra ültünk.

Itt Szabolcs vármegyének egy kis küldöttsége üdvözölte a főherczeget, egyébiránt ezen megye útközben semmi további tisztelgést nem tett.

Berkesz. Esti öt óra után Berkeszre értünk. Vay Ábrahám gr. kastélyában megszállottunk, hol Mármaros és Ugocsamegyék tettek udvarlásokat. Ezután nagy ebéd volt a magyar szivességű háziúrnál. Ennek fia, Vay Dániel gróf oly szép szónoklatokkal köszöntötte fel a vendégeket, hogy mindnyájunknak szemei könnybe lábbadtak. Itt történt az is, hogy a vendégek közül egyik a főherczegnek megházasodását kivánta szerencseóhajtásul.

Noha éjszaka Nagy-Lónyára kellett volna menni, de az idő késő lévén, s azután kompokon kelletvén a Tiszán átmenni, Berkeszen háltunk, hol ámbár 100 vendégre szállás volt készítve, mindnyájunknak mégsem jutott nyughely, azért a vendégek egy része az éjszakát zeneszó mellett mulatva töltötte.

[1] Ez érdekes ajándék közelebbi részleteit nem ismerjük.

Egy komikus esemény történt útközben. Berkesznek, Vay Miklós bárónak, nem tudom, mely jószága határán, egy vízárok magas töltésén állott a község, elől egy részeges nótárius, ki azon pillanatban, midőn a kocsik ott elmaradtak, erős, hangos szóval egy beszédet kezdett meg, melynek — mert nem állottunk meg, csak első szavait lehetett hallani: «Hopsza, vivat Maria Theresia nagyságos fenséges fejedelem!!» (Ezen kifejezés: *hopsza, vivat Maria Theresia* azon környékben általános és azon időkből ered, midőn Mária Terézia iránt az egész országban igen nagy volt a lelkesedés. Kár, hogy ezen originális szónoklat kedveért meg nem állottunk).

Szeptember 9-én reggeli 7 órakor Berkeszről megindultunk Nagy-Lónyának. A tiszai átmenetnél diadalívformán felczifrázott kompok vittek át a vizen bennünket. LÓNYAY JÁNOS-nak igen szép és újon épült kastélyában megszállván, ott Bereg vármegye követsége tette üdvözlését. Azután igen pompás villásreggelit vévén be, délutáni egy órakor ismét kocsikra ültünk és Nagy-Károly felé hajtattunk. A távolság igen nagy lévén, sötétben a kocsik elmaradoztak és nevezetesen a málháskocsi kerekei, homokot fogván fel a tengely, úgy elakadtak, hogy majdnem órákig kelletett vesződni, míg ismét tova lehetett haladni. Nagy-Lónya.

Éjféltájban értünk Nagy-Károlyba, hol nemcsak a város, hanem a kastélykertnek nagyszerű kivilágítása, kivált diadalívekben leírhatatlan benyomású volt. Ezen kívül száz meg száz fáklyával kivilágított spalier között vonultunk be gróf KÁROLYI GYÖRGY-nek nagyszerű palotájába. Egy igen számos bandériumon kívül egy kisebb, úrfiakból álló sereg, kék nadrág és dolmány, bársony mentében, aranyra, kisérte a bemenetet. Nagy-Károly.

Többek közt a kivilágításnál egy helyütt ezen igen szép felírás volt olvasható: «ha az öröm szikrái gyújtanának, lángban kellene lenni a hazának».

Szeptember 10-én reggeli 11 órakor Szathmár, Kraszna,

Közép-Szolnok megyék, Kővár vidéke, úgy a városok, mint az egyéb testületek követei udvaroltak, azután szemle tartatott a bandérium felett. Délutáni 4 órakor az üvegházban igen nagy ebéd volt; este soirée. Károlyi György házi urunk neje, betegeskedése miatt nem volt Nagy-Károlyban, hanem egyedül férje csinálta a honneuröket.

Debreczen. Szeptember 11-én reggeli 8 órakor folytattuk utunkat Debreczen felé. Szathmármegye küldöttsége és bandériuma kisért a határokig. Vámos-Pércs határán felváltotta ezt a Hajdúkerület küldöttsége és bandériuma. Itt igen nagyszerű és pompás sátor volt felállítva és villásreggelire terítve. Kevés vártatva tovább mentünk, hol Debreczen város küldöttsége fogadott bennünket diadalív alatt.

Útközben megnéztük Debreczen városának ménesét, melyet az út mellé tereltek volt. Itt a csikósok produkálták magukat a szilaj csikók kifogásában.

Debreczenbe megérkeztünk délután 4 órakor. A város pompásan fel volt ékesítve; az ablakokból lobogók és egyéb diszítmények voltak kitűzve; egy nagyszerű diadalívnél történt az első fogadtatás. Megszállottunk a városháznál, hova a tömérdek sok nép miatt alig lehetett bejutni; mégis mindamellett mindenütt a legnagyobb rend tartatott.

A köz- vagy kormányzási épületekben az ellátás többnyire nem szokott jó lenni, miután maga az épület más czélra van szánva és nincs bebútorozva. De Debreczen városa az egyébként is pompás tanácsházat a főherczeg fogadtatása végett rögtönözött változások által oly czélszerű és valóban fényes állapotba helyeztette, hogy jobb és czélszerűbb ellátást ennél kivánni sem lehet. A városból a legszebb és legcsinosabb bútorokat, a legpompásabb ágyneműt hordották össze, még a cselédség számára is. A város nagymennyiségű ezüstöt vásárolt, mely későbben lotéria útján kijátszatott. Ezen ezüst annyi volt, hogy nemcsak az asztali eszközök, gyertyatartók az egész házban,

hanem még a mosdóedények is a vendégszobákban, ezüstből voltak.

Itt Szabolcsmegye, a Hajdú-kerület és az illető városok tették udvarlásukat, azután nagy ebéd volt; mondhatom, egyike volt a legválogatottabb lakomáknak. Általában Debreczenben azon őszinte szivesség, melyet a háznál és házon kívül mindegyikünk tapasztalt, oly otthonossá tett bennünket, hogy bármelyikünk szivesen maradt volna ott huzamosabb ideig is.

A lakoma után ő fensége a kivilágítást nézte meg; azon tömérdek nép, mely a városház előtt összecsoportosult volt, s mely azután a főherczeg kocsiját kisérte, valóban oly benyomást keltett bennem is, hogy Debreczen előttem elfelejthetetlen lesz.

Szeptember 12-én, a villásreggeli után reggeli 10 órakor megindultunk. Minden kocsiba a város lovait fogták, egyenruhás magyar kocsisok hajtottak, és a városi népség ezerei között váltunk el ezen magyar szivességű emberektől.

A városon kívül báró Vay Miklósnak nagyszerű salétromfőzését néztük meg, ezután Nagyvárad felé hajtottunk.

Útközben mindenütt újabb s újabb bandériumok kisértek, csak ne csináltak volna oly rémítő port, hogy az ember majd megfulladott tőle. Mezőkeresztesen a nagyváradi latin püspök, báró Bémer László várta a főherczeget hatos fogattal. Minő faragatlan ember volt báró Bémer, kitetszett mindjárt itt, mert azonnal kitálalta a főherczegnek, hogy e hat lovat az ő kedvéért vette éppen e napokban 6000 pfrton. Mezőkövesden megkezdődött a kocsizás életre és halálra, mert a kiváncsi nép elől-hátul, jobbra-balra körülöttünk vágtatva hajtott, a tömeg, minél közelebb jöttünk Váradhoz, annyira megnövekedett, hogy valóban Isten csodája, hogy nagy szerencsétlenség nem történt. Tíz kocsi közül átlagosan nyolcz gyékénynyel volt fedve, s

Nagy-Várad.

alatta kalapos és selyemruhás hölgyek; Váradon a gyékényes kocsik divatosak.

Rendetlen versenyfutás és tolakodás között érkeztünk a püspöki lakba, hol a rendetlenségnek folytatása volt, annyira, hogy a püspöki lak folyosóin alig lehetett menni a tolongás miatt.

Itt Biharmegye és egyéb testületek tették udvarlásukat.

Kiváncsiabb nőket nem láttam, mint itt. Például a deputácziók mögött tolakodtak a nők egészen azon szoba küszöbéig, melyben a főherczeg az udvarlásokat fogadta. A küldöttségek elmenvén, egyesek bocsáttattak audiencziára; a főherczeg huszárja eleget kérte a nőket, — pedig úgynevezett előkelőbbek voltak, — hogy most már mennének el a küszöbtől, mivel privát-audiencziák lesznek és az ajtókat be kell tenni, — de mind hiába, — és olyannyira ment az erőszakoskodás, hogy a szolgák hozzám jöttek segedelemért. De még én sem tudtam sem kéréssel, sem jó szóval velük végezni, hanem kénytelen voltam az előszoba előtt levő katonai kettős őrséget a belső szobába vinni és ezek által az úgynevezett nagyváradi dámákat a főherczeg szobáiból kitolatni.

A püspök-háziúrnak az ízlés- és illedelemről való fogalma hozzáillett a föntebbiekhez. Ő példáúl a folyosókat az egész házban zöldre, de nem színezve festő módra, hanem egyszerűen zöldre meszeltette. Ez nem elég; a püspöki lakban egy igen pompás terem van, beillenék templomnak, oly szép; a régi szép festést Bémer nemcsak bemázoltatta, hanem ezen termet is egészen bemázoltatta zöldre. De nemcsak ő neki, hanem a többi vendégeknek is nagyon tetszett a püspöknek azon ideája, hogy az egész házat a főherczeg szemének oly kellemessé tette a zöld paszatolással. Többek közt egyik kanonok mellettem azt mondta: «nem hiszem, hogy a birodalomban van több oly szép terem, mint ez, kivált most

igen jól fest, miután a püspök azt a régi pingálást bemeszeltette.»

Ebédhez ültünk. Ide ismét bejött a tátogató népség és annyira tolakodott, hogy nemcsak nem lehetett becsületesen szolgálni az asztal körül, hanem még a vendégeket is háborgatták. De nagyobb hitványságot mégsem lehet képzelni, mint a milyent maga a háziúr ebéde alatt rendezett; ú. m. mindenféle produkcziók voltak a bécsi Wurstlprater-modorban és ezek között zsidó párbeszédek, a legtriviálisabbak, melyeket csak képzelni lehet. Ezek, kivált a püspököt, igen mulattatták és nagyokat nevetett felette. Ebéd után tűzijáték volt, szép, mert nem a püspök fejéből jött a tűzijáték fénye. A város ki volt világítva, oly gyékényes kocsi féle ízlésben.

Szeptember 13-án reggeli 7 órakor megindúltunk Aradnak. Útközben a bihari követség és bandérium bucsút vett. Kis-Jenőn, a főherczeg jószágán ebédeltünk. Arad határán fényes magyar ruhába öltözött úrfiakból álló sereg várt, mely bennünket kisért. Aradon FORRAY grófnénál szállott meg a főherczeg; a ház csekély és az elhelyezés nem a legjobb volt. A kiséret nagyobb része privát házakba volt szállásolva, úgy látszik, kényszerített modorban, mert Károlyi és Szalay, kiknek háziurok dölyfösködött, lakásukat azonnal megváltoztatták. Ezen estve a város fényesen ki volt világítva, a város ligetében pedig nagy tűzijáték és népünnep. Arad.

Másnap, kedden, nagy tábori mise volt csinosan feldiszített sátor alatt a város piaczán. LONOVICS csanádi püspök tartotta az isteni szolgálatot. A polgári katonaság Aradon igen szép és felette számos. A mise után szemle tartatott. Három órakor Forraynénál és a «Fehér kereszt» vendégfogadóban nagy ebéd volt; ezen utóbbi helyen Vay Miklós báró vitte az elnökséget. Midőn István főherczeg az ebéd vége felé odajött egészség-ivásra, leírhatatlan, hogy mily éljenzéssel fogadtatott. A főherczeg pohárköszöntése ebből

13*

állott: «addig éljek, míg hazámnak élek!» Ezen így összeállított szavak miatt Szalaynak, ki a köszöntéseket csinálta, az asztalnál mindjárt szemrehányásokat tettem, nevezetesen azért, hogy ily alakban inkább eskü, mintsem köszöntés, és hogy ezt urunknak oda fenn kétségtelenűl felírják a rovására.[1] Estve a megyeháznál bál tartatott díszruhában.

Mellékesen ritkaság gyanánt felhozom azon zsarnokságot, melyet a «Fehér kereszt» vendégfogadósa űzött, miután ezen ünnepélyre az egész környékből a népség a városba tódult. Futárunk, Bene Antal meghálás és egy vacsoráért kénytelen volt 75 frtot fizetni, a vacsora két ételből állván.

Temesvár. Szeptember 15-én reggeli 9 órakor elindultunk Aradról, a szokott tisztelgések mellett a vármegye, város és polgári, valamint a rendes katonaság részéről. Közönséges előfogatok helyett útközben mindenütt az uraságok lovai várták fényes szerszámban ő fensége kocsiját, helységenként új meg új bandériumok. Több helyütt igen szép diadalívek, a helységek virágokkal felczifrázva. Temesvár közelében a czéhek és egy osztály polgári katonaság várta ő fenségét, ezenkívül egy testőrség a legfényesebb és drágább arany és bársony öltözetekben, melyek nagyon megszenvedtek, mert eleredt az eső. Temesvárnak minden utczái és házai fényesen feldiszítve. Utczáról-utczára vezettek bennünket. A nagy piaczon valami 12-féle polgári sereg volt felállítva. Megszállottunk Lonovics püspök házánál, hol igen pompásan voltunk ellátva. Délutáni egy óra volt, a hogy megszállottunk; ezután audienczia adatott: Temes, Krassó, Torontál megyék, az ide tartozó városok és egyéb testületeknek; $5^1/_2$ órakor nagy ebéd a Redout-teremben. Kántor-szerda volt és az ebédet a püspök adta. Estve a város igen szépen ki volt világítva, a szinházban bérleten

[1] V. ö. Szőgyény László megjegyzésével a 44. lapon.

kivűl előadás, AMBRÓZY bárónál és a gyárvárosban bál. Ambrózy bálja igen-igen fényes volt.

Csütörtökön, szeptember 16-án reggeli $6^1/_2$ órakor Szabadka felé megindúltunk. A temesvári polgárság és bandérium díszelgéseivel elkésett, mert a kitűzött időnél előbb indúltunk meg. Reggel egy keveset esett az eső. Útközben a szomszéd községek lakosai mindenütt sorfalat állottak; különösen mulattató látvány volt a polgári őrsereg mindenféle variácziója, néha-néha a legnevetségesebb alakokban, mert e tájon majdnem minden községnek van polgári katonasága. Többek között igen feltűnt egy bolgár község, mely sajátságos ünnepi öltözetében igen szép, s előttünk ismeretlen jelenet volt. Szabadka.

Kis-Becskerektől kezdve egész Bácsmegye széléig, azaz Magyar-Kanizsáig az ottani földes uraságok, majdnem egytől-egyig ellenzéki pártiak, saját lovaikon vitettek bennünket a legpompásabb négyes előfogatokban. Jobban és kellemesebben haladni nem lehet; oly egyforma ügetésben, mintha mindegyik ló valami gőzgép lett volna, még soha nem kocsikáztam.

Török-Kanizsán gróf ZSELÉNSZKY-éknél ebédeltünk. Minden lakoma közt az egész körutazásban, ezt lehetne legelsőnek mondani, ha sorozatot csinálna az ember, mert az ebéd fényes volt, nem hosszú ideig tartott és gyorsan szolgáltak.

Bácsmegye szélén küldöttségek várták ő fenségét és Szabadkáig banderiumok kisérték. A főherczeg kocsija elébe ZÁKÓ István volt alispán fogott és fényes magyar öltözetben hajtott tüskön-bokron keresztül Szabadkáig, úgy, hogy a főherczeg egy jó órával előbb érkezett meg, mint a többiek. Ez okozta, hogy Szabadka városának első tisztelgését nem láthattam.

A főherczeg Szabadkán RUDICS József bácsmegyei főispán házában szállott meg. Eleve úgy volt rendezve,

hogy a megszállás VOJNICS-nál (ki e végre igen csinos kastélyát, mely építkezés alatt volt, fényesen elkészíttette) fog lenni; de utolsó pillanatban Rudics főispán a rendezést megváltoztatta, minek következése volt, hogy Rudicsnál a főherczeg, privátusoknál pedig a többi kiséret, nem igen kényelmesen volt elhelyezve.

Bács, Csongrád megyék, s az illető városok itt udvarlásaikat tevén, estve a kivilágítás, később pedig bál volt. Szabadkát ugyan gazdag emberek lakják, de a város csinosítására itt nem sokat fordítanak. Még csak annyi kövezetet sem találtam, melyet markommal be lehetett volna takarni.

Pécs. Szép tiszta idővel, reggeli 9 órakor szeptember 17-én megindultunk Szabadkáról. A kisérő bandériumok poroszkáltak előttünk, hogy e miatt látni is alig lehetett. Baján HORVÁTH-éknál ebédeltünk, hol előbb deputácziók fogadtattak, s a polgári őrsereg díszelgett. Bajáról a Marianna-gőzösön Mohácsig mentünk, hol Baranya vármegye küldöttsége várt minket. Úrfiak és banderialisták kiséretében esti 9 órakor Pécsre érkeztünk, hol a város fényesen ki volt világítva. Itt, a püspöki lakban, SCITOVSZKY-nál, valahára egy keveset megpihenhettünk, mert a tisztelgések másnapra voltak halasztva.

Szombaton, szeptember 18-án reggel körülnéztem a nagytemplomban és a püspöki kastélyban. A templom régi góthikus épület, katakombával ellátva, mint a pannonhalmi Szent-Márton egyháza. Külseje, noha szinte góthikus modorban, de egész új épület, azért nincs is a régi részszel egybehangzásban. A püspöki lak szép és nagy, különösen a feljárat az első emeletbe nagyszerű.

Déltájban Baranya, Somogy és Tolna megyék, s egyéb hatóságok és testületek tették udvarlásaikat. $3^1/_2$ órakor ebéd a püspöknél, de míg ennek vége lett, már annyira besötétedett, hogy a népünnepet, melyet e czélra rendeztek, látni már nem lehetett. Később bál.

Szeptember 19-én Eszékre indultunk reggeli 9 órakor. Szép idő volt, Baranyának pedig azon része, melyen keresztül mentünk, a legregényesebb vidék. Az első állomáson a régi Siklós-várat, gróf Batthyány Kázmér jószágát láttuk. Útközben sok pompa nem volt. Eszéken báró Prandau-nál szállottunk meg. Verőcze és Szerém megyék, s az illető városok udvaroltak és zsiviózták. A lakoma a megyeházánál volt, azután a város kivilágítva. Holnap reggel 9 órakor indulunk Diakovárnak Bródra. Eszék.

Szeptember 20-án megyei küldöttség kiséretében délutáni egy órakor Diakovárra értünk. Silány hely, a püspöki lak kívülről csinos, de belülről valóságos régi, füstös kolostor. Leírhatatlan az az aggodalom és félénkség, mely a háziurat, Kukovics József püspököt elfogta; nem elég, hogy jószágigazgatóját hozzám küldötte egy egész sereg kérdéssel a teendők iránt, hanem még ebéd előtt új utasítást kivánt arra nézve, hogy mikép viselkedjék. Ebéd alatt majdnem a halálverejték csurgott le róla, míg a pohárköszöntést elmondta. A diakovári káptalan valóban csupa öreg emberekből áll, mert mind külsejükre, mind belsejükre nem lehet köztük világra való embert találni. Diakovár.

Délután 3 óra tájban megindultunk Bródnak. A katonai véghelyek igen szépen és csinosan vannak mívelve, mindenütt rend, de kényszerített rend. Minden emberen, már állásán, meglátszik, hogy katona, a tiszteken pedig, hogy ők az urak. Még a viseletben is megvan az egyformaság; a férfiak tarisznyát viselnek a nyakukban, a nélkül még a ház elejbe sem ül ki; a nők térdig fölhúzzák pendelyüket, úgy járnak az utczán. Bród.

Bródba késő estve érkeztünk. Szegény, silány város, faházakból. többnyire törökös ízlésben. A várban szállottunk meg azottani várparancsnoknál, trebersburgi Schnekel János báró generálisnál. Azok között, kik itt udvarlásukat tették, volt négy török, mert Bród annyira a szélen fekszik, hogy a vár falairól Törökországba láthatni.

A várparancsnoknál vacsora volt, melyen az unalom majdnem megölt; átalában szokatlanul éreztük itt magunkat mindnyájan, mert a katonai laktanyán kívül a városban nincs más ház és csak katonaságot, ágyúkat és erősségi falakat lehetett látni.

Bródnál a Száván a Galathea-gőzös várt, hogy felfelé vigyen bennünket Sziszekig; de itt csak a fourgont adtuk a hajóra, s ezt Jaszenováczra küldöttük; mi pedig reggeli hét órakor katonai díszelgéssel és ágyúdurrogások között megindultunk Pozsegának.

Pozsega. Mindenütt a katonai véghelyeken jártunk, mindenütt katonai tisztelgések. Pozsega határán a megyei küldöttség várta ő fenségét, a város szélén pedig a városi tanács diadalív alatt. Megszállottunk a megyeházánál, hol előbb a küldöttségi udvarlások valának, azután az ebéd következett.

Ő fensége annálfogva, hogy az idő már későre járt, Pozsegáról egyenesen Új-Gradiskának Jaszenováczra akart menni, s így a Pakráczra való menetelt mellőzni. De Jankovich Izidor annyira könyörgött, hogy ő fensége és a főudvarmester valóban elmentek Pakráczra, míg a többi kiséret velem együtt egyenesen Jaszenováczra ment és ott a gőzösre szállott.

Pakráczon Jankovich Izidor igen nagyszerű magyar, cseh és lengyel népünnepet rendezett, mert jószágain ily telepítvényesek vannak. Kastélya igen nagyszerűen ki volt világítva. Éjfél után két óra tájban jött meg ő fensége Jaszenováczra, mindenütt katonai tisztelgések és ágyúropogások között. Lefeküdtünk mindnyájan, míg a gőzös, mihelyt a nap szeptember 22-én csirkázott, minket Sziszek felé vitt.

Jaszenováczon a gőzös állomása éppen azon hely közelében van, melyen 1846-ban a bosnyákok beütöttek, kiknek üldözése és megbosszulása miatt báró Jellasich József akkori ezredes átment Boszniába katonai erővel, de nem födözvén visszajövetelének az útját, 140 embert vesz-

tett, míg utat nyithatott;[1] a bécsi udvari haditanács e miatt megrótta Jellachich ezredest. Mindamellett mégis két évre reá már mint horvátországi bán és tábori szertárnok szerepelt a magyar mozgalmakban.

Szép időben, kevés szép vidéken haladtunk Sziszek felé, hova déltájban megérkeztünk. Itt is, mint mindenütt, katonai tisztelgések. Onnét Petrinjára mentünk, hol KEMPEN generálisnál ebédeltünk, ugyanannál, ki később rendőrminiszterré lett. Petrinján, midőn ő fensége a katonaságot mustrálta, az ott felállított szerezsánok közül mindegyiknek, kinek aranyérdempénze volt, egy aranyat adatott; szinte így ajándékoztattak meg az érdempénzt bíró más katonák is, mind itt, mind másutt. Őrségek vagy tisztelgő csapatok többnyire három napi ingyenfizetést kaptak. Sziszek-Petrinja-Károly-város.

Petrinjától a legregényesebb vidéken mentünk Károlyvárosnak. Szerezsánok kisértek énekszó mellett, alkonyodás után pedig mindenütt tűz volt rakva, melynek világánál haladtunk; de ez valóban tündérileg festett, mert a merre csak láttunk, mindenütt hegy-völgy tele tűzzel.

Esti 10 óra lett, míg Károlyvárosra érkeztünk; a főherczeg THEODOROVICH generálisnál szállt meg, a többi kiséret privát házaknál. Károlyváros igen szépen ki volt világítva, de nagyszerűségről szó sem lehetett.

Reggel szeptember 23-án udvarlások tétettek; $8^1/_2$ órakor — szép reggel volt — Fiume felé megindultunk.

A Luiza-út kezdetén diadalív volt felállítva. Ki ez úton nem volt, nem is képzelheti, mily költséges és mily célszerű az út, mily leírhatatlanul szép a táják. Deputácziók kisértek bennünket és ugyancsak Zágrábmegyének azon része, mely magyarúl érzett. Elől megyei huszárok lovagoltak. Skradban a Lajos-út társaság ebéddel várt, s egy keveset falatozván, tovább mentünk. Azon a tetőponton, melyen a hegyekről a tenger először látható, nagy Fiume.

[1] A hadi levéltárban ezen eseményre vonatkozólag adat feltalálható nem volt.

sátor alatt várta ő fenségét a fiumei küldöttség. Leírhatatlan azon benyomás, melyet e pillanat mindnyájunkra tett.

Az a kocsi, melyen én és gróf Zichy kamarás ültünk, majdnem felborult; a kocsis felhajtott az egyik út-párkánykőre és az oly lökést kapott, hogy a bakról messzire leröpült; de ismét nagy nehezen felvánszorogván, tovább hajtott.

Sötét lett, mire Fiuméba értünk. Az út egész mérföldnyire szurkos koszorúkkal volt kivilágítva, közben diadalívek. A város közelében rakéták röpültek az ég felé és nagyszerű tűzijáték volt szemlélhető. Valóban tündérvilágban érezte magát az ember.

Fiume igen-igen gazdagon ki volt világítva, minden ablakból magyar lobogók lengtek.

A főherczeg a kormányzónál, Kiss Pálnál, a többi kiséret pedig privát házakban volt elszállásolva. A hogy szállásomon voltam, mely több egymásba nyíló szobából állott, megnyitottam egy üveges ajtót, mely a balkonra vezetett. Legszebb éj, fényes holdvilág, s alattam a kikötő, míg előttem a tenger ezüstfényben terült el, meddig csak a szem ellátott. Soha el nem felejtem azt a benyomást, melyet ez a látvány reám tett. Másnap reggel, azaz szeptember 24-én első dolgom volt ismét a tengerre bámészkodni. Reggeli világításnál is gyönyörű szép látvány volt. Míg az udvarlások tartottak, megtekintettem a várost, melynek egy része igen csinos. 3 órakor a kormányzónál nagy ebéd volt, ebéd után pedig 5 órakor az *Austria* nevű új gőzösön, mely a Triesti Lloyd sajátja volt, Buccari városába mentünk. A hogy közel értünk az ottani kikötőhöz, felséges látványban részesültünk. A kikötő nagyszerű félkört képez, mely magas hegyek által beszegve és ezen félkörbe van szorítva; a hegy lábán szinte félkörben és amphitheatrum módjára fekszenek Buccari városának házai. A hogy ide közelítettünk, az egész város és a kikötő valóságos csillagtengert képezett, oly szépen festett

azon ezer meg ezer lámpa, melylyel minden ki volt világítva. Ezenkívül a hajókon és csónakokon tűz és száz meg száz rakéta. A kikötő közepén egy amerikai háromárboczos hajó díszelgett, melynek árboczai tele voltak matrózokkal, kik a köteleken fel s alá mászkáltak. Kiszállván Buccariban, nagy népünnep tartatott fáklyavilágításnál, s azután visszamentünk Fiuméba. Itt a kikötőt és minden hajót kivilágítva találtunk. A csónakokon tűzijátékok, másutt énekesek; valóban az ember más világban érezte magát. Ezen estve a színházban nagyszerű fényes bál adatott.

Szeptember 25-én felmentem korán reggel Tersattoba. Régi váromladék ez a hegytetőn, melyet kertek, nyári lakok és más épületek környeznek. A kilátás innét valóban felséges. Azután a halpiaczot néztem meg, hogy láthassam azon különféle halnemeket, a melyeket itt nagy mennyiségben árulnak.

Reggeli 9 órakor ő fensége a kikötőt szemlélte meg, azután pedig egy háromárbóczos hajó, melyet Gopchevich ottani kereskedő épített, eresztetett a tengerbe, mi a legnagyobb ünnepélyességgel ment végbe. Ezután ebéd volt a kormányzónál, utána pedig az Austria gőzösön sétát tettünk a nagy tengerre. Midőn későn estve a gőzös visszatért, Gopchevichnek új hajója pompásan ki volt világítva. Kiszállás után katonai esti zene fényes lámpavilágításnál tartatott a főherczeg ablaka előtt.

Fiuméból elindulásunk éjfélutáni 1 órára volt határozva. Előtte való éjszakán ugyanezen úton, Kameniczénél, Fiume közelében kirabolták a postát, az utasokat pedig megsebesítették.

Éjfél után egy órakor megindultunk fáklyák és lámpák kiséretében a városon keresztül Zágráb felé. Fiumei küldöttség és azon zágrábmegyei urak, kik ide kisértek, kisértek bennünket vissza Zágrábig. Szép holdvilágos éjjel volt. *Szeverinben* gróf Orsich-éknál vasárnap, szeptember 26-án Zágráb.

reggeli 11 óra tájban szállottunk meg; diadalkapu, zsivió felírással, vezetett a kastélyba; ezen felírás jellemezte a házi úrnak politikai érzését is, mert ő az illyr pártnak egyik előkelő és hatalmas tagja volt. Ő fensége itt előbb misét hallgatott és rövid falatozás után Zágráb felé haladtunk, míg ott esti 8 óra tájban megérkeztünk. A város ki volt világítva, az utczákon pedig szurkos koszorúk égtek. Megszállottunk a püspöki lakban és evés után azonnal lenyugodtunk.

Szeptember 27-én reggeli órákban audiencziák adattak, nevezetesen Zágráb és Kőrös megyéknek, az illető városoknak és egyéb testületeknek. Azután ő fensége az irgalmas nők kórházát szemlélte meg, azután a főegyházat, mely igen szép és sok drágaságai vannak. A mostani püspök, Haulik György nevezetesen Münchenben igen drága üvegfestéses ablakokat szerzett ezen egyház számára. Ezután vendégség a püspöknél, melyen kizárólag az illyr párt volt képviselve. Ebéd után az úgynevezett parkot, a püspök kertjét a városon kívül kellett volna megnézni, de esőzött. Estve fenséges Urunk a színházba ment.

Kedden, szeptember 28-án reggeli 8 órakor megindultunk, s noha sár is volt, esőzött is, még sem volt maradás, míg a főherczeg azt a *parkot* meg nem nézte, mert már előtte való nap óta nem lehetett a püspöki lakban egyebet hallani, mintsem hogy mily kár, hogy a parkot nem lehet megnézni, mintha világ csodája lett volna ezen kert. Szép, angol kert, csinos építvényekkel. A kertnek nagyságából, míveléséből és a mulató épületek minőségéből csak az a tanúság: hogy a zágrábi püspökség igen jó beneficium, elannyira jó, hogy marad az ablakon is kivetni való.

Zágrábmegyén keresztül ismét a magyar párt kisért bennünket egész Varasdmegye határáig. Itt küldöttség fogadta a főherczeget. Sok volt köztük a vörös sipkás és általában zsivióztak.

Varasd. Varasdon Lentulay Imre főispáni helyetteshez szál-

lottunk, hol az udvarlások után ebéd volt, mely alatt a háziúrtól kezdve az utolsó emberig, mindenki fitogtatta, hogy az illyr párthoz tartozik. Általában a magyar párt egyénei, legalább azok, kik több napig kisérőink voltak, higgadt komolyság, illedelem és józanságuk által tüntették ki magukat, míg ellenben az illyr pártnak öregei, valamint Lentulay uram inkább együgyű emberek, míg a fiatalok tanultabbak ugyan, de nemzeti szellemüket igen gyerekes és nem férfias alakban tüntetik fel; miről mindjárt példát hozok fel. Ebéd után megindultunk Csáktornyának. A Dráva hídjánál elbucsúzott tőlünk Varasdmegye, míg a hídon túl Zala vármegye küldöttsége várta ő fenségét diadalkapú alatt. Az illyr vörössipkások a Dráva hídján átjöttek és míg Zalamegye részéről a szónoklat tartott és utána is, zsiviót kiáltoztak bele, de ezt is úgy, mint az oskolás gyerekek tenni szokták, ú. m. lebuktak az emberek a kocsik mögé, díszes, aranyos öltözeteikben, a mint voltak és kurjongatták a zsiviót, mintha az a zalamegyeiektől jött volna. Tisztelet, de csak azoknak, kik tisztesen viselik magukat.

A Dráva hídjától Csáktornyáig a jobbágyság sort képezett, besötétedvén pedig, mindenütt tűzrakások voltak az út mellett, míg előttünk fáklyákkal kivilágított kocsi járt. Csáktornya.

Esti 9 óra tájban megszállottunk Csáktornyán Festetics Taszilo gróf kastélyában, s kevés vártatva nyugodni mentünk. A kastély nincs ugyan igen jó karban, de az épülethez vezető híd és a lépcsőzet igen pompás szoborgyűjteménynyel van feldiszítve.

Szeptember 29-én reggeli $7^1/_2$ órakor megindultunk. Zala-Egerszeg.
Esett az eső. Déli 1 óra tájban Egerszegre értünk, hol ő fensége a megyét és egyéb küldöttségeket a főispáni lakban fogadta. Festetics Leo gróf főispáni helyettes a megyei rendekkel kollizióba jött a miatt, mert azt akarta, hogy ő fensége nála és nem a megyeházánál ebédeljen és a szóváltást annyira vitte, hogy e végett Festetics Leo gróf

írásban kérdést is tett, de ez a megyei rendek részére kedvezőleg döntetett el; ezen surlódás okozta tehát, hogy BATTHYÁNY Imre gróf főispán maga vezette a megyei deputácziót és szónokolt. Az udvarlások után vendégség a megyeháznál, azután pedig folytattuk utunkat Keszthely felé.

Keszthely-Balatoni út. Az esőzés miatt az út rossz volt, azért lassan haladtunk. Tűzrakások, lámpák és fáklyák világa mellett esti 9 órakor Keszthelyre érkeztünk, hol kevés vártatva nagy vacsora volt.

Szeptember 30-án reggeli 8 órakor a Kisfaludy nevét viselő gőzösre szállottunk, s nagy kisérettel és zeneszó mellett a Balatonon előbb Tihanyba, megnézvén az apátságot, onnét Füredre mentünk. Tihanyban és Füreden a benediktinus apátok fogadták ő fenségét.

Veszprémmegye és más egyéb testületek fogadtatása után Füreden nagy ebéd volt, mely után ismét a gőzösre szállottunk. Visszamenet a Balaton regényes vidékét mindenütt kivilágítva találtuk; szép volt a Badacsony-hegy lábán az Esterházy Károly gróf rendezte kivilágítás. — Keszthelyre érkezvén esti 9 óra után, a Balatonon egy rakodóhajót és Keszthelyt teljesen kivilágítva találtuk, de fényességének sokat ártott, hogy felette nagy szél fújt. Háziurunk, Festetics Taszilo gróf a nép számára ökröt süttetett, kenyeret osztogattatott és bort folyatott.

Október 1-ső napján, mielőtt megindultunk, ő fensége megszemlélte a Georgikont. Reggeli 8 óra után megindultunk. Jól haladtunk, mert mindenütt uraság lovai vittek bennünket. Baltaváron Vasmegye küldöttsége üdvözölte ő fenségét. Itt Horvát földesúrnál villásreggelivel vártak, de Körmendre iparkodván érni, itt csak rövid látogatást tett a főherczeg.

Körmend. Körmenden BATTHYÁNY herczeg nagyszerű pompás kastélyába szállottunk. A herczeg maga, betegsége miatt, nem volt jelen személyesen, hanem helyette leánya — ki

nem tudom, mily nevű herczegnél van férjnél[1] — tisztelkedett. Itt a pompa és fény valóban herczegi volt és a legfényesebb mindazon házak között, a melyekben megszállottunk. A számos cselédség aranyba, ezüstbe öltözött. A szokott tisztelgések után nagy ebéd volt; valóban minden tekintetben nagyszerű és mindamellett még sem tartott sokáig, mert a szolgálat igen gyorsan ment.

Ebéd után Szombathelynek indultunk. Ott esti 8 óra tájban megérkezvén, a püspöknél, Balassa Gábornál megszállottunk. Szombathely fényesen ki volt világítva, kivált a megyeháza. Vasmegye és egyéb testületek tisztelgése után a püspöknél nagy vacsora volt, azután bál a főispánhelyettes Zichy Bódog grófnál. A főherczeg oda elment a főudvarmesterrel és Zichy Albert kamarással, a többi kiséret pedig fáradt lévén, nyugodni készült. Itt majdnem nagy szerencsétlenség történt. Szalay, kinek szobája a nagyterem mellett volt, kiáltozni hall segítségért. Hallgatódzik, felkel, jár-kél, míg megtudta, hogy a kiáltás a püspöki lak nagyterméből jön, hol egy pár óra előtt a lakoma volt. A hogy a cselédség az ajtót felzárja, a háziurat találja ott a padlón összerogyva és félholtan, úgy, hogy még azon éjjel ellátták a halotti szentségekkel. A mint kéz alatt meg lehetett tudni, a püspök igen fényes asztali ékszereket vásárolt e napra és barátjainak több ízben mondotta: hogy őt a szél üti meg, ha a főherczeg, noha Körmenden ebédel, az ő lakomáján nem vesz részt. És éppen a körmendi ebédnek nagyszerűsége okozta, hogy sem a főherczeg, sem a kiséretből senki sem jelent meg a vacsorán, hanem ágyba sietett, nem is álmodván a felől, hogy ezt a püspök annyira szivére veszi. Elég az hozzá, a tréfából valóság lett és a háziurat, ki már az előkészületek folyamán is felhevült, egy kis gutaütés kerülgette. Szombathely.

Október 2-án reggeli 9 óra tájban, miután a főher-

[1] Itt B. Fülöp hg. unokahugáról Juliáról (öcscsének Jánosnak leánya) Montenuovo Vilmos herczegnőről van szó.

czeg a fekvő háziurat meglátogatta és állapota jobbrafordúlásáról meggyőződött, Sopronnak indultunk. Útközben a főherczeg kocsija elől, Zichy Bódog gróf négyes fogatából az egyik ló kidűlt, mert kórságot kapott. (Igen feltűnő, hogy egész Szombathelyig legkevesebb baj sem történvén, itt megkezdődött a balszerencse és október 7-ig majdnem folytonosan kerülgetett.)

Igen kómikus jelenet volt útközben, hogy egy öreg ember — valószinűleg katona — magányosan az úton dolgozván, midőn a sok kocsit érkezni látta, úgy meglepődött, hogy ijedtében a kapájával prezentirozott.

Sopron. Sopron határán küldöttségek és polgári lovas őrseregek vártak. Az út mellett ágyúmozsarak voltak felállítva, és pedig oly oktalanúl, hogyha az első lövés után mindjárt nem küldenek előre lovas embert, a ki a lövöldözést, míg a kocsik előre nem haladtak, leparancsolja, kétség nélkül nagy szerencsétlenség történik. Vagy a lovakat, vagy a kocsiban ülőket lőtték volna a dugaszokkal agyon, úgy voltak a mozsarak felállítva. De a mi útközben elháríttatott, az a városban mégis megtörtént; ott t. i. ágyúkkal lövöldöztek, s az embereket ezek előtt ide-oda járni engedték, mígnem az egyik lövés mindjárt három embert terített halva a földre. Szerencsétlen soproni tüzérek!

A főherczeg Rohonczy főispánhelyettes lakában fogadta a küldöttségeket, azután rövid reggeli volt készítve. Sopronból Zichy Albert gróf kamarás vasúton Bécsbe ment, hogy ott ő fenségét (huga, Erzsébet *főherczegasszony menyegzőjére*, mely október 4-ére volt kitűzve) bevárja.

Kis-Marton. Még napvilágnál érkeztünk Kis-Martonba, hol Esterházy herczegnél szállottunk meg. Itt a fény corántsem volt akkora, mintsem azt a tehetséghez mérve várni lehetett. Arról szó sem lehet, hogy a körmendi fényességet csak távolról is megütötte volna. Itt Mosonmegye s egyéb hatóságok tették udvarlásukat, azután a nagyterem-

ben ebéd volt, ennek végeztével pedig konczert, részint a herczegi, részint a bécsi zenészek közreműködésével. A legszebb, a mit itt láttunk, a herczegné[1] igen drága fejéke volt. A nagy kertet megnézni nem lehetett, mert esett az eső.

Vasárnap, október 3-án reggel 6 órakor megindultunk Pozsonynak. Ezen város határán küldöttségek és bandériumok várták a főherczeget; a házak szépen feldiszítve; a halászkapunál diadalív. Az udvarlások a megyeházánál fogadtattak, melyek után a főherczeg Grünne gróf főudvarmesterrel Bécsbe ment, a többi kiséret pedig Győrbe rendeltetett, köztük én is. Pozsony.

Szerdán, október 6-án, Győrből egy kis gőzösön küldöttségek mentek zeneszóval a főherczeg elébe, ki ezen kiserettel a «Sófia» gőzösön esti 7 órakor érkezett, magával hozván testvérét, József főherczeget is. A város fényesen ki volt világítva, a Dunapart a gőzös körül rózsaszinű tűzben úszott; polgári őrsereg állott a parton. Sztankovits János püspökhöz szállott a főherczeg, hol előbb a küldöttségeket fogadván, azután a színházban díszelőadás volt. 9 órakor nagy lakoma, végre fáklyás és énekes zene. Győr.

Október 7-én a Sófia gőzösön reggeli 8 órakor megindultunk; velünk győrmegyei deputácziók, míg a győri kis gőzösön katonai zenekar kisért bennünket.

Komáromhoz érkezvén, a Duna partján megyei és városi küldöttségek várakoztak. Ezeknek szónoklata után a főherczeg és mindnyájan kocsikra ültek, hogy a hídon át a megyeháza felé díszmenetté alakuljanak. Itt iszonyú szerencsétlenség történt, mert a hídnak gyalogjárója körülbelül 3 öl hosszúságra a tömérdek nép alatt, mely a hídon volt, leszakadt. Hány ember vesztette itt életét, azt nem tudni, mert noha minden oldalról jött a segedelem, mégis azonnal több holtat fogtak ki a vízből, míg mások Komárom.

[1] E. Pál herczeg neje Thurn-Taxis Mária-Terézia herczegnő.

még úsztak a vizen.[1] A főherczeg odahagyván a diszelgéseket, azonnal a Duna alsóbb részei felé — hol már holttestek feküdtek — sietett és az ápolásnál maga is segédkezet nyujtott. Többek közt azon szívrázó esemény történt itt, hogy TÓTH Gábor orvos segítségre szaladván, az első személyben, kinek segítséget hozni akart, a saját nejét ismerte fel. Történt ugyan vizsgálat az iránt, hogy vajjon miféle vigyázatlanságnak tulajdonítható ez a szerencsétlenség, de a városi hatóság azzal mentette magát, hogy a hidat szakértő mesterek által eleve megvizsgáltatta, s azok azt elegendő erősnek tartották. A megye pedig azt mondta, hogy a városnak megyei hajdúkat ajánlott segítségül, nehogy a hídra sok nép tolakodhassék, de ezt a városi tanács nem látta szükségesnek.

Ő fensége a szerencsétlenség szinhelyéről a megyeházához szállott, ott a küldöttségeket fogadta és a nélkül, hogy a főispán NÁDASDY Leopold gróf által — a mint az előkészületekből látni lehetett — nagy költséggel előkészített reggelihez ült volna, Komáromot ott hagyta.

Tót-Megyer. Déli állomásunk Tót-Megyeren, KÁROLYI Lajos gróf jószágán volt. A gróf előttünk nyargalt, de lovával együtt útközben elbukott; szerencsére nem történt baja; ellenben a megyei szolgabiró útközben felborult és lábán nem ugyan csonttörést, de sérülést szenvedett.

Nyitra. Károlyinál Tót-Megyeren pompás palotát és igen fényes lakomát találtunk, mely után Nyitrának hajtottunk. Az idő késő volt és besötétedett. Útközben mindig jobban és jobban látszott a nyitrai hegy tetején PALUGYAY Imre ottani püspök lakása, mely a képzelhető legnagyobb fénynyel volt kivilágítva. Ezen látványt leírni nem

[1] A vízbe esett 81, élve kifogtak 58-at, halva 7-et, elveszett 16. V. ö. Fényes E.: A m. bir. stat. II. 80. l. Jókai M. többször feldolgozta ez eseményt. («Pol. Divatok», «Ünnepély», «A víz alatt»).

lehet, oly nagyszerű volt azon a setét éjszakán, melyen utaztunk.

Meghálván a püspöknél, október 8-án reggeli 10 órakor Nyitráról megindultunk. Déli tanyánk özvegy ERDŐDY grófnénál[1] Tavarnokon volt; a család minden előkelő tagját, kivált a nőket itt együtt lehetett látni. A nagy lakoma után Trencsén felé indultunk, de azon kocsi, melyen én voltam, a rossz út, de még rosszabb lovak és ezeknél is rosszabb rendelések következtében annyira hátra maradt, hogy egy pár órával később érkeztem Trencsénbe, mint a főherczeg. A midőn a megyeházához — hol szállva voltunk — érkeztem, a lépcsőn éppen a főispánnal, MARCZIBÁNYI Antallal találkoztam, kinek midőn elmondottam elmaradásom okát, a helyett, hogy sajnálkozását nyilvánította volna a rossz rendelések felett, — mert valóban az utolsó állomáson nemcsak biztosok nem voltak jelen, hanem a részeg tótokat álmukból kellett fölkergetni, míg majd egy óra folyásig tartó várakozás után lovakat lehetett kapni, — azon sopánkodott, hogy parádés kardját valaki kicserélte. Trencsén.

A megyeház valóban rohoda; de annak belseje mindenütt a drótos tótot képviseli; az egész ház többnyire szurkos, füstös és piszkos fenyőfából és deszkából áll. A főherczeg számára egy lakást újonnan, — trencséni eleganczíával felszereltek. Állott pedig ezen lakás 3 szobából, az első bejárás volt, azután jobbról egy és balról egy szoba; ezek közül egyikben a főherczeg hált és kénytelen volt komornokát is szobájába venni, a másikban a főudvarmester és Zichy gróf kamarás; az ajtó, ablak és bútorok újonnan lévén megfőstve, oly főstékszagúak voltak, hogy majdnem lehetetlen volt megállani. És ez volt ott a fénynek non plus ultrá-ja.

Minő volt a megyeházánál a főherczeg fogadtatása,

[1] Szül. Raymann Johanna. bécsi nő.

minő a lakoma? nem tudom, mert későn jöttem; de leírom azon tapasztalást, melyet a számomra rendelt szobában tettem; ez mintául szolgálhat, mennyire hátra van Trencsénmegye a többi világhoz képest. Egy nagy szobába vezettek. Az ajtó százados piszoktól egészen fekete, irtózatos nagy egyfiókos kályha, lágyfa-asztal — lehetett 8 láb hosszú, ugyanoly széles, — két nagy fogas, gerendás menynyezet, téglából a padló, egy ágy, két piszkos kék és vörös vánkossal, egy pokróczczal, 3 faszék, egy egérfogó, egy törött cserép-pohár és egy nyúlláb; ezen kívül semmi egyéb a szobában nem volt, mint faggyú és piszok az asztalon. Azonnal ennem hoztak, legalább 25-féle ételmaradékot. Mulattatott, hogy mikép készültek a szolgálathoz. Jobb arról nem beszélni.

Trencsén városának épületeit s egyéb szépségeit nem láttam; képzelem magamnak azok nagyszerűségét; de a trencséni vár egyidőben szép és nagyszerű lehetett, most csak rom.

Arra nézve, minő túlalázatos ez a népség, igen jellemző az a jelenet, mely az ajándékok kiosztásakor történt. Úgymint elmenetelünk előtt, elhivattam a főispán kulcsárját, ki a háztartásban rendező volt. Ez, midőn az ajándékot, egy csomó bankjegyet, meglátta, térden állva akarta kezemet érette megcsókolni; ez nem elég, hanem összehívta a többi cselédséget is; senki közülök nem nézett többé a főherczegre, hanem engem kisért a kocsihoz.

Budetin. Reggeli $9^1/_2$ órakor október 9-én elindultunk Budetin felé. Kár, hogy szünetlen esőzött és nem lehetett kellőleg élvezni azt a gyönyörű szép Vág-völgyet. Esti 6 óra tájban megérkeztünk Budetinba Csáky grófékhoz, hol lakoma várt bennünket. Itt esti tánczvigalom is volt készülőben, de az elmaradt, mert Csákyék látták, hogy igen fáradtak vagyunk.

Budetinnek fekvése igen regényes, a kastély új és

igen szép; a kastély tornyából a kilátás leírhatatlanul szép.

Vasárnap, október 10-én reggeli 10 órakor elindultunk a legszegényesebb vidéken Rózsahegynek, hova délután $3^1/_2$ órakor érkeztünk. Rózsahegy inkább falu, mintsem város, hol az egyetlenegy ház, melyben a főherczeg megszállhatott, a tisztartó lakása volt. Itt Turócz, Liptó és Árva megyék fogadtatván, a tisztelgések után 240 személyre terítve volt egy nagy helyiségben, melyet hombár gyanánt használnak egyébkor. Az asztalok és padok gyalulatlan deszkákból voltak összeállítva; e fölszereléshez igen hozzáillő volt a rossz ebéd. Rózsahegy.

Október 11-én reggeli 8 órakor indultunk el Rózsahegyről. A tájék szebbnél szebb volt. Sturecz hegyén Liptómegye bucsúzott el; szónoka volt SZENT-IVÁNYI Ödön; ő mondotta az egész körutazás alatt a legszívrehatóbb bucsúbeszédet; többek között ezen szellem hatotta át az egészet: «e hazában töltötte Fenséged zsenge korának legszebb napjait; e föld bírja kebelében azokat, kik Fenséged előtt elfelejthetetlenek; e haza adott tehát Fenségednek multat, adjon érette neki jövendőt!»

A hogy Liptómegye elbucsúzott, előállott Zólyommegye deputácziója és üdvözölte a főherczeget. INKEY Imre főispán volt a szónok; unalmas és hosszú beszédet tartott, hogy béketűrésünk egészen kifáradt. Stureczen lefelé egészen Beszterczebányáig a vidék leírhatatlan szép; útközben népünnepek, vadászat, madarászat, halászat, pásztori zenék, bányászat stb. voltak rendezve. Megnéztük útközben a hermaneczi papirgyárat is. Beszterczebányán a fogadtatás igen szép volt; polgári őrseregek és katonaság díszelgett. Megszállottunk a püspöknél, RUDNYÁNSZKY Józsefnél, ki minden tekintetben tiszteletreméltó és felette tanult ember. Az udvarlások után a püspök nagy lakomát rendezett a megyeház termében. Beszterczebánya.

Estve a bányász- és egyéb zenekar fáklyászenét adott, míg a város pompásan ki volt világítva.

Körmöczbánya. Kedden, október 12-én reggeli 9 órakor megindultunk. Déltájban megérkezvén Körmöczbányára, a bányaigazgatónál fogadtatott Barsmegye udvarlása; Körmöczbányán a városi tánczteremben lakomára teríttettek, de ő fensége még aznap Selmeczbányára váratván, nem akart Körmöczön időzni. Hogy a főherczeg maradni legyen kénytelen, az ottani kovácscsal szétszedették a főherczeg kocsijának kiegészítő részeit, mintha azon valóban valamelyes nagyszerű törés történt volna. Ezen fortélyosság azonban nemcsak kézzelfogható volt, hanem már annyira elavult «Witz», hogy kevés vártatra a kocsit ismét összeállították. — Itt Körmöczbányán 25 mázsa ezüstöt láttunk a hutában felállítva egy darabban.

Selmeczbánya. Ismét elindulván, a hogy útközben elsötétedett, a meddig csak a szem láthatott, mindenütt ki volt az út ezer meg ezer lámpával világítva; t. i a bányászok lámpáikkal az út mindkét oldala mellett sorfalat képeztek, mely Selmeczbányától 2 órányira nyúlt ki. — Hont vármegye és egyéb testületek tisztelgése után Rittersteín kamaragrófnál — a kinél szállva voltunk — nagy lakoma, azután pedig bányásztisztek fáklyászenét rendeztek énekszó, táncz és katonai evolucziók mellett; mely utóbbi száz meg száz lámpa világánál nagyszerűen festett.

Az ottani bányákat nem nézhettük már meg, mert az idő igen későre járt

Balassa-Gyarmat. Október 13-án Selmeczről Balassa-Gyarmatra mentünk. Útközben már észre lehetett venni, hogy Nógrád vármegye a fényes fogadtatás tekintetében nem lesz a sorozatban az elsők közül való, noha Károlyi László titoknok, kinek testvére, Károlyi János, ezen megye első alispánja volt, kötötte az ebet a karóhoz, hogy Balassa-Gyarmaton meglepetés vár ránk. Meg is lepődtünk valóban, mert ennél alábbvaló fogadtatást képzelni sem lehet,

minek főoka abban rejlett, hogy másnap követválasztás lévén, kiki korteskedett. Kivált Károlyi alispán cselekedte, a ki az országgyűlésre akart menni, s e felett mindenegyebet elfelejtett, mit a főherczeg fogadtatása czéljából rendezni kellett volna. A megye nagy házában a lakások úgy voltak elrendezve, hogy azt akármely falusi korcsmáros vagy csárdás jobban intézte volna el. A főherczeg maga, minthogy a főispáni helytartó, DE LA MOTTE Antal gróf lakosztályát bírta, meglehetősen volt ellátva, de a többiek mindnyájan akkép, hogy a kiséret egy része a kocsikban hált.

Nógrád és Gömör megye udvarlása után lakoma volt. A rendezők nagymestere, Károlyi János alispán, hogy gondoskodásának jelét adja, ebéd után a főherczegi kiséret tagjait sorban megkérdezte ezen szavakkal: *elég volt-e ?!* — Később fáklyászenének kellett volna lenni, de a különféle pártok a megyeház előtt összevesztek és verekedtek; ekkép a zene is elmaradt.

Október 14-én, mielőtt megindultunk volna, a megyei tömlöczöket néztük meg, melyek igen pompásan vannak épitve és magánrendszerre vannak alakitva. A főherczeget Balassa-Gyarmatról BLASKOVICH vitte Váczig példátlan sebességgel. Váczról a vasúton Pestre, s így Budára csütörtökön, október 14-én visszaérkeztünk. Ugyanezen nap éjszakáján megérkezett FERENCZ JÓZSEF főherczeg, ki Istvánt, mint Pestmegye főispánját október 16-án volt ünnepélycsen beiktatandó. — Október 15-én tehát udvarlások fogadtattak; 16-án pedig Ferencz József főherczeg, mint királyi biztos vezette be Pestmegye elnökségébe István főherczeget. Ferencz József magyar beszédet tartott, mi Pestmegye rendeitől nagy lelkesedéssel fogadtatott; átalában kiki jó kedvvel nézett a jövendőbe, miután Ferencz Józsefben az egykori trónörököst látta, nem is álmodott a felől senki, mi rövid idő után e rózsaszínben úszó országot érte.

Visszatérés.

A beiktatás után nagy ebédet adott István főherczeg a budai országház teremeiben.

Október 17-én István és Ferencz József főherczegek Alcsúthra, s onnét Bábolnára mentek; utóbbi innét Bécsbe, István pedig október 19-én Budára visszajött.

A 41-ik laphoz.

X.

1848. márcz. 19.

István főherczeg-nádor távirata Szögyény László alkanczellárhoz.

Telegraphische Depesche aus Pressburg. — Erzherzog Palatin an den ungarischen Hofvizekanzler. — Am 19. März Nachmittags. — Gestern ist bei den beiden Tafeln im ersten Schrecken durchgegangen, dass Roboten, Neuntel und alle Zehente für ewige Zeiten abgeschafft werden sollen. Das ruinirt die Aristocratie, wenn nicht Seine Majestät einen Riegel vorschieben. Es wäre vielleicht vorläufig sehr geheim darüber zu berathen: ob nicht bei dem Umstande, dass die Stände selbst Entschädigungen projectiren, Seine Majestät einstweilen antworten könnten: im Princip habe ich nichts dagegen, zuerst aber will ich wissen, wie entschädigt werden soll; erst dann kann ich definitiv entscheiden. Graf Ludwig Batthyány bringt die zwei Repräsentationen hinauf; ob er die früher projectirte Antwort wünscht, weiss ich nicht; er könnte aber zu capacitiren sein.

Az 50. laphoz.

XIa.

István főherczeg-nádornak Szögyény Lászlóhoz intézett két levele (1., 2.) és távirata (3.) az úrbéri kárpótlás és ministerialis törvényjavaslatok tárgyában.

1.

Euere Excellenz! Theilten mir gestern Nachmittag die a. h. Rescriptsentwürfe mit, die auf die Ministerial-Projecte und Urbarialgesetze an die Reichsstände erlassen werden sollten, und erwähnten mir, dass Seine kaiserl. Hoheit mit Bezug auf die Stellung Gr. Batthyány's und Deák's gestatte, dass vor der Expedition, dieselben den ebengenannten beiden Herren mitgetheilt werden dürfen. Ich that dies also gleich im Wege des Judex Curiae, besprach mich auch lange mit ihnen, und fand im Wesentlichen sie bereit, das meiste unbedingt zu verfechten und bei den Ständen zu vertreten. Bei den Ministerialgesetzen haben sie nur 4 Bemerkungen, wovon 2 lediglich Stylussachen. Bei den Urbarialprojecten bitten sie um eine andere Stylisirung mit der Versicherung, dass nur so der Gegenstand durchzuführen sein würde. Ich bitte Euere Excellenz diese Bemerkungen Sr. kais. Hoheit dem durchl. Herrn Erzherzog Ludwig zur Berücksichtigung und Würdigung anzuempfehlen, wesshalb ich sie auch beigeschlossen vorlege und mir die a. h. Entschliessungen womöglich noch im Laufe des heutigen Tages zu erwirken und die Versicherung hinzunehmen, dass ich gegründete Hoffnung habe, nicht nur bei günstiger Erledigung dieser Angelegenheit Rekruten zu bekommen, sondern auch allsogleich eine Loyalitäts-Erklärung zu erlangen, die in jetziger Zeit gewiss nicht ohne gute Rückwirkung bleiben wird. — Wien, den 28. März, 1848. E. h. Stephan, m. p.

2.

Ich glaube, wie ich das Terrain hier kenne, dass wir von der Ernennung der Officiere auf Vorschlag des

ungarischen Kriegsministers keine Erwähnung machen sollten; wir dringen damit nicht durch, wenigstens jetzt nicht; das übrige über den hadi Minister könnte man aber bei Oncle Ludwig durchschauen u. somit in Zsedényi's Project lassen. Gute Nacht. Stephan, m. p. 28/3. 848.

3.

Telegramm des Erzherzogs Palatin an ungar. Hofvicekanzler. Die Stimmung ist die beste. Der Jubel hier allgemein. In Pest giebt es noch Narren, die noch nicht zufrieden, die rothe Kokarde aufgesteckt; meist Juden; mehrere wurden tüchtig durchgeprügelt. Die Stände beschlossen eine sehr schöne Loyalitätsadresse und Dankadresse; eine einstweilige Offerte von 3 Mill. Conv. Münze gegen Rechnungs-Abschluss; die Redaction des Ministerial-Gesetzes ganz nach der allerhöchsten Entschliessung. Auf mein Andringen wird auch das Urbarial-Gesetz gleich vorgelegt werden, das bereits beide Tafeln demnach als sanctionirt betrachten, mit dem Entschädigungs-Gesetz Heute reichte Ministerpräsident den Minister-Vorschlag ein. Alles wie bekannt. 2. Apr. Nachts.

A 61. laphoz.

XIb.

István főherczeg-nádornak V. Ferdinand királyhoz intézett eredeti fölterjesztése, az országban növekedő rendetlenségek és keletkezhető veszélyek alkalmából teendő intézkedések tárgyában.

Euere Majestät! Der Zustand des Königreichs Ungarn ist in diesem Augenblicke in einer Art bedenklich, dass man wirklich von Tag zu Tag auf die ärgsten Ausbrüche gefasst sein muss. In Pest herrscht Anarchie, die Behörden sind durch Securitäts-Commissionen quasi ausser Wirksamkeit gesetzt und während die Statthalterei wenigstens noch unter der energischen Leitung Grafen Zichy's das Decorum rettet, ist die Hofkammer fast schon nullificirt.

Der Adel ist an vielen Orten bereits aufgestanden, um sich factisch Recht zu verschaffen. Bei diesem höchst anomalen und gefährlichen Zustande sucht Alles seine mögliche Rettung nur in der dermalen erfolgenden Creirung des verantwortlichen Ministeriums. Betrachtet man auch das Project vielleicht als eine Calamität, so wirft sich hier nur die Frage auf: welche Calamität ist die kleinste?

Ich will nur kurz die 3 Mitteln anführen, die ich für die einzig möglichen halte, in Ungarn noch etwas zu erreichen! Das erste ist: alle Truppen aus dem Lande zu ziehen und dasselbe seinem Verderben zu überlassen, zuzusehen, wie gesengt, gebrannt, wie der Adel mit dem Bauer handgemein würde? Das 2-te Mittel wäre: mit Grafen Batthyány, der jetzt der einzige Mann des Tages ist, während er es, zaudert man noch lange, bald nicht mehr sein dürfte, über das Gesetzproject zu pactiren, und zu retten, was noch zu retten ist um voraus zu wissen, was man thut, wenn er, nicht zufrieden gestellt, resignirt. Das 3-te Mittel wäre: allsogleich — unter Beurlaubung des Palatins — einen königl. Commissär, mit den ausgedehntesten Vollmachten, dem jus gladii, und einer imposanten Truppenmenge begleitet, nach Pressburg abzusenden, den Landtag faktisch aufzulösen und dann nach Pest vorzurücken und das Regiment der eisernen Faust insolange walten zu lassen, als es nothwendig erachtet würde. Das erste Mittel widerstrebt mir, ich gestehe es offenherzig, erstens weil es, ich möchte sagen, unmoralisch, und einer Regierung vielleicht nicht würdig ist, seine Unterthanen, worunter doch noch ein Theil gut gesinnt ist, vollkommen preiszugeben, und der Revolution, mit allen ihren Gräueln anheim fallen zu lassen, zweitens aber auf die anderen Provinzen des Beispieles und der zügellosen Horden wegen höchst nachtheilig einwirken müsste. Das 2-te Mittel ist gut, kann noch helfen; er-

scheint es auch im ersten Momente, wie eine Losreissung, so wäre es doch in diesem Augenblicke die einzige Garantie der Erhaltung der Provinz, vorausgesetzt, dass die neu zu ernennenden Herren noch der Bewegung vollkommen mächtig sind; was man bei den jetzigen schweren Zeiten natürlieh nie apodiktisch voraussagen kann. Kommen dann bessere Zeiten, lässt sich sehr Vieles modeln, was jetzt zum Bruche führen würde. Ich weiss nicht, ob durch kluges Pactiren nicht noch manches vom Grafen Batthyány und Deák zu erreichen wäre, aber nur von ihnen — denn besprechen sie sich in Pressburg — fürchte ich Alles. Hier muss ich aber als getreuer Staatsdiener Ew. Majestät auf einen sehr gewichtigen Umstand aufmerksam machen, was dann geschieht, wenn das Pactiren erfolglos, Gr. Batthyány entschlossen ist, Alles auf's Spiel zu setzen, zu resigniren u. s. w.? Hier halte ich mich für verpflichtet, nicht um zu schrecken, wohl aber um der Wahrheit getreu zu bleiben, zu bemerken, dass in einem solchen Falle man an der Donau sowohl, als auch an den, von Pressburg nach Wien führenden Strassen gefasst sein muss, freilich absurden, aber demnoch sicher zu erwartenden Demonstrationen der Jugend und vielleicht auch eines Theiles des Adels mit Waffengewalt entgegenzutreten. Da bliebe dann nur das 3-te Mittel, vorausgesetzt, dass man es durchführen will, dass man es durchführen kann! Dieses Mittel musste sehr schnell angewendet werden. Hiebei werfen sich 4 Fragen auf. *a*) Hat man die Geldmittel und die Possibilität, grössere Truppenkörper nach Ungarn abzusenden? ich verstehe darunter wenigstens 40—50,000 Mann, *b*) sind die Truppen vorhanden und schnell beisammen? *c*) hat man einen kön. Commissär, der dies Geschäft übernimmt und hiezu vollkommen geeignet ist? *d*) hat man endlich die Überzeugung, dass dieses Mittel noch ausreichen, man später nicht am Ende retractiren wird? und dass die anderen

Erbstaaten hiebei ruhig bleiben, und nicht auch in Galizien, Italien u. s. w. mehr Truppen brauchen? Sind diese Fragen, was ich von meinem Standpunkte aus nicht beurtheilen kann, ohne Illusionen, ohne später umzustossenden Calcüls, auszuführen — nun dan hätte ich nichts gegen die Ausführung, vorausgesetzt, dass man früher mit Grafen Batthyányi zu paktiren versucht, und hierüber, die in dieser Beziehung allenfals herauf zu berufenden Dignitäre befragt hätte. Ich gestehe aufrichtig, dass ich mich, wie jetzt die Dinge stehen, für's 2. Auskunftsmittel erklären müsste, und dass ich, ohne darüber mit Allen gesprochen zu haben, nicht zweifle, dass die Reichsdignitäre derselben Ansicht sind, — der Judex Curiae Mailáth ist es jedenfalls; bei dem weiss ich es positiv. Sollten übrigens Ew. Majestät in Ihrer Weisheit das 1. oder 3. Mittel genehm halten, werden Euer Majestät gewiss den bestehenden Gesetzen und der bisherigen Gepflogenheit gemäss mit mir disponiren, ob ich für den Fall einstweilen in Wien zu bleiben habe, oder wohin ich mich verfügen dürfe. Ew. Majestät treugehorsamster Unterthan Erzherzog Stephan, m. p. Wien, den 24. März, 1848.

A 61. laphoz.

XII.

1848. márcz. 23.

István főherczeg-nádornak Szögyény Lászlóhoz intézett távirata a horvát bán kineveztetése tárgyában.

Telegraphische Depesche. Pressburg. Erzherzog Palatin an ungar. Hofvizekanzler. Am 23. März, 848. 4 Uhr N. M. Dringend. In Ungarn steht es sehr schlecht; das nähere morgen Früh. Ich fahre heute Nacht hinauf; Graf Batthyány und Deák auch. Die Revolution schreitet vorwärts. Nach Allem, was ich hier sah, bitte ich dringend, die gestern besprochene Ernennung des Banus Jellasich

aufzuschieben, oder wenigstens in Banalem Locumtenenten umzutaufen, selbst wenn es expedirt, aber von Wien nicht weg wäre. Den Grund mündlich.

A 68. laphoz.

XIII.

Gaj Lajosnak János főherczeghez intézett levele a horvát mozgalmak tárgyában.

Kaiserlich königliche Hoheit! Pflichtgemäss berichte ich hiemit, dass die hiesigen Verhältnisse sich im Interesse der Dynastie, des Staates und unserer Nation unter meiner Leitung so günstig gestalten, dass wir in Gemässheit der mir ertheilten Aufträge die besten Resultate zuversichtlich zu hoffen haben. — Es wird bis Montag oder längstens Dienstag, den 28. d. M. an den Stufen des geheiligten Thrones Sr. Majestät eine grossartige National-Deputation unter meiner Führung erscheinen und die gerechten Forderungen, deren Realisirung die angestammte Treue und Anhänglichkeit an das geliebte Herrscherhaus auf immer verbürgen wird, unterbreiten. Es ist daher, um die gute Stimmung der Gemüther nicht zu stören, im allerh. Staatsinteresse nothwendig, dass von Oben unterdessen in Betreff der kroatischen Angelegenheiten keine Verfügungen getroffen werden. Nothwendig aber ist es, ohne Verzug sämmtlichen Militair-Commandanten den Befehl zu ertheilen, dass sie den unter meiner Leitung stehenden Patrioten jede militairische Hilfe leisten sollen; denn nur dadurch wird es möglich sein, einerseits dem durch unsere Feinde leicht zum Ausbruch zu bewegenden Aufruhr des gemeinen Volkes vorzubeugen, andererseits dem Throne gefährlichen und uns mit Anarchie bedrohenden rebellischen Einflusse der ungarischen Pseudo-Regierung im Fall der Noth Wiederstand zu leisten. — Ew. kais. Hoheit, Agram, 24. März, 1848. mit Unterthanstreue ergebener Dr. Ljudevic Gaj m. p.

A 69-ik laphoz.

XIV.

Bécs, 1848. márcz. 30.

B. Bedekovich Lajos sajátkezű levele Szőgyény László m. k. udv. alkanczellárhoz a horvát küldöttség fogadtatása tárgyában.

Theurer Freund! Ich habe Dich heute Früh nicht nur im Bureau und zu Hause, sondern auch in der Burg bei den Erzherzogen Stefan und Ludwig, bei Graf Kolovrath, Hofrath Pipitz und Hofrath Czillich gesucht, um Dir zu sagen: dass die kroatische Deputation unter Gay's Anführung heute um 1 Uhr Audienz haben, dass Letzterer in seiner Rede, die er improvisirt, sich kurz zu fassen, die Trennung von Ungarn nicht ausdrücklich begehren, sondern sich so auszudrücken, dass die Kroaten den *Usurpationen der Ungarn* jeder Art sich mit allen einem bewaffnetem Volk zu Gebothe stehenden Mitteln wiederstehen wollen, kurz mit Mässigung und aller Rücksicht auch auf die leidende Gesundheit Sr. Majestät zu sprechen mir versprochen hat, und dass man die 30 Punkte, mit Weglassung einiger, auf die Hälfte reducirt, auch die, welche Gay begleiten sollen — bezüglich 12—15 — so gewählt hat, dass jeder Stand, jede Stadt und Jurisdiction repraesentirt wird. — Dies wird Dir zwar Alles bereits bekannt sein, doch wirst Du nicht verkennen den Wunsch, mein Wort zu halten und den guten Willen zu zeigen

Deines

Am 30. März 1848. gehorsamsten

Louis Bedekovich.

A 70-ik laphoz.

XV.

István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett távirata Kossuth pénzügyminiszterré kineveztetése tárgyában.

Telegraphische Nachricht. Erzherzog Palatin an den ungarischen Hofvizekanzler. — Die Stände und Magnaten

sehen die Urbarialsache als vollendet an. Ich glaube sie gar nicht mehr hinaufgeben zu müssen. Erwarten dagegen die Erledigung des Entschädigungs-Gesetzentwurfes. Bitte um Aufklärung, ob nicht sie zur Hinaufsendung zu verhalten sind. Wegen Übergabe eines andern Ministeriums an Kossuth finde ich zwar lobend die Bereitwilligkeit, es ist aber nur die Wahl zwischen innerer Angelegenheit und Finanzen. Alle seine Gefährten, aber auch Judex Curiae und Tavernicus glauben, dass er bei inneren Angelegenheiten mehr könnte schaden, als bei der Finanz. Die Finanz, besonders die ungarische halten Alle, besonders dermal für einen abgenützten Posten. Auf Personen hat er keinen Einfluss ohne Controlle der Anderen. Bei Inneres dagegen hat er alle Wahlen, besonders Landtagswahlen im Land sozusagen unumschränkt in Händen; er kann bis am nächsten Landtag herauswerfen, das radicalste zusammenstellen, was bei den Finanzen rein unmöglich ist. Was mich diess auch glauben macht, ist, dass Kossuth selbst mit aller Gewalt die Finanz aufgeben und Inneres zu erhalten trachtet. Vertrauten Freunden hat er diese Gründe anvertraut. Bitte dem Erzherzog Ludwig und Franz diese Motive mitzutheilen und mir dann allsogleich die Antwort zukommen zu lassen, da Morgen der Vorschlag hinauf soll. Mir ist es wichtig und wünschenswerth unter Einem zu erfahren, was der kroatischen Deputation wegen des Nexus mit Ungarn geantwortet wird. Es dürfte eine Loyalitäts-Erklärung von hier zu Stande kommen. Pressburg, 31. März, Abends.

A 72-ik laphoz.

XVI.

István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett négy levele, nagyobb számú katonaságnak az országban elhelyezése, a ministerialis, népképviseleti és egyéb törvényjavaslatok tárgyában.

a)

Pozsony, 1848. márcz. 28.

Nagyméltóságú magy. kir. udv. Alkanczellár úr! Ide mellékelve átteszem Nagyméltóságodnak gróf Batthyány Lajos, ministerelnök hivatalos előterjesztését, melynél fogva szükségesnek, sőt a rend és csend fentartására nélkülözhetlennek tartja, hogy 15—20,000 katona minél előbb Magyarországba behúzassék; s egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy ezen intézkedéstől, mely nélkül a rendről nem felelhetne, úgy remél legtöbb sikert, ha magyar katonaság fogna az országba küldetni. Mi ez előterjesztés első részét illeti, azt tökéletesen pártolom s magamévá teszem, meglévén részemről is győződve, hogy az egész Európát jelenleg áthatott mozgalmak közt, kivált az országgyűlés eloszlatása idejében, a közcsend és bátorság Magyarországban sem tartható fen katonai nagyobb erő nélkül. Megkeresem azért Nagyméltóságodat, miszerint magát a szükséges egyetértésbe tévén, annak helyén kieszközölni igyekezzék, hogy Magyarországba minden halasztás nélkül elegendő katonaság rendeltessék. A kérelem második része iránti határozást — nézetem szerint — a Hadi tanácsra lehetne hagyni, ámbár kétséget nem szenved, hogy magyar katonaság a mostani körülmények közt jobb hatást fogna tenni, s mindamellett kötelességének is szintoly híven megfelelni, mint más. Egyébiránt kérem, hogy eljárása sikeréről engem minél előbb tudósítani sziveskedjék, miszerint részemről a magyar főhadiparancsnokot a szükséges további utasításokkal még annak ide-

jén elláthassam. Megkülömböztetett hajlandósággal maradván Nagyméltóságodnak, Bécs, Márcz. 28. 848. legszivesb jóakarója István s. k. nádor.

·/. A fentebbi levél melléklete:

Fenséges főherczeg, Magyarország Nádora és Királyi Helytartója! Miután az ország külömböző részeiben mozgalmakat tapasztalok, melyek növekedésben lévén, a közbátorságra nézve veszélyesekké válhatnak, kivált az országgyűlés végével, midőn az általalakítással egy vagy másképen megsértett, való vagy képzelt érdekek annál nagyobb keserűséggel törhetnek ki, mennél hosszabb ideig léteztek azok illetetlenül, és Európaszerte mennél általánosb azon mozgalom, mely rendkívülisége által a nemzet minden osztályait áthatotta. Miután az országban bent lévő katonaság száma csekélyebb, sem hogy azt oly nagy területen sikerrel és czélszerűen elosztani és alkalmazni lehetne, hazánk jelen állapotában pedig, a nemzetőrség felállításáig, rendkívüli esetben a csend fentartására más eszközzel nem bírunk: hódoló tisztelettel, hivatalomnál fogva, arra kérem Fenségedet, hogy 15—20,000 katonának behúzása iránt a szükséges rendeleteket sietve megtenni méltóztatnék. Ettől azonban sikert én csak úgy reménylek, ha magyar katonaság fog behúzatni, mely rokon lévén nem az egyesekkel a nemzetben, hanem magával a nemzettel, nem költ ellenséges indulatot maga ellen, midőn a rend helyreállítására alkalmaztatik. De külömben alkotmányunk szelleme szerint is ezt kell kérnem. Miként és hová leendő elhelyezése iránt nyerendő újabb tudósítások szerint egy pár nap alatt fogom tenni újabb alázatos előterjesztésemet, kijelentvén, hogy katonai erő nélkül ily viharos időszakban a csendről és rendről nem felelhetek. Maradván hódoló tisztelettel Fenségednek, Pozsony, márcz. 23. 1848. gróf Batthyány Lajos s. k. ministerelnök.

b)

Pozsony, 1848. ápr. 3.

Pressburg, den 3. Apr. 1848. Euere Excellenz! Ich habe Ihre 2 Briefe aus Wien heute Früh und Abends richtig erhalten und die a. h. Rescripte alle publiziren lassen. Sie machten durch die Bank einen entschieden günstigen Eindruck, wenngleich bei der untern Tafel namentlich Kossuth des Namens: «Eduard Zsedényi» statt den des «Ludwig Grafen Batthiányi» tadelnd erwähnte. Das allerhöchste Handschreiben mit dem Terminus praeclusi und der Zusicherung Sr. Majestät selbst herabzukommen, ward mit Jubel aufgenommen. Die 5 Abend-Rescripte wurden bei ziemlich leerem Saale vorgelesen, aber alle mit «Éljen»'s begrüsst, die von Herzen kamen. Beigeschlossen sende ich Ihnen wieder 4 Packete mit 6 Gegenständen. Bei der Dringlichkeit der Zeit — morgen ist schon der 4. April — und bei dem Umstande, dass noch viele derartige Gesetzesvorschläge das Wiener Pflaster betreten werden, — es wäre denn, sie sollten ex abrupto den 9. und 10. Apr. in Pressburg entschieden werden, was ich nicht wünschen könnte, da man da am Ende Seine Majestät, unsern Herrn u. König presse collet setzen würde, brauche ich wohl nicht die Bitte um baldige Erledigung zu stellen. Die heutigen Erledigungen auf die Gegenstände vom 30. März beweisen, dass man diese Nothwendigkeit anerkannt. Das «Népképviseleti»-Gesetz dürfte die härteste Nuss sein und gerade das dürfte erst den 6-ten nach Wien kommen; darüber müsste gleich konferirt und entschieden werden, denn kommt eine abweichende oder stark ändernde Antwort, was bei der Sachlage möglich ist und diese würde erst am 9-ten in Seiner Majestät Gegenwart publizirt, so könnte das die oben erwähnten Folgen nach sich ziehen. Die Loyalitäts-Erklärung ist gut: Gott gebe, dass sie stichhaltig sei! Die 6 Stücke, die ich Ihnen vorlege, sind: das

15*

Pressgesetz, die Nationalgarde, ein Gesetz über Holzung und Weiderecht, Städteoperat, die Offerte der 3 Millionen, das Ministerialgesetz — tüchtige Brocken, wie sie sehen, und darunter wohl mancher Hacken! Mein Schreiben wegen den Bischöfen dürften sie wohl bereits erhalten haben, mein lieber Szögyény; ich kann nicht anders rathen, als ich gerathen habe. Das Ministerialgesetz bitte ich bis gegen Ende aufzuheben und zweimal durchzusehen, ob die Änderungen korrekt sind und nichts bei den Paragraphen-Umgestaltungen hineingeflickt worden ist? Dieses Gesetz ist nach Seiner Majestät Willen korrigirt und dürfte somit sanctionirt werden, aber ich möchte es als Lockspeise für die Annahme der bei den übrigen Gesetzvorschlägen allenfalls, höchsten Ortes für nöthig befundenen Änderungen aufbewahrt wissen. Nehmen die Stände bei einem oder dem andern dieser Gesetze Sr. Majestät Befehle nicht an, und der Landtag muss auseinandergehen ohne Ministerialgesetz, — nun die Frage ist erst noch: ob dann das Unglück gar so gross wäre!? Die kroatische Antwort Sr. Majestät habe ich Niemandem gezeigt, und werde ganz nach Ihrem Antrage damit verfahren. Dass es den Illyriern zu wenig war, was man ihnen sagte, begreife ich bei der jetzigen Ungenügsamkeit. Leider wird man es wenn auch nicht fordern, sondern lebhaft wünschen, dass die Expedition der zu sanctionirenden Gesetz-Artikeln nicht nach der altherkömmlichen und gesetzlichen Art unter Ihrer, als Vicekanzlers, Unterschrift und der eines Referendars, sondern mit Gegenzeichnung des Ministerpräsidenten geschehe. Wenn man sich somit über die Form hinaussetzen will, so wird es jedenfalls einen sehr befriedigenden Eindruck machen, vorausgesetzt, dass Batthyány in den Gesetzen selbst keine Anstände macht. Mir schaudert, wenn ich daran denke, wie wenig Geschäftsleute unter diesen Ministern sind, und in welches Chaos wir da hineinkommen werden! Aber!

Das bringen die Zeiten mit sich! Moralische Cholera überall; käme nur die physische dazu und nähme alle jene Menschen weg, die die moralische erzeugen! Doch das sind pia desideria; man muss mit der nackten Wirklichkeit vorlieb nehmen und die ist wahrhaft schrecklich! Der Krieg mit Sardinien ist uns noch abgegangen! Leben Sie wohl Euere Excellenz, und wirken Sie zur Erlangung der weiteren Resolutionen nach Kräften mit; brauchen Sie mich in Wien, so schreiben Sie es mir; ich bin jeden Tag zu haben. Ihr Ihnen aufrichtig zugethaner Erzherzog Stephan m. p.

c)

Pozsony, 1848. ápr. 5.

Pressburg, 5. Apr. 1848. Euere Excellenz! Ich erlaube mir, Sie auf ein paar sehr wichtige Gegenstände aufmerksam zu machen, die berathen und erledigt werden müssen, wollen wir die Ruhe aufrecht erhalten oder wenigstens möglichst befestigen. Das erste ist die Reincorporation der Siebenbürger Comitate, die nach meiner unvorgreiflichen Ansicht kaum mehr von Sr. Majestät ein neues Gesetz erfordern dürfte, da das Gesetz der Reincorporation bereits seit 1836 besteht und das jetzt gegründete Ministerium die Verhältnisse gewaltig geändert hat, und die Erfüllung dieses Gesetzes ausführen muss. Die Sache ist kurz gesagt, die: dass ich gebeten wurde zu intermediren, da nach der Ansicht der Stände die Reincorporation ohne eine neue gesetzliche Bestimmung zu Stande gebracht werden könnte. Ich hätte damals auch, da ich es angenommen, mich dafür verwendet; jetzt aber ist die Lage der Sache geändert, und meine Ansicht mit einige Worten, ist diese: «das Ministerium habe hier ihr Amt zu walten», ihm werden dann die Schwierigkeiten selbst aufstossen, die sich an und für sich ergeben müs-

sen. Die Stände, namentlich aber der Ministerpräsident wünschen, dass ich in dieser Beziehung vor dem Auseinandergehen des Landtages, die Erklärung gebe, dass zur Vollziehung des Gesetzes durch das Ministerium unverweilt das Nöthige eingeleitet, und von mir nach Kräften gefördert werden wird. Diesen Schritt möchte ich aber doch nicht — wenn er nach meiner Überzeugung auch gleich der einzig mögliche ist — machen, ohne es höchsten Ortes angezeigt zu haben. Ich bitte hierüber mit umlaufender Post um eine beruhigende Antwort und Weisung: oder falls etwas anderes besseres gefunden sein sollte, mir dieses unverweilt mitzutheilen; nur sei mir, als treuen Unterthan Sr. Majestät erlaubt, hier die unumwundene Bemerkung auszusprechen, dass keine Macht mehr im Stande ist, die 3 Comitate von Ungarn weiters ferne zu halten; dass ich vielmehr überzeugt bin, dass die Union, wenngleich von mir nicht gewünscht, doch vor der Thüre ist Ein weiterer, nicht unwichtiger Punkt ist die kroatische Landes-Congregation, wegen welcher Bischof Haulik, als Banal-Locumtenent von Sr. Majestät ein, in der «Wiener Abendzeitung» Nro 2 publizirtes Handschreiben erhalten hat, worin es am Schlusse heisst: er habe sich mit Euerer Excellenz über den Termin der Einberufung in's geeignete Einvernehmen zu setzen. Ohne viel Motivirung sei es mir aber, — bei der Dringlichkeit der Umstände und da das Ministerium binnen wenigen Tagen das Licht der Welt erblicken wird, der Präsident aber bereits existirt, — erlaubt zu bemerken, dass es unerlässlich ist, dass Bischof Haulik sich wenigstens wegen des Termins mit Graf Batthyány in's Einvernehmen setze, will man nicht ganz unnützer Weise Feuer im Dach haben! Machen Euere Excellenz den Bischof Haulik auch in meinem Namen darauf aufmerksam — denn nur so glaube ich auch in der Zukunft der Kroaten Wünsche erfüllbar, im Ministerium auch einige ihrer Individuen

zu sehen. Die Ernennung der Minister ist der 3-te Punkt, dessen Beschleunigung ich wünsche; meine Eingabe an Sr. Majestät ist bereits den 3-ten Tag in Wien. Der 4-te Punkt endlich betrifft die durch Batthyány erbetene, durch einen grossen Theil der Deputirten gewünschte Freilassung eines gewissen Lieutenants Julius Nicolaus Schüll vom 3-ten Cheveaux legers-Regimente, der am 13. März bei den Wiener Unruhen Theilnehmer war, seither im Wiener Stabstockhause sitzt, und in eine kriegsrechtliche Untersuchung verfiel. Sie bitten desshalb, dass die vor Kurzem herausgegebene Amnestie auch auf ihn Anwendung finde, weil er von Mező-Petri im Szathmárer Comitat gebürtig und, wie sie sagen, nicht so besonders sträflich ist. Das müsste aber erst erwiesen werden, bevor man für ihn weitere Schritte machen könnte, und somit bitte ich Sie vor Allem, mein lieber Herr Vicekanzler, die nöthigen Erkundigungen über dieses Individuum einzuziehen und mir sobald als möglich mitzutheilen, ob er einer weitern Empfehlung bei Sr. Majestät würdig und ob Hoffnung zu seiner Begnadigung vorhanden sei? In einigen Tagen glaube ich selbst auf eine Erscheinung nach Wien kommen zu können, auf wie lange? weiss ich nicht, da die Zeit jetzt furchtbar drängt. Mit einem herzlichen Lebewohl und mit der wiederholten Bitte, die vier Punkte ihrer Erledigung zuzuführen, Euerer Excellenz aufrichtig ergebener Erzherzog Stephan m. p.

d)

Kelet nélkül.

Euere Excellenz! Ich bitte Ihren ganzen Einfluss darauf anzuwenden, dass die Staatsschuld jetzt nicht erwähnt werde; die Erwähnung derselben würde das Ministerium zur Resignation zwingen, eine rein abschlägige Antwort nach sich ziehen; daher es unumgänglich noth-

wendig ist, dass dieser Passus einstweilen ausbleibe, indem es später, wenn die Stände Österreichs zusammenkommen, denselben freisteht, selbst desshalb Ungarns Stände aufzufordern, wo dann ein Erfolg zu hoffen ist, während jetzt ein Riegel vorgeschoben wäre. Wegen Urbarial-Artikel sollte der Entschädigungs-Entwurf nicht als unmöglich verworfen werden, sondern nur mit der Andeutung, dass die Stände den Urbarial-Artikel noch in neue Berathung nehmen sollten, die Erklärung verbunden werden, dass bis dahin die Resolution auf den Entschädigungs-Entwurf und Hypotheken-Bank in suspens bleibe; da könnte man dann in Pressburg der Sache eine günstigere Richtung geben, ohne die Leute zum Widerstand zu reizen, zu dem sehr Viele geeignet wären. Die Sache ist ausserordentlich dringend, da Graf Batthiányi mit dem heutigen Dampfer nach Pressburg abgehen muss, wo die Gemüther sehr gereizt und die Leute kaum zu halten sind. E. H. Stephan.

XVII.

Kossuth Lajosnak eredeti módosítványa, melyet, midőn legfelsőbb helyen a képviseleti törvényben a Határőrvidéknek a képviseltetésben való részesítése akadályra talált, Ferencz Károly főherczegnek átadott.

A határőrvidékeknek ezennel elvileg biztosított országgyűléseni képviseltetésére nézve úgy a küldendő követek száma, mint választási módja iránt, a legközelebbi országgyűlésnek kimerítő törvényjavaslatot fog a ministerium előterjeszteni; mire nézve, valamint hálával fogadják az ország rendei Ő Felségének azon kegyelmes biztosítását, hogy a magyar felelős ministerium hatóságának a (számú) törvényczikkely értelmében, a határőrvidékeken is azonnali életbe léptetésére a kellő rendeleteket már megtenni méltóztatott, úgy más részről világosan törvénybe iktatják, hogy a főherczeg-nádor-kir. helytartó és a felelős magyar

ministérium azon törvényszerű hatóságot, melyet ezentúl a határőrvidékeken mind polgári, mind katonai közigazgatás tekintetében a (számú) t. cz. szerint gyakorlandanak, olyképen gyakorolják, miszerint a határőrvidékeknek azon katonai belszerkezete, melynek fentartását a birodalomnak s Magyarországnak biztossága igényli, addig míg e részben Ő felsége megegyezésével a törvényhozás máskép nem intézkedendik, sértetlenül maradjon.

Ezen módosítvány hátlapján Szőgyény László által, Ferencz Károly főherczegnél szerkesztett és rajzónnal irt fogalmazványa azon l. f. kéziratnak, mely a nádorhoz intéztetett:

Lieber Herr Vetter etc. Indem ich den mir durch die Stände unterbreiteten Gesetzartikel über die Volksvertretung, namentlich auch dessen, die Militair-Grenze betreffenden Theil unter Einem genehmige, baue ich mit vollem Vertrauen auf die Treue und Anhänglichkeit Ew. Liebden und Meiner ungarischen Minister, dass, nachdem die gegenwärtige Lage der Monarchie und Europa's, in der Militair-Verfassung und der Grenze eine Veränderung zu unternehmen nicht gestattet, Euer Liebden und das ungarische Ministerium ihre gesetzliche Amtsgewalt hinsichtlich der Militairgrenze in der Art ausüben werden, dass die militairische Organisirung der Grenze, deren Aufrechterhaltung die Sicherheit Meiner Monarchie und Ungarns insbesondere unerlässlich fordert, bis dahin, als hierüber mit meiner Genehmigung keine andere gesetzliche Vorkehrung getroffen wird, unverletzt bewahrt werde.

A 72-ik laphoz.

XVIII.

Gróf Zichy Ferencz, a budai helytartótanács ideiglenes elnökének Szögyény Lászlóhoz intézett három jelentése és egy levele a budapesti mozgalmak tárgyában.

a)

Buda, 1848. márcz. 29.

Kegyelmes Úr! Jóslásom napról-napra inkább teljesedik. Az izgatottság folyton nő; a legkülömbözőbb hírek támadnak és terjesztetnek és biztosíthatom Excellentiádat, hogyha pár nap alatt kedvező elintézés, legkivált a pénz- és hadügy-ministeriumokra nézve, be nem következik, Magyarország a dynastia részére elveszett. Tegnap d. u., mert a ministerium kinevezése még mindig nem történt meg, egész nyiltan respublikánus tendencziák nyilváníttattak. A mozgalom élén azon hősök állnak, kiket Excellentiádnak utolsó jelentésemben megneveztem. Ezekhez tegnap Nyáry alispán csatlakozott, ki Pulszkyval együtt oppositióba helyezkedett Klauzál- és Szemerével szemben s a neki felajánlott osztályfőnökséget visszautasítván, a respublikánus párt élére állni készül. Pancsova és Versecz városok a «pesti kör»-höz küldött deputátiók útján a határőrvidéktől történt elszakadásukat jelentették, mi zajos helyesléssel találkozott; de ki kell emelnem, hogy csak ezen két városról van szó és épen nem, mint az itteni forradalmárok hiresztelik, az egész határőrvidék elpártolásáról. Tegnap a «kör» Erdélybe menesztett küldöttséget s ott az uniót akarja proclamálni. A pesti megyeházán Klauzál elnöklete alatt gyűlést tartottak és azon a pesti váltótörvényszék hivatalos pecsétnyomóját, melyen a császári sas van alkalmazva, kettéfűrészelték s a függetlenség kivívása emlékeül a nemzeti muzeumnak adták. Promontoron kikötött egy hajó 36 mázsa lőporral; azt lefoglalták; Lederer báró azonnal a már fungáló Szemere és Klauzál ministerekhez fordult, a szállítmány kiadatása

végett, de eddig sikertelenül. Ily körülmények közt egy óra sem telik el a nélkül, hogy az izgatottság újabb tápot ne nyerjen. Kereskedés és ipar pang; nagy a kenyértelenek száma; az itteni takarékpénztár súlyos helyzete napról-napra nő. Mai jelentésemet is azon határozott kijelentéssel zárom be, hogy ha a pénz- és hadügyi ministeriumok kérdése igen hamar és teljesen kielégítő módon elintézést nem nyer: úgy István főherczegnek királylyá proclamáltatása be fog következni és a továbbiak beláthatlanok. E jelentésemet póstán küldöm Nagyméltóságodnak, mert a staffetához bizalmam nincs. Buda, 29/III. 848. Gróf Zichy Ferencz m. k.

b)

Buda, 1848. márcz. 30

Kegyelmes Úr! E hó 28. rendelete folytán naponként folytatom jelentéseimet, a meddig itteni hatásköröm véget nem érend. A tegnapi napon a már jelentett puskaporlefoglalás uralta a helyzetet; az izgatottság nagy volt. Ezen esetnél el lehet mondani: peccabatur intra muros et extra. A szállítást eszközölt alezredes elmulasztotta a hajót a szokásos jelzőzászlóval ellátni és így azok, kik a lefoglalást elkövették, azzal védekeznek, hogy a hajó tartalmát nem ismerték. Most a puskapor a városházán őriztetik. Lederer főparancsnokot Szemere és Klauzál megkeresték, hogy minden katonai őr mellé, ellenőrzésül egy nemzetőr állíttassék, mit az eleintén kereken megtagadott, de azután mégis concedált. Estefelé kedvező hirek érkeztek Olaszországból és ép úgy köztudomásra jutott, hogy a had- és pénzügyi ministeriumok kérdése végre kedvezően intéztetett el. Ez nagy megnyugtatást szült. A mint a dolgok most állnak, ha gróf Batthyány időt nem mulaszt, teljes erélylyel fellép, a pesti tanuló ifjúságot az iskolába küldi és az itteni teret minden csőcseléktől megtisztítja, úgy minden rendbe jöhet még. A legnagyobb akadályt

Nyáry képezi, ki sértett hiúságból nyilt ellenévé lett a ministeriumnak; főtámasza neki egy kitűnő tehetségű III. éves jogász: Vasváry. Hogy bebizonyítsam Nagyméltóságodnak, mily értelemben használják itt fel a szabad sajtót, melléklem Nyáry és társai organumának: a «Márczius tizenötödike» egy számát, melyben Perczel Móricz pecsovicsnak neveztetik, mert az embereket csillapítani bátorkodott. A polgárság nagyon elégedetlen s minden nyomás, melyet reá az ifjúság gyakorol s mely vagyonukat és egész létüket kezdi fenyegetni, komolyan óhajtatja velük a mostani viszonyok fordultát, de mert gyáva, mégis a polgári elemtől üdvös reactiót nem várok. Ők legfölebb a zsidókkal mernek mérkőzni, mert ezeknél még kevesebb bátorságot téteIeznek fel. A mai nap nyugodtan végződik. Buda, 30/III. 1898. Gróf Zichy Ferencz m. k.

c)

Buda, 1848. ápr. 1.

Kegyelmes Úr! A jó hirek folytán minden megváltozott. Ma éjjel egy órakor külön hajón ide érkezett báró Eötvös és meghozta a had- és pénzügyministerium megadatásának hirét. A két város örömzajban tört ki és fáklyásmenetek rögtönöztettek. Tegnapi jelentésem igazolásául ide csatolom a «Márczius tizenötödike» utolsó számát; ily tendentiák ellen csak nyilt erő kifejtése vagy engedékenység lehető; mert nem engedni és mégis erőt ellene ki nem fejteni: a legrosszabb politika. Pesten a mozgalom most békés természetű. Báró Eötvös elrendelte, hogy hétfőtől kezdve az iskolák megnyittassanak, mi által az ifjúság a népgyűlésektől távol tartatni fog. Feszülten várják a ministerek megérkezését és az országgyűlés bezárását. Meglehetős biztonsággal azonban várni lehet, hogy a «pesti kör» követelni fogja a ministeriumtól egy nemzeti Convent egybehivását. Buda, 1/IV. 1848. Gróf Zichy Ferencz m. k.

d)

1848. ápr. napi kelet nélkül.

Mein verehrter Freund! Meinem ämtlichen Schreiben wünschte ich ein paar freundliche Zeilen beizufügen. Die allgemeine Stimmung von gestern auf heute ist gar nicht zu erkennen. Am besten giebt sich dieses kund dadurch, dass Namen und Personen, die noch zu dem frühern System gehören u. die ganz verschollen waren, mit aller Achtung erwähnt werden. Es gilt dieses besonders Deiner Person, der man die Auswirkung der günstigen Resolutionez grösstentheils zuschreibt. Es gereicht Deinen Freunden zur aufrichtigen Genugthuung, Deine Verdienste auch durch die Feinde anerkannt zu sehen. Da noch sehr viel gesprochen wird u. viele Leute nicht ermangeln dürften, fortwährend die böswilligsten Kunden zu streuen, so behalte ich mir vor, Dich von Allem, was wahr ist u. was wirklich geschieht, auch fernerhin in Kenntniss zu setzen. Dein aufrichtiger Freund Feri. Hier bedient man sich keiner Titeln mehr, sondern Alles heisst: polgártárs.

A 79-ik laphoz.

XIX.

A magyar ministériumnak az országgyűlés befejezése után Szőgyény Lászlóhoz intézett hivatalos irata a magyar királyi udvari kanczellária feloszlatása tárgyában.

Alkanczellár, Státus-tanácsnok Szőgyény László ő Excellentiájának. Az ország kormányzásának a felelős magyar ministérium általi átvétele végett a következők rendeltetnek: 1. A m. kir. udvari kanczelláriának mindennemű kiadásai ezennel megszüntetnek. 2. A benyujtott s még nem tárgyalt kérelem-levelek az esedezőknek oly utasítással adandók vissza, hogy folyamodásaikat az illető ministériumhoz intézzék, azzn tárgyakra nézve pedig, melyek iránt a helytartótanács vagy a törvényhatóságok

jelentéseiket felküldötték, minden érdemleges tanácskozás megszüntetendő és ezen irományok, valamint szintúgy a határozattal ellátott, de még ki nem adott ügyek is a ministérium elnökéhez átteendők, kivévén a kegyelmezés jogának gyakorlatát illető ügyeket, melyek Esterházy Pál herczeg úrhoz utasítandók; annak ellenjegyzése mellett fogván Ő Felsége által eldöntetni s végrehajtás végett az igazságügy ministeréhez intéztetni. 3. Minden előadó udvari tanácsnok urak a kezökön lévő ügyeknek lajstromát haladéktalanul elkészítendik, minden egyes tárgy mellé megjegyezvén, hogy a tárgyalásnak minő fokán van és mi teendő vár reá nézve? megkívántatik, hogy az irományok ily kimutató jegyzék mellett küldessenek át a ministériumhoz. 4. A tárgyalásra váró minden irományok átküldése az igtató- és kiadó-hivatal igazgatóinak személyes felelőssége alá helyeztetik, egészen az átvételig Budán. 5. Szintúgy leküldendő a ministériumnak a m. udv. kanczellária hivatalnokainak szolgáló minden utasítás, nem külömben az irat- és levéltári minden sorjegyzékek; a levéltár pedig az illető hivatal felelős gondviselése alatt tartandó további rendeletig. 6. A taxatoratus, számadásának s a készenlevő pénzeknek a magyar kincstárba való beszolgáltatása végett, a pénzügyministerhez utasítandó; megkívántatik egyszersmind, hogy a taxatoratus azon szabályzatot, mely szerint a taksák megszoktak állapíttatni, a ministériumnak nyomban beküldje, azon utasítással egyetemben, mely ezen hivatal tagjainak munkakörét és eljárását ekkorig szabályozta. Ezek azon rendelvények, melyeknek azonnali sikeresítésére Excellentiád ezennel hivatalosan azzal felkéretik, mikép becses szolgálatinak további igénybe vételéig Budán az álladalmí tanácsban helyét elfoglalni, azalatt pedig Esterházy herczegnek a Bécsi dolgok elrendezésében segédkezet nyujtani, s a kanczellária személyzetét értesíteni sziveskedjék, hogy a további rendeletet Esterházy herczeg útján fogja

megkapni és addig ideiglenesen Bécsben maradjon. Kelt Pozsonyban, 1848. ápr. 12-én tartott ministeri tanács üléséből. István m. k. nádor királyi helytartó. Batthiányi Lajos gróf m. k. ministerelnök.

A 82-ik laphoz.

XX.

a)

Szőgyény László alkanczellár 1848. ápril. 15-én tartott bucsúbeszéde a magyar kir. udvari kanczellária feloszlatásakor.

A világesemények túlrohanó árja, mely Európaszerte, századok folyama alatt, gondosan épített álladalmi szerkezeteket és közigazgatási gépezeteket rövid idő alatt a multnak örvényébe sodort, Magyarországnak nyolczszázados ősi alkotmányát s ezen alapult kormányzási rendszerét is lényegben és alakban megváltoztatván, az eddigi közigazgatási organumok közt a magyar udvari kanczelláriának, felséges Urunk Királyunk alkotmányos e főtanácsának megszüntetését is bekövetkeztette. Nem czélom fejtegetni e főkormányszék eredetének, időszakonkénti átalakulásának és törvényes hivatásának részleteit; nem szándékom elősorolni annak, a törvény, alkotmány s a király és haza jogainak fentartására s szeplőtelen megőrzésére irányzott törekvéseit; nem ezeknek, minden idegen befolyás elleni védelmében tanúsított férfias küzdelmeit; de, minek a történet majd egykor hű tanúja leend, bátran merem állítani: hogy ezen kormányszék, alkotmányos kötelességeiről, törvényes feladatáról, s a hon iránti tartozásairól soha meg nem felejtkezvén, minden tetteiben és intézkedéseiben, egyedül hazájának és királyának egymástól elválhatlan javát s érdekeit viselte szem előtt. Ily öntudattal léphetünk le, különösen mi, ez ősi intézmény utolsó tagjai, ama pályáról, melyre urunk királyunk kegyelme s legmagasb bizalma meghívott, s

melyre sokakat közőlünk honfitársainknak a közélet különféle nehéz viszonyaiban szerzett bizalma s méltánylása is kisért. Noha pedig önként elismerem: hogy a természet megváltozhatlan törvényeinél fogva, melyek szerint e világon mi állandó sincs, ezen százados honi intézet lételének is le kelle peregnie és helyébe más újnak, teljesb életerővel bírónak, s a kor igényeit inkább kielégítőnek lépnie, s noha erősen hiszem, hogy a mely eszközöket törvényhozásunk bölcsesége, felséges urunk királyunk legfelsőbb szentesítése mellett, a közigazgatás jövendő kezelésére választott s alkotott, azoknak áldásdús sikerét fogja a hon élvezni, sőt mindnyájunk hazafiúi s alattvalói szoros kötelességének lenni vallom, hazánk átalakult új kormányrendszerét s a kormány vezetésére közbizalomjelölte férfiaknak törvényes működését minden tőlünk telhető erélyességgel, minden tartalék nélküli őszinteséggel s legteljesb készséggel támogatni s istápolni: mégis öntudatunk tisztaságában el nem fojthatom ama legbensőbb meggyőződésemet, hogy habár az új kormánynak működését fényesb siker s gazdagabb gyümölcsök is követendik, mint milyenekkel, legjobb szándék mellett, mi dicsekedhetének; a hon iránti hűségben, alkotmányos kötelességérzetben s önzésnélküli buzgó fáradalomban bennünket fölülmulni soha és senki nem fog. E boldogító érzés mellett tehát derült homlokkal s nyugodt kedélylyel rekesztem be a főméltóságú magyar udvari kanczelláriának eddigi törvényes működését s azt ezennel megszüntnek nyilvánítom. Hátra van, hogy a főméltóságú magyar udvari kanczelláriának igénytelen személyem iránt tanusított megbecsülhetetlen kegyeiért, engedékenységéért, barátságáért s felejthetetlen szivességéért legélénkebb hálámat kinyilatkoztassam, s egyedül annak szives elismerését kikérjem: hogy azt, mit e székemnek elfoglalásakor ünnepélyesen fogadtam, becsületesen teljesítettem s adott szavamat híven beváltottam. Hátra van továbbá, hogy a

főméltóságú magyar udvari kanczellária fogalmazó és segédhivatali személyzetének is azon szorgalomért és buzgóságért, melylyel súlyos kötelességeink teljesítését velünk osztá s elősegíté, ez udvari tanács nevében mély hálánkat nyilvánítsam s azon buzgó óhajtással fejezzem be szavaimat, hogy mindnyájan e főméltóságú kormányszék tagjai, akár más törvényes hivatás várjon rájok, akár a magánéletnek csendes nyugalmába térjenek vissza, teljes lelki megelégedést és boldogságot élvezhessenek.

b)

Telcki Ferencz gróf, val. belső titkos tanácsos és a magyar udvari kanczellária legidősb referendáriusának Szőgyény László bucsúbeszédére adott válasza — illetőleg végbucsúbeszéde.

Szeretetünket, tiszteletünket, bizodalmunkat — bátran merem ezt mindnyájunk nevében kimondani — régen bírta Excellentiád; valamint ezelőtt, egykor mint kedves társunk, úgy később mostanig, mint tisztelt elnökünk szelid bánásmódjával, bölcs vezérlete által szivünket magához kapcsolván. Annál fájdalmasabb tehát az elválás, melyet a jelen körülmények parancsolnak. A magyarok Istene — ezt bizton reménylem — védni fogja édes hazánkat minden vésztől, azt virágzóvá, boldoggá teendi; de az átalakulás áldozatok nélkül nem lehetséges, s a szempillanat súlyos, melyben egy annyira szeretett, bölcs vezértől elválni annyival fájdalmasabb. Vigasztal azonban azon meggyőződés, hogy valamint a legközelebbi napokban Excellentiád hazánk békéjéért, üdvösségéért erélyesen működött, mindent megtett, a mi lehetséges volt, úgy továbbá is annak javát, boldogságát mindenképen hathatósan fogja eszközölni, előmozdítani. Áldja meg az Isten eddigi működéséért s erősítse, vezérelje további lépéseiben. Minket pedig, kik hálaadó szív-

vel, szeretettel fogunk mindig emlékezni Excellentiádról, méltóztassék továbbá is kegyes pártfogásával, s eddig bizonyított mélyen tisztelt barátságával szerencséltetni.

A 83-ik laphoz.

XXI.

a)

István főherczeg-nádornak Szőgyény Lászlóhoz intézett két evele, utóbbinak a magánéletbe visszavonulásakor.

Buda, 1848. ápr. 23.

Ofen, den 23. Apr. 1848. Mein lieber Szőgyény! Ich danke Ihnen für Ihr freundliches Schreiben vom 21. Apr. l. J. Es hat mich recht herzlich gefreut, als Erinnerung an die gute alte Zeit, wo wir viel mit einander zu thun hatten. — — — — — — — — Die Wahrheit des Gesagten beweisen die täglich jetzt erscheinenden Artikel gegen die uns zugemuthete Übernahme der 20 Millionen Staatschuld zur Genüge. Ich sagte es voraus: dies hiesse der Übernahme einen Riegel vorschieben; Man glaubte mir es nicht; jetzt bewährt es sich, und das Ministerium — ist presse collet gesetzt! — — — — — — — — — — Bei uns geht es ziemlich schiech; wo geht es aber nicht schiech? Wien wenigstens thut es uns nicht zuvor. Ich habe heute müssen eine Deputation aus Wien empfangen mit 250 Köpfen; sie hielten eine deutsche und ungarische Rede. «Én megmondtam nekik», wie der Ungar sagt, so dass Graf Hoditz, mein Kämmerer behauptet, ich dürfte mir kein besonderes Bildel bei ihnen eingelegt haben. Macht nichts! Ich lasse mich von meiner Überzeugung nicht abbringen! Mit einem herzlichen Lebewohl! Ihr Ihnen dankbar zugethaner Erzherzog Stephan m. p.

b)

Buda, 1848. máj. 6.

Ofen, den 6. Mai, 1848. Mein lieber Szőgyény! Ich habe Ihre zwei lieben Schreiben aus Wien vom 25. Apr. und 3. Mai richtig erhalten, aus denen ich leider ersah, dass Sie für dermalen nicht zu halten sind! Bei Gott, weinen möchte is desshalb, aber übelnehmen kann ich es Ihnen nicht! Einem jeden möchte ich es wünschen, dass er nur halb so viel Verstand und Herz, wie Sie habe und im Stande sei, höchsten Ortes eben so zur persona grata heranzuwachsen, als Sie es waren, als Sie es sind! Ich werde Sie im Staatsrathe nur schmerzlich vermissen, wenn gleich, ich kann es nicht läugnen, der Staatsrath eine komplete sine cura ist! Möge als Beispiel der Umstand gelten, dass noch bis zu diesem Augenblicke er nicht konstituirt ist, und doch Alles fortschreitet — und mit welchen Siebenmeilenstiefeln!! — — — — — — Bei einer Stelle Ihres Briefes nehme ich Sie beim Worte, bei Ihrem Versprechen nämlich: dass Sie sich zu jeder Zeit und überall glücklich schätzen werden, mir nach Kräften an die Hand zu gehen! Sie werden mir in Wien fürchterlich abgehen; so muss mir doch wenigstens diese Ihre Aeusserung zum Troste dienen! Wer weiss, kommen nicht bald Zeiten, wo man wird alle alten treuen Elemente hervorsuchen, und mit ihnen nachhelfen müssen, ohne gerade komplete Rückschritte zu machen! Möge Ihnen somit, mein lieber Szőgyény, Ihren eigenen Worten gemäss gestattet sein, sich für geraume Zeit zurückziehen zu können; möge Sie das frohe Bewusstsein begleiten, dass Sie ein treuer Rathgeber unseres Herrn und Königs waren, ein Mann, der mit Recht die allgemeinste Achtung und das Vertrauen in den höchsten Kreisen

genoss, und der auch an mir stets einen aufrichtigen und warmen Verfechter finden wird, falls es nöthig sein sollte! Ihr Ihnen aufrichtig zugethaner Erzherzog Stephan m. p.

A 85-ik laphoz.

XXII.

Bécs, 1848. nov. 5.

Szőgyény Jánosnak, Bécsnek herczeg Windischgrätz által történt bevételéről szóló, Szőgyény Lászlóhoz intézett levele, mely a Honvédelmi bizottmány által felnyittatott, elolvastatott, újra lepecsételtetett és ezen szóval: «mehet» jelöltetvén meg, érkezett végre a czímzett kezéhez.

Édes Lászlóm! Nem tudom, meg van-e már nyitva a póstajárat? de nem akartam késni soraimmal. Bécs városa egy nagyszerű, iszonyatos operátión ment át. Windischgrätz erős kézzel legyőzte a forradalmat, a szélső democratismust és republicanismust, mely a máshonnan kikergetett idegen egyének által élesztetve, örökös lázongásban tartotta az itteni politikai fejetlenség mellett, üres nagy szavak által oly könnyen tévútra vezethető népet, úgy hogy már-már tökéletes dissolutióra volt kilátás! Adja Isten, hogy ezen győzelmet a kormány becsületesen használja fel és ezáltal állandó béke álljon helyre. Az esemény még nagyon új és még mindnyájan igen is elfogulva vagyunk, mintsem hogy a történtekről higgadtan szólhatnánk s tiszta ítéletet hozhatnánk. Meg vagyok győződve, hogy az újságokban s különösen némely lapok által a dolog egészen elferdítve fog elétek állíttatni. Én, félretéve minden észrevételt s az itéletet önmagadra bízva, csak szárazon tudatom a történteket. Oct. 6-án győzött a szélső democratismus, némely külvárosi nemzetőr s a munkástömeg által, a belvárosi nemzetőrök ellen. A császári fegyvertár, egy éjjeli ostrom után a nép kezébe került. A győztes fél azt állította, hogy a szabadságért küzdött a szándéklott reactio ellenében! Ilyen mozgalmak

közt sokat beszélnek, sokat elhisznek az emberek. Annyi bizonyos, hogy legalább itt Bécsben a reactiónak semmi nyoma sem volt; ha csak a törvényes rend utáni törekvés nem neveztetik annak. Tényleg oct. 7-én a császári fegyvertár a nép számára megnyittatott s a nép felfegyverkeztetett és pedig az országgyűlés szélső baloldali tagjai rendelkezése folytán; a nélkül, hogy még akkor Jellasich vagy Windischgrätz közeledéséről szó lett volna. Erre az udvar elutazott s az országgyűlési tagok nagy része is elszélyedt. A baloldali tagok azonban a helyben lakó tagokkal együtt itt maradtak, úgy hogy a határozathozatalra szükséges 191 szám kikerült. Az itteni Garnison Auersperg alatt a városi lineán kívül vonult.

Először Jellasich csatlakozott hozzá horvát hadával, azután Windischgrätz érkezett meg a cseh- és morvaországi csapatokkal; később egy, Olaszországból visszatért reserve-corps jelent meg. Már oct. 19-én a város mint most tudatik, mintegy 110,000 emberből állt sereggel vala körülvéve Windischgrätz commandója alatt. Megérkezik Ő Felségének oct. 19-én Olmützből kelt ploclamátiója, melyben állítja, hogy vérző szívvel távozott Bécsből, de kötelességének tartja az itteni anarchiának s állandó lázadásnak, a törvényes szabadság s alkotmány megalapítása végett, véget vetni s e végett katonai rendszabályokhoz nyulni, mire Windischgrätzet bízta meg teljes hatalommal. Egyébiránt biztosítja népeit s leköti császári szavát, hogy az adott szabadságokon, bár azokkal visszaélés történt, semmi legkisebb csorbulás nem fog történni. Másnap megjelent Windischgrätz manifestuma, melyben hivatkozva a felség felhatalmazására, a várost ostromállapotba helyezettnek s katonai törvény alatt állónak nyilvánította s kivánja, hogy a nemzeti őrség, ideig-óráig, újabb szervezésig, fegyvereit egy kinevezendő Commissio kezeibe letegye s a proletáriátus teljesen lefegyvereztessék, az academica legio feloszoljon, az aula

bezárassék, a politikus clubok az ostromállapot alatt zárva legyenek, a hivatalos lapokat kivéve, a hirlapi sajtó ne működjék, Latour gyilkosai kiadassanak, egynéhány más, általa megnevezendő egyénekkel együtt. Ezen manifestum azonban a városi hatóság által, miután a Gemeinderathból a mérsékeltebb elemek kiléptek, publikálva nem lett. Ekközben a város a legnagyobbszerű védelemre készült s valóban csodálni lehetett, hogy a jól organisált terrorismussal mikép lehetett a város kisebb része az egésznek urává s idézhetett elő egyetértő hangulatot! Legelső dolog volt a védelemnek törvényes színt adni. Erre a jelenlévő országgyűlési tagok nyilatkozata szolgált mely az előkerített, határozatra megkivántató számmal nyiltan kijelentette, hogy az ostromállapot, mint nem a törvényhozás által megkivántatott rendszabály, következéskép Windischgrätz eljárása törvénytelen és erőszakos, mert a városban anarchia nincs és a legszebb rend uralkodik. Megjelent erre azonnal a nemzetőrség főcommandánsának: Messenhauernek, ki radikális, de a mint a következés s a proletáriátus közti rendfentartás mutatta, nem rossz ember volt, proclamátiója, melylyel a bel- és külvárosok ostromállapotba, statarialis törvénynyel, helyeztetnek; mindenki, ha nem is tartozik a nemzeti őrsereghez, fegyvert fogni köteles és mindenki, ki a nép ügye igazságában s az országgyűlés határozatai törvényességében kételkedik s a nép jogai győzelme felett félénken vagy lehangolólag nyilatkozik, statárium alá kerül. Senki ez ellen, mindenki mellette volt; ha önkényt nem fogott fegyvert valaki, úgy erőszakkal lettek arra kényszerítve; családapák lakásaikból a barrikadokba vonszoltattak; vendéglőkből s kávéházakból hurczolták ki az embereket. A lineákból ugyanannyi stratégiális erősségek váltak; minden főutcza barrikadokkal volt ellátva, a védelem fővezetése a lengyel forradalomból ismeretes Bem generálisra bizatott. Octóber 23-án megjelent Windischgrätz újabb proklamátiója,

melyben a várost 48 óra alatti megadásra hívja fel s megnevezte azon egyéneket kiket kiadatni követel, ezek közt van: Bem generális, egy hannoverai republikánus Hector Schütt és Pulszky, magyar álladalmi titkár, kiről általában mondatik, hogy az octóber 6. revolútiót ő magyar pénzzel készítette elő, mit én hinni nem akarok. Miután Windischgrätz kielégítő választ nem nyert és a meghosszabított határidő alatt sem adta meg magát a város, octóber 28-án kezdetett meg az iszonyatos operátió a Leopoldstadt és Landstrasse ellenében. Reggel 9-kor dördültek meg az ágyúk s estig szakadatlanul szóltak. Barrikádról-barrikádra ostrommal vette be a két külvárost a katonaság s este urává lett azoknak. Az előőrsök már a kanális partjain s a Glaciskon, a város falai alatt voltak. 29-én Windischgrätz újabb határidőt adott a meggondolásra, estve azután csakugyan elment az egész kereskedői testület és házbirtokosság a Gemeinderathhoz s esdeklett, hogy ne engedje a várost elpusztítani. A nemzetőrségi fővezérség erre a nemzetőrségi tisztekkel nagy tanácskozmányt tartott s elhatároztatott, hogy a város adja meg magát, mely határozatot még este tudatták Windischgrätzzel. A demokrata főnökök és az academica légió vezérei azonban kinyilatkoztatták, hogy ha megadja magát a város, ők majd fényesen kivilágítják a várost Windischgrätz bevonulásakor. 30-án azután a lefegyverezés legszebb rendben megkezdődött; több külvárosi nemzetőr önkényt letette a fegyvert, de a proletárok vonakodtak, mert egészen a demokraták és a légió befolyása alatt állnak. Egyszerre a Szent István tornyából hír adatott, hogy a magyar sereg megérkezett a bécsiek segedelmére s azonnal nyargaltak a demokraták és az academica légió főnökei s mindenkit eltiltottak a további fegyverletételtől. Estve tudatta a nemzetőrsereg fővezérlete, hogy a Szent István tornyából tett észlelet szerint a magyar sereg megérkezett ugyan, de az itteni katonaság által

körülvétetett és megveretett, hogy tehát a város megadására mi változás sem történt. Windischgrätz azonban rettenetesen megboszúlta, hogy a város néhány órán át megszegte szavát, mert egész éjen át bombardiroztatta a makacs külvárosokat, leginkább a Wiedent, Mariahilfet és Gumpendorfot. 31-én jelentette a Gemeinderath Windischgrätznek, hogy a lefegyverzés mindenesetre meg fog történni, ez a külvárosi őrök részéről csakugyan megint megkezdetett, de a proletáriátus, a demokraták és a légió által buzdítva, egész a belvárosba bevonúlt s a lefegyverzésnek makacsul ellenszegült. A városi hatóság rimánkodott, hogy ne ejtsék a várost veszedelembe, de mi sem használt és a proletáriátus kinyilvánította, hogy először felgyujtják a várost azután adja meg az magát. Ekkor a Gemeinderath egy küldöttséget menesztett Windisgrätzhez, jelentvén neki, hogy nem bír a fegyveres proletáriátussal s esdekelvén, hogy mentené meg ezektől mielőbb a várost; mire Windischgrätz azonnal körülfogta a várost, nagy kaliberű ágyúkat szegezve a kapuknak. Az első lövés a demokraták által tétetett a katonaságra, a Kärnthnerkapu feletti bástyáról. A Kärnthner-kapu feletti házakat erre a katonaság összelövöldözte. A bejövetelt azonban a Burgkapunál forçirozta, hogy minél előbb a Burg legyen megmentve. Iszonyú volt a dörgés és ropogás majd három óra hosszát. A Kohlmarkton levő lakásom ablakai alatt ütötték agyon a lehulló granátok az ott található fegyvereseket. Ekközben a Burg egy része: a császári könyvtárépület lángba borult. Windischgrätz szerint a proletáriusok, mások szerint a legionáriusok gyújtották fel. Egyszerre futni látom a Burg-kapuból az ablakaim alatt a proletáriusokat, fegyvereiket szerte-széjjel hányva az utczán s nyomban utánuk a belső Burg-kapuból egy erős katonai csapat, előre szegezett szuronyokkal, gyors léptekkel megy a Kohlmarkt felé; az utcza összes ablakai megnyiltak s kendők lobogtatása mellett, lelkes vivátokkal üdvözöltet-

tek a császári katonák. Kevéssel azután az egész város katonákkal eltelve és Bécs legyőzetve volt. Így végződött az örökké nevezetes s jóra vagy rosszra nagy-következésű október 31! Azonban egész éjjel égtek s teljesen elpusztultak a császári könyvtár, természetrajz-gyűjtemény s az augustinusi templom s tornyának tetei. Másnap 19-én leverő képe volt a városnak s különösen szomorú volt látni, miként kísérték ki fegyver közt százanként az összefogott, fegyverben talált gyanús egyéneket. Az egész város egy nagy katonatanya, a piaczokon mindenütt igen nagy számú katonasereg összerakott fegyverekkel, ágyúkkal környezve tanyázik. A város még mindig el van zárva s a külvárosokból senkit be nem eresztenek. Egyre tart a kutatás házról-házra gyanús egyének és fegyverek után. Miután a város részéről a kötött átadási conventió megtöretett, s Windischgrätz a várost erővel vette be, a katonai törvények és rendszabályok a legszigorúbban alkalmaztatnak. Ezen operátiónak Bécsben tehát meg kellett történnie, de szomorú látni azon bőszültséget, melylyel a katonaság a polgárok ellenében viseltetik. A külvárosban az ostrom alatt nagyon sok ház, kivált azok, melyekből a katonákra lőttek, elpusztúlt. A Jägerzeile, mint mondják rettenetesen néz ki. Matzleinsdorban a Dietrich-házat teljesen kiprédálták; különösen a horvátok nagyon kegyetlenül bántak el a Leopoldstadtban és Landstrassén. Mint történni szokott ilyen esetekben: az ártatlanok lakolnak a bűnösökért. Ez megtörtént s a jó Isten tudja, mi hatása lesz ennek a bel- és külföldre! De most kedves hazánk! nagy hatással van reánk az, hogy a magyar sereg bejött az austriai határra Bécs alá! Itt most fennen állítják, és a proclamátiókban hirdetik, hogy a magyarok összekötötték magukat a Monarchia ellenségeivel s a bécsi felkelőkkel s hogy ők nyiltan megkezdték ez ellenségeskedést az austriai császári kormány ellenében. Szomorú és fájdalmas reánk nézve, olvasni az itteni prok-

lamátiókban az ilyen kitételeket: das ungarische Rebellen-Heer, das ungarische Insurrections-Heer; holott mi csak törvényeinkért és hazánk függetlenségeért küzdünk. Úgy mondatik, hogy innen 80,000 főből álló sereg, erős artilleriával ellátva, indul Magyarország ellen. Mondják ugyan mindig, hogy nem Magyarországgal van dolguk, de az uralkodó párttal. Jaj de Magyarországban most nincs párt; most mindenkiben egy az érzés a haza függetlenségére nézve! A jó Isten vezeti az eseményeket. Reménylení akarom, hogy keresztül vánszorgunk ezen a bajon is, mint sok más kiszenvedett szerencsétlenségen. Csak azt sajnálom, hogy hazai viszonyainknál fogva, itt, úgy szólván az ellenség földjén kell tartózkodnom s otthon nem oszthatom veletek a haza jó és balsorsát. Engedd meg, hogy ily hosszasan s terjedelmesen írtam; de hiszem, hogy érdekes lesz előtted a fentebbi részleteket tudhatni. Az én és családom üdvözletével neked és tieidnek maradok, Bécs, november 5. 848. Szerető nagybátyád János.

A 98-ik laphoz.

XVIII.

Székesfehérvár, 1848. nov. 10.

Salamon Lajos, fejérmegyei kormánybiztos által kiadott utasítás a népfölkelés tárgyában.

Utasítás a népfölkelés tárgyában.

A népfölkelés eszközlésére s rendezésére nézve az utasítás magában a népfölkelés eszméjében, a haza nagy veszélyében, s a hon minden áron megmentése kötelességének érzetében fekszik, s azért csak a következő lényeges utasítási pontokat kell kijelölni: 1. Az átalános népfölkelés nem máról holnapra halasztható; azonban hosszabb időre sem számított rendes katonáskodási hivatást, hanem azt foglalván magában, hogy az ellenség

berohanásának közel fenyegető veszélye elhárítassék. Szükséges, hogy a fölkelésben az összes fegyverfogható nép, mind, ki csak karját bírja, korra, rangra, vagyonra való külömbség nélkül személyesen részt vegyen. Itt meghatározott számról vagy helyettesítésekről szó sem lehet, mert gazdag és szegény egyiránt tartozván életét s hazáját menteni, a ki helyettesíthető volna, az maga személyében tartozik fölkelni. Azért első alapszabálynak tekintendő, hogy a népfölkelésben minden férfi, ki csak karját bírja, személyesen részt venni tartozik, s e kötelesség alól csupán csak az erőtlenség és betegség menthet fel bárkit is. A teljesen nélkülözhetlen cselédségnek honmaradására nézve azonban vagyonbátorsági tekintetből méltányos figyelem lehet. 2. De mivel stb. 3. E szerint stb. 4. Méltányos, hogy míg a védelmező férfisereg távol van, a honmaradottak polgári keresetekkel ne zaklattassanak, azért is népfölkelés idejére s azon helyekre nézve, honnan a férfisereg mobilizáltatik, a polgári perlekedés felfüggesztendő. 5. De mindenekfelett szükséges, hogy az ostromállapotból következő fenyíték és szigorúság a népfölkelés sikeresítésére kérlelhetetlenül alkalmaztassék; azért e részben az engedetlenség, hanyagság és mulasztás, de kivált az ellenszegülés, néplázítás, bujtogatás, s a hazafiúi készségnek lehangolására számított áskálódások a hadi törvények teljes szigorúsága szerint büntetendők. 6. A népfölkelési seregnek fel kell fegyvereztetni, s e végett nem csak mindenki köteles, a kinek arra módja van, magát bárminemű fegyverrel ellátni, hanem egyszersmind elengedhetlenül szükséges mindennemű fegyvert, bárkinél találtassék, a fölkelő sereg számára mindenkitől requirálni, és használat végett jegyzék mellett átvenni. 7. Azonban a népfölkelésnek nem az lévén közvetlen czélja, hogy az ellenséggel homloksorban szemben álljon, hanem hogy őt hátban s oldalról nyugtalanítsa és fogyaszsza, haladását, hátrálását, közlekedési eszközeit megrontsa, akadályozza, marhát,

gabonát előle eltakarítson, az ellenség élelmi szereit elfogdossa, társzekereit elfoglalja, betegeit, s elmaradozóit, kisebb csapatait elvágja és elfogja s őt e szerint pusztítsa s kevesítse, a nyilt csatáktól óvakodjék, de a nyugtalanításokkal soha fel ne hagyjon, őtet soha pihenni, nyugodni ne engedje, kivált pedig a folyókoni átszállást akadályozza. Mindezen czéluk végett nem épen szükséges, hogy a fölkelő nép mind lőfegyverekkel legyen ellátva, mikkel külömben is a gyakorlatlanok bánni nem tudnának, hanem elégséges, ha mindenkinek, kitől más nem telik, legalább egy lándzsája, kaszája, fejszéje van. E szerint kell tehát a népet fölfegyverezni. De világosan megjegyeztetik, hogy azokat, kik maguk vagy községük részéről még ily fegyverrel sem láttatnának el, az ország kormánya fogja felszerelt kaszákkal ellátni. 8. Élelemmel stb. 9. A népfölkelésnek 3 nap alatt rendeztetni, kiállíttatni s útnak indíttatni kell és pedig oda, a hol a gyűlpont kijelöltetik. 10. Úgy stb. 11. Legnagyobb szolgálatot tehet a lovasság; ezt tehát a lehetőségig szaporítani kell. 12. Minden nagyobb községben, honnan legalább is 500 ember kiáll, egy népfölkelési hadi parancsnok s egy polgári biztos fog a teljhatalmú országos biztos által neveztetni; a kisebb helységek pedig egyesítendők. 13. Ezen biztosok és parancsnokok a népfölkelés rendezésében s vezérletében a fegyelemre szorosan ügyelve, helységeikre nézve mindazon teljes hatósággal felruházandók, melylyel a teljhatalmú országos biztos felruházva van. 14. Az önkénytesek stb. 15. Valamint stb. Pest, oct. 16. 1848. A honvédelmi bizottmány. Kossuth Lajos, elnök.

Polgárok!

Elevenen sajog még a seb, melyet Jellasics rablócsordájának honunkba ütése vágott szivünkön, s mély fájdalommal tölté el lelkünket; még látszanak a pusztítás gyászos nyomai, melyeket a vad csoport dúlásai hagytanak

maguk után hátra; még nem telt meg a kenyeres kosár házainkban, és üresen állnak istállóink, melyeket a rongyos nép kipusztított; még fel sem száradt a köny arczunkról, melyet elrabolt vagyonunk utáni fájdalmunkban kisirtunk, már újra veszély fenyíti hazánkat, házunkat, vagyonunkat és életünket. Jellasics rablócsordája, melyet vitéz seregünk Pákozdnál megpaskolt, s mely, csak gyalázatos szökés által menthette meg magát a semmivé tételtől, mely megszegve a becsületszót, gaz vezérjével együtt Ausztriába szökött, ott több hozzá hasonló czimborákkal szövetkezve, újra megtámadással fenyegeti hazánk földét. Polgárok! a magyar név halhatatlanságot vívott ki magának a történetben és a magyar kard vitézségét hajdan félvilág rettegte. Igen is! mi nagy nemzet valánk, mikor Hollós Mátyás király koronája tündökölt le Ős-Buda várából; nagy nemzet valánk és szabad, mint a bérczi sas, midőn még Zrinyieink, Hunyadiaink vezették a csak győzni tanult és a félvilág által rettegett sereget. Gondoljátok meg, mi azon dicsően élt, és dicsően elhalt magyarok unokái vagyunk! — azon dicső magyaroké, kik nekünk hazát szereztek, ezt a tejjel és mézzel folyó Kanahánt! Gyalázat száll fejünkre, ha gyáván elhagyjuk magunkat és elhagyjuk veszni azon hazát, melyért dicső eleink annyi drága vért ontottak; nem érdemeljük meg a magyar nevet, melyre oly büszkék vagyunk, ha oly csőcselék, rongyos nép, mint Jellasich csordája, ki tud törölni bennünket az élő nemzetek sorából. Nem magyar, hitvány, czudar az, ki fél, ki retteg oly ellenségtől s korcs az, ki vérét sajnálja ontani a magyar név dicsőségéért, a most nyert szabadságért. Lelkemből meg vagyok győződve, hogy minden becsületes magyar így érez, így gondolkodik; tudta ezt az országos honvédelmi bizottmány, mikor f. hó 5-ről kelt rendeletben felszólított, hogy Fejérmegyének minden jóra kész polgárai közt népfölkelést rendezzek, azon esetre, ha a szemtelen rabló Jellasics

újra megkisértené hazánkba beütni, s a királyához hű magyar népét mindenéből kifosztani, megmezíteleníteni újra bátorkodnék. Én tehát fegyverre, kaszára, kapára, fejszére hívok fel minden becsületes honpolgárt a népfelkelés tárgyában nyert, fent szó szerint idézett utasítás szerint. Ezen utasítás 6. pontja értelmében felhívok komolyan minden tisztviselőt, hogy az egyes polgároknál találtató lőfegyvereket összeírják és szükség esetében azoknak, az azokkal bánni tudók közt nyugtatvány melletti kiosztásáról gondoskodjanak. Felhívok a haza szent nevében minden polgárt, hogy a 11-ik pont értelmében, a kik tehetik, lóhátoni szolgálatra készüljenek, lássák el magukat karddal és pisztolylyal; én fogom vezetni őket a csaták tüzébe s győzünk vagy halunk, dicsőség fogja koszorúzni tetteinket, mert a haza fentmaradásáért küzdöttünk, vagy a hazáért haltunk el, melynél szebb halált nem adhat Isten a magyarnak. Csak úgy lehet sikere felkelésünknek. ha az renddel történik, ha okos vezérek fogják teendőiket kiszabni; azért a 12-ik pont értelmében hadi parancsnokul és polgári biztosokul, míg a hadi tanácstól alkalmas vezérek rendeltetnének, kinevezem e következő lelkes hazafiakat. Jelesül stb. stb. Csoór és Inota községekre: hadi parancsnokul: Szőgyény Lászlót, polgári biztosul: Nedeczky Ferenczet; Czecze községre: stb. Ezen általam kinevezett hadi parancsnokok és polgári biztosoknak meghagyom, hogy gondoskodjanak arról, hogy a felkelt nép bármi nemű fegyverrel, kiinduláskor elegendő kocsival, legalább három napi élelemmel és vasfazekakkal ellátva legyen. Felruházom azon hatósággal, melylyel bírok, de egyszersmind azon felelősség terheit is vállaikra rakom, melyek vállaimat nyomják. Utasítok egyszersmind minden polgárt, hogy e fölkelésrei felszólítás alkalmával az általam kinevezett egyéneknek engedelmeskedjenek, parancsaikat teljesítsék, különben az 5. pont értelmében a legszigorúbb büntetés fogja őket

érni. Tudtul adom szinte minden polgárnak, hogyha azon időben, midőn a fegyverfogható nép kimozdul helységéből, valami kihágást követ el, vagy a védelem nélkül maradt öregeken és asszonyokon valami vagyoni vagy személyi bántalmat visz véghez, a rendszabályok 3. pontja értelmében járandok el, s kérlelhetlen bírája leszek azon gazembernek, ki lop, rabol, gyilkol vagy gyujtogat vagy bármi nemű gonoszságot követ el addig, míg polgártársai a haza megmentésében fáradoznak. Meghagyom minden helység elöljáróinak, hogy ezen rendelet vételétől számítandó 24 óra alatt népgyűlést tartsanak s a népet jegyzőik, lelkészeik által felvilágosíttassák. De arról is meg vagyok győződve, hogy ezen szigorú rendszabályokra nem leend szükségem, mert én úgy ismerem a magyar népet, hogy az, vitézsége mellett becsületes is. Megöli azt, ki vagyonához vagy szabadságához ellenséges kézzel nyúl, és nem bántja, sőt megvédelmezi azt, kinek védelemre van szüksége. Az is illik becsületes néphez! Csak horvát rablócsorda pusztít és rabol védetleneket; a magyar csak magáért áll boszút! Polgárok! nagy harczot kell harczolni a magyar nemzetnek, de harcza nem leend nehéz, mert Isten harczol a magyar sereggel, mert a magyar nemzet harcza szent harcz, igazságos és természetes, minőt még nemzet nem harczolt. A magyar nemzet most hazája, szabadsága és saját élete s vagyona fentmaradásáért küzd és harczol. Mi az élet ezen szent háromság: haza, szabadság és vagyon nélkül? És a magyarnak e háromért kell harczolni, ha akarja e hármat. Polgárok! Akartok-e szabad hazát, függetlent és dicsőt? Ha akartok, úgy keljetek fel tömegestől és pozdorjaként szórjátok szét hitvány ellenségeiteket. Akarjátok-e, hogy a dicső magyar név eltöröltessék a magyar nemzet mind egy lábig kiirtassék az élők sorából? akarjátok-e, hogy idegen, rongyos nép álljon a magyar nemzet helyébe, mely 800 esztendeig lakta e szent földet? Ha nem

akarjátok, keljetek fel tömegesen és morzsotjátok össze ellenségeiteket, mint malomkő a buzát összemorzsolja. Polgárok! Akartok-e szabadságot a dicső magyar hazában? Ha akartok, úgy keljetek fel tömegesen, és seperjétek el hazátok földéről, az ellenséget, mikép elsöpri a szél a polyvát. Akarjátok-e, hogy a márcziusi szabadságot elvegye tőletek a kujon horvát? hogy ti ismét igavonók legyetek, mint a barom; akarjáték-e ismét a napokat, melyeket annyiszor megátkoztatok, és melyekről ezt mondtátok: «Nem szeretem ezeket.» Ha nem akarjátok, úgy keljetek fel tömegesen és sújtsátok le erőtök hatalmával gaz ellenségeiteket, mint villám a kevély tölgyet. Polgárok? akartok-e boldog polgárai lenni a szabad hazának? Ha akartok, úgy keljetek fel tömegesen és paskoljátok meg ellenségeiteket, mint a jégeső megpaskolja a gyönge gabonát. Akarjátok-e, hogy nyomorult koldusok legyetek e hazában, hogy a rongyos horvát nép dúskáskodjék verejtékes keresményetekből; akarjátok-e, hogy mindennapi kenyereteket czudar ellenségeitek ajtajánál kunyoráljátok össze? Ha nem akarjátok, keljetek fel tömegesen és tegyétek ellenségteket olyanná mint a kimondott szó — tegyétek semmivé! Készüljetek, hogy ha kell, huszonnégy óra alatt e harczra is készen legyetek! Kiadtam Fehérvárott, November 10-én, 1848. Salamon Lajos m. k. kormány-biztos.

A 98-ik laphoz.

XXIV.

Levél- és könyvtári források.

Hogy a Szőgyény László emlékiratai ez V. fejezetében említett fontos tárgyalásokra vonatkozó iratok levéltári proveniencziájáról, illetőleg azoknak hollétéről tiszta képet nyerjünk, néhány szóval föl kell világositanunk az ú. n. államtanács (Staatsrath) helyzetét.

Mária Terézia királynő 1760. decz. 14. azzal a czélzattal állította fel az államtanácsot, hogy az örökös tartományok eltérő kormányzati elveinek összhangba hozatalára nézve működjék független tanácsadó közegként. Magyországra ekkor nem terjedt ki a hatásköre. II. József alatt tényleg birodalmi jelleggel ruházták fel ezt a mindinkább kodifikáló és a mellett ellenőrző dikasztériumot.

1801-ben ugyan feloszlatták, 1808-ban helyreállították, 1809-ben ismét felfüggesztették, hogy még ugyanezen esztendő deczemberében megint reaktiválják. 1814-től kezdve Ferencz király idejében a császár és király véleményadó tanácsaként szerepelt, mely az összes elébe terjesztett ügyekről (tehát a magyar és erdélyi ügyekről is és pedig az illető államtanácsi szakosztályban alkalmazott magyar államtanácsosnak referádája és többi szakosztályokban levő magyar államtanácsosoknak e referádára tett netáni észrevételei alapján) véleményt mondott.

Gyökeres változás történt 1836-ban, V. Ferdinánd király trónralépése után. Meghagyták ugyan az államtanácsnál a közigazgatási ügyek fölötti legfelsőbb véleményadás jogát, a minek elvi jelentőségű ügyeknél nagy értéke volt, úgy hogy az államtanács úgyszólván legfelsőbb közigazgatási tribunál lőn. De a *politikai* súlypont az 1836. okt. 31. felállított «*Staats-Conferenz*»-re helyeztetett. Ennek az állami konferencziának[1] (úgyszólván közös ministeri tanácskozás — persze esetleg magyar tag nélkül is!) elnöke az uralkodó, akadályoztatása esetén Lajos főherczeg. Azon magyar ügyeket, melyek politikai jelentőséggel bírtak, vagy ha nem bírtak is, de a legkevésbbé

[1] Die Conferenz, welche den Namen Staats-Conferenz zu führen hat, ist ein in der obersten Regierungssphäre eingesetzter, berathender Körper, welchem weder ein Antheil an der ausübenden Gewalt, noch die Befugniss zusteht, in irgend einer Angelegenheit die Initiave zu ergreifen. Freiherr C. v. Hock: Der oesterr. Staatsrath 1760—1840. Bécs. 1879. 683. l.

is fontosaknak látszottak, egy «*Vorberathungs-Comité*» nevű előkészítő-bizottság félére ruházták, a melynek jelentései csupán a «Staats-Conferenz» négy *állandó* tagja[1] elé kerültek. Az államtanácsnál a magyar ügyek közül csak a legjelentéktelenebbek hagyattak meg, a mi összesen is alig tett számot, mert hisz az ilyeneket a magyar dikasztériumok: udv. kanczelláriák stb. amúgy is elintézték.

1841-ben a Staatsrathnak *látszólag* valamivel több köze lőn a magyar ügyekhez. T. i. a kevés tagból álló «Vorberathungs-Comité» helyett 1841-ben egy sok tagú «*Conferenz-Collegium*»-ot szerveztek a bármi szempontból csak legkevésbé is fontos magyar ügyek fölötti tanácskozásra s ennek tagjai közé Nádasdy Mihály gr. ministeren és elnökön meg Cziráky Antal gr. ministeren, aztán a magyar udv. kanczelláron és egyik referensén, végre (erdélyi ügyekben) az erdélyi udv. kanczelláron kívül az államtanácsnak is 3 osztrák és 1 magyar tagját kinevezték *állandó* tagokul, egyéb változó (mondjuk: kül-)tagokon fölül. De az államtanács e 4 tagja ellenére is ez a «Conferenz-*Collegium*» teljesen kívül állott az államtanácson. Nem is felelt meg e sokfejű *kollégium* a hozzákötött várakozásnak s ezért mihamar föloszlatta a király s helyébe újra egy «*Vorberathungs-Comité*»-t nevezett ki a magyar és erdélyi ügyek fölötti tanácskozás és véleményadás czéljából. Ez a második «előtanácskozó» vagy «előkészítő *bizottság*» csak három tagból állott, kik közül egy a magyar udv. kanczellár, egy pedig az államtanács egyik Sections-Chefje (a belügyi) volt. Más néven «Conferenz-Comité»-nak (mindig Comité-bizottság) is hívták ezen előkészítő bizottságot, mely szintén teljesen kívül esett az államtanácson, noha egyik tagja az államtanács legfontosb személye volt. Érdekes, hogy e bizottság túlélte a Staatsrathot; mert ez utóbbit

[1] Mert voltak ez állami konferencziának ad hoc behívott ideiglenes tagjai is (a legfőbb állami hatóságok fejei).

1848. április 4. oszlatta fel V. Ferdinánd, míg a magyar-erdélyi ügyekkel foglalkozó «Comité»-t csak 1848. június 23-án.[1]

Az államtanács iratai, keletkezésétől 1848-ig a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban őriztetnek. A «Staats-Conferenz» és a magyar «Conferenz-Collegium» valamint a két (szintén magyar) «Vorberathungs-Comité», irományai, úgyszintén az 1848. feloszlatott magyar és erdélyi udv. cancelláriák, valamint a horvát ügyekre vonatkozó egyes, jelentősebb iratai s az 1848. osztrák ministeri kabinet tanácsjegyzőkönyvei valószínűleg a cs. és kir. kabineti iroda irattárában őriztetnek. Az 1848. márcz. 15.—ápr. 11. tárgyalásokról szóló iratok, melyekről Szőgyény László följegyzései V. fejezetében tesz említést, egy részökben a bécsi belügyministerium elnöki irattárának álladékát teszik. Ugyancsak Bécsben a cs. k. ministerelnökségnél vannak letéve egyes iratok 1848/9-ből. Magyarországon a főforrások e részben: a mk. orsz. levéltár és a m. n. múzeum gyűjteményei.

E hivatalos források sorába tartoznak Ferstenaui Ferstl Lipót udv. tanácsosnak a bécsi államrendőri igazgatóság tagjának az 1847/8. országgyűlés lefolyása közben kelt jelentései, melyek a bécsi cs. k. belügyministerium levéltárában őrzött rendőrségi iratok közt vannak. Ezeket Wertheimer Ede dolgozza fel. Ferstl Lipót — a mint Sedlnitzky gróf, a rendőri hatóság elnöke jellemzi — a legmegbízbatóbb, leghűségesebb és az államrendőrség magasabb megbizásaira kitűnően alkalmazható rendőrtisztviselők közé tartozott.[2]

Ránknézve annyiban fontos Ferstl működése, mert

[1] V. ö. Metternich hg. nézetét az államtanácsról (b. Kübeckhez 1851 feb. 14). Iratai VIII. 506—508 l. és Hartig művét l. c. munka V. fej. 52. l. [1] jegyz.

[2] Sedlnitzky 1830. aug. 16. jelentése bécsi belügym levéltár 1830: 6506.

Sedlnitzky gr. hosszú évek során át Magyarországot vele figyeltette meg, minek következtében a magyar viszonyok legjobb ismerői közé tartozott.

Ferstl legelőbb az alsó-osztrák tartományi kormánynál szolgált egy évig, aztán két évet töltvén a katonaságnál, 1804-ben a rendőrségnél vállalt szolgálatot. A franczia hadjáratok idejében 1805-ben Brünnben albiztos volt, a hol nagy bátorsággal vitte a dolgát. Az 1809-ki háború kitörése alkalmával fegyvert ragadott s a wagrami csatában tanúsított vitézségért soron kívül főhadnagynak léptették elő. Helyre állíttatván a béke, újból elfoglalta a brünni rendőrségnél számára fenntartott helyét. Bizalmas küldetésekre való alkalmazhatósága következtében 1815-ben őt bízták meg a Hainburgba beljebbezett Murat-család felügyeletével. Jutalmul ezért 1815. végén a trieszti rendőrigazgatósághoz főbiztosnak nevezték ki, honnan 1819-ben helyezték át a bécsi rendőri főigazgatósághoz. Sedlnitzky grófnak akkor alkalma nyilt, hogy Ferstl buzgóságát és ügyességét megismerje. A laibachi (1821) és veronai kongresszusok alkalmával őt bízta meg az oda gyülekezett fejedelmek személyes biztonságára való fölügyelettel, mely feladatát nagy sikerrel oldotta meg. 1825. Ferencz császárt és királyt s nejét kísérte velenczei és lombardiai útjokon. 1830. cs. és kir. tanácsossá később udvari tanácsossá lett. Ebbeli minőségében szerepel még 1848-ban.[1]

E nagy részökben még hozzáférhetetlen levéltári anyagon kívül bő egykorú irodalom áll a kutató rendelkezésére. Mindaddig természetesen, a míg a teljes levéltári anyag alapján nem lesz lehetséges az irodalom és az emlékiratok ellenőrzését végbevinni, fölötte nehéz a megjelent irodalomnak a méltatása.

[1] Ferstl Sedlnitzkyhez. Bécs 1827. aug. 27. és Sedlnitzky 1830. aug. 16. előterjesztése. Bécsi cs. k. belügym. lvtár 1830 : 6506. — Wertheimer Ede szíves közlése.

*

E följegyzések V. fejezete 1. jegyzetének kiegészítésekép közöljük a bécsi 1848. márcziusi és az utána bekövetkezett eseményekre vonatkozó irodalom jegyzékét.

Album der drei Märztage des Jahres 1848 in Wien. Von D. Klopf und Alex. Eurich.

Becher Siegfried. Album der glorreichen Ereignisse der Woche vom 12–18. März 1848. Von Dr. —. Wien, 1848. Braunmüller & Seidl (L. Sommer).

Befreiungstage: Oder der 13., 14 und 15. März 1848 in Wien. Geschildert von Augenzeugen. Mit bezügl. Proklamationen und den wichtigsten Flugschriften (k. k. Hofbuchdruckerei des L. Sommer) vorm. Strauss. 1. Auflage.

Befreiungstage: Oder der 13., 14. und 15. März 1848 in Wien (wie oben). 2. Auflage.

Ditscheiner Josef Alois: Der Wiener Freiheitskampf od. ausführliche Geschichte der ereignisvollen 8 Tage in Wien vom 12. bis 19. März 1848, mit sämmtl. Proklamationen, Publicationen und gesetzlichen Anordnungen. Zusammengestellt von —. 2. Auflage, 1848. Verlag von Singer u. Grennig.

Anonym. Ereignisse: *Wiener Ereignisse* des Jahres 1848, in ihren Ursachen und Folgen. Eine ausführliche und unpartheiische Beschreibung aller Vorfälle und Volksbewegungen vom 13. März 1848 bis zur Bekämpfung des Insurrektionskrieges in Ungarn 1849. Wien, 1849. Verlag der Wenedikt'schen Buchhandlung. Druck von Franz v. Schmid.

Freiheitsalbum: Der 13, 14., 15. März 1848. Freiheitsalbum. Wien, beim Kaulfuss. Druck von A. Pichler's Witwe.

Jellinek Hermann: Kritische Geschichte der Wiener Revolution vom 13. März bis zum constituirenden Reichstage von —. Wien, 1848. Hofbuchdruckerei des L. Sommer, vorm. Strauss.

Anonymus: März- und Mai-Revolution. Geschichte der Wiener März- und Mai-Revolution, bis zu den Ereignissen des 23. August 1848. Wien, 1848. Kaulfuss Witwe. Prandel & Cie. Krems: Jos. Bauer'sche Buchhandlung. Druck v. A. Pichler's Witwe.

Mühlböck Rud. C. Ausführliche Beschreibung der denkwürdigen Ereignisse vom 12.—18. März 1848 in Wien.

Schall F. C.: Oesterreichs glorreichste Tage, der 13., 14., 15. März 1848. Eine Denkschrift von Wien, 1848. Verlag der Karl Haas'schen Buchhandlung.

Silberstein August: Geschichte der Aula. Die Wiener Universität und die akademische Legion vom März bis Ende Oktober 1848, von —. Mannheim, 1848. P. Grohe. (Druck v. Reclam in Leipzig.)

Streng Karl. Verzeichnis der an den drei Tagen im März Gefallenen nebst dem ärztlichen Befunde. Wien, 1848, bei Sallmayer & Comp. Druck v. Blasius Höfel.

Tage, verhängnisvolle Wiens bei dem Ausbruche der März-Revolution. Wien, 1848. Gedruckt bei Anton Benke.

Unterreiter Friedrich. Die Revolution in Wien von 1848. von —, in 8 Bänden. 1., 2., 3. Band März u. Mai. Gedruckt bei C. Ueberreuter.

Weidmann F. C. Gang und Richtung der Wiener Revolution vom 13. März bis 6. Oktober 1848, von —.

Wild F. Die Revolution in Wien vom März und Mai 1848. Wien, 1849.

Die Wundertage Wiens. Beschreibung aller Begebenheiten, welche in der Woche vom 12—19. März 1848 in Wien vorfielen. Von einem Augenzeugen. Wien, 1848. A. Dorfmeister.

Helfert: Der Wiener Parnass i. J. 1848. Wien, März 1882.

Helfert: Die Wiener Journalistik, im Jahre 1848. Wien, März 1887.
Zenker: Gesch. der Wiener Journalistik 2 Bände: das Jahr 1848. Wien. Braumüller, 1893.
Reschauer H. összefoglaló munkája: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. Wien, 1872. 4° I. II.

XXV.

A független magyar felelős ministerium iránti törvényjavaslat (1848: III.). 7083/434 1848. m. ud. kancz. sz. a. kelt, legf. helybenhagyása.

$\frac{7034}{434}$ 1848.

Első Ferdinánd Isten kegyelméből Ausztriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik, Halics és Ladomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velencze és Illyria királya, Ausztria főherczege stb.

Fenséges főherczeg, kedves unokaöcsénk, főtisztelendő, tisztelendő, tiszteletes, tekintetes és nagyságos, vitézlő, okos, érdemes kedvelt híveink! Kedveltséged s fenségteknek f. hó 3-án kelt alázatos feliratában nyilvánított hálás érzelmeit s királyi szavunk beváltásának megismerését kedvesen vettük és bizonyossá tévén kedveltségedet s hűségteket, hogy valamint eddig, úgy ennekutána is kedves Magyarországunknak s az ahhoz kapcsolt részeknek boldogsága leszen királyi gondjainknak főtárgya: midőn a független magyar felelős ministerium iránti törvényjavaslatot ezennel kegyelmesen helybenhagyjuk s megerősítjük, kedvességed s hűségtekhez egyébiránt cs. kir. kegyelmünk s kegyelmességünkkel kegyesen és állandóan hajlandók maradunk. Kelt birodalmi fővárosunkban, Bécsben, Ausztriában, Szentgyörgy hó nyolczadik napján, az úr ezernyolczszáznegyvennyolczadik esztendejében. Ferdinánd s. k. Szőgyény László s. k. Zsedényi Eduárd s. k.

Kívülről.

A jelen országgyűlésen Pozsonyban együtt lévő fenséges főherczegnek s Magyarországunk főtisztelendő, tisztelendő, tiszteletes, tekintetes és nagyságos, nagyságos, vitézlő, okos, érdemes minden Karainak s Rendeinek, kedves unokaöcsénknek, kedves hívünknek, Pozsony.[1]

A 60. és 65-ik laphoz.

[1] Az 1848. I—XXXI. törvények együttesen 1848. ápr. 11. szentesíttettek.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aczél itélőmester 10.
Adminisztrátor 28, 36, 92, F. 159. 160, 161, 179.
Adminisztrátori-rendszer 26, 28, 44, 46, 47, 49, F. 155.
Adómegtagadás 29.
Albrecht főherczeg 44, 45.
Alcsúth F. 179, 180, 216.
Államadósság F. 231.
Államkonferenczia F. 257, 258, 259.
Államtanács (magyar) 82, 83, 85, F. 238.
Államtanács (Staatsrath.) 3, 38, 71, 73, F. 104, 107, 254, 256, 257, 258.
Almássy Dénes gróf 92.
Alsó-Ausztriai rendek 53, F. 232.
Alsó tábla, l. követek táblája.
Ambró 5.
Ambrózy báró F. 197.
Amnesztia (1840.) 15, F. 103.
Anarchia F. 156.
Andrássy grófok F. 189.
Andrássy József követ 10.
Angolország 84.
Apponyi György gróf főrendiházi tag 10, 25, 26.
U. a alkanczellár 30, 32, 36, 37, F. 179.
U. a. kanczellár 38, 39, 41, 42, 43, 44. 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 82, 97.
Apponyi György grófné sz. Sztáray Júlia grófné 53.
Arad F. 195.
Aranygyapjas rend 67.
Auersperg herczeg F. 245.
Ausztria (osztrák örökös tartományok) 49, 80, F. 136, 148, 257.

B

Babarczy Antal helytartótanácsi tanácsos 34.
Bábolna F. 216.
Bach Sándor bécsi ügyvéd (1848) 53, 88.
Balassa Gábor, szombathelyi püspök, F. 207.
Balassagyarmat F. 214.
Balaton tava 91.
Balogh János 11, F. 103.
Báni méltóság 65, 66, 67.
Barrikádok Bécsben, F. 247.

Bartal György referendárius 6, 7, 22. 28, 41, 42, 58, 61, 63, 64.
Batthyány gróf bíbornok, herczegprímás 23.
Batthyány Imre gróf, zalai főispán F. 206.
Batthyány Lajos gróf főrendiházi tag 21, 29, 49, 55, 57, 61.
U. a. magyar miniszterelnök 63, 64, 66, 68, 71, 72, 73, 82, 83, 85. 86, 87, 93, 94, 95, F. 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 235, 239.
Bécs 14. 15, 32, 36, 40, 43, 46, 51, 55, 63, 67, 68, 69, 74, 79, 81, 82, 85, 87, 88, 91, 93, 96, 98, 99, F. 154, 164, 181, 208, 209, 216, 217, 220, 222, 226, 227, 229, 231, 239, 242, 244, 245, 249, 250, 263.
Bécsi aula 76, 88.
Bécsi forradalom 51, 54, 55, 56.
Bedekovich Lajos báró alkanczellár 38, 43,
U. a. Volt alkanczellár 70, 71, F. 223.
Beke Kálmán, tanulmányi bizotts. titkár 34.
U. a. kanczell. udv. titkár 45.
Belügyi tárcza 72, F. 224.
Bémer László báró, nagyváradi püspök F. 193, 194.
Bem tábornok F. 246, 247.
Bene Antal, tartományi albiztos F. 196, 181.
Beöthy Sándor, kir. ügyigazgató 4.
Berkesz F. 190.
Beszterczebánya F. 213.
Bezerédy István követ 15, 21.
Biharmegye F. 194.
Brezenheim herczeg F. 189, 190.
Bród F. 199.
Buccari F. 202.
Búcsúbeszédek a magyar udv. kanczellária feloszlatásakor (1848) F. 239, 240, 241, 242.
Buda 32, 36, 43, 79, 82, 84, 85, 86, 96, F. 107, 215, 216, 234, 235. 236, 238, 242, 233
Budai fegyvertár 80.
Budetin F. 212.
Büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött választmány 20.
Bürokraczia 30.

C

Civillista 64.
Commissio diaetalis 22, 57, 61, 72, 73.
Csáky grófok F. 212.
Csáktornya F. 205.
Csányi László 99.
Császár (váltótvsz. ülnök) F. 110, 111.
Császári lak (Burg) 50, 56. 59, 79, 88, F. 223, 248.
Csoór 89, 90, 91, 92, 93, 96, 98, 99.
Czech János (tanulm. bizottsági ülnök, czenzor) 34, F. 107.
Czenzura 38, 80, F. 107, 108, 111.
Czillich Károly, udvari tanácsos 54, 56, 62, 85, 86, F. 223.
Cziráky Antal Mózes gróf országbiró 4.
U. a államminiszter 9, 14, 19, 26, 32, 65, 72, 74, 75, 76, 258.
Cziráky-ház (Pesten) 7.

D

Deák Ferencz 5, 15, 16, 21, 25, 38, 63, 64.
U. a. magyar miniszter 72, F. 217, 220, 221.
Debreczen F. 192, 193.
De la Motte Antal gróf F. 215.

Dessewffy Aurél gróf, felső táblai tag 10, 14, 16, 20, 21, F. 112.
Dessewffy Emil gróf 32, 50.
Diakovár F. 199.
Diósgyőr F. 187.
Dietrichstein gróf, főudvarmester 70.
Dohánymonopólium F. 133, 135, 144, 146, 148, 149.
Dráva 91.
Dubraviczky Simon, helytartótan. ülnök 34.
Duschek Ferencz, pénzügyi államtitkár 89.

E

Eger F. 185, 186.
Ellenzék 11, 12, 15, 17, 24, 25, 26, 28, 44, 46, 54, F. 152.
Eötvös József báró, főrendiházi tag 26, 63, 64.
U. a. magyar miniszter 72, 82, F. 236.
Eötvös Ignácz báró referendárius, diaetális referens 22.
U. a. tárnok 10.
Erdély 30, 65, 73, F. 136, 148, 234.
Erdélyi megyék visszacsatolása F. 229.
Erdődy grófné, szül. Rayman Johanna F. 211.
Erzsébet főherczegasszony F. 208.
Esküdtszék 90.
Esküdtszékekről törvényjavaslat 60.
Esterházy Károly gróf F. 206.
Esterházy Pál herczeg F. 208.
U. a. magyar miniszter 72, 83, 84, 85, 87, F. 238.
Esterházy Pál herczegnő, sz. Thurn-Taxis Mária herczegnő F. 209.
Eszék F. 199.

F

Februári forradalom 49.
Fejérmegye 91, 95, 98, F. 250, 253.
Felelős független minisztérium 55, 57, 61, 62, 64, 65, 81, 84, 86, 94, F. 219, 229, 233, 237.
Felelős független minisztériumról törvényjavaslat F. 217, 218, 228. 263.
Felirat 11.
Felség, l. Király.
Felségsértés 4.
Felső (főrendi) tábla 10, 13, 14, 45, 47, 49, 51, F. 103, 115, 116.
Ferdinánd király (I.) 58, 64.
Ferdinánd király (III.) 74.
Ferdinánd császár és király (V.) 1, 14, 15, 17, 23, 24, 29, 33, 35, 39, 46, 50, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 96, 100, F. 103, 106, 111, 118, 119, 127, 144, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 157, 164, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 245, 257, 263.
Ferencz császár és király 33, 76, F. 257, 260.
Ferencz József főherczeg 44, 75, F. 215, 216.
U. a. császár és király 100.
Ferencz Károly főherczeg 29, 56, 59, 62, 63, 65, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 85, 86, 87, 100, F. 232, 233.
Ferstl Lipót, cs. kir. rendőrségi tanácsos 2, F. 259, 260.
Festetics Leó gróf 99.
U. a Zalamegyei adminisztrátor F. 205.
Festetics Tasziló gróf F. 206.
Fiáth Ferencz helytartótanácsi tanácsos 34.

Ficquelmont osztrák külügyminiszter 62, 88.
Fiume F. 201, 202, 203.
Folyószabályozás F. 150.
Forgách Zsigmond gróf F. 188.
Forradalom 50, 61. F. 221.
Forray grófné F. 195.
Főherczeg 7, 10, 13, 23, 25, 29, 33, 34, 35, 36, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 91, 100, F. 103, 105, 107, 108, 116, 117, 119, 161, 162, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 229, 231, 232, 233, 235, 239, 242, 244, 257.
Főispán 26, 27, 28, 36, F. 159, 160, 161, 162.
Főispáni titkár F. 160.
Főispáni utasítás F. 179, 180.
Főudvarmester 87, F. 180, 186, 209.
Franczia forradalom 62.
Francziaország 49.
Füred F. 206.

G

Gaja patak 92.
Gaj Lajos 66, 69, 71, F. 222.
Georgikon G. 206.
Gervay államtanácsos 26.
Gönyő 89.
Görgey Arthur 97.
Grassalkovics-telek F. 176.
Grünne Károly gróf főudvarmester 78, F. 180, 209.
Győr 45, 100, F. 209.
Gyulay gróf horvát bán 66.

H

Habsburg-ház 58, 65, 66.
Hadügyi minsztérium 64, 86, F. 218, 236.
Hajdúkerület F. 193.
Haller gróf horvát bán 65, 66.
Harminczadi-hivatal 80.
Hartig gróf osztrák miniszter 56, 62, 64, 65.
Hármaskönyv 7, 8.
Határőrvidék 65, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, F. 148, 232, 233.
Haulik György zágrábi püspök 68. F. 204, 230.
Havass József helytartótanácsi tanácsos 34, F. 107.
«Hazai Tudósítások» F. 109.
Häfner lapszerkesztő 88. 89.
Helytartótanács 26, 28, 31, 32. 34, 35, 39, 40, 42. 68, 79, 80, 84, F. 105. 107, 108, 159, 162, 176, 177, 218, 234.
Hétéves háború 80.
Hild József építőmester F. 186.
«Hivatalos tudósítások» F. 105.
Hoditz gróf szolgálattevő kamarás István főherczeg nádornál F. 242.
Honvédelmi bizottmány F. 244, 252.
Honvédelmi minisztérium 61.
Horarik János 97, 98.
Horvát bán l. Jellasich I. 66, 67, 68, 69, 91.
Horváth Lajos F. 181.
Horvát nemzeti küldöttség 69. F. 222, 223.
Horvátország 22, 65, 66, 68, 69, 73.
Horvát peticzió 70, 71.
Horvát-szlavon tartományi gyűlés 86, F. 230.
Hűtlenség 4, 6, 7, 8, 11, 84.
Hye bécsi ügyvéd 53.

I

Illyr párt 66, 68, F. 228.
Inkey Imre zólyomi főispán F. 213.
Innsbruck 87. 88.
Inota község 90, 91, 98.
István főherczeg 43.
U. a, királyi helytartó 43, 44.
U. a. nádor 46, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61. 62, 63. 64, 68, 72, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 91, F. 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 200, 202. 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 225, 226, 229, 231, 232, 235, 239, 242, 244.

J

Jankovich Izidor F. 200.
János főherczeg 69, F. 222.
Jászberény F. 182. 184.
Jellasich József báró ezredes 65, 66.
U. a. horvát bán 68, 69, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 99, F. 221, 245, 252, 253.
József (II) császár F. 257.
József főherczeg (ifjabb) F. 209.
József főherczegnádor 7, 10, 13, 14, 15, 31, 33, 34, 35, 36, 42, 43, F. 103, 105, 107, 108, 116, 117, 119, 161, 162, 179, 180.
József-ipartanoda 37.
Jósika Samu báró felső táblai tag 10, 14.
U. a. erdélyi kanczelláriai referendárius 27, F. 156.
U. a. erdélyi kanczelláriai alelnök 30, 32, 50, 53.
U. a. erdélyi kanczellár 56, 57, 58, 62, 64, 65, 66, 72.
«Junctim» 11.
Jurátusok 3, 7, 8.
Jurátusok egylete 2.

K

Kabineti iroda levéltára 3, F. 164.
Kállay Ödön kormánybiztos 95, 96.
Kanczellár 9, 14, 17, 18, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 55, 57, 69, F. 111, 117, 118, 156, 157, 158, 258.
Kanczellária (m. k. udv.) 3, 18, 19, 22, 26, 27, 41, 44, 53, 54, 57, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 73, 80, 81 82, F. 104, 105, 106, 107, 108, 111, 117, 118, 150, 161, 163, 177, 237, 238, 239, 240, 241.
Karner Antal, cz. püspök, referendárius 81.
Károlyi György gróf 92, F. 191, 192.
Károlyi János, nógrádi alispán F. 214, 215.
Károlyi Lajos gróf F. 210.
Károlyi László, helyt. tan. eln. titkár F. 180. 195.
Károlyváros F. 201.
Kassa F. 188.
Keglevich Gábor gróf koronaőr, később tárnok 10, 34, 35, 39, 50, 51.
Kerületi ülés 12.
Keszthely F. 206.
Kibékülés (1840) 14.
Kilenczed F. 216.
Királyi előadások 11, 46, 50.
Királyi jogkör F. 134.
Királyi kézirat 56, 57, 58, 60, 61, 77, 78, 79, 86, 87, F. 107, 118, 227.
Királyi kúria (hétszemélyes tábla) 3, 4, 5, 8, 12

Királyi leirat 11. 13, 47, 50, 63, 75, 78, F. 115, 227, 263.
Királyi sóház 80.
Királyi tábla 1, 3, 4, 5, 7, 8, 12, 14, 84.
Kismarton F. 208.
Kiss Ernő ezredes 92.
Kiss Pál fiuméi kormányzó F. 202.
Klauzál Gábor követ 15, 21, 63.
U. a. magyar miniszter 72, F. 234. 235.
Klemm I. E. F. 115.
Kolowrat gróf, osztrák miniszter 25, 62, F. 223.
Komárom F. 209.
Komáromi vár 85.
Konzervativ párt 25, 26, 27, 36, 40, 49, 95, F. 156.
Kopácsy József primás 9, 39, 44.
Korizmics Antal veszprémi kanonok 81.
Kormány 1, 6, 8, 14, 16, 17, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 38, 46, 48, 90, 95, 98, F. 115, 118, 151, 152, 153, 156, 219, 230, 231, 236.
Kormánybiztos 95, 98.
Kormánypárt 11, 25, 46.
Kossuth Lajos 5, 8, 14, 19, 20, 21, 29, 45, 46, 48, 49, 53, 54, 55, 63, 66, 84, 85, F. 103, 106, 109, 110, 111.
U. a. magyar miniszter 71, 72, 74. 75, 77, 82, 89, 98, 99, F. 223, 224, 232.
U. a. honvédelmi bizottmányi elnök F. 252.
Kossuth hirlapja 98.
Kossuth Lajos pöre 5, 8, 84.
Körmend F. 206.
Körmöczbánya F. 214.
Követi tábla (karok és rendek) 11, 12, 13, 14, 29, 45, 46, 49, 51, 55, 79, F. 103, 114, 115, 116, 117, 118, 146, 147, 152, 177, 217, 227, 229, 230, 232.
Közlekedési eszközök F. 137.
Kufstein 92.
Kukovics József, diakovári püspök F. 199.
Kulmer báró 66.
Kulcsár F. 109.
Kübeck Károly báró, a cs. k. általán. udvari kamara elnöke 24, F. 116, 117, 118, 119, 130, 155, 163.
Külön vámterület F. 133.

L

Lajos főherczeg 25, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69. 76, 78, 80, F. 217, 223, 224, 257.
Lajos Fülöp franczia király 49.
Lamberg Ferencz gróf tábornok 66, 94, 95.
Landerer Lajos 19, F. 104, 105, 106, 108, 109, 110.
Lapsánszky 1, 2, F. 103.
Latour Tivadar gróf osztrák hadügyminiszter 97, F. 246.
Lederer Ignácz báró táborszernagy 16, F. 234, 235.
Lentulay Imre, varasdi főispánhelyettes, F. 204.
Lehel kürtje, F. 183.
Lévay Sándor egri kanonok 81.
Lipót (II.) császár és király 33.
Lipovniczky Vilmos 5.
Lipthay Sándor 35.
Lonovics József, csanádi püspök 10, 14, 24, 39, 44, 81, F. 195, 196.
Lónyay János követ 47, 48, F. 191.
Lónyay Menyhért követ 46, 47.
Lovasberényi levéltár 4, 26.
Lovassy-pör 4.
Lovassy testvérek 1, 14, F. 103.
Luka Sándor 19.

M

Madarassy püspök referendárius 22.
Magyar földhitelbank 24, F. 114, 115, 116, 117, 118, 119, 140.
Magyar harminczadügy F. 130.
Magyar miniszteri konferenczia 65, 72.
Magyar miniszter 71, 78, 79.
Magyar nemzeti zászló 80.
Magyar nyelv 22.
Magyar udvari konferenczia 50.
Magyar vámügyek, F. 130.
Mailáth Antal gróf kanczellár 9, 14, 17, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 36, 38, F. 106, 108, 156, 157, 158.
U. a államminiszter 56.
Mailáth György (id.) államtanácsos 7.
U. a. országbiró 9, 14, 22, 28, 39, 40, 50, 51, 62, F. 221.
Mailáth György (ifj.) követ 10.
Mailáth János gróf történetíró, F. 110, 111.
Marczibányi Antal, trencséni főispán F. 211.
Mária Terézia, császárné és királyné 33, 38, F. 179, 180, 257.
Márkus Ignácz referendárius 22.
Martinovics-féle összeesküvés 3, 4.
Mayer von Gravenegg, kincstári alelnök 62.
Mednyánszky Alajos báró, alkincstárnok 10.
U. a. tanulmányi bizottsági elnök 19, 31, 34, F. 107.
Megyefőnök F. 158, 159, 160, 161, 162.
Megyei közgyűlés, F. 158, 159.
Mensdorff gróf ezredes 91.
Mérey Sándor helytartótanácsi alelnök 31.
Messenhauser bécsi nemzetőri parancsnok, F. 246.
Metternich Kelemen herczeg államkanczellár 14, 23, 25, 26, 29, 32, 49, 53, 54, 97, F. 155.
Miniszteri konferenczia 23, F. 155.
Miskolcz, F. 187.
Mittrovszky gróf szolgálattevő kamarás Ferdinánd császár és királynál 70.
Moga tábornok 91, 94.
Mosony 45.
Munkátsy János hírlapkiadó, F. 104, 105, 108.
Münch-Bellinghausen gróf szövetségtanácsi (Bundestag) elnök 56.

N

Nádasdy Lipót gróf mint főrendiházi tag és tabulae báró 8, 13.
U. a. komáromi örökös főispán F. 210.
Nádasdy Mihály gróf államminiszter 65, 74, F. 258.
Nádor l. József és István fhg 7, 10, 13, 14, 15, 31, 33, 34, 35, 36, 42, 43, 46, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 72, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 91, F. 103, 107, 108, 116, 117, 119, 154, 161, 162, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 225, 226, 229, 231, 232, 235, 239, 242, 244.
Nádori körút F. 180.
Nádorválasztás 46.
Nándory József udvari tanácsos F. 104, 105, 106, 107, 108.

Nagy-Károly F. 190, 191, 192.
Nagylónya F. 190, 191.
Nagyvárad F. 193, 194.
Nedeczky Ferencz F. 254.
Nemesi birtok megadóztatása F. 136, 144, 145, 148, 149.
Nemzeti Kaszinó 40.
Nemzeti zászló, 80.
Nemzeti Ujság 35.
Nemzet-őrség 80, 88, 89, 90, 91, F. 245, 246.
Nemzetőri kapitány 90.
Nemzetőrségről szóló (törvényjavaslat) 60, F. 227.
Népfölkelés 98, F. 250, 251.
Népképviseletről szóló (törvényjavaslat) 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, F. 232, 233.
Néplap 98.
Nopcsa Elek, erdélyi kanczelláriai elnök 30.
Nyáry Pál 21, F. 234, 236.
Nyéky Mihály helytartótanácsi tanácsos 34.
Nyitra F. 20.

O

Ocskay kassai püspök F. 188.
Olaszország 62, F. 235, 245.
Olmütz 100, F. 245.
Orczy Lajos báró 92.
Orosz (lapszerkesztő) F. 111.
Orsova F. 176, 177.
Országbiró 51, 58, 62, F. 217, 224,
Országgyülés 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 21, 22, 28, 29, 38, 44, 46, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 94, F. 103, 118, 155, 163, 216, 218, 219, 223, 230.
Országgyülési ifjúság 2, 25, 48, 49, 59, 62.
Országgyülési ifjúság pöre 1, 2. 3, 4.
Országgyülési küldöttség 55.
Országgyülési választások 72, F. 224.
Országos levéltár 3, 4, 87, F. 259.
Országutak F. 150, 151.
Országzászlósok (fődignitáriusok) 50, 58, F. 221.
Osztrák ipar F. 134.
Őrs 89.
Özvegy nádorné 87.

P

Pákozd F. 253.
Palóczy, követ 16.
Palóczy Imre nyitrai püspök F. 210.
Pálffy gróf horvát bán 66.
Pálffy fidél gróf kanczellár 9.
Pancsova F. 234.
Papi tizedről (törvényjavaslat) 60, F. 216.
Páris 49.
Pászthory Sándor fiumei kormányzó 22.
Paziazzi Mihály m. k. udv. kancz. titkár 27, F. 157.
Pázmándy Denes, követ 47.
Pázmány Péter primás 81.
Pécs F. 198.
Pénzügyi miniszterium 61, 64, 71. 72, F. 224, 236.
Perczel Mór tábornok 94, F. 236.
Pest 1. 12, 13, 80, 81, 83, 89, 94, F. 107, 181, 215, 218, 236, 252.
Pesti Hirlap 18, F. 104, 109, 110, 111, 112.
Pesti kör 234, 236.
Pesti nép 3 kivánata 80.
Pesti sérelem 11.
Pesti szinház F. 176.
Pesti 12 pont 69, 70.

Pesti újság F. 104.
Pestmegyei közgyűlés 20, 44, 45, F. 176.
Pest vármegye 11, F. 176.
Petrinja, F. 201.
Pilgram államtanácsos F. 106, 107.
Pillersdorf báró, osztrák miniszterelnök 60, 73, 74.
Pipitz báró udvari tanácsos F. 223.
Platthy Mihály nádori ítélőmester 4.
U. a. referendárius 10.
Pozsony 1, 13, 9, 14, 16, 17, 28, 46, 50, 51, 54, 55, 56. 58, 60, 61, 62, 63, 66, 68, 78, 82, 94, F. 216, 219, 220, 225, 226, 227, 229, 232, 239, 264.
Pozsega, F. 200, 209.
Prága 43.
Pragmatika szankczió 49, 57.
Prandau báró, F. 199.
Prezumtiv trónörökös 56, 59, 76.
Prímási méltóság 44, 81.
Prohibitiv vámok F. 134.
Proletáriátus, F. 245, 246, 248.
Pulszky Ferencz államtitkár 84, F. 234, 247.
Purkhart államtanácsos 65, 72.
Pyrker egri érsek F. 185, 186.

R

Radikál-kör 48.
Ráday Gedeon 4, 11, F. 103.
Rákóczy-vár F. 189.
Rákos 81.
Reformakczió 46.
Reviczky Ádám gróf kanczellár 7.
Ritterstein kamaragróf F. 214.
Robot, F. 216.
Rohonczy Ignácz, soproni főispánhelyettes F. 208.
Rosenfeld Lajos udv. kamarai tanácsos 57.
Rotschild báró F. 181.
Rousseau Lipót ezredes 16.
Rózsahegy F. 213.
Rudics József bácsi főispán F. 197, 198.
Rudnyánszky József beszterczebányai püspök F. 213.

S

Sajtószabadság 80, 84.
Sajtószabadságról (törvényjavaslat) 60, F. 228.
Salamon Lajos kormánybiztos 91, 98, F. 250, 256.
Salvus conductus 96.
Sárközy pestmegyei alispán F. 178.
Sárospatak F. 189.
Scitowszky János pécsi püspök F. 198,
Schedius Lajos helytartótan tanácsos 34.
Schönbrunn F. 157.
Schütt Miklós hadnagy F. 231.
Schütt Hektor F. 247.
Schwarzenberg Felix herczeg, osztrák miniszterelnök 99.
Sedlnitzky gróf rendőrfőnök 2, 53, F. 109, 110, 111, 260.
Selmeczbánya F. 214.
Semmítő-törvényszék elnöke 83.
Somogymegye 91.
Somssich Pál helytartótanácsi tanácsos 34, 40.
Somssich Pongrácz kir. személynök 1.
U. a. államtanácsos 9, 14, 19, 65, 72.
Sopron 45, F. 208.
Spányik Glyczér tanulm. bizotts. ülnök 34.

Stáhly Ignácz, protomedikus helytartótanácsi tanácsos 34, F. 175.
Stettner Máté referendárius 69.
Sukoró 94.
Supaneki veszteghåz F. 177, 179.
«Sürgöny» (hirlap) F. 110,
«Sürgöny és Csarnok» (folyóirat F. 104, 108.
Svájcz 97.
Szaniszló cz. püspök helytartótan. tanácsos 34.
Szalay István, helytartótanácsi fogalmazó F. 195 196, 207.
Szabadka F. 197, 198.
Szapáry Antal gróf 91.
Szathmáry Király József borsodi főisp. helyettes F. 187.
Szatmármegyei közgyűlés 6.
Széchenyi István gróf 57, 63, 64, F. 111, 176, 177, 179. 190.
U. a. v. b. t. tanácsos helytartótanácsnál, a közlek. bizottság elnöke 37, 39, 40, 45, 50.
U. a. magyar miniszter 72, 85.
Szécsen Antal gróf főrendiházi tag 32, 50, F. 112.
Szécsen Miklós grófkincstári elnök 39, 50.
Székelyek 65.
Székesfejérvár 91, 92, 93, 95, 96,98, F. 250.
Szemere Bertalan 48.
U. a borsodi alispán F. 188.
U. a. magyar miniszter 72, 78, F. 234, 235.
Szentesítés (törvény) 17, 82.
Szent-István-rend nagykeresztje 55, 68.
U. a középkeresztje 82.
Szent-István-templom F. 247.
Szentiványi Ödön F. 213.
Szentiványi Vincze helytartótan. tanácsos 34.
Szentkirályi ítélőmester 10.
Szentkirályi Móricz követ 46, 47. 48, F. 109, 110.
Szerencsy István kir. személynök 9, 37.
U. a. főpohárnokmester 44.
Sziszek F. 201.
Szluha Imre jászkún főkapitány F. 183, 184, 185.
Szólásszabadság 6, 8, 11.
Szolnok F. 181, 182.
Szombathely, F. 207.
Szőgyény János 98, F. 244, 250.
Szőgyény-Marich László (idősb), személynöki ítélőmester (1836.) 1.
U. a. nádori ítélőmester (1839.) 10.
U. a. m. k. udv. kanczelláriai referendárius (1840.) 18.
U. a. v. b. titk. tanácsos, a helytartótanács alelnöke, a tanulmányi bizottság elnöke (1844.) 31.
U. a. alkanczellár (1846.) 40.
U. a. államtanácsos (1848.) 82.
Szőgyény-Marich Lászlóné (idősb), sz. Marich Mária 12, 90.
Szőgyény Zsigmond alkanczellár 39.
Sztankovits János győri püspök 45, F, 209.
Sztáncsics (Táncsics) Mihály 80, 97, 98.
Szuborits Antal, F. 180.

T

Taaffe Lajos gróf, osztrák igazságügyminiszter 76, 77.
Tanácskozás (Apponyi grófnál) 50.
Tanulmányi bizottság 19, 31, 47.
Tanulmányi bizottsági elnöki székfoglalóbeszéd F. 164.

Tárnok 51, 58, F. 224.
Tavornak, F. 211.
Teleki Ferencz gróf v. b. t. tan., referendárius 41, 42, 83, F. 241.
Teleki József gróf koronaőr 10.
Temesvár F. 196.
Theresianum 92.
Tihanyi apátság F. 206.
Titkos bizottmány az újonczok tárgyában 16.
U. a. az adminisztrátori rendszer tárgyában 27, F. 156, 157, 163.
Titkos rendőrség 19.
Torkos, referendárius 58.
Tormássy 1, F. 103.
Tótmegyer F. 210.
Tőke-beszerzés F. 140.
Tőke-Terebes F. 189.
Töltényi Szaniszló 84.
Török Bálint gróf helytartótan. tanácsos 34.

Törvényczikkek :

1486. LIV. t.-cz. F. 104.
1492. LXX. t.-cz. F. 104.
1715. VII. t.-cz. 2, 3, 4, F. 103.
1723. IX. t.-cz. 7, F. 103.
1790. XXVI. t.-cz. 23.
1848. I.—XXXI. t.-cz. F. 264.
1848. III. t.-cz. 82.
«Törvényhatósági tudósítások» 8, F. 109.

Törvényjavaslatok :

Esküdtszékek felállításáról 60.
Felelős független miniszteriumról 60, 65, F. 217, 228, 263.
Nemzetőrség felállításáról 60. F. 228.
Népképviseletről 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, F. 227, 232, 233.
Papi tized megszüntetéséről 60, F. 216.
Sajtószabadságról 60, F. 228.
Úrbériség megszüntetéséről 60, F. 217, 224, 232.
Trencsén F. 211, 212.
Trónbeszéd 46, 82.

U

Udvar 56, 64, 69, 72, 82, 84, 88.
Udvari kamara 84, F. 115, 117, 119, 218.
Udvari konferenczia 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 72, 73, 75, 76, 80.
Ujonczok 16.
Unió (Erdélylyel) 72, F. 230.
Urbériség megszüntetését tárgyazó törvényjavaslat 60, F. 217, 224, 232.
Uzovics János septemvir F. 175.
Ürményi Ferencz koronaőr 29.
Ürményi József követ 10.
U. a. tolnai főispán 44.

V

Vallásügy 23.
Vámreform F. 134.
Vámtarifa F. 135, 136.
Varasd F. 204.
Várpalota 91.
«Vasi záradék» 11.
Vaskapu F. 178.
Vasutak F. 138, 150, 151, 152.
Vasváry Pál F. 236.
Vay Ábrahám gróf F. 190.
Vay Dániel gróf F. 190.
Vay Miklós báró főrendih. tag és tabulae báró 8.
U. a. koronaőr 29.
U. a. helytartótanácsi alelnök 31, 34, 44, 57, 58, 82, 94, F. 187, 191, 193, 195.
Védegylet 29.

Védvámok F. 147.
Vegyes házasságok 24.
Vegyes országos ülés 15, F. 103, 115.
Versecz F. 234.
«Világ» (hirlap) 20.
Vízkelety Ferencz, egyetemi rektor 174.
Vlassich, horvát bán 66.

W

Wenckheim Béla báró 91.
Werner József, F. 108.
Wesselényi Miklós báró 5, 6, 7, 8, 11, 14, F. 103.
Wesselényi Miklós báró pőre 5, 7, 8.
Windischgrätz Alfréd herczeg tábornagy 56, 59, 62, 65, 98, 99, F. 244, 245, 246, 247, 248, 249.
Wirkner Lajos referendárius 19, 26, 47, 50.

Z

Zalaegerszeg F. 205.
Zalamegyei követség 25.
Zágráb F. 203, 204, 222.
Zanini osztrák hadügyminister 73, 74, 75.
Zarka János követ 10, 11.
U. a. itélőmester 20.
U. a. perszonális 44.
Zászlószentelés 90.
Zichy Albert gróf István fhg.-nádor szolgálattevő kamarása F. 180, 185, 202, 207, 208, 211.
Zichy Bódog gróf. Vasvármegyei főispáni helyettes F. 207.
Zichy Domokos gróf, volt veszprémi püspök 82.
Zichy Edmund gróf 59.
Zichy Ferencz gróf (ifj.), a helytartótanács ideiglenes elnöke 79, 80, F. 218, 234, 235, 236, 237.
Zichy Jenő gróf 97.
Zichy Miklós gróf 91.
Zichy Ödön gróf 92, 96, 97.
Zsedényi Eduárd követ 10.
U. a kanczelláriai referendárius 44, 50. 58, 63, F. 227, 263.
Zsófia főherczegasszony 76.

PÓTLÁSOK, SAJTÓHIBÁK.

Az V-ik fejezethez (52-ik lap) megemlítésre méltónak tartjuk még *Springer* A. művét: Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden. 1809. 2. köt. Leipzig, 1863. és 1865.

A Függelék IV. fejezetében (119. l.) közölt Kübeck-féle előterjesztéssel összevetendő ugyancsak Kübeck bárónak Metternich herczeghez 1841. nov. havában ugyancsak e tárgyat illető emlékirata, melyet Beer Adolf közölt a bécsi tud. Akad. Sitzungsber. XLV. kötete 32. l.

Sajtóhibák.

A	38. l.	tévesen	szabagságot	olvasd	szabadságot.
»	88. l.	»	feljegyzém	»	feljegyzem.
»	91. l.	»	Mensdorf ezredes	»	Mensdorff gróf ezredes
»	95. l.	»	fetett	»	felett.
»	157. l.	»	sage	»	hege.
»	157. l.	»	succoletura	»	succolatura.
»	158. l.	»	anticio	»	auxilio.
»	190. l.	»	gősősre	»	gőzősre.
»	225. l.	»	a kelet hibás	»	Pozsony helyett Bécs.
»	237. l.	»	azzn	»	azon.
»	245. l.	»	plocamatioja	»	proklamácziója.
»	246. l.	»	Messenhauer	»	Messenhauser.
»	249. l.	»	másnap 19-én	»	másnap 1-jén.
»	256. l.	»	morzsotják	»	morzsolják.

Interpunkcziós és kisebb hibák:

A 35. l. (első nyelvünkön olv. első, nyelvünkön), 72-ik l. elmaradt a pont, 176. l. elmaradt az idézőjel, s kisebb nem értelemzavaró hibák a 182., 248., 253. lapon.

Szőgyény László emlékiratában Jellasichot ír. A Jellachich-család, maga Jellachich József tábornok családi nevét 1848 előtt mindig Jellachichnak írta, így írták a katonaságnál is, csak 1848 óta írta ő maga az újabb horvát helyesírással Jellačićnak. *Batthyány* irandó mindenütt a 237. és 239. l. tévedésből Batthiányi helyett.